

BIBLIOTECA ȘCOLARULUI

G. CĂLINESCU

**VIATA ȘI OPERA
LUI
ION CREANGĂ**

LITERA

CHIȘINĂU 1998

Textele se reproduc după:

G. C ă l i n e s c u. *Ion Creangă (Viața și opera)*. Prefața de Eugen Simion. Editura pentru literatură, București, 1966.

G. C ă l i n e s c u. *Ion Creangă (Viața și opera)*. Editura Minerva, București, 1972.

G. C ă l i n e s c u. *Ion Creangă (Viața și opera)*. Colecția „Biblioteca Eminescu“. Editura Eminescu, București, 1975.

G. C ă l i n e s c u. *Viața lui Mihai Eminescu. Ion Creangă (Viața și opera)*. Editura Literatură artistică, Chișinău, 1989.

Textele, cu excepția particularităților de limbă și stil ale autorului (și autorilor citați...), respectă normele ortografice în vigoare.

Coperta: *Isai Cârmu*

TABEL CRONOLOGIC

- 1899 *2 iulie* (stil vechi, 19 iunie). Se naște, la Spitalul Filantropia din București, Gheorghe Vișan, fiul Mariei Vișan și al lui Tache Căpitănescu, cel care avea să devină G. Călinescu.
- 1907 *17 martie* Soții Constantin și Maria Călinescu (n. Căpitănescu) adoptă pe Gheorghe Vișan, elev în clasa a doua primară. Familia se afla la Iași. În același an moare tatăl adoptiv.
- 1908 *iunie* Maria Călinescu se mută la București, în casa surorilor sale.
- 1910-1914 Este elev la gimnaziul „Dimitrie Cantemir“.
- 1914-1916 Elev la secția modernă a liceului „Gh. Lazăr“, unde-i are ca profesori pe C. Giurescu, Gr. Tăușan, Hildebrand Frolo ș. a.
- 1916-1917 Fiind în refugiu la Iași, face aici, în particular, ultima clasa de liceu.
- 1918 *octombrie* Trece bacalaureatul la Liceul „Mihai Viteazul“ din capitală.
- 1919 *19 aprilie* Apare *Sburătorul*, revistă literară condusă de E. Lovinescu, unde G. Călinescu trimite primele versuri. D. N[anu] reproduce o strofă nereușită la „Poșta redacției“ din mai. Spre sfârșitul aceluiași an, E. Lovinescu îi răspunde la aceeași „Poștă a redacției“ cu privire la niște „cugetări“ de originalitatea cărora se îndoiește. Primul semn încurajator din partea lui E. Lovinescu survine la aceeași rubrică, în 15 noiembrie.
- octombrie* Se înscrie la Facultatea de filozofie și litere, secția filologie modernă a Universității din București, iar în luna următoare se angajează ca subbibliotecar la biblioteca facultății.
- 1920 Urmează cursurile de literatură română ținute de Mihail Dragomirescu. Îl cunoaște pe Ramiro Ortiz, titularul catedrei de limba și literatura italiană

a universității bucureștene. Se angajează ca paleograf și bibliotecar, ulterior ca arhivar la Arhivele Statului, fiind recomandat de D. Onciul, decanul Facultății de litere. Își dă demisia din postul de subbibliotecar.

Debutează în publicistică în paginile ziarului *Dimineața*.

- 1921 Semnează în revista *Roma*, I, nr. 3, traducerea nuvelei *Nastagio degli onesti* din *Decameronul* lui Boccaccio. Participă la excursia organizată în Italia de Ramiro Ortiz, vizitând, în drum spre Roma, Istanbulul, Atena, Catania, Napoli. Colaborează la ziarul *Dacia*.
- 1923 Apare romanul lui Giovanni Papini — *Un uomo finito (Un om sfârșit)*, tradus de G. Călinescu, cu o prefață a autorului, scrisă pentru această traducere, și cu un cuvânt înainte de M. Marcu. În același an își trece examenul de licență și devine profesor suplinitor la Liceele „Gh. Șincai“ și „Matei Basarab” din capitală. Renunță la postul de arhivar.
- 1924 Redactează, scriindu-le de fapt, numerele pe ianuarie, martie, iunie-iulie și august ale revistei *Roma*. Promovează examenul de capacitate la limbile italiană și română și devine profesor la Liceul „Diaconovici Loga” din Timișoara, prin ordin ministerial. Nu se prezintă însă la post, deoarece obține concediu de studii și o bursă de doi ani pentru școala Română din Roma, atunci de arheologie și istorie. Fusesse recomandat ministerului de Ramiro Ortiz, iar hotărârea o luaseră D. Onciul și Vasile Pârvan. Va frecventa biblioteca Școlii, a Institutului „De propaganda fide” și a Vaticanului. Va asculta cursurile lui Adolfo Venturi și va vizita muzeele Renașterii. Se va feri să se specializeze strict, dar va deprinde obișnuința muncii organizate.
- 1925 Publică în revista *Diplomatarium italicum* studiul *Alcuni missionari catolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, studiu tipărit apoi în volum de Academia Română în colaborare cu Libreria di scienze e lettere din Roma.
- 1926 Se întoarce în țară, unde este detașat, prin ordin ministerial, ca profesor de limba și literatura italiană, la Liceul „Gh. Șincai” din capitală. Frecventează cenaclul lui E. Lovinescu și debutează în *Universul literar* (nr. 51) cu poezia *Nova mihi apparuit Beatrix*.
- 1927 Își extinde colaborarea la diverse publicații: *Vremea* lui I. Valerian (unde

scrie până în 1929, apoi, sporadic, în 1932 și 1933); *Sinteza* (unde începe polemica cu E. Lovinescu, dusă intermitent, până la moartea acestuia, în diverse publicații); *Gândirea* (unde publică neregulat până în 1929); *Politica* (accidental, dar revine și în 1928).

1928 Colaborează la *Universul literar*, condus de Camil Petrescu, la revista *Opoziția*, preia cronică literară a *Vieții literare*, începe polemica cu revista *Kalende*, condusa de Vladimir Streinu, Pompiliu Constantinescu, Tudor Șoimaru și Șerban Cioculescu. Își ia în primire postul de la Liceul „Diaconovici Loga” din Timișoara, dar vine lunar în București.

1929 Se căsătorește cu Alice Vera Trifu, fiica lui Simion și a Elisabetei Trifu din București. Vor locui până către sfârșitul anului la Timișoara. Atunci obține aprobare ministerială pentru detașare la Școala superioară de comerț nr. 2 din capitală.

Colaborează cu studiul *Valachia și Moldavia în vechile periple italiene* la volumul colectiv *Omagiu lui Ramiro Ortiz*.

1930 Se transferă la catedra vacantă de italiană de la școala superioară de comerț nr. 2 din București. Redactează revista *Roma* (unde publică mai intens până în 1932), scoate revista *Capricorn*, două numere, unde folosește prima oară pseudonimul Capricorn, începe să publice în *Vremea* un studiu despre E. Lovinescu (ultimul episod în febr. 1931), începe polemica cu *Gândirea*, colaborează întâmplător la *Vestul*. Apare *Altre notizie sui missionari catolici nei paesi romeni* în același *Diplomatarium italicum*, publicat apoi în volum de Academia Română împreună cu Libreria di scienze e lettere din Roma.

1931 Este numit profesor titular de limba italiană în învățământul secundar și comercial din București. Colaborează la *Adevărul literar și artistic*, ziarul *Cuvântul*, la *Viața românească*. Termină de scris *Viața lui Mihai Eminescu* și începe s-o publice în foileton în ziarul *Mișcarea*. Mihai Ralea o citește în manuscris și o recomandă călduros lui Al. Rosetti, directorul editurii „Cultura națională”.

1932 Colaborează regulat la *Adevărul literar și artistic* (până în 1939). Publică și cu pseudonimele *Sportiv*, *Ovidius* (în 1932); *Ad. Lit.* (în 1933, 1937); *Al.* (în 1933—1938); *Aristarc* (în 1933—1938). Publică manu-

scrise eminesciene în *Adevărul literar și artistic* ca și în *Viața românească*, *România literară* (colaborare solicitată de Camil Baltazar). Tot în *România literară* publică un prim capitol al romanului intitulat inițial *Ursitoarele* (viitoarea *Cartea nunții*). Apare *Viața lui Mihai Eminescu*. Este propus de G. Ibrăileanu și numit codirector al *Vieții românești*, alături de Mihai Ralea. Este ales, la propunerea lui Al. Rosetti, membru în juriul pentru decernarea premiului „Tekirghiol-Eforie”, premiul ce va fi obținut de Mircea Eliade pentru romanul *Maitrey*.

1933 Apare ultimul foileton al romanului în *România literară*. Apare, în Editura „Adevărul”, *Cartea nunții*. Începe polemica cu Camil Baltazar. Inaugurează, în *Adevărul literar și artistic*, „Cronica mizantropului”, pe care o semnează la început Al., apoi *Aristarc*, pseudonim folosit frecvent până în 1947 și, mai rar, până la sfârșitul vieții. Inițiază apariția bilunară a *Vieții românești*. Aici, ca și în *Adevărul literar și artistic*, publică fragmente din *Opera lui Mihai Eminescu*. Apare ediția a doua a *Vieții lui Mihai Eminescu*. Colaborează la numărul festiv al ziarului *Dimineața*.

În vara acestui an începe polemicile cu Mihail Sebastian, Pompiliu Constantinescu și I. Valerian. Este ales din nou membru în juriul premiului „Tekirghiol-Eforie”.

1934 Apare primul volum din *Opera lui Mihai Eminescu*. Se îmbolnăvește de astenie nervoasă și părăsește redacția *Vieții românești*.

1935 Apar volumele II și III din *Opera lui Mihai Eminescu*.

1936 Apar volumele IV și V din *Opera lui Mihai Eminescu*. Primește premiul „Hamangiu” al Academiei Române pentru *Viața lui Mihai Eminescu* și volumele I-III ale *Operei lui Mihai Eminescu*. Începe colaborarea la *Revista Fundațiilor Regale*, unde va publica intermitent până în 1940, Reîncepe colaborarea la *Viața românească*. Apar în *Adevărul literar și artistic* primele fragmente din *Istoria literaturii române...*, cu titlul *Din istoria literaturii românești*. Face o excursie în Franța și Italia.

Se înscrie la doctorat la Universitatea din Iași. Comisia, formată din I. M. Marinescu, Mihai Ralea, Iorgu Iordan și Octav Botez, președinte O. Tafrați, conferă titlul de doctor în litere lui George Călinescu pentru teza *Analiza unui manuscris eminescian* („Avatarii faraonului Tlă”), teză

complementară fiind volumele IV și V din *Opera lui Mihai Eminescu*.

1937 Dă concurs pentru conferința, vacantă, de estetică și critică literară a universității ieșene. Comisia este alcătuită din Mihai Ralea, președinte, Iorgu Iordan și Octav Botez, membri, I. M. Marinescu și I. C. Balmuș, membri supleanți.

1938 Apare romanul *Enigma Otiliei*, 2 vol.

Înfiiințează asociația literară „Noua Junime“, care-și deschide ședințele în redacția ziarului *Iașul*, în prezența lui Andrei Oțetea, Iorgu Iordan, George Ivașcu ș. a. Va colabora la *Iașul*. Apare *Viața lui Ion Creangă*. E considerat demisionat de la Școala superioară de comerț din București. Se stabilește la Iași, unde va sta cu intermitențe până în 1944. Apare ediția a III-a a *Vieții lui Mihai Eminescu* și ediția *Poezii* de Mihai Eminescu, întocmită și comentată de G. Călinescu. Călătorește în Franța și Italia.

Reîncepe cursul la universitatea ieșeană cu prelegerea *Despre biografiile romănate*.

1939 Apare la Iași *Jurnalul literar*, săptămânal de critică și informație literară, scos de G. Călinescu. Folosește aici și pseudonimele *Aristarc*, *Nostradamus*, *Vera Comșa*, *J. L.* Revista apare până la sfârșitul anului, funcționând și cu drept de editură. Astfel apar studiile *Liviu Rebreanu* și *Tudor Arghezi*, semnate de G. Călinescu. Peste vară se mută la București, lăsând secretariatul publicației lui George Ivașcu.

Publică *Principii de estetică*. Sporadic, colaborează la *Însemnări ieșene*, unde va mai publica și în 1940.

1940 Lucrează la *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, din care publică fragmente în *Revista Fundațiilor Regale*. G. Călinescu obține de la Comandamentul cercului de recrutare din Iași ordinul de „Rechiziționat pe loc pentru lucru“ la facultate, iar din partea Ministerului Educației Naționale, concediu cu salariu întreg, cu începere din decembrie și până în aprilie anul următor, pentru urmărirea tipării *Istoriei literaturii...*

1941 iulie Apare *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*,

stârnind un puternic ecou în critica literară a vremii. Se publică peste o sută de recenzii, articole și broșuri. Acestea apar pe tot parcursul anului 1941, la începutul anului 1942 și, mai rar, în anii următori. Printre cele mai notabile intervenții menționăm următoarele: a lui Eugen Lovinescu în *Curentul literar* (sept. 1941). Șerban Cioculescu în *Revista română* (oct.-dec. 1941), Perpessicius în *Universul literar* (mai 1945) și a lui Pompiliu Constantinescu la radio (iunie 1945).

1942 Obține definitivarea pe postul ocupat la universitatea ieșeană.

1943 Apare *Șun sau Calea neturburată. Mit mongol*, dedicată lui Iorgu Iordan, „pentru marele său caracter“. Semnează până în 1944, cu pseudonimul *Aristarc*, o rubrică în *Vremea*.

1944 Publică la *Vremea* 12 poeme. Colaborează la *Ecoul*; scoate ziarul *Tribuna poporului*.

Se alcătuieste o „Comisie de chemare“ pentru catedra vacantă de Istoria literaturii române moderne a universității ieșene, comisie alcătuită din Dan Simonescu, Iorgu Iordan, Petru Caraman, D. Caracostea (scrie raportul de chemare), D. Popovici.

G. Călinescu este votat în unanimitate și numit, prin Decret, profesor titular la respectiva catedră.

1945 Este numit profesor titular la catedra de Istoria literaturii române moderne a Universității din București. *Tribuna poporului* își încetează apariția. Scoate săptămânalul literar, artistic și social *Lumea*, care va apare până în 1946. Reîncepe colaborarea la *Revista Fundațiilor Regale* și o continuă până în 1947.

Apare *Istoria literaturii române. Compendiu*.

1946 Ține lecția de deschidere la Facultatea de litere și filozofie a Universității din București, cu prelegerea *Sensul clasicismului*. Apare volumul *Impresii asupra literaturii spaniole* și ediția a doua a *Istoriei literaturii române. Compendiu*. Începe colaborarea la *Contemporanul*, unde publică până în 1964. Va folosi și pseudonimul *Aristarc*.

Ianuarie Uniunea Patrioților se transformă cu prilejul Congresului care are loc acum în Partidul Național Popular. G. Călinescu este ales mem-

bru al Biroului Executiv. Apare ziarul *Națiunea* al Partidului Național Popular, ziar condus de G. Călinescu. Aici începe publicarea impresiilor de călătorie în urma vizitei în U.R.S.S., întreprinsă în același an, pe ruta Kiev-Moscova-Leningrad.

1947 Apare ediția a doua din *Enigma Otiliei*. Termină noua redactare a *Operei lui Mihai Eminescu* și Editura Fundațiilor Regale începe culegerea ei. Apare primul număr din noua serie a *Jurnalului literar*. Reîncepe să scrie cronică literară la *Națiunea*, care-și va înceta apariția în 1949. Folosește pseudonimele *Aristarc* (1946—1948); *Belfegor*; *Aretino*, *Seltabadil*, *Machiavel* (toate în 1947). Scoate manualele de limba română pentru clasele I—III de gimnaziu și pentru clasa a IV-a de liceu.

Deschide cursul de la Facultatea de litere și filozofie cu prelegerea *Istoria ca știință inefabilă și sinteză epică*. Moare Maria Călinescu.

1948 Este ales deputat al Marii Adunări Naționale în Circumscripția electorală Brăila din partea Frontului Democrației Populare. Este ales membru activ al Secției literare a Academiei Române în locul lui Sextil Pușcariu. Apare ultimul număr din *Jurnalul literar*. Renunță la cronică din *Națiunea*. Moare Maria Vișan.

1949 *ianuarie* Ține ultimul curs la Facultatea de litere și filozofie. Este detașat la Institutul de istorie literară și folclor. Apare volumul *Kiev-Moscova-Leningrad*. Este numit membru în Comitetul național jubiliar pentru sărbătorirea centenarului lui Mihai Eminescu, comitet condus de Mihail Sadoveanu.

1950 Colaborează sporadic la *Flacăra*.

1951 E încadrat director la Institutul de istorie literară și folclor.

1952 Ține în sala Dalles conferința *Caragiale despre alegerile din trecut în țara noastră*. Publică în *Contemporanul* nuvela *Necunoscut*. Publică în revista *Studii* articolul *Al. Odobescu și Rusia*. Este ales membru în Comitetul pentru sărbătorirea centenarului Gogol. I se acordă medalia „A cincea aniversare a proclamării R. P. R.”

1953 Apare romanul *Bietul Ioanide*. Apare manualul de *Istoria literaturii române pentru clasa a VIII-a* redactat de Ion Vîtner și Ov. S. Crohmalniceanu, colectiv condus de George Călinescu. Călătorește în R. P.

Chineză.

Mai Apare nr. 1 al revistei *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, buletinul anual al Institutului.

1954 Cu aceiași colaboratori editează manualul *Istoria literaturii române pentru clasa a IX-a*.

Îngrijește și prefațează ediția *Opere* de Ion Creangă. Apar litografiate, sub egida Institutului, monografiile *Scriitori minori* și *Nicolae Filimon*. Este numit directorul revistei *La Roumanie Nouvelle*, care va apare până în 1958.

1955 Apare volumul *Am fost în China nouă*. Apare litografiată la Institut monografia *Gr. M. Alexandrescu*.

Apare în *Contemporanul*, pentru prima oară, „Cronica optimistului“.

1956 Apar volumele *Studii și conferințe*, *Trei nuvele*, *Enigma Otiliei*, ediția a III-a. Publică în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor* monografiile *Nicolae Filimon* și *Gr. M. Alexandrescu*. Colaborează la revista *Steaua*. Este ales membru în Comitetul Uniunii Scriitorilor. Întreprinde, împreună cu membri ai Institutului, o călătorie de studii prin țară, pe urmele lui Goga, Slavici, Blaga.

1957 Publică în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor* un capitol din noua versiune a *Operei lui Mihai Eminescu*. Revizuieste documentația *Vieții lui Mihai Eminescu*. Întreprinde călătorii de studii prin vechi orașe românești. Organizează acasă spectacole cu scenetele *Directorul nebun* și *Irod*. Participă membri ai Institutului și invitați.

1958 Călătorii de studii în Moldova și Transilvania. Spectacolele acasă cu *Brezaia*, *Napoleon și Fouché*, *Napoleon și Sf. Elena*, *Ileana Flutureanca*. Publică în *Contemporanul* un studiu despre Nicolae Labiș.

1959 Apar edițiile a IV-a și a V-a din *Enigma Otiliei*, ca și versiunea în limba franceză a cărții. Apare în volum monografia *Nicolae Filimon*. Se constituie colegiul redacțional pentru elaborarea tratatului de *Istoria literaturii române*, condus de George Călinescu. Este sărbătorit în ședință solemnă de către Academia Română și Uniunea Scriitorilor cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani. I se acordă Ordinul Steaua Republicii clasa a II-a. Publică în *Gazeta Literară* un ciclu de poezii erotice. Merge

la Praga pe itinerarul lui *Nicolae Filimon*. Organizează spectacol acasă cu piesa *Tragedia regelui Otakar și a prințului Dalibor*.

1960 Apare romanul *Scrinul negru*. Este numit profesor onorific la catedra de Istoria literaturii române a Facultății de filologie a Universității din București, unde are dreptul să „țină cursuri facultative de specialitate“. [...] Călătorește în Cehoslovacia pe aceeași rută. Organizează spectacole acasă cu piesele *Phedra*, *Secretarii domnului de Voltaire*. *Soarele și Luna*.

1961 Apare ediția definitivă a *Enigmei Otiliei*, ca și versiunea ei germană, scoasă la Berlin de Editura „Der Morgen“. Călătorește în Franța, la invitația lui Jean Louis Vigier, președintele grupului de prietenie franco-română din Senatul francez. Călătorește la Moscova. Este ales deputat al Marii Adunări Naționale în Circumscripția electorală nr. 24, din fostul raion Răcari.

1962 Apare monografia *Gr. M. Alexandrescu*. Apare la Praga și Vilnius *Enigma Otiliei*, iar la Varșovia *Scrinul negru*. Este reales în Comitetul de conducere al Uniunii Scriitorilor. Inițiază înființarea unui Muzeu de istorie literară și folclor al literaturii române, în sediul Institutului, și donează piesele care alcătuiesc fondul de bază. Ține un curs despre Eminescu la Facultatea de filologie a Universității din București.

Merge la Florența la Adunarea generală a Comunității europene a scriitorilor.[...]

1963 Apare volumul de versuri *Lauda lucrurilor*. Apare *Scrinul negru* ediția a doua. Îngrijește ediția bilingvă, româno-franceză, a *Operelor* lui Ion Creangă. Publică, în *Gazeta literară*, *Tragedia regelui Otakar și a prințului Dalibor*. Publică fragmente din piesa *Ludovic al XIX-lea*, fără a-și destăinui paternitatea. Merge la Modena pentru festivitățile dedicate celui de-al cincilea centenar al nașterii lui Pico della Mirandola.

1964 Apare *Viața lui Mihai Eminescu* în ediție definitivă. Apare tratatul de *Istoria literaturii române* vol. I, al cărui coordonator este. Ține la Sala Mică a Palatului comunicarea *Eminescu — poet național* în cadrul Sesiunii științifice a Academiei și Uniunii Scriitorilor, organizată cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la moartea lui Mihai Eminescu. Prezintă comu-

nicarea *Umanismul lui Creangă* la Sesiunea jubiliară a Facultății de limba și literatura română. Ține la Facultate cursul special despre Ion Creangă. Este numit „șef de catedră onorific“ și „conducător științific al cadrelor care doresc să obțină titlul de candidat în științe, specialitatea română“. Primește Premiul de Stat pentru „activitatea literară și publicistică“ din ultimii ani. Este internat la Sanatoriul Otopeni cu diagnosticul „ciroză hepatică“.

1965 Apare, într-o formă revăzută, monografia *Ion Creangă*. Apare versiunea maghiară a *Enigmei Otiliei*. Este propus candidat la funcția de deputat în Marea Adunare Națională din partea Circumscripției electorale Răcari. Este ales din nou în Comitetul de conducere al Uniunii Scriitorilor. Publică în *Contemporanul* versuri. Apare primul volum din ediția de *Opere* de G. Călinescu.

12 martie Se sfârșește din viață, la Sanatoriul Otopeni, G. Călinescu. Începe destinul postum al operei sale.

Apar următoarele volume din scrierile lui G. Călinescu: *Vasile Alecsandri*, *Impresii asupra literaturii spaniole*, *Estetica basmului*, *Eminescu*, *Bietul Ioanide*, *Enigma Otiliei*, care se publică tot în acest an și la Atena, în versiune greacă, *Teatru*, *Iubita lui Bălcescu*.

Institutul pe care l-a condus se va numi „G. Călinescu“.

1966 *Viața lui Mihai Eminescu* în versiune românească și maghiară, *Studii și cercetări de istorie literară*, *Studii și comunicări*, *Poezii*, *Ion Creangă (Viața și opera)*, *Ion Eliade Rădulescu și școala sa*, ediția a doua a *Enigmei Otiliei*, în germană, la Berlin.

1967 *Scriitorii străini*, *Ulysse*, *Enigma Otiliei*, care se și traduce la Buenos Aires. Apoi versiunea germană a *Vieții lui Mihai Eminescu* și, în limba maghiară, o selecție de poezii.

1968 *Catina Damnatul*, *Istoria literaturii române. Compendiu*, *Principii de estetică* (antologie), *Scrieri despre artă*, *Scrinul negru*. Apar în magiară *Bietul Ioanide* și un volum de critică literară, iar în bulgară *Enigma Otiliei*.

1969 *Cartea nunții și Enigma Otiliei*. Apare în maghiară *Scrinul negru*.

- 1970 *Opera lui Mihai Eminescu*, în 2 vol. Ion Bălu publică G. Călinescu. *Eseu despre etapele creației*.
- 1971 *Universul poeziei, Texte social-politice 1944—1945, Enigma Otiliei, Bietul Ioanide și*, în limba bulgară, *Viața lui Mihai Eminescu*, iar în maghiară *Cartea nunții*.
- 1972 *Studii de literatură universală. Literatura nouă. Cartea nunții*, iar în franceză și engleză *Studii de poetică*.
- 1973 *Viața lui Mihai Eminescu, Universul poeziei, Gâlceava înțeleptului cu lumea. Pseudojurnal de moralist*, vol. I, *Ion Creangă (Viața și opera). Însemnări de călătorie; Bietul Ioanide*, versiunea poloneză la Varșovia a *Bietului Ioanide*.
- 1974 *Principii de estetică, Enigma Otiliei, Scrinul negru*, versiunea maghiară a *Laudei lucrurilor*.
- 1975 *Viața lui Mihai Eminescu, Ion Creangă (Viața și opera), Bietul Ioanide, Opere alese*, în limba rusă, la Moscova; *Enigma Otiliei, Ion Creangă și Cartea nunții*, în maghiară. Ion Bălu publică *George Călinescu (1899—1965) Biobibliografie*.
- 1976 *Opera lui Mihai Eminescu, Enigma Otiliei, Șun sau Calea neturburată. Mit mongol*. Apare în bulgară *Scrinul negru*.
- 1977 *Scrinul negru, Viața lui Mihai Eminescu și Corespondența lui George Călinescu cu Al. Rosetti*.
- 1978 *Mihai Eminescu (Studii și articole), Ion Creangă (Viața și opera), Cartea nunții*.
- 1979 *Avatarii faraonului Tlâ, Scrisori și documente, Enigma Otiliei*.
Dumitru Micu publică studiul G. Călinescu. *Între Apollo și Dionysos*, iar Ion Nuță îngrijește ediția *Amintiri despre G. Călinescu*.
- 1980 *Bietul Ioanide*.
- 1981 Ion Bălu *Viața lui G. Călinescu și Mircea Martin — G. Călinescu și „complexele“ literaturii române*.
- 1982 Apare ediția a doua a *Istoriei literaturii române de la origini până în*

prezent, Editura Minerva. Este o ediție revăzută și adăugită. Autorul a început revizia *Istoriei*... încă din 1946.

Ediția a doua cuprinde cam o sută de pagini în plus (de formatul primei ediții). Deși viziunea de ansamblu, periodizarea, structura lucrării și judecățile de valoare nu sunt substanțial modificate, totuși exactitatea informației este net superioară primei ediții. Exemplificăm: documentație îmbunătățită la Gr. Alexandrescu, Al. Odobescu, Mihai Eminescu, I. L. Caragiale, Al. Vlahuță, B. Delavrancea ș. a.; știri biobibliografice noi despre C. D. Aricescu, G. Baronzi, St. O. Iosif, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, N. T. Orășanu ș. a. Au fost luate în considerație, în prezenta ediție, modificările operate de Călinescu în paginile primei ediții, în număr de 58, ca și informațiile, în număr de 138, publicate cu începere din 1946 în diverse periodice (*Națiunea*, *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, *Lumea*, *Revista Fundațiilor Regale*) cu mențiunea „*completări la Istoria literaturii române*“. Unele capitole ale prezentei ediții sunt rescrise în întregime în vederea reeditării lucrării (ex. Kogălniceanu, Negruzzi, Bolintineanu, I. L. Caragiale ș. a.).

ECATERINA ȚĂRĂLUNGĂ

I. STRĂMOȘI, PĂRINȚI, FRAȚI ȘI SURORI

Siretul împarte Moldova la epoca în care se naște Ion Creangă în două ținuturi fundamentale deosebite. Pe stânga lui, mergând înspre gură, se rostogolesc coline aride, egale, în chipul valurilor rotunde ale unei smoale. Priveliștea e de o măreție barbară, care înspăimântă. Satele, mizerabile, răsfirate, aproape nu se zăresc, cu toate că surele coame ale dealurilor sunt în genere fără păduri. Pusta iluzionează, spinările par cupolele unei biserici subterane cu mii de turlă rămase la suprafață, și când orașul răsare între văi, el pare colosal, mirific, și nu e în realitate decât un târg ticălos. Omul călare de pe deal are proporții de statuie, căruța pare rădvan. Chiar de la albia Siretului, râu lung, rămușor, cu luncă lată înverzită de sălcii și plopi, încep iezăturile. Pe lângă Prut, Jijia își răsfiră afluenții încărcăți de lăculețe ca pe niște rădăcini cu tubercule. Solul argilos împiedică scurgerea apelor, și când ploile sunt mari, tot ținutul e un smârc. Apa e sălcie, rea, seceta sinistră, inundația infernală și omul înoată sau în colb sau în noroi. Dinspre răsărit vin iarna viscole grele, mirosind asiatic. Pământul face grâu bun și prierște viței, încât țaranul duce viața obișnuită a locuitorilor de sol agricol, muncind brutal sub arșiță, câștigând puțin și, neputând să strângă, trăind iarna într-un fel de somnolență. Față de românul dinspre crestele munților, care înfățișează tipul arhaic al dacului, acesta de aici continuă probabil pe scit. Dar în vreme ce autohtonul de la munte trăiește, prin firea lucrurilor, într-o societate strânsă, în luptă doar cu natura sau cu năvălitorul de la șes, aici, în această stepă, unde în ere tulburi nu s-a putut lucra pământul, s-a vorbit totdeauna de triburi alergătoare după pradă. Chiar dacii se amintesc sub numele carpile și costobocilor. Au venit apoi cumani și pecenegi și noul scit, tătarul. Tradiției îi place să descopere unități etnice la temeiul orașelor. Iașul

ar fi municipiul iassienilor, Bârladul ar fi fost în evul de mijloc un stat. Ca tip, țăranul, păstrându-și individualitatea sa daco-romană, începe să aducă aminte că nu suntem departe de marile stepe din preajma Pontului Euxin. Cât despre oraș, el e mai pestriț, și plămădeala seculară n-a stins cu totul culorile din care s-a făcut. Cetățeanul e tolerant față de străin. Nu numai fizionomia oamenilor e deosebită (femeile sunt sau slabe, cu fața anguloasă și gura tăiată larg, sau, fiind împlinite, adesea cu maxilarul de jos proeminent), dar și aspectul moral. Locuitorul dintre Siret și Prut are un accent dialectal exagerat și e de o indolență nervoasă, ușor izbucnitoare. Nu se mănâncă semințe ca peste Nistru, dar se vorbește clocotitor, inconcludent și nu se îngăduie nimănui să stea deoparte fără atitudine. Cei mai mari boieri stăpânitori de moșii au fost în partea aceasta, curtea cu clasa privilegiată — tot aici. De unde un aristocratism stăruitor, purtări blânde și pline de finețe la foarte mulți și, firește, afectarea disprețului de golătime la cei ajunși.

De la malul celălalt al Siretului se ridică deodată munții. De sus, din Maramureș și Bucovina, până jos o spinare lungă de creste lasă coaste de o parte și de cealaltă, în Transilvania și în Moldova, despărțite de văile înguste ale râurilor. Moldova, Bistrița și Trotușul, curgând pieziș înspre Siret printre pereții înalți ai munților, sunt drumurile mari ale masivului format din vârfuri dințate, trecând uneori de două mii de metri, și asupra cărora Ceahlăul, deși mai puțin înalt față de altele, ca Ineu, care trece de 2200 m, dă iluzia a domina maiestuos, fumegând de nori ca un vulcan, văzut pe timp senin chiar din câmpie. În mijlocul însuși al șirei muntele e calcaros, simulând cetăți fantastice de piatră, și râul trece printre pereți de stâncă apropiați în chipul unor coridoare colosale. Jnepii și ienuperii se cațără până sus și se prind și de crăpăturile povârnișurilor. Păduri negre de brazi, de fag, uneori și de stejar acoperă ca niște armii dese totul, făcând ținutul de nestrăbătut. Brazii sunt așa de drepti și crestele așa de multe, încât ceața se târăște printre periile pădurilor ca aburii. Apele curg peste bolovani, tăindu-și albiu înguste la trecători, cauzatoare de clocote și spume, și se rostogolesc prea repede acolo unde valea se lărgește, destăinuind prin

rotocoale neregularitatea fundurilor. Neputându-se tăia drumuri largi pe poalele munților, se dă drumul copacilor retezați pe apă, și omul însuși coboară cu ajutorul plutei pe Bistrița. Acolo unde pădurea se mai potolește puțin, se zăresc doar pășuni, pe care turmele se mișcă asemeni unor furnici albe. Satele nu apar decât pe marginea apelor și mai în jos, unde valea se lărgeste deodată între ridicături mai dulci. Întreaga vale este însă o albie pietroasă, care la o năvală a apelor se preface în fluviu, pe care în vreme obișnuită râul șerpuiește. Satul e doar o ceată de case care se urcă pe unde pot pe pereții văii, căutând să fure câte o bucată de povârniș mai dulce drept ogradă. Casa trebuie să fie ușoară și propriuzis înfiptă, ca să n-o arunce în apă un bolovan de sus.

Oamenii de aici, din amândouă laturile munților, sunt din aceeași familie. Sunt tăietori de lemne din păduri pe care le strâng în plute și le dau drumul de-a rostogolul pe Bistrița, peste nahlapi și genuni. Toporul lung, cu ascuțiș ca un cioc, intrând iute și adânc în lemn, este instrumentul oricui. Tot omul știe să călărească, și chiar femeia, îmbrăcată într-un veșmânt făcut din ie și fotă în două culori — negru și roșu — încalecă. Alții stau cu turmele la pășune, pe care apoi iarna le coboară la vale, peste Siret, și uneori mai departe. La Iași se află un drum al sării (Sărărie) și unul al păstorilor (Păcurari, cu două veacuri în urmă: Puțul lui Păcurar). Se fac brânzeturi și se lucrează lâna. Casele sunt mici, ca niște jucării, din bârne încheiate, apoi lipite cu humă și văruițe și cu o prispă joasă în față. Acoperișul țuguat e din stuf, ori mai degrabă din șindrilă. În partea ardelenescă prispa formează o lojă minusculă sprijinită pe câțiva stâlpi sculptați într-o geometrie simplă. Înăuntru sunt încăperi puține, două odăi, chiar și una, și cuptorul interior ocupă o bună parte. Tavanul e din grinzi; ferestrele, foarte mici. Mobilele au forme rudimentare, preistorice și sunt din lemn masiv cu oarecare crestături. O masă, un scăunaș, un chivot ciudat de lemn, o vârtelniță, astea sunt cam toate. Lucrurile se atârână de grinzi sau se grămădesc într-o cămară. Omul mai doarme și pe cuptor, iar vara, de-a dreptul pe prispă. Casa aceasta mică, deosebită de cea de la deal și câmp prin curățenie și un vădit stil arhaic, e făcută ca să poată încălzi

bine pe om în timpul lungii ierni. Ea e înrudită cu coliba borealilor. Omul intră aplecându-se și se trage să hiberneze lângă foc sau chiar deasupra lui, și, ca tuturor să le fie bine, se-ndeasă în aceeași încăpere unul într-altul toți ai familiei. Necultivând pământul și fiind silit să-și cumpere bucatele, munteanul e industriaș. Femeia toarce lână și țese, și adesea, iarna, când n-au altceva de făcut, mai torc și bărbații. Oamenii se duc cu toporul la pădure, se coboară cu plutele, mână turmele, fac caș, merg cu oile la iernat, se duc să-și vândă produsele la târguri. Femeia nici ea nu stă locului și muncește aproape cât un bărbat. În lipsa omului, care e mai totdeauna dus, ea reprezintă familia și, ca atare, aleargă, cumpără, vinde, trăiește ca o adevărată văduvă. Casa este curat depozit: de lânăuri, burdufuri de brânză, piei, blănuri, bucate, de ceea ce urmează a se vinde și de ceea ce e de trebuință omului, care trăiește tot pe drumuri, spre a se hrăni. Familia nu se adună laolaltă decât rar. Ciobanul stă la colibă, cu copiii mai mari, iar nevasta acasă, cu cei mai mici. Întâlnirile sunt ritmice, calendaristice, în dependență de transhumanță. La munte, păstorul, care stă aproape de cer, sau lemnarul, care repede toporul într-un copac, n-are prilej sau vreme de vorbe. Deci omul de munte este tăcut. Viața lui este rânduită după o economie milenară și, ca atare, e automată. De unde un spirit refractar, un dispreț de omul de câmp și rezistența la orice element alogen. Munteanul se însoară în cuprinsul stirpei sale și-și cunoaște rubedeniile până la a noua spiță. Își păstrează portul și limba și-și aprinde în codru focul cu amnarul, iar nu cu chibritul. Ca orice om care muncește liber și face negoț, e plin de mândrie și ceremonie. Oamenii de munte sunt foarte mulți urmași de răzeși, adică un fel de boieri de țară, iar boierii adevărați nu le-au dat porunci niciodată, fiind propriu-zis niște țărani mai cu vază. Țăranului de aici îi place aerul răcoros, izvorul limpede, pădurea cu miros de brad, îi place ninsoarea și biciuirea aerului, drumul pietruit și floarea de pășune, jocul bun, căciula, itării de noaten și privește cu silă băltoaca de la câmp, arșița, țânțărirea, apa băhniță. Căruța îl hurducă, calul îl poartă cu demnitate. Tăcerea munteanului nu e posacă. Vorbi-

rea nu se face însă cu volubilitate și improvizație, ci în forme condensate. Pentru fiecare raport există formule străvechi, aproape rituale, și acestea sunt proverbul, zicătoarea. Țăranii de la munte se pișcă în chipul cel mai obiectiv cu putință, și fără nici o invenție, se pișcă folcloristic.

Fără îndoială că mulți oameni de la munte s-au tras spre Prut, și alții de jos, mai degrabă orașeni, s-au suit la munte. Peste Siret sunt mai mult sau mai puțin aceiași moldoveni ca și între Trotuș și Bistrița. Totuși, adevărata Moldovă, aceea tăcută, patriarhală, cu verbul scurt și mușcător, se află între Suceava, Fălticeni și Piatra-Neamț, cu ramificări în sus și la coborâș pe partea transilvană a munților. Gradul de autenticitate se poate determina, când granițele s-au risipit, prin structura spiritului: o stăruință în automatism, arhaitatea, oroarea de amestecătură, gândirea obiectivă și expresia proverbială, asta e Moldova de munte; indolența, gândirea gregară, ideologia pătimașă, sentimentalismul, mica rezistență la infiltrație, expresia confuză, abundentă, curat subiectivă, asta e Moldova dinspre deal și șes. Povestitorii sunt aproape toți de la munte.

Strămoșii dinspre mamă ai lui Ion Creangă s-au tras pe partea moldovenească a munților de prin Maramureș pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea, cam între 1784—1788 (38). Era după războaiele moților, și ei ziceau că fug din pricina papistășiei. Este cu putință ca propaganda pentru lărgirea unirii cu catolicii să fi luat, după răzmeriță, un avânt supărător pentru românii de sub munți, de obicei foarte păstrători de datini. Din Ardeal s-au strămutat familii întregi de mocani, un Dediu, un Ciubuc Clopotarul, un Creangă cu toți ai săi și alții neștiuți. Au plecat cu bucate, cu turme cu tot, și Ciubuc era atât de avut încât oile și vitele lui au umplut — precât își aduceau aminte cei mai tineri dintre băjenăriți — munții Hălăuca, Piatra lui Iepure, Bârnariul, Cotnărelul, Boampele. Păstori, ei au rămas în apropierea graniței, risipindu-se de-a lungul Bistriței sau cel mult pe valea Neamțului. Locurile și obiceiurile nu erau aici decât prea puțin deosebite de cele de dincolo, toată coama munților cu coastele sale alcătuiind o singură țară etnică. Familia dinspre mamă a lui Creangă se poate socoti dar

curat ardeleană, de vreme ce moșul însuși, tatăl mamei, venise, odată cu părinții, de dincolo. Capul familiei băjenărite se chema Ion Creangă, și fiindcă trecea cu patru copii — David, Nică, Vasile și Petrea — putem presupune că era în vârstă cam de 30 de ani. La 1831, când catagrafia îl arăta ca nevolnic, trecut ca vârstă, să tot fi avut peste 70 de ani. Cu Ion ar fi venit și doi frați, Ștefan și Gheorghe. Ștefan răposa în 1855 în vârstă de 84 de ani. Născut deci pe la 1771, el era flăcăuandru când descindea din Ardeal, puțin mai răsărit decât nepoții săi de frate. Copil, povestitorul ar fi putut foarte bine cunoaște nu numai pe tatăl mamei, dar și pe unchiul moșului, trei generații înaintea sa. Dar de strămoș el nu amintește nimic, fie că nu-l văzuse la față, fie că și după catagrafie (199) genealogia e încurcată. Familia era într-adevăr cren-goasă. O ramură se lăsa pe lângă Brașov (38), iar în scriptele privind județul Neamț găsim mulți Creangă, fără legătură vădită cu trunchiul. Totuși, că din bătrânii descălecați de peste munți trăiau încă pe când povestitorul era copil, sau măcar nu murise de mult, stă dovadă pomenirea de către David Creangă, bunicul, a lui moș Dediu din Vânători, care, prin urmare, era o figură cunoscută în mintea tuturor. Ion Creangă cu frații și copiii lui s-a așezat în Pipirig, sat smârcos, inundabil, precum numele-l arată, pe apa Neamțului, nu departe de valea Bistriței. Comuna era alcătuită din cătunele Pipirig, Plotonul, Boboești, Agapieni, Cujbeni, Pițilăgeni și Tărățeni. Ion e înscris în catagrafia din 1820 a județului ca fruntaș, în 1831 ca bătrân, fără putere. Gheorghe, frate-său, în 1820 e mijlocaș, în 1831 birnic. Ștefan, la 60 de ani, în 1831, era holtei. A doua generație este înfățișată prin David Creangă și frații săi (Nică, Vasile, pe care povestitorul îl numește odată Alexandru, și Petrea), veniți și ei odată cu părintele lor din Ardeal. Dintre frați, David e cel mai cu vază. În 1820 era fruntaș, de pe la 1828 înainte este vornic, adică primar. Nică și Vasile au neveste și copii, căsătoriți la rândul lor și cu altă generație de copii, încât arborele devine stufos. Cât despre David, însurat cu o Nastasia, acesta are șase copii, de vârste foarte felurite, făcuți pe toată întinderea lungii lui vieți. Smaranda e mama povestitorului. În vremea zaverei, la 1821,

David fugi de răul turcilor, care veneau să jefuiască Pipirigul, cu nevastă-sa, cu Smaranda și cu un frate al acesteia, Ioan. Într-o albie, pe prispă, uitase pe o Ioană. Avea atunci, deci, trei copii, și ceilalți sunt veniți mai în urmă. Pe Vasile și pe Gheorghe îi dăduse înainte de 1848 la școala lui Balș din Broșteni, la învățătorul Nanu, care profesa de la 1840. Deci acești copii erau născuți înainte de acest an, fiindcă altfel s-ar fi întâlnit în școală cu Dumitru, copilul cel mai mic, coleg de clasă cu povestitorul și totuși unchi al lui. Vasile, de pildă, se însura în 1849 cu Maria, fata popii din Borca. Dacă ar fi avut atunci vreo 20 de ani, se născuse prin 1829. Nu prea deosebit la vârstă de el trebuie să fi fost Gheorghe, căsătorit întâi cu o Smarandă, în 1850, apoi cu o Ecaterină. Va fi preot la paraclisul spitalului din Neamț și bun prieten al povestitorului, care îi va spune „bădie“, deși părintele îi era unchi. Nastasia, nevasta lui David, era ea însăși o ardeleancă a aceluia Ciubuc, coborât de peste munți odată cu Dediu și cu Creangă. Ciubuc nu era însă nici tatăl Nastasiei și nici bunicul Smarandei, ci „bunicul mâne-ta, Smărandă“, adică bunicul Nastasiei, și mai limpede „unchiul unchiului mamei mele“, adică al Smarandei, de unde urmează că, neputând fi el așa de bătrân încât să fie moș de moș, era un colateral, un „unchi“, adică fratele tatălui ori mamei Nastasiei. Dealtfel, Ciubuc n-a avut nici femeie, nici copii, și spre bătrânețe, cuprins de gânduri cucernice, și-a dat toată averea Mănăstirii Neamțului și s-a călugărit. Clopotul bisericii din Pipirig, „unde se prăznuiește hramul sfântului mare ierarh Nicolaie“, s-a făcut cu cheltuiala aceluiași Ciubuc, la anul 1818, spre pomenirea răposaților Aron monahu și Mia monahia (144). Ca Ciubuc să facă clopot într-o amintire a unor decedați, monahi, e necesar să ne închipuim că aceia îi erau rude. Într-adevăr, David Creangă povestea că Ciubuc se călugărise „mai cu toți haidăii lui“. Tot Ciubuc ar fi făcut, după Ion Creangă povestitorul, un clopot mare la Mănăstirea Neamțului, pe care îl trăgea singur, de unde și porecla de Clopotarul. Evlavia îi venea mocanului călugărit și din împrejurarea că era cam rubedenie cu mitropolitul Iacob Stamati, ardelean și el și fost călugăr la Neamț de asemeni. Dar înainte de a părăsi viața mireană, Grigore Ciubuc

fusese om de omenie și gazdă mare. Vestea bogăției și bunătății sale ajunsese până la vodă, care ar fi tras odată în casă la el și l-ar fi întrebat, mirat, cu cine ține atâta amar de bucate. Ciubuc ar fi răspuns: „Cu cei slabi de minte și tari de vârtute, măria-ta“ drept care vodă l-ar fi bătut pe umeri și i-ar fi zis: „Ia, aista-i om, zic și eu!“ Și lui Ciubuc i-ar fi mers vestea de „omul lui vodă“, și dealul dinspre Plotonul, pe care era casa lui, s-ar fi chemat, din pricina aceea, Dealul Omului. De e ceva adevărat în această anecdotă, e greu de spus. Cine putea fi domnul? Scarlat Calimah, Mihai Șuțu? Creangă îi dă numele fabulos de Ciubăr-vodă. Tot ce se poate reține de aici este că mocanii se simțeau oameni tari și slobozi, și ideea de a primi în casă pe vodă nu li se părea de răs.

Figura lui David Creangă răsare destul de limpede din *Amințirile* nepotului său Ion. Era om așezat, liniștit la vorbă, așa de liniștit, că scotea din sărite pe slaba de înger Nastasie. Știuse puțină carte încă din Ardeal, dar nu era în stare decât să citească, fără să scrie. Când era necăjit, deschidea *Viețile sfinților* și se mângâia că osândeale mučenicilor erau mai grele decât ale sale. Își dăduse toți băieții la școală și se ajuta cu ei în socoteli. Chiar Smaranda învățase singură să citească pe lângă fecioru-său Ion. De bună seamă că David avea oi pe undeva la munte, de pe urma cărora făcea negustorie. Cultivarea pământului în părțile acelea este ceva cu totul accesoriu. El venea din când în când la târg, la Neamț, luând-o de-a lungul râului, cu caii legați unul de coada altuia prin căpăstru și încărcăți cu desagi, și se oprea o zi, două la ginerele său Ștefan din Humulești. Un băiat, Vasile, îi era pe Bistrița, la Borca, Gheorghe urma să se facă preot, pe Dumitru tocmai umbla să-l dea la școală în iarna lui 1848. Se îmbrăca țărănește, cu veșminte și încălțăminte făcute în casă. Când copiilor le trebuiau opinci, mergea cu cuțitul în cămară și scotea o piele de porc sălbatic, din care croia încălțăminte, legând-o cu ață de păr de cal. Pentru înfășurarea fluierelor folosea obielele de suman alb, care dă membrilor inferioare înfățișarea picioarelor de ied. Fără îndoială că purta plete ca în Ardeal, fiindcă și copiii aveau părul lung, iar mijlocul și-l încingea cu o cingătoare lată de piele. La biserică se închina pe la icoane,

și, când avea pricină cu cineva, umbla după împăciuire. Casa îi era mică, precum sunt toate prin partea locului, și cuptorul era locul de cinste. Cămara era plină cu ce alcătuieste averea omului de munte, cu piei, desagi, sumane, ceară, lână. Se găseau chiar și doftorii empirice, precum dohot de mesteacăn, bun pentru râie.

Nastasia, strănepoata lui Ciubuc Clopotarul, era, după ce făcuse șase copii, o femeie simțitoare, care lăcrăma din nimic. Nu mânca de milă carne de vită și bocea toți morții, rude și străini, din cimitir. După atâta maternitate, se mai prăpădea încă pentru copiii copiilor. Singurătatea, lipsa oricărui exercițiu al sentimentelor, într-o viață petrecută numai cu torsul, cu țesutul, cu grelele treburi ale casei, dau femeilor de țară astfel de descărcări afective. Se pare că, zdruncinată după atâția prunci, Nastasia înfățișează și un caz de slăbire nervoasă. Era, cum se zice, o femeie fără minte, care se pierdea cu firea plângând la orice prostie și față de care David putea trece cu drept cuvânt ca un om înțelept. Constituția ei nervoasă a trecut și la fată, Smaranda, care dezvăluiește tulburări mai grele.

Ginerele lui David Creangă, soțul Smarandei, era un Ștefan a Petrei, zis și Ștefan sin Petrea Ciubotariul, pentru că era la rându-i feciorul unui Petrea Ciubotariul. Precum se vede, cineva din neam făcuse odată ciubote. Și cum porecla o poartă strămoșul însuși, care era însă gospodar, înseamnă că exercitarea meșteșugului trebuie împinsă în veacul celălalt. Dar moldovenii purtau pe atunci opinci, încât comerțul cu ciubote nu putea să prospere. E de bănuț deci că și familia ginerelei era descinsă din Ardeal, de unde au venit mai toate meșteșugurile. Deși David nu pomenește în *Amintirile* nepotului de aceasta, e foarte firesc, cunoscând sistemul închis al familiei ardelenesti, ca David să fi ales pentru fata lui un consanguin. Fiind proaspăt venită de peste munți, familia lui David trebuie să fi fost privită, cum se obișnuiește, cu oarecare împotrivire, și ca Ștefan să îndrăznească să ceară pe Smaranda lui David, fruntaș în Pipirig, se cade să presupunem afinități de origine și de situații sociale. Faptul însuși că David Creangă, deși venit de aiurea, ajunge vornic în satul de alegere, dovedește că

revărsarea ardelenescă fusese puternică și că satele din această regiune, puțin populate înainte, căpătaseră o structură transilvană. Numele Dediu, bunăoară, stăruie și azi în părțile Neamțului, fiindcă moș Dediu se lăsase la Vânători, lângă Humulești. Strămoșul, Ioniță Ciubotariul, care ar fi avut oi, moare la Humulești în 1831. Lăsa doi copii, știuți, pe Petrea, moșul povestitorului, pe care acesta putea să-l cunoască, fiindcă bătrânul murea la 10 ianuarie 1846 în vârstă de 60 ani, după date încă nesigure (200), și un Luca sin Ioniță Ciubotariul, care în iarna anului 1831 se afla cu oile la iernatic pe moșia Tăutești din județul Iași, iar în primăvara lui 1832, aflându-se încă tot acolo, făcea plângere că a fost trecut cu birul și la Humulești și la Tăutești. Dacă jalba e scrisă (precum se pretinde) chiar de el, atunci știința lui de carte destăinuie, ca și în cazul lui David, ardelenia lui. Petrea, moșul lui Creangă, era spre sfârșitul vieții om sărac, fiind scutit de bir. Familia se ramifică stufos, și povestitorul se găsește a avea numeroase rubedenii. Luca avusese un fiu, Cosma, văr dar cu tatăl lui Creangă. Petrea însuși, moșul, are trei fii, pe Vasile, pe Andrei și pe Ștefan, câteșitrei cu multă progenitură. Vasile era „fratele tatei cel mai mare“ și era însurat cu mătușa Mărioara, de la care avusese patru copii (Ion, Maria, Ana, Smaranda). Creangă își amintește de Ion, Ion Mogorogea, văru-său, cu care mergea la scăldat. Andrei este „fratele tatei cel mai mic“. Însurat cu vestita Măriuca, avusese doi copii, pe Paraschiva și pe Chiriac. Ciubotarii erau însă numeroși, și printre ei se află chiar și un diacon. Chiriac, vărul lui Creangă și fiu al Măriucăi și al lui Andrei, își trage numele de la moșul său, Chiriac Ciubotariul. Din chiar *Amintiri* aflăm că „mătușa Anghilița lui moș Chiriac“ era o femeie de înțeleș. Și Chiriac acesta era, prin urmare, o rubedenie. În sfârșit, Ștefan, fratele mijlociu dintre feciorii Petrei, va avea opt copii.

Caracterul familiei dinspre tată poate fi determinat în linii generale. Câteșitrei frații erau gospodari cinstiți, și la o petrecere în Fălticeni la o crâșmă din ulița Rădășenilor, numai Ion Mogorogea, dintre toți tinerii chefuitori, nu „furluase“ nimic din cămara crâșmăriței. Ca să fie oameni cu stare în locurile acelea, unde nu se prea face cultură a

pământului, trebuie să fi fost harnici. Știm că Humuleștii se află în apropierea Târgului-Neamț (azi unit cu el), de care-l desparte apa Ozanei. Pământul e humos și dealurile au din această cauză înfățișare ruinoasă. Ceva mai sus, peste pârâu este Vânătorii-Neamțului, în jos, Săcălușești. Năruitura Cetății Neamțului apare din cauza dealului ros și vizitat de vite de o falsă sinistră măreție. De jur împrejur sunt mânăstirile: Agapia, Văratecul, Secu, Neamțul. Locuitorii se îndeletnicesc mai ales cu industriile legate de materiile prime ale muntelui. Răzeși fără pământuri, humuleștenii vând vite, cai, oi, porci, brânzeturi, ulei, lână și îndeosebi fabricate ale lânii, ale cânepii și gogoșilor de mătase, „sumane mari, genunchere și sârdace; ițari, bernevici, cămeșoaie, lăicere și scorțuri înflorite; ștergare de borangic“, pe care le vând la târg și la mânăstiri, sau mai departe, la iarmaroace, de-a dreptul sau prin negustori care vin să ia „giguri de sumani, și lăi și de noaten, care se vând și pănură, și cusute“. Răzeși e un fel de-a vorbi. Humulești, Pipirig, Galu, Plotonul, Târgul-Neamțului însuși erau moșii ale Mânăstirii Neamț. Târgoveții negustori plăteau o dare către sus-numitul așezământ, cei care aveau velniță și vindeau la târg rachiul și holercă erau datori să dea atât pentru polobocel și poloboc. În sfârșit, dădeau dijmă din toate, plăteau adetiul casei și erau îndatorați să prășească păpușoiul de pe locurile mânăstirii, să care lemne, dar și să ia cât le trebuie. Locuitorii nu erau legați pământului, făceau industrie casnică și negoț, și cu vremea uitau să-și plătească darea, care era mică. Se ciorovăiau cu mânăstirea, preferând-o totuși eventualului hrăpăreț posesor. Aveau case, pometuri, porumbiști proprii, pentru care plăteau, se vede, un mic bezmăn, putându-le vinde (236). Orice casă este, în epoca aceasta a copilăriei lui Creangă, un loc unde toată lumea — și fete, și băieți, și femei, și bărbați — toarce lână. Războaiele umblă întruna. Pivele bat mereu pe marginea apei. Chiar și în Târgul-Neamț, sat mai mare, cu casele pierdute prin livezi, se lucrează lână. Sunt acolo țuțuienii, veniți și ei tot din Ardeal, care „se țin de coada oilor“, mănâncă slănină râncedă și fac ulei în teascuri. Alții, condrenii, au mori și pive pe Nemțșor. Câteșitrei frații învârteau probabil negustoria, de unde porni-

rea comercială la urmași. Moș Vasile dădea sumanii la piuă în Condreni și-i scotea spre a-i vinde, precum limpede se-nțelege din *Amintiri*. Smaranda lui Ștefan țesea sumani, îi nividea, îi croia și-i trimitea la iarmarocul din Folticeni. Ștefan umbla prin târg „cu cotul subsuoară“, după cumpărat sumani, ceea ce înseamnă că vindea nu numai ce țesea Smaranda, dar cumpăra ieftin de prin partea locului ca să vândă mai scump la iarmaroc. Mărioara lui Vasile mai semăna și cânepă, și fără îndoială că fiecare avea câte-un loc, pe departe, de semănat puțin nutreț. Creangă și-i amintește pe Vasile și pe Mărioara ca pe niște oameni cărpănoși, și pe drept cuvânt, căci oricâtă strică-ciune ar face un copil mâncând cireșe din pom și călcând cânepa, un om bun nu vine la casa fratelui cu vornicul și paznicul să ceară plata pagubei. Ștefan a plătit, dovedind supușenia față de fratele cel mare. Măriuca a lui moș Andrei ne e arătată ca femeie pricinașă, ca una din cele „care scoate mahmurul din om“. Pentru o pupăză furată din pom sculase tot satul în picioare. Ștefan avea ceva stare, câștigată cu munca lui ori primită drept zestre, având în vedere că tată-său murise sărac. Întâi avea oi la stâna din dumbrava Agapiei, lângă podul Cărăgiței. Strungarul lui Ștefan se chema Vasile Bordeianu. Avea de asemeni vaci. Iarna mergea în pădure la Dumesnicu și se întorcea noaptea înghețat și plin de promoroacă. De bună seamă aducea lemne din pădure, dacă nu cumva lucra acolo. Aveau în casă ce le trebuiau: lemne la trunchi, slănină și făină în pod, brânză în puțină, curechi în poloboc, și de Crăciun tăiau porcul. În Valea-Sacă, aproape de Topoliță, aveau un loc de semănat, unde tocmeau țigani la prășit. Tot acolo sau într-altă parte Ștefan semăna ovăz, pe care-l cosea singur, de unde se poate trage încheierea că avea și cai. Păpușoiul îl semănau humuleștenii și pe lângă case. Era și-n grădina lui Ștefan. Casa, socotită ca de frunțaș, era mai o colibă, cu o căciulă mare de șindrile și alcătuită dintr-o singură odaie mare, cu două ferăstruici deoparte, în lung, și una la un căpătâi și dintr-o tindă ocupată pe jumătate de cuptorul care își avea gura și o parte din trup în odaia cea mare. Tavanul era de grinzi și cuptorul era lipit cu humă. Lucrurile de prin casă erau puține și primitive: o

laiță de stejar greu, o masă tot de stejar, roata de tors, războiul și desigur paturi pe lângă pereți, pentru culcarea celor aproape zece ființe.

Cu toată puținătatea știrilor și nesiguranța lor, putem să ne facem o idee satisfăcătoare asupra existenței soților Ciubotariul. La țară și mai ales la munte, și în vremea aceea, viața se desfășura după un tipar străvechi, nemișcat. Între 20 și 25 de ani feciorul se însoară. Către vârsta de 30 de ani începe să devină flăcău tomnatic. La 16—18 ani fata se mărită. Peste această etate e o piatră în casă. Dacă e adevărat că Petrea Ciubotariul s-a născut la 1786 (lucrul nu e dovedit, dar în linii generale probabil, de vreme ce „bătrânul“ a murit în 1846, să zicem de 60 de ani), atunci, admitându-l căsătorit la 20 de ani, deci în 1806, putea să aibă pe întâiul copil, pe Vasile, în 1807, pe al doilea, pe Ștefan, în 1808—1809. Să zicem 1810. Data căsătoriei lui Ștefan este iarăși ușor de ghicit. Smaranda a fost rodnică și nu e nici o îndoială că a conceput din anul întâi al căsătoriei. Dacă Ion Creangă, copilul cel mai mare, s-a născut în martie 1837, atunci, afară de cazul că ar fi fost un prunc înainte, dar mort din leagăn, Ștefan și Smaranda s-au luat în anul 1836. Mireasa, care putea să aibă între 16 și 18 ani, s-ar fi născut între 1818 și 1820, și deosebirea de vârstă dintre soți ar fi cea obișnuită, de aproape zece ani. Ștefan a Petrei a murit în 1858. Chiar presupunând că s-ar fi căsătorit la 30 de ani, și totuși, când murea n-avea cu mult peste 50 de ani. E și mai firesc să admitem că n-avea nici această vârstă. Cât despre Smaranda, ea trăia, bolnavă de patru ani, în septembrie 1858 (228) și nu mai trăia în 1864 (190). Oricât i-am mări vârsta la căsătorie, ea n-a trăit mult peste 45 de ani. Mai puțin însă e foarte probabil că da, ținând seama de sănătatea ei șubredă.

Ștefan arată a fi fost om de treabă, în felul cum sunt oamenii de treabă pe la țară. Era un om care nu se întreba de ce trăiește și dacă mai este pe lume și alt chip de a viețui. Mulțumit că are curechi în poloboc și brânză în puțină, da din mâini să le aibă mereu. Astfel de oameni se-nsoară fiindcă așa face toată lumea, fac copii ca toată lumea și muncesc din greu cum fac și alții. Roata existenței îi întoarce mereu,

fără să le dea răgaz să se întrebe dacă sunt sau nu fericiți. O înțepenire în formele apucate, care uneori merge până la încăpățănare, ține loc concepției de viață a oamenilor mai luminați. Dintr-un fel de economie biografică, mulți vor să vadă în Ștefan pe omul întunecimii, cu care se războiește Smaranda, cea aducătoare de lumină. Contrast artificial. Nici Ștefan nu pune bețe-n roate viitorului copiilor, nici Smaranda nu visa ceea ce era să se-ntâmple. În fond, Ștefan, om ca toți oamenii, știa ale lui. El știa că un bărbat trebuie să se-nsoare, și s-a însurat. Știa că trebuie să facă copii, și a umplut casa. Până se nășteau copiii, el umbla după treburi, pe la târg, pe la pădure. La țară numărul de copii nu înspăimântă, și cum la început soții Creangă au vreo patru băieți, Ștefan e vesel. Își și făcuse socotelile lui țărănești cum să se ajute cu ei. De aceea când Ion e măricel și Smaranda îi dă zor să-l trimită la școli, Ștefan e contrariat. El se bătea cu gândul să-l mâne cu cârlanii. Toți la țară își folosesc băieții ca mână de lucru, și școala e o adevărată încurcătură. Nu este vreo ură de învățătură, ci încredințarea că treburile gospodăriei nu se fac cu cartea. De unde ironie, ironia tipică a omului analfabet, care, neavând de gând să iasă din starea lui, nu înțelege sforțările de prisos, mai ales că el își face bine treburile fără școală. Deci învățătura e un fel a te duce bou la Paris, unde-a fi acolo, și a te-ntoarce vacă. Totul e chestiune de „glagore-n cap“. Cutare din sat spune conăcăria pe la nunți fără a fi învățat pe cărți, semn că știința de carte nu-i ceva de neapărată trebuință. Atâta vreme cât se admite că fiul nu trebuie să depășească meșteșugul tatălui, raționamentul e bun, și Ștefan nu vedea viitorul decât ca trecutul pe care-l apucase: fetele să se mărite, băieții să semene păpușoi și ovăz și să meargă la Dumesnicu în pădure, să vândă sumani făcuți de neveste și celelalte. Dealtfel, țaranul cu rosturile lui are despre orășean o părere foarte proastă văzându-l îmbrăcat subțirel și așteptând lefi. Nu poate fi un om cu stare cel fără vacă, fără oaie, fără nimic al lui. Trebuie să ne gândim că pe acea vreme de ridicare a burgheziei țaranul nu putea respecta decât pe boierul cu moșie, care înfăptuia în mare condiția lui. Slujbașul, cărturarul era o slugă, un logofăt, sub starea

lui de răzeș. De aceea, și cu drept cuvânt, Ștefan zicea în bătaie de joc lui fecioru-său:

Logofete, brânză-n cui,
Lapte acru-n călămări,
Chiu și vai prin buzunări!

Ștefan ca negustor — plătea patentă ca neguțător de starea a 3-a (236) — avea pretenția că știe ce spune. Lua bani buni pe sumanii lui, brânza o avea în puțină și laptele acru prin ulcele. Rămâne pe deplin statornicit că femeia naște copii, îi crește, îi hrănește, își bate capul cu ei, toarce, țese, gătește bucate, vede, în sfârșit, de-ale gospodăriei. Așa i-e dat femeii, și bărbatul n-are a se amesteca în treburile ei, nici a o compătimi. El își vede de ale lui. Și copiilor le e dat să zburde și să se joace cât sunt mici, știut fiind că atunci când vor fi mari vor fi prinși de necazuri. Pentru Ștefan, care se-ntoarce seara acasă, nebuniile copiilor sunt o petrecere. Îi ia în brațe, îi sărută și le dă ghes, în pofida mamei, să-și facă de cap. Acest fel de a face în ciudă nevestei, de obicei vorbăreată și cu înclinarea de a exagera pătimirile ei, fără de care însă ar muri, este și el o desfătare dată bărbatului de Dumnezeu. Cu presupunerea, măcar simulată, că femeia e un lucru slab, Ștefan întărită pe Smaranda, luând cu șiretenie apărarea copiilor, în scopul de a o înfuria, ca să dea o reprezentăție de necaz cât mai plină. Când însă copiii se întrec cu gluma, atunci, ca om cuminte, îi pune la locul lor, nu fără mulțumirea zâmbitoare pe sub mustață de a fi în stare, el, bărbat, să-i potolească, cu un „ajungă-ți de-amu, herghelie“, semn de autoritate, de superioritate a genului masculin. Tot în scop de iritare, Ștefan mărturisește față de biserică o concepție demnă: biserica e în sufletul omului, iar evlavia la tot pasul, o fățărnicie. Pare că Ștefan se certa des cu Smaranda, „se bălăbănea“, însă de pestetot rezultă firea lui cumpănită și glumeată. Când nu se desfăta cu ascultarea și provocarea văitărilor Smarandei, mai mergea pe la crâșmă. Ca negustor, bea aldămaș cu mușteriii, și băutura nu putea să nu-i placă. Nevasta țipa că e dator sute de lei pe la feluriți crâșmari. Socotindu-se deștept pe

față, din amor propriu viril, Ștefan nu putea să nu recunoască, în cele din urmă, dreptatea Smarandei. Era un om cu ideea grea, care mormăie îndelung când judecă și vrea pricină mare, ca să se încredințeze că n-a greșit, dintre aceia care ascultă și de alții mai în vârstă. Faptul că frate-său mai mare, Vasile, își dăduse pe Ion al lui, Mogorogea, la carte trebuie să-l fi pus pe gânduri. Apoi îi vorbise David, socru-său. Oricum, David Creangă era vornic în satul lui și trebuia să știe ceva. Un om care nu dă cu parul în cap fratelui venind să ceară despăgubiri pentru o stricăciune făcută de nepot e un om de înțeleș, care cugetă și la ce spun alții, numai vrea să se dumirească bine. Ștefan se-ntreabă dacă nu cheltuiește banii degeaba. Când însă a ajuns la încheierea că Ion, devenit popă, ar putea să fie sprijinul celorlalți copii, s-a lăsat înduplecat de argumentul acesta practic, pe care trebuie să-l aibă în vedere un părinte limpede văzător, fără fumuri, și însușindu-și punctul de vedere al nevestei puse piciorul în prag. Ion „are să urmeze cum știm noi, nu cum vrea el“. E de crezut, precum se vede din *Amintiri*, că tatăl, modest în fundul sufletului, nu-și închipuia că poate să iasă din neamul lui ceva de seamă. Băiatul i se părea leneș, bun de nimic. Altul îi fu sufletul când văzu că Ion e vrednic la carte și cântă în biserică. La țară, a fi popă nu e totuna cu a fi logofăt. Popa se bucură de respect, primește de la toți și e om cu stare. Dacă Ion putea să ajungă — ceea ce nu gândise — popă, nu era rău. Prin urmare, sub nici un cuvânt nu putem face din omul tăcut, greu la hotărâre, neîncrezător un factor de înapoiere. Ștefan, tot socotindu-se cu mulțumire capul familiei, era victima supusă a ambițiilor și vorbăriei Smarandei, care făcea din el ce poftea. Omul acesta, care a murit tânăr, lăsând copii mici în casă, trebuie să fi dus, propriu-zis, o viață de trudă, tot pe drumuri. Care va fi fost beteșugul ce l-a răpus nu se știe și, de vreme ce-a murit în pat străin, putem bănuși o boală repede sau vreo racilă veche. Să trăiești cu atâtea suflete într-un bordei, muncind cu coasa și cu toporul, este un fel de a-ți pregăti moartea. O Ciubotăreasă murise de „nădușeală“ (199). Ștefan a Petrei a răposat la 28 iunie după o jalbă a lui Creangă (228), la 30 iunie după o însem-

nare a aceluiși (225), în anul 1858, și s-a înmormântat la biserica din satul Prigoreni, lângă Târgul-Frumos.

Smaranda era și ea o femeie cum sunt la țară, obișnuită să facă copii, să nu-și vadă capul de treburi de dimineța până seara, să-și blesteme viața, chip de a se afla în vorbă, să-și mustre bărbatul în privința copiilor. Acestui tip comun de femeie nevasta lui Ștefan îi aduce un colorit deosebit. Smaranda se simțea de neam bun. Tată-său era vornic în sat, frații ei știau toți carte. Gheorghe, frate-său, umbla să ajungă popă, precum a și ajuns. Alt frate, Vasile, se însoară cu fata preotului din Borca. Putem crede că avea puțină pică și pe cumnatele ei. Măriuca își dăduse și ea pe Ion al ei la carte și umbla să-l facă popă. Aici, prin preajma mănăstirilor, a fi preot era o ambiție răspândită. Așadar, Smaranda își puse-n gând să-și facă feciorul dintâi față bisericească. Părintele Ioan din sat dădea chiar a înțelege că l-ar putea lăsa pe băiat în locu-i, dându-i nevastă pe Smărăndița lui. Mai intrau și motive de ordin duhovnicesc. Smaranda era bisericoasă și grijea de suflet. Credea în iad și în fundul lui, ca una ce citea pe ici, pe colo prin cărțile bisericești și-i plăcea să facă pomeni, să ospăteze. Un fecior preot, asta îi zâmbea ca o scară la cer. Smaranda apare ca o femeie sfătoasă, chiar guralivă, plină de superstiții patriarhale, care până și celorlalți li se păreau „năzdrăvănii“. Făcea operații vrăjitoarești de felul abaterii grindinei de peste sat prin înfigerea toporului în pământ dinaintea ușii sau a închegării apelor cu două picioare de vacă. Certa peretele de care se păleau copiii și lovea cu cleștele tăciunile țiutor. Descânta cu tină de pe încălțăminte. De la ea trebuie să fi moștenit povestitorul limbuția și plăcerea zicalelor. Smaranda îl iubea pe Ion cu deosebire, ca pe întâiul fiu, și-i zicea când se ivea soarele după ploaie: „Ieși, copile cu părul bălan, afară și râde la soare, doar s-a îndrepta vremea“. Smaranda e iute la treburi și la vorbă, și gura ei se umple de cele mai dialectale ocări: „dormire-ai somnul de veci“, „pughibale“, „mânca-i-ar pământul“, „duglișule“, „coropcarule“. E un temperament autoritar, care preface iubirea în idee fixă și trage pe altul în aceeași pasiune. Ea trece de la amenințarea cu varga și pedeapsa destul de

pripită (dacă nu ne lăsăm furați de farmecul *Amintirilor*) a lăsării lui Ion, gol, pe afară, la mângâieri și îmbunări cu plăcinte. Sufletul îi e pasionat și stările labile, și numai munca aspră, zi de zi, o ferește de manifestări stridente. Amintirea lui Creangă este duioasă, dar elementară, lipsită de puterea analizei. Fata Nastasiei, a aceleia care plângea de toate nimicurile, pare să fi avut o oarecare ereditate nervoasă. Atunci când răsare în paginile povestitorului ea nu avea mai mult de treizeci de ani. Pusă în alt mediu, fără greutățile vieții, fără copii mici, numai cu un băiat de zece ani, ne putem închipui o Smarandă pierdută în viziuni glorioase cu privire la copilul său, răpindu-i libertatea, supunându-l dintr-o dragoste exagerată planurilor ei. În fond, meseria aleasă de Smaranda pentru Ion (cu scopul de a se mândri în sat) fusese greșit chibzuită. Dacă ar fi trăit, nu l-ar fi lăsat în ruptul capului pe povestitor să părăsească potcapul și i-ar fi căutat singură nevastă. Meritul ei este de a-l fi dat la învățătură. Cariera fiului se datorește apoi cu totul întâmplării. Dar, în fine, trăind mai mult, s-ar fi bucurat și de noua stare. Urmașă a lui Ciubuc Clopotarul și a mitropolitului Iacov Stamati, ea era exaltată de mărirea clericală și de orice soi și se umpluse de mândrie maternă când Ion cântase în biserică *Îngerul a strigat* spre uimirea oamenilor. Smaranda a suferit de epilepsie, într-o formă blândă, pe cât se pare. Ar fi fost bolnavă zece ani și apoi s-ar fi vindecat (6), ceea ce este un fel de a spune că nu mai avusese crize. În septembrie 1858 Creangă se jăluia seminarului că mamă-sa e bolnavă de patru ani. După știrile pe care le avem acum, ea era și însărcinată, deși văduvă. În 12 noiembrie 1858 naștea pe Ileana. Oricât de ușoară i-ar fi fost boala nervoasă, Smaranda nu putea să scape de unele tulburări psihice pe care suferința aceasta le dă. Măcar o umoare inegală, gust de vorbă uneori, supărare fără pricină, astea le va fi având potrivit firii femeiești. N-a supraviețuit mult bărbatului ei, căci în august 1865 fiul se declară fără amândoi părinții (187). După o declarație procurată de Zahei Creangă, ar fi murit la 15 martie 1859 la „Iași“ (236).

Se pare că Ștefan a Petrei a avut în totul opt copii. În jalba din 1858, după moartea tatălui, Ion Creangă pomenește de încă „7 copii,

toți mai mici decât mine“, deși unul din ei măcar ar fi murit, după știrile noastre, demult. Ar fi o nevinovată sporire de frați în scopul de-a înduioșa (228). Totuși, progenitura Smarandei n-o cunoaștem deloc bine, și povestitorul a păstrat în jurul ei o ciudată taină. Să nu uităm, dealtfel, că *Amintirile* lui Creangă sunt operă literară. Memoria șovăie adesea, Vasile se face Alexandru, Ioana se face Măriuca și pruncii vorbesc ca oamenii mari. Creangă nu știe niciodată bine câți ani are și se contrazice de la mână până la gură. Puțin după moartea tatălui am văzut că povestitorul arăta cum că acela murise la 30 iunie. Peste trei ani o însemnare pe o carte dă data de 28 iunie. Rămâne hotărât că Ion Creangă este întâiul copil, născut în martie 1837, sau, după o mitrică, în iunie 1839. Tatăl avea atunci 30 de ani, deci se însurase flăcău bătrân, iar mama avea vârsta de 18 ani. Întâmplările copilăriei din *Amintiri* par a fi luate din anii de la 1848 până la 1852, data mergerii la Fălticeni. În această epocă Creangă are „frați“. „Frații“ îi spun că mătușa Măriuca s-a supărat foc în pricina furării pupezei. Se pomenește și de „soră-mea Catrina“. E vorba și de Zahei. Smaranda se vaietă de nebuniile lui Ion și ale lui Zahei. În casă sunt „vreo cinci-șase“ copii și un prunc de „țâță în albie“. Când pleacă la Iași, în 1855, îl lasă pe tată îngrijorat de ce va face cu „iști vreo șase, afară de dânsul“. Creangă pune deci un număr convențional și așeza întotdeauna în albie un copil de țâță, ca să dea icoana unei familii în care procreația se urmează întruna. De fapt, numai de șase copii împreună cu Creangă avem știri mai mult sau mai puțin limpezi. Unul e dat ca decedat. Un altul, scos de cutare biograf, e încă înnegurat.

Ni se dă ca dovedită documentar nașterea în 1842 a unui băiat *Ion* (199). Lucrul e cu totul de necrezut. Ori numele e rău citit, ori acest Ion nu e al Smarandei. E cu neputință ca părinții să dea la doi copii consecutivi același nume, când cel dintâi n-a murit. Ion este peste tot în *Amintiri* Creangă. Dar un băiat, născut cam în această epocă, a fost. El trebuia să fie destul de mare după 1848 ca să alcătuiască grupul băieților cu care se tănuia povestitorul în ștregăriile lui. Acest al doilea copil masculin, oricum se va fi numit, a trebuit să trăiască în

vremea când Creangă umbla pe la școală, deoarece al treilea murind înainte, Zahei singur n-ar mai fi putut îndreptăți expresia „frați“. Acest frate, copil al doilea născut, poate să fi fost în viață la 1858, când Creangă arăta seminarului că mamă-sa mai are șapte copii. Unul fiind mort de mult, ar fi mințit prea mult punând șapte în loc de cinci. Însă al doilea copil n-a trăit desigur prea mult, fiindcă nimeni nu amintește de el. Nu se poate afirma nimic, totuși, suntem îndreptățiți să bănuim că dacă Creangă a moștenit boala mamei, au putut-o moșteni într-o formă oarecare, fie și a debilității generale, și alți copii.

Al treilea copil ar fi, după cercetări mai noi (199), *Petre*, născut prin 1843, de vreme ce a răposat în vârstă de doi ani, la 30 noiembrie 1845. Mai mult despre el e firesc să nu se știe. Totuși, data nașterii este îndoielnică, și se va vedea numaidecât de ce.

Zahei, al patrulea copil, s-ar fi născut la „Iași“ în august 1839, după altă știre la 3 decembrie 1843, fiind botezat (zice-se) la 24 decembrie de preotul Ion Nemțeanu de la Sf. Nicolai, deci, poate, de părintele Ioan Humuleșteanu de sub deal, din *Amintiri*, tatăl Smărăndiței, care era paroh, naș fiind un Ion Cojocărescu (187). Născându-se *Zahei* în 1843, nu se poate primi nașterea lui *Petre* tot în 1843, afară de împrejurarea că am avea de a face cu gemeni. Este și asta cu puțință, și de obicei unul din gemeni are mai puțină vitalitate. *Zahei*, care trăiește cam 76 de ani, fiind cel mai zdravăn dintre copii, nu prea are înfățișare de geamăn. Este deci o întunecime în data nașterii copiilor dinainte. *Zahei* apare în *Amintiri* ca tovarăș al lui Creangă, și dintre toți frații el e acela care se află mereu lângă povestitor. Când era mic toca în stativele Smarandei, umplând odaia de larmă, ca să țină isonul lui Ion, mai nebunatic, care hodorogea cu talanca de la oi, cu vătraiul și cu cleștele. El însă avea faima unui copil „cuminte“. Ceva carte învățase, fiindcă la maturitate îl vedem scriind satisfăcător de corect și de curgător și iscăindu-se pe cărțile fratelui mai mare, fără ca aceasta să însemne că le citea cumva. Se vede treaba că-și făcuse socoteala c-ar putea trăi pe lângă frate-său ca dascăl. În 1865 Creangă cerând atestate de naștere pentru Teodor, Elena și *Zahei* (190), poate urma

că acești trei ședeau la Iași cu dânsul. Tocmai când Creangă stă să-și lepede potcapul, scârbit de mizeriile vieții diaconești, Zahei intră, în mai 1868, în slujba bisericii Frumoasa, cu însărcinarea modestă de paracliser și cântăreț. Colacii plăcuseră mult și lui Ion, și se pare că au decis și cariera lui Zahei, care se spune c-ar fi avut și un glas sonor, căruia nu-i da însă îngrijirea ce i se cuvenea, fiindcă-i plăcea „să sugă“. La 31 de ani, la 8 noiembrie 1874, se așeză la casa lui, însurându-se cu văduva unui răposat sublocotenent — așa se pretinde — cam de-o vârstă cu el, doamna Maria Dumitriu (n. Gheorghiu), de aci încolo „madama Zaheia“. Comedia în trei acte *Dragoste chioară și amor ghebos*, pe care o plănuia Creangă, era deci, precum se vede, o parodie a vieții lui Zahei. Psaltul Zărghilă se îndrăgostea de Maria Tololoiu, ofițerească alungată de la bărbat. Tololoaia avea și două fete, și întrebarea e dacă într-adevăr „madam Zaheia“ nu avusese copii când se căsătorise cu psaltul nostru. „Vorbirea stropșită“ a Tololoaiei pare a fi de armeană ori lipoveancă. Paracliserul intră într-o societate de „senceri amici“. Când Ion Creangă a părăsit clerul, a devenit „brevetariu la Monopolul tutunului“, adică debitant, cum se afla în toamna lui 1872. Zahei îi va fi fost tovarăș și instrument, fiindcă după 1874 el rămâne, sub acoperământul numelui frățesc, adevăratul negustor și păstrează îndeletnicirea și după moartea lui Ion (în 1902 o avea) și, se pare, toată viața. Fiindcă povestitorul se constituie acționar al „Primei societăți de economie din Iași“, Zahei pune și el ca fond una mie lei. La 1 aprilie, 1894, după 25 de ani de dascălie bisericească, Zahei iese la pensie cu lei 55 lunar, urmând numai comerțul de tutun (200, 234). Nici vorbă că avea oarecare stare, mulțumitoare pentru puținele lui nevoi. La o vie a lui pe lângă Iași mergea frate-său, Ion. „Suptul“ absorbea într-atât existența bietului Zahei, încât au urmat muștrări cu amenințări de divorț din partea „madamei Zaheia“, căreia soțul i-a dat declarație cum că de la 29 iulie 1893 până la 1 iulie 1894 nu va mai gusta băuturi spirtoase (234). Contractul n-a mai fost reînnoit. Din scris, după figură, Zahei se înfățișează ca un om blând, supus, scriind fratelui mai mare „cu tot respectul“ (68), lipsit

de invidie și de orice aspirații, mulțumit să-și câștige o pâine pe lângă un frate ale cărui rosturi nu le pricepe. Faptul că de la el nu s-a putut scoate nimic de seamă despre Ion Creangă și nici n-a lăsat nimic scris e o dovadă că nu înțelegea mare lucru din destinul lui Ion. Se pretinde că avea haz la snoave și la păcăleli, dar bătrânii, mai toți, când sunt luați în seamă, la băutura mai ales, își desfac sacul. În familia Creangă, în urma interesului neașteptat pentru ea, fiecare spunea câte o snoavă, și dealtfel umorul nu lipsea nici unuia. Lipsea însă noțiunea înaltă a artei și a destinului de creator. Nu e de crezut că Zahei vedea în „bădița“ altceva decât un frate mai cu carte și mai șugubăț. Zahei și-a înmormântat fratele în ianuarie 1890, fără să se prăpădească cu firea, de vreme ce întreruperea „suptului“ se face în 1893. Era unul din acei oameni liniștiți, cum sunt mulți din bătrâni, care trăiesc mult mulțumită unei firi fără nervi. În 1918, moșneag, asistă la înmormântarea lui Constantin Creangă, fiul povestitorului. A fost văzut slab, trist, cu barba încâlcită. Fără îndoială că și parada neobișnuită îl zăpăcise. Orașul era suprapopulat de autoritățile civile și militare și de refugiați, și bătrânul Zahei trebuie să fi fost aiurit. Curând după aceea, la 22 ianuarie st. v. 1919, murea și el de „accident“ (147). O fotografie ni-l arată pe Zahei bătrân, uscat, osos, cu păr negru și barbă rotundă albă, îmbrăcat burghezește, dar cu oarecare stângăcie dumincală. Surtucul e larg, gulerul scortșos, cravata cu picățele, și bătrânul însuși pare distrat de straiiele de pe el. Privirea îi e sfătoasă, de om limbut, șiret, stricată de un aer de moș prostănac (159).

De *Catrina* pomenește chiar povestitorul, în *Amintiri*, ca de o fată măricică, putând spune aceste vorbe bătrânești: „Doamne, cum sunt uniia de năpăstuiesc omul chiar pe sfânta dreptate!“. Nu s-ar fi putut naște decât după Zahei, prin 1844—1845, și de aici încolo, încât la 1852, până când ne închipuim că Creangă se mai gândea să fure pupeze, putea să tot aibă cel mult opt ani. Apoi i se pierde urma până în anii din urmă ai vieții lui Creangă. Atunci vedem, dintr-o scrisoare din 30 august 1883 a povestitorului, că Tinca (așa-i mai zicea) era măritată cu un Mihalache și locuia în casa de la Humulești. Creangă

sfătuia pe Ileana, altă soră mai mică, s-o lase în pace ca să țină casa în bună stare și să se folosească de venitul ei (68). Mihalache, soțul, era un Mihail Vasiliu, zis și Cărășină (70). În iulie 1884 Tinca și Mihalache al ei par să fi fost în Iași, se vede la Zahei (68). La 5 iunie 1888 Creangă trimitea iar îmbrățișări Tincăi și lui Mihalache (70), la 18 iunie 1889 Ecaterina însăși, cu un „sărut mâinile, bădiță Ion“, îi cerea să-i facă un anume bine, dovedind că știa să scrie. Apoi iar dispare. Se spune (234) că, afară de Ileana, surorile ar fi murit tinere. Numai Catrina pare să fi murit cam de vârsta Smarandei. În 1893 nu mai trăia (187).

Maria s-a născut după *Catrina*, dar când, n-avem știri. Creangă nu pomenește nimic de ea, și până la 1855 *Maria* putea fi doar pruncul din albie. În 1856 se ivește alt copil, deci nașterea *Marii* trebuie pusă înainte de 1855. Mai nimic nu se știe despre această soră, care totuși a trăit îndeajuns și a avut urmași. Se căsătorise cu un *Petre Cozma*, prin care avu o fată, *Sofia*, măritată apoi cu *Anton Grigoriu* și progenitoare și aceasta de alți urmași, care acum câteva decenii, în 1924 (19), locuiau în chiar casa de la *Humulești* împreună cu mama lor. În anul 1919 ședea acolo cu fata, ginerele și nepoții chiar *Maria*, bunica, moartă în același an, prin noiembrie (174). Ea ar fi murit „asfixiată, lunecând pe gheață și căzând cu capul în jos într-o fântână, unde se dusesse să scoată apă“ (234).

La 5 februarie 1856 s-a născut *Teodor*, botezându-se în 8 februarie de către preotul *Ioan Grigoriu* de la Sf. *Nicolai* din *Humulești*, naș fiind *Teodor Fâcă* (200). În 1865 Creangă cerea pentru el un atestat, și probabil îl ținea în casa lui, ca și pe *Ileana*, fiind copilul nevârstnic și fără mamă. De aici încolo nu mai amintește nimeni nimic de el, de unde putem trage încheierea că s-a sfârșit de tânăr.

La 12 noiembrie 1858, dacă sunt bine citite documentele, s-a născut *Ileana*, în împrejurări triste, fiindcă n-avea să-și cunoască tatăl, mort peste vară. A fost botezată la 15 noiembrie, tot în biserica Sf. *Nicolai*, de către preotul *Teofan Focșa*, naș fiind *Ion Gafton* (200). Rămânând curând și fără mamă, *Ileana* e luată la *Iași* de către Creangă, și acolo trebuie să se fi aflat în 1865 și în anii ce-au urmat, multă vreme, pentru

că într-o fotografie ni se înfățișează o adevărată domnișoară de vreo 18 ani, cu figură blândă, puțin măslinie, frumușică și grațioasă în stângăcia cu care poartă rochia cu panier, cu volane înapoi. Familia știe că Ileana sta mai mult la „bădița“, la Iași, și se purta ca o cucoană (141). În august 1883 Ileana trebuie să fi fost nu demult măritată, având în vedere urările pe care i le trimiteau Creangă și a lui Țiitoare: „Dorim să fii sănătoasă și fericită, în unire cu cumnățelul nostru, soțul ce ți l-a dat D-zeu“ (68). Acum locuia în satul Galu, din plasa Muntele, județul Neamț. Bărbatul nu era preotul Vasile Țifescu, cum deduce un biograf (200) din faptul că povestitorul adresa scrisoarea susnumitului părinte, „pentru Elena, foastă Creangă“, care acum se chema „doamna Elena Gheorghe a Chiței“, ci, precum se vede, un Gheorghe a Chiței, cu care fetei nu i-a plăcut să trăiască, deși acela era fruntaș acolo în munți, căci s-a lăsat cu pluta pe apa Bistriței înapoi acasă, la sora Maria (234). La moartea fratelui mai mare nu avea decât 31 de ani. Nemaivând nici o legătură cu orașul, își reluă obiceiurile de țară și veșmintele simple. În 1903 făcea unor excursioniști impresia unei femei blânde și primitoare (30). În 1909, la Iași, cu prilejul parastasului la mormântul lui Creangă, spunea celor ce-o ispiteau o snoavă de-a lui frate-său (76). În vara lui 1919 arăta lui Tudor Pamfile lucrurile vechi de prin casă, din vremea părinților, aruncate acum pe afară. În iarna aceluiași an, la trei săptămâni după moartea surorii Maria, se stingea și ea, înmormântându-se marți, 16 decembrie. Avea dar 61 de ani și trăise și mai puțin decât Maria.

II. NAȘTEREA, COPILĂRIA, ÎNTÂIA ÎNVĂȚĂTURĂ

După propria-i mărturisire într-un început de biografie Ion Creangă s-ar fi născut la 1 martie 1837. În Albumul societății „Junimea“ este trecută aceeași dată de naștere (231, IV). Însă fiindcă n-au fost la îndemână acte sigure, știrile despre starea civilă a oamenilor mai vechi sunt totdeauna încurcate, și fiecare document nou ce se găsește strică ceea ce părea limpede. Discuția se urmează și azi în jurul datelor, totul mărginindu-se la o ceartă de cifre, fără interes pentru substanța lucrurilor, decât, poate, în măsura în care ne dezvăluie chipul cum se întocmeau actele de stare civilă în acea vreme. S-a găsit mitrica după care Ion Creangă s-ar fi născut la 10 iunie 1839. Data ar fi incontestabilă, cu toată relativitatea cu care se întocmesc asemenea acte. Discuția e hrănită de șovăielile lui Creangă când e vorba de a-și hotărî vârsta. La căsătorie, Creangă mărturisea 23 de ani, ceea ce ar da ca an al nașterii 1836, fiindcă cununia s-a făcut în 1859. Era, nici vorbă, o vârstă aruncată acolo cu oarecare sporire, ca să se-înțeleagă cum că mirele e apt să devină față bisericească (100). În cererea de hirotonisire, din același an, având și mai mult interes să nu se spună c-ar fi prea tinerel și c-ar putea să aștepte, se arăta având „24 ani trecuți“, de unde ar reieși nașterea în 1835 (68). Din 19 decembrie 1877 este o fotografie descoperită de curând, și pe cartonul căreia povestitorul se însemna „în etate de 42 de ani“, născut dar în 1835 (207). Oamenilor le place uneori să se arate mai bătrâni, ca să aibă autoritate asupra altora. Când Creangă își punea data de 1 martie 1837 în autobiografie și o comunica și „Junimii“, e de crezut că atunci cel puțin se gândise bine. Se vede că a-și spune vârsta adevărată nu-i plăcea, fiindcă din *Amintiri* a scos anul nașterii. La moarte se știa că avea 52 de ani, și așa se scria în actul de deces, al cărui informator nu putea

fi decât Zahei (100). Asta ne readuce la 1837 ca an de naștere. Este data dacă nu cea mai probabilă, cel puțin aleasă de Creangă, și în chipul acesta intangibilă. La Școala normală „Vasile Lupu“, unde era director Titu Maiorescu, om cu socoteli occidentale, se vede că i s-au cerut acte, fiindcă în scriptele instituției este arătat, în 1864, ca fiind de 27 ani, născut la 2 aprilie 1837 (180). Dacă luna e greșită, poate fi din neatenția slujbașului. Un soi de document avusese la îndemână Creangă, pentru că cu un astfel de act, și cu altele ale fraților, scoase de bună seamă după mitrice, se prezenta autorității bisericești și cerea atestat de naștere, ce i se da în această formă (190):

„Atestație

Prin aceasta subscrișii atestăm pentru sf-sa diaconul Ion Creangă că este fiul legitim d-lor-seale D. Ștefan sin Petrea Ciubotariul, și legitima sa consoartă Smaranda, născută David Creangă, acum răposată; ambii de națiune română și religie ortodoxă. Domiciliat în Iași, desp. III-a, carele s-a născut la 1837, martie 2, și la 7-a a acelei luni s-a luminat cu sf. botez în biserica cu patronul sf. ierarh Nicolai din comuna Humulești, districtul Neamțul, plasa de sus. Botezul s-a citit de sf-sa preotul Ion Nemțeanu, fostul paroh atunci citatei biserici (acum răposat)“ etc.

Amănuntele sunt de așa fel, încât par a se bizui pe actul original însuși, atestând că Creangă s-a născut la începutul lui martie 1837. Rămâne numai problema zilei. Nu se explică de ce, în vreme ce atestația spune 2 martie, Creangă scrie 1 martie. Preferință pentru unitatea ușor de ținut minte? Cunoștințe nedivulgate de ceasul ivirii pe lume, care e mai mult din ziua de 1 decât din ziua de 2? Toate acestea sunt subtilități fără folos. Însă nimic nu e sigur, și ca să nu ne pierdem într-o vană „istorie literară“, fiindcă lui i-a plăcut să aleagă pe 1 martie, putem foarte bine să-l păstrăm, ca totul să rămână așa cum a fost.

Îl botezase dar tot părintele Ioan de la Sf. Nicolai de sub deal, naș fiind un Ion Cojocăreanu (200). De popa Ioan se leagă și întâiele

amintiri ale lui Creangă, care se încep din epoca învățaturii de carte. Cronologiceste, aceste amintiri sunt tare încălcite. După crâmpeii de autobiografie, ar fi început să meargă la școală în vârstă de vreo 11 ani, deci prin 1848. Dar cum învățăturile încep înainte de holera de la 1848 și țin vreo doi ani, socotind bună ordinea întâmplărilor din *Amintiri*, atunci Creangă, ducându-se la școală de cu toamnă, a început învățarea de carte în 1846, mergând însă din iarnă și mai târziu, în 1847, având între opt și zece ani. Părintele Ioan, om bun, făcuse pentru școală o chilie la poarta bisericii, destul de încăpătoare, știind că avea patruzeci de ucenici. Putem să bănuim că clasa funcționa mai înspre primăvară, când era mai cald. Învățător era un om tânăr, voinic și frumos, precât ni se spune, bădița Vasile a Ilioaiiei (numit altă dată și a Vasilcăii), dascăl al bisericii, care umbla din casă în casă, îndemnând oamenii să-și dea copiii la carte. Numărul școlărilor vedește bunăvoința gospodarilor. Dascălului i se plătea un sorcovăț de cap și aplica niște metode pedagogice foarte primitive. Pe niște foi groase de hârtie, atârinate de câte-un băț, erau scrise slovele în șir. Dar întâi pe o foaie era făcută o cruce. Toți ziceau „cruce-ajută“ și porneau mai departe la dezlegarea semnelor din vârful bățului, și care erau az, buche, vede, glagore, dobro, iest și celelalte. Asta era oarecum metoda lancasteriană în floare pe atunci. Copiii treceau apoi la descifrarea tăblițelor de pe alte crăcane, și care cuprindeau silabe. Dibuirea aceasta era slovenirea, iar foile laolaltă se chemau trătăji. De la trătăji, nefiind cărți de citire, treceau la ceaslov, ca să învețe a citi cuvinte legate. Cititul era deosebit, va să zică, de scris, și Creangă nu ne spune dacă a învățat să și scrie. Pentru asta învățătorii puneau înaintea ciracilor un strat de nisip într-o cutie de lemn. Oricât de hazliu ni se pare azi ca cineva să știe să citească și să nu poată scrie, acest lucru, mulțumită metodei, era atunci cu puțință. David Creangă citea *Viețile sfinților*, însă socotelile și le făcea cu răbojul. Și Smaranda învățase să citească, dar de scris desigur că nu scria. Materiei fundamentale a cititului la trătăji și ceaslov i se adăugau câteva materii secundare, cântarea la strană, mersul cu Ajunul și cu Boboteaza.

Orariul nu era din cele mai stricte. Părintele și bădița Vasile cam lipseau din clas, și copiii intrau în cimitirul de lângă biserică, unde, cu ajutorul ceaslovului unsuros, striveau muște și bondari. Cercetarea progresului se făcea prin procitanii. În fiecare zi a săptămânii se schimba o tăbliță pe băț, iar sâmbătă, un școlar mai mare, un monitor, îi procitea pe ceilalți, adică îi puneă să spună lecția și însemna greșelile. Metodul acesta, lesnicios pentru învățător, s-a folosit mult în trecutul nostru școlar, căci scriitori mai noi, ca Delavrancea, își amintesc de el. Ca mijloace de educație morală se foloseau „calul bălan“, „Sfântul Nicolai“ și colacii. Când școlarii se purtau rău, părintele îi puneă să încalece pe un fel de bancă, poreclită „calul bălan“, și-i corecta cu „Sfântul Nicolai“, un bici de curele făcut de moș Fotea, cojocarul satului. Colacii de la biserică slujeau drept premii și îndemn la știință. La hramul bisericii, de Sfântul Nicolaie, veneau lume multă și fețe multe bisericesti, și coliva era abundantă. Creangă mărturisea a fi fost un băiat rușinos și fricos și de umbra lui. Dar totodată, rușinea fiind un semn al temperamentului nervos, era în stare de împotrăvire și mânie. Procitit de un Nic-a lui Costache, rival din pricina Smărăndiței, fata popii care urma și ea învățăturile bădiței Vasile (școala fiind mixtă), Creangă, pe care-l numeau atunci Nic-a lui Ștefan a Petrei, ieși într-o bună zi, prin mai, afară din clasă și fugi de-a dreptul acasă, unde notifică părinților hotărârea lui de a nu mai merge la școală. Firea lui Creangă se dezvăluie așadar încă din copilărie. Născut în zodia Peștilor — ca să ne exprimăm în termenii astrologici care plăceau atât lui Goethe — era plin de contradicții. Va fi sfios și violent, simțitor și nepăsător, încăpățânat în urmărirea scopurilor sale, dar voind mai multe lucruri deodată, afemeiat încă din copilărie, întreprinzător, agresiv. Copilul așa de sfios, care, numai din ambiția de a nu călări pe calul bălan, fuge de la școală, va arunca potcapul, furios la întâia observație a superiorilor. Creangă este încă din copilărie leneș și totuși doritor de a învăța carte, stăruitor încet, în tihnă. Tată-său îl crede „o tigoare de băiet“, și Creangă însuși mărturisește că, pus să facă vreo treabă, o cam rărea de pe-acasă. Părintele Ioan caută să îmblânzească

pe băiat cu făgăduieli de a-i da mai târziu pe Smărăndița, de a-l lăsa în locul lui la biserică. Fugarul, mulțumit, se-ntoarce în clasă. Că o fată de 11 ani se uită din când în când cu coada ochiului la un băiat, nimic mai firesc la țară, unde la 13 ani o fată este nubilă. Interesul lui Creangă pentru fete, dus până la rivalitate, arată însă precocitatea sexuală. Acum Creangă începe să se dedea și la scris și să ajute pe preot în biserică, ținând isonul și cădelnițând.

Mergând la școală până-n vară, Creangă poate fi socotit acum ca absolvent al întâiei clase primare. La 23 iulie, în ziua Sfântului Foca, bădița Vasile e prins cu arcanul la o clacă de dres drumul și dus la oaste. A prinde cu arcanul era, cum se vede, pe vremea lui Mihai Sturza un metod de recrutare. Școala se închide din lipsă de învățător, fiindcă se vede că părintele avea el un car de minte, dar n-avea știință de carte, ca să poată face însuși lecții, ori n-avea vreme și răbdare. Popa Ioan continuă să împărtășească ciracilor săi, în chip neoficial, specialitățile sale. Îi puneă să cânte la strună în schimbul câte unui colac, îi lua cu Ajunul și cu Boboteaza. Copiii îl iubeau, și la intrarea prin case îi făceau un cordon solemn, care îl umplea de legitimă mândrie. Neputându-se găsi alt învățător, spre a nu se pierde anul, părintele rânduie în clasă cam peste un an, deci prin primăvara anului 1848, pe dascălul Iordache de la aceeași biserică, dar mai bătrân. Acesta era cam fârnâit și „chilea“, adică bea vin, din care pricină avea și purtări mahmure. Când copiii nu pricepeau o slovă din vârful nuielei, el îi ridica de urechi până la ea și, ca să-i iuțească la învățătură, îi croia cu biciul de curele al lui moș Fotea. Prinzând repede scârbă pe oricine îl lua cu rău, Creangă începe să rărească dusul la școală, până ce, venind vara și holera de la 1848, cursul ciuntit al dascălului Iordache ia sfârșit. Morții încep să se-ndesească în sat și Ionică le cântă călare pe pârleaz:

Chițigaie, gaie, ce ai în tigiaie?

Papa puilor duc în valea socilor.

Ferice de gangur, că șede într-un vârf de soc,

Și se roagă rugului, și se-nchină cucului:

Nici pentru mine, nici pentru tine;
Ci pentru budihacea de la groapă,
Să-i dai vacă de vacă și doi boi să tacă...

Lacom la mâncare, vine încărcat cu covrigi și altele de pe la pomul morților. Ca să-l ferească de molipsire, părinții îl trimit la stână în dumb-rava Agapiei, unde aveau oile. Holera — așa crede Creangă — îl prinde însă chiar acolo peste noapte. O sete cumplită îl chinuie, și el se vaietă zadarnic, fiindcă ciobanii, adânci la somn, sforăie și se-ntorc în neștire. A doua zi strungarul aleargă pe jos la Humulești și vestește pe stăpână-său. Ștefan vine să-și ia copilul cu căruța și-l dă în îngrijirea lui moș Vasile Țandură și încă a altuia, doctorii empirici ai satului, care-l freacă cu oțet de leuștean și-l înfașă într-o pânzătură unsă cu seu cald amestecat cu ceară din fagure. Tratamentul are un efect negândit, și a doua zi bolnavul se scoală teafăr și merge și la scăldat. Fiindcă anul al doilea de învățătură al băiatului nu fusese deplin din cauza neiscușinței dascălului Iordache, și Smaranda o ținea morțiș că băiatul trebuie să învețe carte, Ștefan se duce la un psalt de la biserica Adormirea din Târgul-Neamțului, în Țuțuieni, nu departe de sat, la dascălul Simion Fosa, care avea reputația de a vorbi „mai în tâlcuri decât alții“. Însă dascălul cerea trei sorcoveți pe lună, și Ștefan a Petrei socoti că e prea mult, deși, după părerea Smarandei, nu se codea să tragă sorcoveții la mustață. Astfel, Ionică rămase de capul lui până după sărbătorile Crăciunului, în cărneleagă, când veni de la Pipirig David Creangă, socrul. David se arătă gata să ducă pe Ionică la Broșteni, unde era școală, pe cheltuiala lui. Smaranda umplu un desag cu cârnați și costițe de porc afumate (băiatul era mândăcios) și bunicul cu nepotul se porniră la drum pe lângă cei trei cai legați unul de coada altuia și încărcăți cu tarnițele de lemn și cu desagii plini de ce va fi cumpărat moșul din târg. Era ger sticlos, și Ionică fiind cu ciubote în picioare, călcând pe un lunecuș, căzu în apa Ozanei și se udă. Bunicul îl scoase din apă, îl înveli într-o sarică flocoasă de Cașin și-l vârî într-un desag. La Pipirig, Nastasia, femeie slabă, îi primește bocind. David croiește lui Ionică și lui Dumitru, fecioru-său mai mic, care urma

să meargă și el la Broșteni, opinci din piele de porc sălbatic, Nastasia le dă obiele de suman alb și primeneli, și a treia zi, David cu cei doi copii și fără îndoială cu același convoi de cai, pornește iar în sus pe apa Neamțului și trec prin satul Boboiești. Aici, spre izvorul apei, munții încep să se strângă și să se-nalțe, ca să cadă apoi mai înspre hotar, în valea Bistriței. Drumetii trebuiau dar să treacă dintr-o vale într-alta peste munți, și au început a sui pe la fundul Hălăucei. Într-un târziu, dau în sfârșit de valea cea nouă, clocotitoare de apele repezi, și coboară în satul Fărcașa, unde dorm peste noapte la un oarecine împreună cu un popă Dumitru de la Pârâul-Cârjei, sat așezat mai sus pe Bistrița. Părintele, ca mulți dintre munteni, avea o gușă cât o ploscă, din care gârâia noaptea, împiedicând pe ceilalți să doarmă. Și fiindcă copiii vor fi răs sau popa însuși se simțea neom, le lămuri tovarășilor de călătorie, în chip de dezvinovățire, „că e mai rău de cei ce au gușa în cap decât de cei ce o poartă pe dinafară“. David și copiii o luară din nou la drum, însoțiți poate și de gușat, în sus, pe malul Bistriței, unde drumul abia spânzurat pe marginea muntelui e foarte rău, glodos, lunecos, după vreme. Trecură prin Borca, unde apa se împletește cu drumul. Suntem acum în anul 1849, după Crăciun, și cum la 26 ianuarie Vasile, alt fecior al lui David, se cununase cu Maria, fata popii din Borca (199), desigur că socrul cu copilul și nepotul se opriră la ginere. La Pârâul-Cârjei, care e mai sus, au lăsat pe părintele cu gușă, dacă au mers împreună. Apoi trecură la Cotârgaș și sosiră, în fine, la Broșteni. Aci bătrânul așeză pe Dumitru al lui și pe Ionică în gazdă la una Irinuca, pe cheltuiala lui, înfățișă pe copii profesorului, îi duse la biserică să se închine pe la icoane și apoi îi lăsă și plecă, urmând ca din când în când, prin oameni care au drum pe acolo, cum e obiceiul la munte, să le trimită de mâncare, fiindcă, precum fac și țărani din Ardeal, cine stă în gazdă mănâncă din propriile merinde luate pe câteva săptămâni. Lucrul cel mai hazliu este că tovarășul de odaie al lui Creangă, Dumitru, mai de aceeași vârstă cu el, deci de vreo 12 ani, și nu cu mult mai mult, îi este curat unchi, fiind fratele Smarandei.

La Broșteni valea este destul de largă, și piscurile munților, împăroșate de brazi și învăluite în ceață, se desfășură treptat unele în spatele altora, părând rotunde, joase. Totuși, când te apropii vezi că pereții povârnișurilor sunt destul de repezi. Casele de bârne, cu ferestre cât palma, sunt risipite pe râpe de o parte și de alta a Bistriței clocotite, peste care trece un pod. Gardurile sunt din lătunoaie, despicături de brad înfipte la rând în pământ, din acelea care rămân după scoaterea blănilor la ferăstraie. Vremea de toamnă e mai mult neguroasă, cu ploaie mărunță. Oamenii în putere sunt mai toți duși după lucru, în sat nefiind pământ de semănat. Pe ici, pe colo, pe locuri mai netede, e câte un loc de pășune. Bărbați și femei în port țărănesc (ie și fote în roșu și negru) trec călare sau pe lângă caii cu desagi legați unul după altul. Se văd departe măgurile căciulite de ceață și se aude câte-o bufnitură surdă de topor izbit în trunchi. Pe Bistrița, strecurându-se printre clocote, trece câte-o lungă plută de grinzi, la coada căreia, închingat bine, ardeleneste, stă proptit pe vâslă dălcăușul. Casa la care fuseseră lăsați în gazdă Ionică și Dumitru era cățărată și ea sub munte, pe malul stâng al Bistriței, și era o cocioabă mai veche decât altele. Gazda Irinuca avea bărbat și o fată lungană și slută „de-ți era frică să înnoptezi cu dânsa în casă“. Fata împreună cu tată-său plecau de luni dimineața până sâmbătă seara cu doi boi la pădure, unde lucrau la ferăstrău amândoi, pe mai nimica toată. Irinuca rămânea în sat cu un țap și două capre râioase, care dormeau totdeauna în tindă; însă pleca și ea pe la vecine, unde rămânea uitată. Școala la care aveau să urmeze copiii se afla prin preajma bisericii, tot pe stânga Bistriței. Pe un loc mai neted, vara înverzit, se ridică o bisericuță din grinzi de lemn încheiate, asemănătoare cu cele din Ardeal, dar fără mare țuguitură. O tindă scundă sprijinită pe câțiva stâlpi este intrarea. Acoperișul de șindrilă destul de repede, căzând pe streșini în chip de coadă de rândunică, e străbătut cam în dreptul tinzii de un soi de foișor pătrat, cu stâlpi și căciulă piramidală deasupra, semănând și cu o culă oltenească și cu donjoanele de lemn de la cetățile medievale transilvane. Școala (zisă și „pension“) era a lui Alecu

Baloș (Balș), iar „profesor“ era un Nicolai Nanu, care avea reputația de om „înțelept și iscusit“ și e venerat și acum ca întâiul învățător pe valea Bistriței. El preda din 1840 și-și sfârșea cariera în 1850, peste un an, când se vede c-a murit. O cruce de piatră pe pajiștea de lângă biserică amintește azi urmașilor trecerea lui pe acolo: „Aici odihnește/ Nicolai Nanu/ întâiul învățător/ în valea Bistriței/ la școala lui Baloș/ din Broșteni/ 1840—1850/ Această cruce/ s-a rădicat/ în 1906/ de cei/ recunoscători“ (145). Noii școlari aveau plete, cum purtau și gospodarii, și profesorul, igienist, pune un băiat să-i tundă, Ionică și Dumitru plânseră de frica slujirii, și pe drept cuvânt, fiindcă operația se face cu foarfecele, și chiar acum, la țară, în Ardeal, se poate admira neregularitatea cu care bărbierul improvizat taie părul copiilor. Nanu dă celor doi copii lecții după puterea lor și-i pune să-învețe pe dinafară *Îngerul a strigat*, propriu-zis să-nvețe să-l cânte. Din nefericire, precum știm, râia caprelor Irinucăi trecu și asupra celor doi și, cu toate ungerile cu leșie și scaldările în Bistrița rece, vindecarea nu se produse. Profesorul nu mai primea pe pacienți la școală și merindele se sfârșeau. O întâmplare supărătoare grăbi deznodământul. Jucându-se în vârful dealului, cei doi prăvăliră o stâncă de sus drept în apă învâlvorată și lăptoasă de spume, însă prin casa Irinucăi și prin trupul unei capre. Însăpăimântați, ștregarii își fac iute boccelele în lipsa gazdei, sar pe o plută și pornesc în jos, spre Borca, la fratele și unchiul Vasile. Se îndreptase vremea, fiind aproape de Florii. În Duminica însăși a Floriilor tăiară din nou munții împreună cu doi plăieși călări, înspre Pipirig. O viforniță neașteptată îi oprește o noapte în drum. Nastasia bocește când îi vede și-i vindecă radical de râie cu dohot de mestecăn. În Sâmbăta Paștilor Ionică era iar la Humulești și-i „trăgea“ la biserică un *Îngerul a strigat*, spre uimirea țăranilor și legitima mândrie a Smarandei. Toată vara și toamna, Ionică se bucură de o justă vacanță, dealtfel nu cu totul inactivă, fiindcă părinții aveau nevoie de el: trebuia s-ajute la tors, la pieptănat, la năvădit, la făcut țevi cu socala și alte operații din industria casnică a lânii. În iarnă însă Smaranda izbuti a îndupleca pe Ștefan al ei să dea pe băiat la psaltul de la biserica Ador-

mirea din Târgul-Neamțului, la Simion Fosa, care cerea trei sorcoveți și sfârcâia toată ziua la tabac. Așadar, Ion a mers la psalt, care era aproape, peste apă, în iarna 1849—1850. Apoi, nemaigăsindu-se învățător ori sorcoveți, nu mai merge la școală aproape trei ani. Acum, între 13 și 15 ani, băiatul face probabil cele mai multe din năzdrăvăniile de care vorbește partea a II-a a *Amintirilor*. Fură cireșe din ograda mătușii Mărioara, pupăza din pom, ajută Smarandei la tors, din care pricină primește de la fete porecla de „Ion Torcalău“, și se scaldă în baltă. Fetele, și îndeosebi Smărăndița popii, îi plac. Merge pe la șezători și vâră mâna-n sân fetelor, chip de a le scăpa de vreun șoarec, ori privește la baltă, unde ele spală pânză, picioarele lor subțiri, răsfrânte în apă. Deviza lui este:

Fă-mă, Doamne, val de tei
Și m-aruncă-ntrre femeii!

Creangă nu-și amintește cu înfrigurare, ca Eminescu, întâia dragoste, nu povestește nicăieri solemnitatea întâiei sărutări, jurământul pe viață, credința în femeia predestinată. Țăran, el are onestitate, nu adâncime pasională, pentru care trebuie și complicație intelectuală. Ionică umblă după catrință, nu se îmbolnăvește de tristeți neștiute altora, nu este rănit de nepăsarea vreunei fete. Smărăndița nu-i displace, deși îl atrage mai mult ideea că prin ea ar putea să ajungă popă la Sf. Nicolai. Băiatul numai de 15 ani aleargă după fete fiindcă i s-au deșteptat simțurile, dar se gândește la însurătoare de pe acum. Femeia nu va fi pentru el icoană, cum nu e în genere pentru țăran. Însurat mai târziu cu o fată delicată de 15 ani, o va părăsi pentru o țiitoare vulgară. Această indiferență respectuoasă față de femeie există la spiritele cele mai fine care fumează pe o structură țărănească. Jean-Jacques Rousseau, exaltatul, n-a fost el însuși un cultivator al statorniciei și emoțiilor profunde. Ion se dezvoltă deci ca un băiat comun de țară, și nimic, multă vreme, nu va arăta la el un suflet excepțional, o minte genială. Creangă e un exponent. Dacă sentimentul romantic pentru femeie nu încolțește în Ionică, se dezvoltă însă un viciu fizic care va face

mai târziu din el un personaj rabelaisian. Ionică e mâncău. Colacii, iar nu fiorul necunoscutului, îl duc în biserică. Devoră coliva și se îndoapă cu alivencile și plăcintele mamă-sii, pentru care nutrește o mare dragoste filială, susținută mai târziu de concepte cam inferioare, ca acela de legătură prin „carne“ și „țâța cea dulce“. Punând dări pe interesul cu care-l privesc fetele, fiind el frumos pe cât se pare, și fecior de oameni răsăriți, lucru hotărâtor într-un sat, Ionică se îndoapă cu smântânică și plăcînțioare, pe care fetele i le dau cu gândul că au să intre în socotelile lui matrimoniale. Ochiul galeș al Smărăndiței este pentru Creangă o slăbiciune de pe urma căreia se alege cu mâncări. De o Axenia a Bordeianului el se lasă ademenit prin purcei fripți, rămânând totuși incoruptibil. Este și va fi toată viața — ca toți oamenii mîncăcioși, băutori, înclinați la obezitate roșcată — vorbăreț, plin de jovialitate și născocitor de glume. Desigur că prin ghiduși ajunge la alivenci. Încălță, de pildă, mâțele cu coji de nuci, își face mască de scoartă, își pune dinți de fasole și barbă de lână. Păcălește pe copiii cu scosul sângelui din grindă. Dar când șade la masă, ceilalți mănâncă deosebit, fiindcă altfel nu se aleg cu nimic (84). Lăcomia face din Creangă în timpul vieții un om de basm, totuși, fiziologicește, trebuie să ne gândim la o polifagie bolnăvicioasă, ce nu poate fi străină de betesugul mamei și al lui. Și Smaranda trebuie să fi fost mîncăcioasă, fiindcă la țară, unde oamenii sunt de o mare sobrietate, rar o femeie se veselește cu alta, fie și de lăsatul secului, cu pui la frigare și un cuptor de alivenci.

La 12 octombrie 1852 (după altă hârtie în 1850) se pune la Târgul-Neamț piatra fundamentală a celei dintâi școli publice din județ. Vodă însuși, Grigore Al. Ghica, vine și asistă la sfințirea paraclisului spitalului și la aceea a temeliei și ține el însuși un mic cuvânt, pe care Creangă și-l amintește așa: „Iată, copiii, școala și sfânta biserică, izvoarele mîngâierii și ale fericirii sufletești; folosiți-vă de ele și vă luminați și pre Domnul lăudați“. De față era norod mult și câțiva copii isonari de la biserică, printre care și Creangă, îmbrăcați spre vădita mulțumire a domnului în cămăși cu bibiluri, ițari de țigaie și încălțați cu opinci. Dar școala, începută cu cheltuiala mănăstirii, nu s-a deschis atunci

fiindcă n-avea local (234). Abia la 1 iunie 1853, clădirea înălțată de inginerul Alexandru Costinescu e în stare să primească pe școlari. În ce clasă a intrat Ionică? Probabil în clasa a III-a. Anul urmat la bădița Vasile îi fusese socotit ca întâia clasă. Cât învățase la dascălul Iordache, la profesorul Nanu din Broșteni și la psaltul Fosa, fusese prețuit ca bun pentru clasa a II-a. Să fi urmat din iunie 1853 până în vara lui 1854 două clase nu pare cu puțință, de vreme ce cursul dintr-un an era împărțit în două semestre, iar în vara anului 1854 el lua note pe semestrul II al clasei a III-a. La acea „Shola publică” veniră și din tovarășii de joacă ai lui Creangă, printre care Nică Oșlobanu, băiatul popii cu același nume, și Ștefan Posa. Dar erau și străini, precum Vasile Conta, viitorul filozof materialist. Ionică, devenit leneș, fiindcă Smaranda îl răzgâia, ședea într-o bancă, probabil lungă, cu Gheorghe Atanasiu, Ștefan Posa, Vasile Conta și încă cu unul. Creangă se numea acum Ion Ștefănescu, după acea modă școlară de numire care a umplut țara cu nume monotone terminate în *-escu*. Școlarii nu erau de aceeași vârstă, fiindcă Creangă avea 16—17 ani, iar Vasilică Conta, născut în 1845, avea numai opt ani. Era acest Conta, devenit mai târziu prieten bun și idol politic al lui Creangă, băiatul unui popă. Colegii și-l aminteau îmbrăcat c-un cojocel scurt. Creangă era foarte probabil cel mai mare din clasă, și ca atare, cu firea lui supărăcioasă, e de crezut că nu se putea simți bine când, față de copiii mici, i se făceau muștrări. Sunt unele obscurități în privința profesorilor. Școala fiind a mânăstirii, personalul didactic aparținea clerului. Unul dintre profesori este vestitul părinte Isaiia Duhu. Dar alții și-aduc aminte că venea odată și părintele Gr. Conta, care chiar făcuse cândva o oarecare muștrare lui Creangă (34). Acesta nu putea fi altul decât tatăl lui Vasilică Conta, care în anul 1854 s-ar fi mutat de la Ghindăoani la Neamț, desigur chemat să fie de folos școlii sau venit să-și dea băiatul la învățătură. Datele fiind foarte puține și nesigure, putem presupune deocamdată că părintele Gr. Conta a apărut în clasa a III-a înaintea părintelui Isaiia, de care se desparte Creangă când încetează de a mai merge la școală. Celor 22 de elevi, cu Ion Ștefănescu, dintre care 8 lipseau mereu, li

se preda după un program elementar, în care intra citirea după „abețadariu“, caligrafia, aritmetica, geografia. Direcțiunea urmărea însă o pregătire sufletească creștină, fiindcă se mai preda istoria sfântă și catehismul. Ba încă starețul Neonil, la care sâmbăta Isaiia Duhu îi ducea pe ciraci în droagă pentru examen, disprețuia toate învățăturile laice, ca fiind numai „ereticii care amărăsc inima și tulbură sufletul omului“. Disciplinele laice le-ar fi predat Isaiia Duhu cu de la el voință. Totuși, programul, precum arată actele școlii, prevedea materiile amintite mai sus, și opinia starețului rămâne curat personală. Părintele Duhu, om bizar, boem al clerului, independent la gândire, onest și țăfnos totodată, ademenea pe copii la studiul materiilor prin zmeură și alte lucruri de mâncare cumpărate din banii săi. Asupra lui Creangă tratamentul cu alimente fu plin de roade, el fiind însemnat ca „bun“ la toate materiile. La purtare era însă „rău“, începea să lipsească (173). Părintele Duhu are o pricină cu starețul, care-i poprise leafa de șase mii lei, și alta cu părintele Oșlobanu, pentru certarea tânărului Oșlobanu, școlar, ca și Creangă, plin de amor propriu. Părintele Oșlobanu afurisește pe Isaiia Duhu, școlarul atins de mustrare încetează de a mai frecventa clasul, și profesorul se face, după toate semnele, cam supărăcios, de vreme ce trage lui Creangă „un pui de bătaie, așa din senin“. Jignit, ca de obicei, Creangă face tot ce-i stă în putere ca să scape și de Duhu, și fiindcă văru-său Mogorogea, Gâtlan, zis Zaharia Simionescu, Trăsnea și alți tovarăși plecaseră la Fălticeni la „fabrica de popi“, dă ghes Smarandei să-l trimită și pe el, mai mult spre a scăpa de școala din Neamț. Însă Smaranda, ambițioasă, înciudată probabil că nepotu-său Mogorogea umbla să se facă preot, o ia în serios și punând în joc două mierțe de orz și două de ovăz ca dar catihetului, îl urnește pe Ionică la Fălticeni în toamna anului 1854.

Ce era această „fabrică de popi“? Un curs temporar, „de mântuială“, cu scopul de a catehisi, adică de a da instrucțiunea trebuitoare cui avea să se facă popă. Preotului nu i se cerea înainte vreme știință de carte oficială, ci puțința de a sluji în biserică. Pregătirea de la mânăstiri putea merge de la superioara cultură religioasă până la neștiința de

carte, acoperită de memoria rugăciunilor și tipicului. Era vorba de a învăța pe acești „cursiști“, care mai mult sau mai puțin știau să scrie și să citească, cum să se poarte în biserică fără să cadă în erezie. Veneau acolo tineri, dar și unii mai în vârstă, însurați și cu copii, doriți să se popească, în care scop cheltuiseră parale, fiindcă catihetul, adică preotul însărcinat să catehizească, primea bucurios ca plocon galbeni, cai, boi, oi, stupi și altele. Apoi candidații la popie își pierdeau și vremea, scumpă țaranului. Ei voiau să scape repede. Catihet, adică preot întărit de Mitropolie să dea pregătire sumară de preot tinerilor, era atunci la Fălticeni un econom Conta, N. Conta, fecior al lui Nistor Conta și frate cu Grigore Conta, tatăl filozofului, altul decât cel din Neamț în orice caz (93), și care și-n toamna lui 1853 se afla acolo în aceeași calitate. Avea obiceiul să facă daruri de cărți de vreme ce un *Penticostar* se afla dăruit bisericii Sf. Ilie din acel târg, iar un manual de tipic îl înmâna la 4 februarie 1855 lui Creangă însuși (234). El ar fi fost un om de înțeles, care pentru un bun plocon te scotea „poponeț ca din cutie“, așa că te puteai lăsa fără griji „în *Conta* sfinției-sale“. Cum Creangă nu pomenește de alt catihet, rămâne probabil că acest Conta era profesorul propriu-zis. Dar un părinte Vasile Grigorescu, din Fălticeni, bătrân detot prin 1914, își aduce aminte că Ștefănescu Ion venise la școala lui toamna și stătuse până la Paști. Ținea minte că era bun cântăreț, așa și așa la carte și neastâmpărat în pozne și ghidușii (68). Acest părinte Grigorescu era foarte tânăr în 1854, ieșit atunci din seminar. Filaret Scriban îl numise, cu începere din octombrie, supleant la școala catihetică (93). Dacă memoria bătrânului preot e bună și sprijinită pe acte, cum se pare — căci toate acestea le-a lăsat însemnate în niște *Amintiri* — e posibil ca să fi fost profesor al lui Creangă, suplinind din când în când pe catihetul titular. Propriu-zis, Creangă, june clocotitor, nu merge mai deloc la școală și n-are prilej să vadă cum e fața catihetului, deși părintele Grigorescu credea a-l ține bine minte. Cât despre fabricantul de popi Conta, acesta avea patima jocului de cărți, care bântuia cu furie prin toată Moldova vremii în urma ocupației țariste. El juca stos zi și noapte și nu dădea decât rar prin

clas. De la supleantul tânăr nu era mult de învățat, și toată comedia se cam mărginea, ca pe atunci în școli, la ascultarea a ceea ce ucenicii silabiseau și memorizau după cărți, profesorul zicând doar „luați de ici până ici“. Nu rezultă de nicăieri că s-ar fi cerut un număr hotărât de ani de școală, și desigur că pregătirea candidaților la popie era foarte inegală. Întâi învățau *Istoria Vechiului Testament*, după cartea lui Filaret Scriban, vlădica. Istoria sfântă o mai buchisise Creangă la școala din Neamț, și avea chiar și o carte din 1847, pe care în 20 martie 1854, gelos pe biblioteca lui începătoare, se iscălise cu blesteme pentru hoțul eventual, scriind că „această istorie este a me, jos iscălitului, și cine va vre ca să mi-o înstreineze să nu fie iertat de Dumnezeu și de toți sfinții lui“. Elevii studiau apoi frumusețile și regulile limbii române după o sunită gramatică de Măcărescu. Se inițiau în rânduiala bisericască după *Manualul de tipic* al protosinghelului Melchisedec. Se înțelege că se vor fi exercitat la cântări, făcând vreun fel de practică chiar la biserică, precum copiii în Humulești țineau isonul la Sf. Nicolai. Li se vor fi dat în mâini toate cărțile mânduite de preot în sfântul locaș. Dar de ceva teologie, introduceri mai filozoficești prin dogme poate fi vorba? Cu școlari tâmpi ca Trăsnea lucrul ar fi fost greu de urnit. Nu e îndoială că măcar catihisul trebuia să formeze elementul de bază. După catihisul cel mare spuneau unii cu ochii închiși cele șapte taine.

Despre *Gramatica română* a lui Nicolau G. Măcărescu Creangă vorbește cu mari sarcasme, slujindu-se de pilde scoase chiar din carte, care nu era nici mai bună, nici mai rea decât contemporanele ei. Era o gramatică abstractă, fără însușiri pedagogice, care se mai încurca și cu terminologia, pe atunci nesigură. Singularul se numea „singurită“ și pluralul „înmulțită“, și „pronumenii conjunctive“ înșirați în afara exemplurilor dădeau niște silabisiri profane: me, te, lu, e, ne, ve, i, le. Dar și școlarii erau inapți pentru operația definirii, iar Trăsnea era pur și simplu prostănac, deoarece prin „a scrie bine într-o limbă“ el înțelegea „a scrie cu limba“.

Mai mult decât învățăturile duhovnicești, Ion Ștefănescu, care de prin 1855 începe a semna cu numele dinspre mamă, Ion Creangă,

semn de nu prea multă iubire pentru tată ori de preocupări eufonice, urmează școala cea lumească. Toți școlarii în genere n-aveau gust de carte, ca unii ce credeau că pentru preoție nu trebuie cine știe ce pregătire. Plictisiți de vremea și banii pierduți, ei se țineau de petreceri pe la crâșmele care nu erau puține în acel târg.

Despre Fălticeni de atunci, târg într-un ținut de poale de munte, nu departe de apa Moldovei, unde dealurile prin împrejurimi ating patru sute de metri, ne-a lăsat o imagine vie scriitorul german Wilhelm de Kotzebue (100). Sâmburele orașelului îl alcătuiește ulița cea mare, cu prăvălii, mai toate de lemn, învelite cu șindrilă, și rareori cu tinichea lucitoare la soare. O streășină largă cade în fața prăvăliilor, cele mai multe crâșme ținute de evrei. Încolo, târgul e un sat mai răsărit, cu căsuțe pierdute printre mari livezi, în care hanuri lipite cu lut pe jos țin loc de hoteluri. Odată pe an, însă, la Sf. Ilie, Fălticeni se umpleau de larmă neobișnuită, fiindcă atunci se ținea vestitul iarmaroc. Ulițele nepavate, pline de colb, începeau să se împestrițeze de veșminte țărănești și redingote europene, de care cu boi și trăsuri vienezee. Bâlcii era însuflețit din punct de vedere comercial, vânzându-se aici lucruri pentru țărânie, dar și marfă scumpă, precum cai de lux. Boierimea numeroasă, care năvălea aici odată cu sătenii, cerea unele petreceri deosebite. Kotzebue ascultă în 1852 niște arfoniste germane și mănâncă înghețată. Petrecerea de căpetenie a boierimii, aceea pe care o cultiva economul Conta, era jocul de cărți. Într-o odaie înecată în fum de tutun și presărată pe jos cu mucuri de țigări, Kotzebue văzu vreo zece domni, cu gheroacele și cravatele scoase, jucând stos cu furie mută. Țăranii se desfătau la crâșmă. Deci târgul era atunci un loc unde scripca și chiotele se întâmpinau cu plăcere sau cu nepăsare și unde de atâtea aldămașuri toată lumea bea vârtos și în restul anului. Nu e de mirare dar că Creangă și cu tovarășii săi fură luați în vârtejul chefurilor. Se așezaseră în ulița Rădășenilor la un Pavăl ciubotarul, de ilustră memorie, care meșterea la ciubotele lui pe lângă cuptor și închiria restul încăperii la o droaie de candidați la popie. Pe paturi înșirate la perete dormeau, afară de Pavăl, care era holtei, Ion

Mogorogea, Gâtlan numit la școală Zaharia Simionescu, Nică Oșlobanu, Ion Ștefănescu-Creangă, un Nic-a lui Constantin a Cosmei și probabil și Trăsnea, adică toți tovarășii din Humulești. Pe deasupra, mai ședea acolo un moș Bodrângă, care pentru puțină plată în natură făcea unele treburi prin casă și cânta din fluiet. Creangă mai vorbește de un Davidică, flăcău de munte cu barba în furculiță și favorite, și de un Mirăuță din Grumăzești, fără să arate dacă și aceștia dormeau la aceeași gazdă. Ținând seamă de mulțimea găzduiților, de lutul de pe jos, de mirosul de pielărie și de ghete puse să se usuce pe cuptor, se poate închipui că teologii noștri trăiau ca niște vite. Se încălzeau și mâncau contribuind cu rândul la gospodăria obștească, și, cum unii erau zgârciți și alții lacomi, se iveau discordii. Abuzând de bunăvoința unei frumoase crâșmărițe, în dugheana căreia făceau adesea chef, tinerii „furluau“ alimente, ascunzându-le prin sân și prin turetcile cizmelor. Oșlobanu, tânăr de vigoare herculeană, făcu o prinsoare cu un țăran, în urma căreia îi luă de pomană un car întreg de lemne. Acestea sunt purtările unor feciori de țăran sănătoși și puși pe drăcovenii, nicidecum stările de spirit ale unor candidați din vocație la cariera ecleziastică. Nici preoții cu care aveau de-a face tinerii nu erau mai ascetici. Dacă economistul Conta juca stos, un popă bătrân, Buligă, își punea poalele anterului în brâu și juca „de-i pâlălăiau pletele“. Ca să scape de tovarășii prea mâncăcioși, Zaharia cu câțiva ai lui puseră în funcție „poștele“, glumă hazlie în *Amintiri* prin darul povestitorului, dar hotărât vulgară. Cu un chibrit se dădea foc unor foi de hârtie lipite cu seu și vârâte între degetele celui adormit. Unii se mutară, alții mai rămaseră. Mogorogea își învelea noaptea picioarele în mânecile contășului. Din pricina unor ghete făcute de Pavăl acestuia se iscă o astfel de ceartă urmată de stricăciune, încât Pavăl dădu pe toți dascălii afară, și aceștia se mutară la un fierar, peste drum. Fălticeni nu-s departe de Târgul-Neamț. Toamna și pe iarnă, și fără îndoială în vremea sărbătorilor Crăciunului, Creangă și cu humuleștenii lui se repezeau acasă, pornind către seară și călătorind noaptea pe lună. Umblau pe la clăci după fete, care nu-i priveau cu ochi răi, fiind ei

candidați la popie și la însurătoare, și ieșeau din sat spre ziuă, ca să se afle din nou la prânz în Fălticeni. Feciorii mai aveau obiceiul să colinde noaptea droaie prin sat în trecere pe la casele fetelor și în frunte cu Mihai scripcarul din Humulești, care cânta:

Frunză verde de cicoare,
 Astă-noapte pe răcoare
 Cânta o privighetoare
 Cu viersul de fată mare;
 Și cânta cu glas duios,
 De picau frunzele jos;
 Și cânta cu glas subțire
 Pentru-a noastră despărțire;
 Și ofta, și ciripea,
 Inima de țî-o rupea!

E la mijloc o aprindere de pubertate, iar nu starea lirică a cui și-a lăsat în urmă o ființă dragă, pentru că Creangă, uitându-și de Smărăndița, nu numai că alerga după alte fete din sat, dar la oraș cultiva pe fata popii de la Fălticeni-Vechi, pe care n-o lăsa multă vreme „nemângâiată“. Fata se vede a fi fost naivă, de bună-credință și foarte sentimentală. Ea dăruia blondului dascăl mere domnești, și într-o zi, într-un gest de mare pasiune romantică, odată cu merele îi dădu o năframă de mătase și „zgârđița“ de la gât. Teologul era însă ușuratic și n-avea cultul femeii. Către Paști Mitropolia hotărăște desființarea catiheților, care, se vede, nu dădeau multe roade, și trecerea școlarilor mai tineri la Socola. La seminar nu puteau merge decât în toamnă, și deci ciracii catiheților se răzlețiră pe la casele lor. Mulți nu se mai duseră la școală mai departe, și din Humulești Oșlobanu, Trăsnea cel greu de cap și victimă a gramaticii lui Măcărescu, și chiar Ion Mogorogea se lăsară păgubași. Vara trecu, dar în toamnă apriga Smarandă hotărî plecarea lui Ion la Socola. Orice împotrivire fu de prisos, și Ștefan însuși, tatăl, de obicei potrivnic învățaturii, se arătă înduplecat, cu toate că avea de întâmpinat mari cheltuieli. Se gândea de bună seamă că, de vreme ce a risipit

atâția bani, se cade să aibă dobânda lor și să aștepte de la Ionică, ajuns popă, îngrijirea fraților și surorilor mai mici. Un țăran, oricât de cuprins, nu are bani gheață în mână, și la Socola nu mai mergea cu trimitere de hrană în natură și ședere pe la gazde ieftine. Ștefan a făcut, nici vorbă, datorii, deoarece peste patru ani Smaranda se găsea împovărată de 1600 lei datorie (228). Nu era, după toate semnele, prea sănătos, căci peste trei ani murea prin străini, dus să câștige bani pentru întreținerea la școli înalte a copilului său. Lui Ion mersul la Iași nu-i zâmbește. Plin de contradicții, ca de obicei, nu dorea să rămână un lucru prost ca ceilalți și n-avea gust, totuși, de carte. Deșteptăciunea lui e un produs al naturii și se nutrește din puțin. Nici o idee de carieră literară nu pare să fi trecut prin mintea lui Creangă pe atunci, fiindcă nici măcar patima cititului n-o avea și nu o va avea niciodată. Felul cum se iscălește el pe carte e al oamenilor care nu vor avea niciodată alte opere decât manualele școlare, pe care le țin în casă ca pe niște amintiri. Tânărul de 18 ani Ion Ștefănescu nu mărturisește a fi fost zguduit de nici o lectură, nu-și aduce aminte de nici un scriitor român sau străin, și cunoscându-i firea dezvăluită pe toată întinderea vieții, putem fi încredințați că singura înclinare cărturărească inconștientă îi era atunci numai bunul-simț de țăran, a cărui minte nu suferea poliloghia și sucitura limbii. Un Luca Moșneagu încarcă pe Creangă și pe Zaharia lui Gâtlan, cu care fusese coleg și la catihet, în căruța lui trasă de doi „zmei“ și pornesc cu toții, sub privirile întregului sat, căci era în ziua de Tăierea capului sf. Ioan Botezătorul (29 august). „Zmeii“ lui Luca, numiți și „căluții tatii“, deși slabi ca niște mâțe, umblau încet, dar fără poticnire. O luară pe drumul de pe valea Neamțului și ajunseră la Timișești, în largă luncă a Moldovei. După un scurt popas la pod, porniră mai departe înspre Pașcani. De la Timișești dealurile se urcă din nou, prevestind valurile de pustă ce vor urma, și culmile sunt împădurite. De acolo se văd înapoi limpede coamele munților și Ceahlăul cel gigant și încețoșat. Târgul Pașcani este jos, în valea Siretului, care curge ceva mai departe. Călătorii au poposit noaptea la Blăgești lângă pod, pe prispa casei unui rotar, unde

nu putură dormi, nici ședea mult din pricina țânțarilor. Relele vieții de câmpie se arătară muntenilor în toată goliciunea, și Luca Moșneagu n-avu decât dispreț pentru cei din vale și dorința de a se întoarce cât mai repede cu „zmeii“ în munții cu izvoare reci. Porniră deci înainte de ivirea zorilor și o luară spre Ruginoasa, întovărășindu-se cu niște cărăuși de șindrilă de frica țiganilor lăieți. La Târgul-Frumos își potolesc foamea cu harbuji, iar la Podul Leloaiei, acum Podul-Iloaiei, fac un nou popas. „Zmeii“ osteniseră detot, și călătorii mergeau mai mult pe jos, în batjocura drumeților. La bariera Păcurarilor, la care ajunseră către asfințit, un flăcăuan glumeț îi întâmpină cu ironii usturătoare:

„— Moșule, ie sama de ține bine telegarii ceia, să nu ieie vânt; că Iașul ista-i mare, și Doamne ferește, să nu faci vreo primejdie!...“

De rușine, viitorii seminariști se ascund sub un țol, iar moș Luca, jignit, împoașcă pe glumeț cu înjurături colorate cu elemente biblice. Ajung noaptea în ceairul Socolei, și aici o priveliște curioasă li se înfățișează ochilor. Dăscălime de prin toate județele de la catiheții desființați, părinți, preoți și țărani, lume tot bărboasă, ședea îngrămădită pe iarbă în așteptarea zilei următoare.

III. LA IAȘI, SEMINARIST ȘI DIACON

Iașul se întinde în albia făcută de câteva dealuri rotunde, dar mai ales între povârnișul Copoului și valea bătută a șerpuitului Bahlui. Dacă dealurile sunt lutoase, râul alunecă gălbui și murdar printre gloduri. Mlaștini mari, încărcate de trestii, se strâng în valea exterioară, și odată cetatea domnească era înconjurată feudal de un smârc. Dealurile mai joase sunt presărate cu vii, dar mai în sus se strânge negriciunea unor adevărate păduri. Intrat deodată între aceste dealuri sau ridicat pe un dâmb, călătorul se află în fața unei priveliști mărețe. În jurul celor patru turlle ale Mitropoliei, ce par colosale, un oraș feeric se lungește în patru labe. Din cauza râpelor, zidul cel mai scund pare fortăreață, turla unei biserițe, turn medieval. Mânăstiri cu clopotnițe țuguiate înconjurată de forturi se albesc pe dealurile înconjurătoare. Când te cobori în oraș, năluca se spulberă. Versurile lui Bolintineanu:

Asupra cetății se-nalț tristătoare
Vechi turnuri cu formă înspăimântătoare:
Ca geniuri triste cetatea domnesc

nu mai sunt adevărate, și călătorul rămâne într-un mare sat cu vechi biserici și cu un târg în care vestigiile unei arhitecturi mai nobile sunt prada celei mai ude ruine. Totuși, în vremea domniei lui Mihai Sturza și a celor două domnii ale lui Grigore Alexandru Ghica, Iașul ajunsese la înfățișarea lui cea mai caracteristică și la apogeul de la care apoi se prăbușea repede. Pe margini este un adevărat sat cu drum bătut, nepietruit și podețe înaintea porților, cu locuințe mergând de la bordeiul căzut pe-o rână până la casa gospodărească cu ogradă înconjurată de uluci bune, cu acoperiș de olane și înfrumusețată în față de un fronton rezemat pe două coloane ionice văruite. Pe drum

trec, ca la țară, vaci, câini, orătănii, și duminica pe un maidan un dulap se învârtește la țârliitura unui taraf de lăutari îmbrăcați în largi veșminte orientale. Portul sătesc se amestecă cu șalvarii, ia cu scurteica împlănită, și o caretă, îndărătul căreia stă mândru un arnăut găitănat, arată că pe aici sunt boieri mari. Mai spre inimă ogrăzile se împutinează și dughenele încep să se strângă unele în altele. Târgul e mai îndesat, mai oraș, dar marele număr de jidovi săraci cu caftane negre îl ține într-o mizerie de ghetou. Între poalele Copoului și palatul domnesc, așezat în marginea văii dinspre Bahlui, din strada Lăpușneanu în Strada Mare și puțin în brațul Străzii de Sus, aspectele de ghetou, de târg oriental se împerechează deodată cu viziuni de lux cosmopolit. Casele nu sunt mărețe cum par, dar sunt nu rareori de o eleganță remarcabilă, adevărate hoteluri aristocratice presărate prin maidane și uneori îngrădite cu ziduri, ca să se izoleze de prostime. Orașul tot, în valea aceasta râpoasă, are aerul unei tabere asiatică, în care, printre corturi murdare de zdrențe, se ridică corturile de mătase ale căpeteniilor. Aceste case aruncate aici în pustă, fără nici o rațiune aparentă, ieșite ca-n basm în mijlocul unei ulițe de cătun, au linii clasice, excesiv academice, părând totuși din pricină că în loc de piatră se folosește tencuiala și varul. Sălile se întrevăd enorme, înalte, putând conține la serate, sub lumina rămuroaselor candelabre, un mare număr de dame în crinolină și de oaspeți. Totodată, însă, proptirea pe grinzi a caturilor, construcția grăbită și cu materii fără durată fac ca clădirile să crape, să se macine, să alunece pe o parte, să capete, cu vremea, înfățișarea de morman de zidărie după incendiu. Pe o uliță răsare o lungă construcție de un singur rând, destinată în chip vădit dughenelor și proptindu-se în stil italian pe un portic de pilaștri. În altă parte apare gangul cu porți, sprijinind deasupra un cat cu balcon. Însă totul e ud, scorojit, gata la alunecare și crăpare. Coloane mari venețiene țin porticul unor mari prăvălii care au un aer prea vast și dezolat. Ambiția de a clădi monumental colaborează cu materialul sfărâmicios al locului și dă orașului încă foarte nou aspectul de imitație de ruină. Prea vasta Mitropolie crapă de la început, palatul domnesc,

destul de vast, pare o cazarmă. Născut peste un oraș de lemn de abia de curând, Iașul părea mai mult o tabără pentru mai multă vreme a unei curți venite călare și în vehicule. Dealtfel, și în Iași și în Bucureștii acelor vremuri careta e mai luxoasă decât casa. Din cauza lipsei caldarâmului, boierimea și lumea mai răsărită merg, spre a scăpa de noroaie, numai în caretă sau măcar călare. Slugile înseși ale curților fac la fel. Numai prostimea trasă dinspre sate mai calcă cu picioarele pe ulițele cu grinzi de lemn aruncate una lângă alta ca niște podețe. La bizareria arhitectonică se adaugă împestrițarea populației. Aci e curtea și protipendada, alcătuită din boieri de o bogăție nemaipomenită, stăpâni de moșii întinse, cu numeroase sate, unii din ei nobili austrieci și rusești totodată, un fel de mici domni ei înșiși, cu curte și țigani. Boierimea aceasta e în genere înstrăinată, vorbind mai mult franțuzește ori măcar grecește. Contactul cu Occidentul, mai ales indirect, prin ruși, le dă grandomanii. Cu înaintarea veacului vin bonjuriștii, care, cu bune intenții patriotice, accentuează, din năzuința progresului, nota europeană. Și prin fugi silite, dar și prin chemări, un stol de imigrați în frunte cu cetățeni de confesie mozaică se lasă asupra târgului. Dacă cei din urmă sunt zarafi, crâșmari, negustori de toate lucrurile trebuitoare și netrebuitoare, pentru marele lux cerut de o boierime bogată, lacomă de petreceri, vin nemți, unguri, italieni, greci, francezi. Clasa burgheză e aproape exclusiv străină. Cofetarii sunt italieni, bacalii greci, caretășii nemți, croitorii francezi. Hotelurile se numesc pretențios „Hotel Petersburg“, „Hotel de Italia“, librari sunt, de pildă, Bell și Henig, *coiffeur* este „Alexandre... de Paris“. Numărul francezilor e atât de mare și franțuzismul atât de adânc, încât la restaurante se servesc dejunuri franceze cu personal autentic. Numeroase nume galice stăruie în oraș până acum. Ulițele mizerabile sunt străbătute în sus și în jos de echipaje strălucite, în care apare luxul cel mai parizian, trăsurile se țin șir una lângă alta, iar Copoul este un fel de Bois de Boulogne în drum spre Crâm. Nu rareori tinerii și femeile din boierime au îmbrăcăminte autentic pariziană, unii îngăduindu-și luxul de a merge în capitala Franței cu trăsură proprie. Această împestrițatură a mers crescând

spre jumătatea veacului, alungând din ce în ce mai mult nota orientală și adâncind cosmopolitismul. Când, cu vreo trei ani înainte de descălecarea lui Creangă la Iași, Saint-Marc Girardin vizita principatele, el rămânea uimit de luxul nebun trecând în carete pe ulițe de sat, de saloanele în care toată lumea vorbea franțuzește și în care numai robii țigani, tologiți pe jos, prin anticamere, aminteau francezului că se află lângă Bahlui.

Descinderea lui Creangă în vârstă de 15 ani (dacă s-a născut în 1839) la Iași în 1855, sub domnia lui Grigore Alexandru Ghica și puțin după ocupația rusească țaristă, propagatoare de joc de cărți și frivolități, are valoarea unui simbol. Dacă el ar fi avut de atunci intenții literare, e foarte probabil că, țăran, n-ar fi avut cui să le împărtășească. De fapt, el nu trăgea în oraș, ci într-o lume cu totul exterioară, printre dascălimea și popimea de origine sătească. Orașul nu-l va fi cunoscut de aproape decât în partea țărănească cu crâșme și ciubotari ca la Fălticeni. Popimea era incultă, iar călugăria, în mare parte, grecizantă. Tânărul seminarist n-ar fi putut să se apropie nu numai de boierimea grandioasă și franțuzită, dar nici măcar de scriitorii vremii, pe care nici nu se știe de i-a cunoscut măcar din auzite. Russo, Negruzzi, Alecsandri, deși mari cultivatori ai genului popular, erau boieri, trăind în sfera lor, fără contact real cu clasa de jos. Folclorismul cam îngâmfat al lui Alecsandri este una din acele nobile condescinderi aristocratice, de soiul filantropiei doamnelor, care, departe de a fraterniza cu ființele ocrotite, țin să accentueze ordinea nemișcată a societății. La Iași mai exista o clasă, a profesorimii, alcătuită mai ales din ardeleni, dar aceasta se îndrepta spre clasa de sus, și un Maiorescu, peste câțiva ani, sare de-a dreptul din țăranime, peste dascălul tatălui, în sfera marilor saloane și a partidei aristocratice. Așadar, Creangă nu avea să găsească în Iași nimic din ceea ce convenea spiritului și demnității lui de țăran, și e de bănuț că ochii lui au fost ironici pentru ceea ce vedeau de departe. Așa-zisa „modestie“, ironica protestare de „prostie“, de „țăranie“, umilirea sarcastică în fața „boierilor“ trebuie să-și aibă începutul în acești ani (25, 111, 204).

La Socola fusese cam cu două decenii înainte grădina principelui, deschisă pentru public, cu sere, țâșniri de apă, fântâni, cascade, lebede pe lac. Boierimea însă o părăsise, preferând Copoul. La Socola era încă de mult seminarul la care se înscrișese Creangă și avea renumele de a avea „profesorii cei mai învățați din lume“. Într-adevăr, corpul didactic era alcătuit mai ales din cărturari de peste munți, din Banat și Bucovina, și pe aici trecuseră Fabian Pop, Vasile Pop, Câmpeanu, Damaschin Bojinca, Procopovici, Nasiovici, Mandicevschi, Dimitrie Stoica, Gheorghe Vida, Vladimir Sohupan. Totuși, unii profesori, precum Lupu David, Olărescu, Veniamin Popescu și chiar vestitul Isaiia Teodorescu, sunt socotiți de calitate inferioară. Din corpul clericilor, cei mai de seamă sunt Scribanii — Neofit Scriban, profesor la seminar și autor de manuale, protosinghelul Teoctist Scriban, iarăși profesor, până la 1856, și arhiepiscopul Filaret Scriban, rector al seminarului până la Unire, deci în vremea mergerii lui Creangă. Despre petrecerea fiului Smarandei la Socola se știu puține lucruri și se pot bănui câteva. Este neîndoielnic că timpul petrecut la catihetul din Fălțiceni i-a fost socotit lui Creangă, ca și altora, drept un an bun de studii. Cursul întâi era de patru ani, și în total trebuiau opt ani de frecvență pentru cine voia să ia un atestat plin. Dascălii de pe la catiheții desființați au fost înscriși în clasa a doua, fiindcă altfel nu s-ar lămuri cum în 1858, după trei ani de studiu, Creangă capătă certificat de absolvirea cursului inferior de patru ani (228). În clasă el avea colegi humuleșteni, pe Zaharia lui Gâtlan în rândul întâi, dar și rude, deoarece un atestat se dă în aceeași vreme și clericului Constantin Creangă (228), acela, nici vorbă, care mai târziu îl va suplini la catedră (224). În bancă ședea însă cu Gh. Ienăchescu, fiu al unui polon și al unei românce, devenit apoi tovarăș nededspărțit al lui Creangă în timpul vieții povestitorului și dovedindu-se la urmă un josnic invidios (95). La seminar se predau mai cu seamă materiile teologice, cu profesori clerici: catihisul, istoria sfântă, istoria bisericească, liturgica, introducerea în teologie, dogmatica, pastorala, cântările și tipicul bisericesc (228). Printre cărțile lui Creangă se găseau mai târziu: *Sfințita istorie a Noului*

Testament de Hristofor Scriban, *Istoria bisericească pe scurt* de Filaret Scriban, *Manual de tipicul sau formularul slujirei de Dumnezeu* de protosinghelul Melhisedec, *Sfințita ermineutică* de Filaret Scriban și altele, cărți apărute între 1854 și 1859. Se învățau însă și materii laice, precum aritmetica, pentru care seminarul vânduse lui „chirie“ Creangă cu 6 lei un manual, gramatica română, geografia veche și nouă, istoria patriei, retorica, și chiar limbile elină și latină. Pentru acesta din urmă, Creangă își cumpărase cu 22 de lei și 20 de parale o *Gramatică latină* de profesorul Dimitrie Stoica, de la acel seminar, și fiindcă se vede că colegii aveau obișnuința să-și fure cărțile între ei, „chirie“ Creangă amenința în scris pe o pagină că cine o va lua urma să fie „afurisit cu tot neamul lui, în vecii vecilor, amin“ (234). Despre viața de la seminar Creangă n-ar fi avut, după spusele unora, amintiri bune (217). Toți profesorii l-ar fi bătut, și mai cu seamă un călugăr firav, cu barbă rară, care, nemulțumit de progresele lui la cântările bisericești, l-ar fi apucat des de chică, răsucindu-l bine și izbindu-l de ce nimerea. Apoi Creangă n-ar fi înțeles „nimic“, și toată învățătura i s-ar fi părut o „bezmeticeală“. Aceste mărturisiri, dacă s-au făcut, nu trebuie luate prea în serios. Creangă va căpăta în acest oraș boieros obiceiul de a se prosti singur, de a se muștra de țărănie, de a se preface că pricepe și nu prea. Este o șiretenie țărănească, un fel de ironie pentru boieri și uneori o satiră acoperită a școlii vechi. Că Ion Creangă înțelegea foarte bine și că era privit pestetot ca un școlar eminent, stau mărturie notele lui. În seminar, bunăoară, era eminent la catihis, istoria sfântă, liturgică, teologie și pastorală, și bine la toate celelalte.

Creangă urmă dar trei ani în seminar, împlinind cursul inferior de patru ani. În vacanțe se ducea acasă, în Humulești, așa e probabil, unde n-avea lucruri prea îmbucurătoare de văzut. Smaranda era bolnavă și împovărată de copii, tatăl, poate, și el bolnav și cărtitor pentru prea marea cheltuială. De vreme ce putea să iasă popă și mai curând, nu e de gândit că cineva, fie și Smaranda, i-ar fi dat ghesă stea opt ani la seminar. Dealtfel, lui Creangă cartea multă nu-i place. Ca țăran, el nu va avea niciodată voluptatea cărturărească, pasiunea

erudită. Judecata lui e cea simplistă a oricărui om de țară: dacă ai priceput ceva cu mijloace puține, e de prisos să-ți pierzi vremea cu cărțile. Creangă credea că pricepuse tot așa de bine ca și ceilalți, ba chiar simțea o bucurie lăuntrică de a-și întări observația că cei mai cărturari erau mai încâlciți și mai proști decât el. Creangă e tipul opus învățatului, este omul de bun-simț, limpede la minte dacă nu i se ncurcă deșteptăciunea cu prea multe lucruri, gata de a deveni autodidact prolix și zăpăcit de învață ceea ce nu-i trebuie. În vara anului 1858, la 28 sau 30 iunie, Ștefan a Petrei Ciubotariul moare pe moșia Făcuți din județul Iași, unde avea semănat păpușoi, și Creangă, ca frate mai mare al orfanilor, rămâne un soi de cap al familiei. Atunci el se hotărăște să renunțe la al doilea curs și să se facă diacon, în care scop înaintează „onorabilului comitet al Seminariei centrale“ o „lăcrămătoare suplică“, cerând a i se slobozi cuvenitul atestat „că cu ajutoriul proniei am săvârșit cursul de patru ani în această seminarie; pentru care datoriu sânt a mulțami lui Dumnezeu și învățătorilor mei“. Nu mai putea „rămâne pentru a trece și în cursul al doilea, din cauză că părintele meu s-au săvârșit din viață, la iunie în 30 de zile, precum alăturata mărturie adeverește; și maica me este bolnavă de patru ani și cu 7 copii toți mai mici decât mine; încă și cu o însămnătoare datorie d[e] 1.600 lei, ne având cu ce plăti, fiind în cea mai mare sărăcie! ba încă din cauză că tatăl meu nu au murit la locul nașterii lui, nici de bir nu este scutit; pentru care cu o mare amărăciune, abie așa poate căpăta hrana dintr-o zi până întra alta; de unde nici eu nu mai am nădejde de a mă mai pute ajuta“ (228). „Formalnicul atestat“ l-a căpătat înainte de Crăciun, la 12 decembrie 1858. De acum, în așteptarea căsătoriei și a hirotonisirii, Creangă trebuie să fi stat pe acasă la Humulești, pe lângă mamă-sa. De ce, însă, tânărul cleric nu s-a însurat în sat la el sau prin împrejurimi? Lucrul se poate lămuri în două chipuri: ori nu se învoia cu nici o fată din sat, sau, învoindu-se, nu vedea vreo biserică cu loc vacant, ori gândea acum să se așeze la oraș. În căsătoria ce-a urmat a lui Creangă n-a intrat oricum nici un factor sentimental, cum nu intră îndeobște în chestiunile acestea, ci numai o socoteală profesională.

Pe Smărăndița, fata popii de la Sf. Nicolai de sub deal, Creangă pare a fi văzut-o mereu cu ochi galeși, de luat n-a luat-o pentru că dacă bătrânul părinte nu murise chiar de acum, urmașul fusese hotărât de alții de vreme ce botezul Ilenei la 12 noiembrie 1858 îl oficia preotul Teofan Focșa. Clericul era deci în căutarea unei biserici cu fată de măritat. Era însă prea detot tânăr, având după socoteala lui abia 21 de ani. Cu trei ani mai înainte, la Fălticeni, avusese supărare din pricina lipsei de barbă și mustăți, deși se ungea seara cu seu amestecat cu muc de lumânare și alună arsă. Un portret din vremea diaconiei, de peste câțiva ani, ni-l arată încă subțirel, prelung la față, cu mustață fină și bărbiță tunsă, ghicindu-se bălaie, însprâncenat și cu cătătura pătrunzătoare, șiret în colțul buzelor și jovial. Tânărul cleric e foarte chipeș, și ținuta lui toată e de-o uimitoare eleganță virilă, amintind prin relație gingășia orașenească a surorii Elena. Prin 1859, în vară, clericul umbla iarăși „teleleu“ prin Iași în căutarea unui rost, deși venise poate chiar din ianuarie (234). Acum se petrecuse un eveniment care hotărâse soarta Iașului și, indirect, poate și a lui Creangă. Prin unirea principatelor, domnul Alexandru I. Cuza așezându-se la București, marea boierime și oricine voiește a juca un rol în viața politică aleargă în capitala Principatelor Unite. Exodul, făcut cu toate mijloacele de locomoție, a fost puternic și repede, fiindcă populația Iașului scăzu numaidecât. Apoi se refăcu, spre a rămâne staționară multă vreme, dar cu alte elemente. Moșierii, când nu stau la țară, pleacă acum de-a dreptul la București, ocolind Iașul, unde se lasă în goluri elemente de la țară și alt val de străini. Viața culturală și chiar veleitatea de lux și aristocrație nu scăzură numaidecât, ba, dimpotrivă, pentru câțva timp părăură sporite. Noul stat crea școli și instituții, și clasa dascălească lua locul boierimii salonarde. Curând se va întemeia aici „Junimea“ cu membri din aristocrația mai mărunță și intelectuală și cu foarte mulți profesori. După vreo cincisprezece ani de la Unire începe să fugă totuși și elita culturală, din trebuința unei activități la centru. Orașul decade atunci vertiginos, se provincializează, și populat în mică măsură cu românii nevoiți să stea acolo prin obligația slu-

jbei, el devine propriu-zis un oraș de pripășiți, în care câțiva intelectuali rătăciți mai încearcă, nu fără izbândă, continuarea unei tradiții. Clericul Creangă se reîntorcea la Iași tocmai în clipa în care începea era profesorilor și a noii burghezii liberale. Acum un țăran ca el își găsește în oraș semeni printre popi, învățători, profesori, și sălile de curs deschise oricui țin locul saloanelor în care n-ar fi putut intra. Înscrierile lui pe la felurite școli vin și dintr-o plăcere de cetățean de clasă nouă de a intra pestetot, de a se simți om. Când viața politică a noului principat se va începe aici aprinsă, Creangă va fi întâlnit prin sălile de întruniri, vorbăreț și mușcător și firește și, în tabăra liberală. Anecdota spune că preotul Ivanciu, care-l cunoștea, întâlnindu-l într-o zi, i-ar fi zis:

„— Măi băiete, nu-i păcat de tinerețele tale să umbli așa teleleu?... Mai bine te-ai însura și-ai intra în rândul oamenilor“.

Creangă mărturisind că n-are bani, părintele Ivanciu îi puse un pitac de zece parale în palmă. Jucând mai departe gluma preotului, clericul, șugubăț, scuipe în monedă în chip de afacere bună, o puse în pungă și zise hotărât:

„— Noroc să dea Dumnezeu, părinte, de-acu mă însor!

— Hai cu mine în pețit!“ ar fi zis părintele apucându-l pe Creangă de mână (6).

Această bufonerie era un chip al popii Ivanciu de a împărtăși tânărului că-i găsise o fată, pe care poate însuși Creangă pusese să i-o caute, așa cum se obișnuiește. Aldămașul pe care-l băură înainte de a se înfățișa viitorului socru dovedește că afacerea fusese încheiată prin vorbă. Socrul era părintele Grigoriu de la biserica Patruzeci de Sfinți, iar viitoarea mireasă, o fetiță de 14—15 ani, care nu se știe cum era, dacă plăcu sau nu clericului blond. Oricum, din înclinație n-o lua, fiindcă motivul de căpetenie al căsătoriei era îndeplinirea formalității premergătoare hirotonisirii. Ca să pară mai serios, Creangă își sporise vârsta cu un an sau cu mai mulți, zicându-se de 23 ani. Clericul plăcu în orice caz economului Ioan Grigoriu, care era și văduv și voia să scape de-o grijă (200). Autoritatea bisericească dădu peciul, adică

învoirea trebuitoare clericilor, la 22 august, iar la 23 august cununia se făcea, nuni fiind Ștefan Botez și consoarta sa, Zoița. Mai fusese față, între alții, și sachelarul Constantin Agapi (100). Desigur că tânărul ginere cu fetița lui mireasă s-au mutat în ograda bisericii socrului, în niște căsuțe joase, în care, zicea el mai târziu, îl răzbea ploaia și-l orbea fumul (6). După ce se bucură în tihnă câteva luni de binefacerile căsătoriei, Creangă ceru la 19 decembrie să fie hirotonisit diacon, mai sporindu-și încă cu un an vârsta, ca să pară și mai vrednic de luat în seamă (avea acum 24 ani, deci născut în 1835), prin această plină de dignitate oficială petiție către mitropolitul Sofronie Miclescu (68):

„Înaltpreasfințite stăpâne,

Clericul Ioan Creangă, plecată suplică, înaltpreasfințite stăpâne!

După săvârșirea cursului inferior ce am făcut în Seminaria centrală a sfintei Mitropolii, posedând și formalnicul atestat, potrivit formelor totodată intrând și în societate prin legiuită cununie cu fiica sfinți[e]i-sale iconomului Ioan Grigoriu, servitoriu la biserica Sfinților 40 de Mucenici, tot de aicea din capitalie, pe lângă alătura[ta] aicea formalnică mărturie, de la biserica Sfintei Treimi tot de aicea din capitalie, plecat viind rog mila înaltpreasf[in]ției-voastre, pentru a porunci a me hirotonie în diacon; fiindu-mi vârsta 24 ani trecuți, numărându-mă în ordinul persoanelor bisericesti liturgisitoare.

Rămăind al înaltpreasfinției-voastre preaplecat serv,

clericul *Ioan Creangă*“

Mitropolitul porunci după uz să se facă „duhovniceasca cercetare“, și deci Ierothei protosinghelul, duhovnic, primi mărturisirea lui Creangă, găsind că nimic nu se împotrivesc hirotonisirii, raportând de aceasta la 23 decembrie mitropolitului, care în aceeași zi pofti pe frăția-sa Aghie Tripolese, adică pe Ghenadie Șendrea de Tripoleos, arhiereul titular, să hirotonisească pe cleric canoniceste. Ceremonia se făcu de către arhiereu în ziua a doua de Crăciun în biserica Sfânta Paraschiva din Târgul-Frumos, sub ochii târgoveților bucuroși de priveriște, precum ne putem închipui. Creangă se va fi dus cu căruța

ori cu trăsura și se va fi întors așijderi, de astă dată diacon, drept care, cunoscându-i obiceiul, va fi încheiat sărbătoarea în petrecere cu băutura (68). Patru ani de zile el rămâne diacon la biserica unde slujește socrul său. Diaconii erau plătiți rău și nu prea bine văzuți de preoți. Creangă are numai 700 de lei pe an leafă, pe care, de la o vreme, nici n-o mai primește regulat (194). Desigur însă că socru-său îi dădea ceva înlesniri. În aceeași vreme cu Creangă, sau nu cu mult mai târziu, se diaconise și colegul de bancă Gh. Ienăchescu și poate și alți clerici din seria lui. Anecdota spune că nu mult după hirotonisire Creangă și cu Ienăchescu au plecat să dea singuri, fără diaconițe, o raită pe la mănăstiri și că într-una din ele Creangă cunoscuse o tânără maică Evghenia, de neam boieresc, frumoasă, sprintară și foarte bogată, cu care tânărul diacon ar fi având cândva oarecare legături. Lucrul în sine nu e dovedit, spiritul anecdotei este probabil. Creangă nu putea să țină în chip deosebit la o nevastă luată din socoteli profesionale, și de-ar și fi ținut, nestatornicia lui la femei și în toate e o latură a caracterului care i se dezvăluise încă din copilărie. Călugărițele erau atunci în cea mai mare parte fete fără vocație monahală, aruncate la mănăstire din socoteli familiale. Vizitând Văratecul, Kotzebue rămase uimit de ceea ce văzu. Maicile trăiau în case proprii strânse în jurul unei ogrăzi, posedând, cele mai avute, apartamente cu mobile la modă, argintărie și vase de porțelan. Cineva explică lui Kotzebue că astfel trăiau fetele de boier căroră părinții nu le putuseră da o avere mai mare drept zestre, cu gândul de a asigura viitorul băieților. Firește că fuga de la mănăstire nu mai însemna în aceste condiții nimic scandalos, și oricând o maică putea ieși spre a se mărita, de găsea cu cine. Din cauza aceasta mănăstirile nu erau tocmai lăcașuri de pustnicie, și Creangă însuși mărturisește că înainte de a pleca la Iași prinsese „gust de călugărie“, aflând unele din tainele călugărești pe când umbra „vara cu băieții... după bureți“. Că diaconul Creangă s-ar fi dus pe la mănăstiri în scop de petrecere și că ar putut avea chiar și unele aventuri sentimentale, fiind atunci un tânăr plăcut la

vedere, este un lucru ce poate n-a fost, dar care n-ar fi de mirare. Creangă mai ținea în chip deosebit și la familie, și nu mai poate fi îndoială că și-a purtat potcapul nou prin Humulești, spre bucuria Smarandei, prin Pipirig, și pestetot unde avea rubedenii, inaugurând cu jovialitatea-i cunoscută noua existență și chefuind cu tovarășii din sat.

De noua lui stare Creangă nu fu mulțumit încă de la început, fiindcă-l vedem mișcându-se ca să scape din ea. O ceartă se iscă cu socrul, care, zicea ginerele gâlcevos, nu-i dă întreținerea pe un an, cum a făgăduit, l-a făcut surugiu, rândaș, a încercat să-l sugrume. Dicasteria, către care făcu plângere, l-ar fi ținut arestuit. În fine, socru și ginere se împăcară. Peste un an, la 19 decembrie 1860, diaconița dădea naștere unui băiat, Constantin. Starea de diacon era precară, și Creangă se va fi gândit să-și grăbească înaintarea, înscriindu-se la Facultatea de teologie, care, în urma unui raport al lui Kogălniceanu, se deschisese cu mare solemnitate la 26 octombrie 1860. În anul școlar 1861—1862 Creangă este printre cei 14 studenți care frecventează facultatea împreună cu Gh. Ienăchescu, Gh. Posa, G. Erbiceanu și alții (72). Își dăduse vârsta de 24 de ani, născut, prin urmare, cam prin 1836.

Facultatea n-a mers bine și după încă un an de tânjală, pe care nu l-a mai urmat Creangă, se desființează. Creangă se arăta oricum nehotărât în determinarea viitorului. În septembrie 1858 se înscriesese la școala preparandală (179), fără a o urma însă, desigur din lipsă de mijloace. În așteptarea găsirii unei neveste, își cumpărase în ianuarie 1859 un *Abécédaire pour la jeunesse* și o *Mică gramatică franceză* (234). Să se cultive? Nu prea. Creangă nu învăța nimic fără scop. Probabil în vederea continuării în alt chip a studiilor, a dării unor examene. În 1862 frunzărise cărțile destul, și, încântat de inițiere, iscălea în glumă *Le diacre Creangue* (225). Se poate crede că diaconul, deștept, a priceput atât din manualele lui cât să-l ajute în restul vieții la dezlegarea unor rânduri franțuzești, dar, în ciuda tuturor gramaticilor și manualelor de conversație franceze și germane, nu e cu putință să fi ajuns la gustarea limbii franceze de vreme ce n-avea cărți

franțuzești și nici o noțiune de literatură franceză, și cu atât mai puțin a cunoaște limba germană. El trebuie să fi avut despre aceste elemente de cultură ceea ce capătă orice școlar care a ținut o carte în mână, oarecare noțiuni elementare. Dacă e adevărat că avea spre bătrânețe dicționare de aceste limbi în casă, asta n-ar dovedi decât că pentru compunerea manualelor sale didactice Creangă era în stare de munci în sudori la traducerea cu ajutorul vocabularului a articolelor trebuitoare pe care le găsea prin enciclopedii împrumutate (200). În martie 1863 Creangă cere „Înaltpreasfințitului stăpân“ să-i slobozească o carte de mutare la Mănăstirea Bărboiu, fiindcă la Patruzeci de Mucenici n-o mai putea duce. Asta înseamnă că se stricase rău cu socrul. Cu arhimandritul Chiril, egumenul Mănăstirii Bărboiu, încheiase la 23 martie contract, după care, în schimbul slujirii la acea biserică, avea să primească drept leafă 48 de galbeni cezaro-austrieci, numărați în două câștiuri la Sf. Gheorghe și la Sf. Dumitru, un stângen de lemne, precum și casă de locuit în ograda bisericii. La 19 și la 31 aprilie ai aceluiași an, Creangă este prevăzut în statele de plată ale slujitorilor Bărboiului cu 1.500 lei leafă anual, fără alte înlesniri, ceea ce lasă să se întrevadă că Ileana Creangă, soția, n-a cam voit să se despartă de tată și că, deci, Creangă s-a învoit din nou a sluji la Bărboiu, locuind însă la Patruzeci de Mucenici (194). Biserica Bărboiu, așezată într-o ogradă plină de iarbă și cu un turn subțire în poartă, e de un baroc foarte original, tipic moldovean, care păstrează la partea de jos trei arcuri sprijinite pe patru coloane simple, închipuind tradiționala tindă, într-un amestec bizar de stil occidental și stil bizantin. Față de superiorii Bărboiului. Creangă trecea drept diacon cu „onestă purtare“, dar „aplecat la beție“, cu toți ceilalți slujitori laolaltă. Din faptul că în iunie 1864 diaconul nostru este mutat iar la Bărboiu de la Patruzeci de Sfinți se deduce că n-a stat mult la Bărboiu și s-a întors la biserica socrului, care se află pe strada cu același nume, nu departe și peste drum de vechiul teatru și de Universitatea de azi. Asta înseamnă că încă un an, din primăvara anului 1863 până în aceea a lui 1864,

tânărul diacon își puse frâu gurii și răbdă pe socru. După alte știri, încă din iunie 1864 se afla la Golia, venit acolo poate din toamna lui 1863. De acolo, până în 1866, a trecut în altă parte (236). Dar că nu suferea pe socru, se vedea dintr-aceea că, pe dată ce împrejurările îi îngăduie, fuge iar la Bărboiu. Împrejurările acelea sunt ușor de ghicit. La 8 octombrie 1863 Titu Maiorescu fusese numit director al școlii preparandale în locul lui Anton Velini, sub direcția căruia școala ajunsese a nu mai atrage decât trei concurenți. De aceea cursurile începură abia la 8 ianuarie 1864, când se prezentară 23 de concurenți, dintre care numai unul se retrase. Printre ei se aflau Ion Creangă și Gh. Ienăchescu.

IV. CREANGĂ INSTITUTOR

Titu Maiorescu n-avea decât 22 de ani când, la 4 decembrie 1862, sosea la Iași ca profesor la Universitate și director al Liceului Național. Acest tânăr cu studii temeinice în străinătate avea de pe atunci fizionomia care stârnește cultul și ura. Elegant în redingota lui neagră, cu același barbișon ce-i dă o vârstă abstractă, eternă, cu o privire calmă, sociabilă, dar pe deasupra veacului, Maiorescu este chiar de la început exponentul profesurii culte de purtări aulice, care înlocuiește vechea clasă boierească. Este rece și totuși fratern, are toate darurile căpeteniei. Activitatea lui la Iași a trebuit să fie la început așa de absorbitoare și de frenetică, încât în acești ani el n-a făcut nici o însemnare zilnică, așa cum obișnuia. Reputația lui fu deopotrivă mare în sfera conducătoare și în public. Când Odobescu se hotărî să reorganizeze școala preparandală, se gândi deci, în chip firesc, la Titu Maiorescu. Școala preparandală era un fel de institut, premergător școlii normale, care-și propunea să dea oarecare pregătire pedagogică viitorilor dascăli. Instituția mersese prost sub Velini și fiindcă cursiștii n-aveau nici măcar patru clase primare, dar și din lipsa de program serios și profesori pregătiți. Profesorii vremii nu predau, ci propuneau cărți, și cutare învățător nu putea pune note școlarilor la biografiile domnilor români pentru că „elevii n-au avut pe ce să învețe“ (179). Cursul era numai de un an și se preda pedagogia de către un profesor care n-o știa unor ascultători care n-o înțelegeau, și științele naturale, după clasificările lui Linnè. Director, administrator, profesor de cele două materii și autor didactic era același obscur Velini. Titu Maiorescu e înspăimântat și nu se sfiește să-și spună neted impresia: „Cine

a cunoscut institutul preparandal de mai înainte știe că, departe de a exagera, noi n-am marcat încă destul înjosirea nivelei de cultură camciadală pe care se aflau acei iluminatori ai poporului român“. Tânărul profesor examinase, ca membru al comitetului de inspecție școlară, în 1863, un candidat la postul de învățător și acesta, întrebat ce fel de V este acela cu care scrie *verde* (scrisese cu majusculă), dacă e mare sau mic, răspunsese că e „de mijloc“ (125).

În așteptarea candidaților, care erau puțini în toamnă, Maiorescu găsi cu cale a face numaidecât o călătorie la Berlin, spre a se informa asupra organizării școlilor de acest soi în Occident și a da o rânduială institutului, unde nu găsisese nici un program stabilit. Examinând însă realitatea, care se compunea din candidați cu câteva clase primare, abia știind să scrie și să citească, Maiorescu se încredință că organizarea școlilor din Franța și Prusia era „excelentă pentru state civilizate, cum sunt Prusia și Franța, dar imposibilă pentru treapta de cultură semibarbară a societății noastre“. De aceea, „desprețuind din adâncul inimei toate programele teoretice, care pe hârtie sunt frumoase, dar în realitate se produc numai ca niște caricaturi din țeri străine“, crezu de datoria lui „a încerca mai întâi în practică un mod de învățământ adaptat la școalele noastre, și a propune numai după experiența completă câștigată din cursul de doi ani ceea ce va fi aflat că este bun pentru învățământul primar și că se va putea înrădăcina în poporul nostru“ (9).

La 8 ianuarie 1864 cursurile „Institutului pedagogic de la Trisfetite din Iași“ se deschid cu următorul program: Titu Maiorescu predă principii de educație și mai ales de instrucție, cu privire deosebită la metodele atât generale, cât și speciale, trei ore pe săptămână, metodică gramaticii române, adică gramatica elementară, cu instrucții pedagogice la tot pasul despre modul cel mai rațional de a explica școlărilor, trei ore pe săptămână. Theodor Burada predă muzica vocală. Afară de aceasta preparanzii mai fură obligați să asculte un curs de psihologie populară de trei ori pe săptămână, pe care-l ținea tot Maiorescu, și la care nu erau îndatorați a depune examen. Simplu

era programul, dar pentru niște feciori de țăran de soiul lui Trăsnea el era destul de greu, și Creangă ar fi mărturisit că la început nu prea înțelegea bine (217). A trebuit răbdare multă din partea lui Maiorescu și limpeziciunea ce-i era caracteristică pentru a introduce pe niște absolvenți de școală primară în tainele psihologiei și ale pedagogiei. De fapt, preparanzii n-aveau știință mulțumitoare de carte și nu știau să se exprime cum trebuie, și silința directorului merse mai ales în această direcție. Institutul, căruia Maiorescu îi propunea numele de „Școala normală Vasiliană de la Trei Ierarhi din Iași“, se afla în ograda vestitei biserici din Strada Mare. O zveltă clopotniță cu ceas se afla atunci în poartă, semănând cu turnul Goliei, având adică boltă jos, două înalte rânduri sprijinite pe falși pilaștri și false coloane, în sfârșit, un al treilea rând mai scurt, acoperit cu o căciulă de tablă în stil baroc lipovenesc. La dreapta clopotniței, cum intrai din stradă, era internatul școlii pentru cei care veneau din provincie și a cărui mobilă se compunea sub Velini din paturi de fier, cu saltele de paie, mese de tei de un cot pătrat, scaune fără spătare, șfeșnic de alamă și patru lighene de lut cu ibricile lor. În acest internat rustic Creangă n-a stat, el, care avea locuință și nevastă. În ograda bisericii se afla totodată și școala primară de la Trei Ierarhi, a cărei clasă I avea trei secțiuni. Maiorescu găsi nimerit să-și facă din ea o școală de aplicație, și astfel preparanzii, spre a se deprinde cu predarea, fură însărcinați să țină disciplina școlarilor în cele șase clase și să asiste la lecții. Deosebit de aceasta, spre a-i deda la scris și la limpedea exprimare, directorul obligă pe preparanzi să redacteze acasă observările pedagogice făcute la curs asupra regulilor gramaticale. Directorul lua apoi aceste compuneri, le critica sub raportul stilului și al ortografiei și le înapoia îndreptate. El stăruia asupra buneii gândiri, a ordinii în caiet, a ortografiei. Ca să deprindă pe viitorii învățători cu buna citire și cu analizarea pe loc a ortografiei, directorul le făcea o oră pe săptămână dictando la tablă și-i puneă să recite fabule. Astfel a urmat până-n vară Creangă, fiind școlar în zilele de lucru și slujitor al bisericii duminica. Învățământul lui Maiorescu se potrivea cu firea lui și trebuie să-

i fi produs entuziasm. Creangă ținea la limpeziciune și la simplitate și se văieta la toată lumea că e greu de cap și nu-nțelege. Însă lucrurile elementare el le înțelegea prea bine și în fundul sufletului său țărănesc era plin de mulțumire. Ca toți oamenii cu capul sănătos, însă lipsit de complexitate, el e înclinat să vadă „bezmeticeală“ acolo unde mintea sa nu pătrunde. Încât Maiorescu îi va fi produs încântare nu prin știința pe care nu găsea cu cale s-o dezvăluie, ci prin popularizările sale, prin arta de a trata probleme înalte pe înțelesul tuturor. De fapt, Maiorescu nu se putea înșela asupra adevărului că tratând o știință pe înțelesul nepregătiților înseamnă a renunța la ea. Însă el făcea cu preperanzii o bună școală primară, cu citire, scriere, compunere, analiză gramaticală, ceea ce se cerea deocamdată într-o țară „semibarbară și camciadală“, sub titlurile pompoase de pedagogie și stilistică. Creangă, încântat, văzând că înțelege, căpătă încredințarea că putea și el pricepe pedagogia, psihologia și alte subtilități, crezute numai de mintea boierilor. O prezumție savuroasă cuprinde de aici încolo pe diacon, care se crede foarte deștept și capabil să străbată repede, sănătos, o chestiune, și când voiește să insinueze că un autor e zăpăcit simulează cu umor și viclenie propria lui prostie, în care nu crede o clipă. Maiorescu n-a făcut, nici vorbă, din Creangă un om cult, dar în lucrurile la măsura lui, i-a dat încrederea în valoarea expresiei netede și i-a confirmat bănuiala veche că autorii manualelor școlare, precum Măcărescu, erau niște pedanți încâlciți. Directorul a știut să-i oprească pe preparanzi la scriere și citire și să nu-i atragă în aventuri nepotrivite pentru vârsta lor. Judecând după stilul din cereri și polemici, Creangă, căzut la 28 de ani pe panta erudiției, ar fi devenit un Cațavencu moldav. În scopul de a folosi și învățătorilor doritori de îndrumare pedagogică, tânărul profesor ținu cursul de pedagogie în ore libere de clasă (203). La 6 sau la 7 mai 1864, institutorul Beiu fiind mutat la București, se încredință suplinirea clasei I, secția a II-a de la școala Trei Ierarhilor lui Creangă, probabil cu recomandarea lui Maiorescu însuși, al cărui elev eminent era, prin deșteptăciunea lui naturală și prin faptul că avea mai multă carte decât ceilalți (60).

Creangă declară a fi început institutoratul la 7 mai, dar în condica de prezență semnătura lui e din 6 mai (224). În sinea lui, Creangă fu foarte vesel, fiindcă în iunie 1864, când va fi luat întâia leafă, simțindu-se tare, părăsi casa socrului și merse la Bărboiu, unde preferă a sluiji fără leafă, numai pentru locuință. De acum încolo, fiind slobod și cu rostul său, nu se va mai întoarce la Patruzeci de Sfinți, de unde putem deduce că neînțelegerile conjugale trebuie să fi fost acum în toi. La 19 iunie și 1 iulie 1864 se țin examen solemn înaintea comitetului de inspecție și a înalt presfințitului locotenent de mitropolit Calinic Miclescu. Creangă iese întâiul la examen, și la 29 iunie, la Palatul administrativ, i se înmânează premiul I în fața aceluiași Calinic, a lui Florian Aaron, delegat al ministerului, și a altor oficiali și curioși. Printre cei cinci premianți nu este Gh. Ienăchescu, colegul de bancă, dovadă că n-avea un cap strălucit (9). Creangă se înscrie firește și în anul al doilea al școlii normale, urmând a fi institutor la Trei Ierarhi, și de astă dată la clasa I, secția a II-a. Cursurile încep la 15 septembrie, și Creangă face în prima lecție lectură și numărare (224). Peste zece zile, la 25 septembrie 1864, se deschide și școala preparandală (180). Acum se predă metoda de scriere și citire, metodica aritmeticii pentru școala primară, se fac compuneri în scris și exercitări de cor și cântece populare române, dar mai ales se apasă asupra laturii practice, întrucât preparanzii sunt obligați să facă un curs practic și să predea gratuit gramatica română în clasa a II-a a tuturor școlilor primare de băieți din Iași (9). Se pare că Maiorescu intervenise la minister pentru numirea celor mai buni preparanzi din anul I în învățământ, spre a încuraja pe ceilalți. O listă a preparanzilor fusese înaintată de director ministerului (180). Astfel s-ar lămuri cum Creangă este numit de minister institutor la clasa I, secția a II-a a școlii primare Trei Ierarhi cu un decret domnesc din 2 noiembrie 1864, comunicat la 5 noiembrie, care însă îi recunoștea ca dată a intrării în funcțiune ziua de 7 mai 1864 (60). Salariul proaspătului institutor este de 166 lei, 60 bani lunar. Creangă ar fi povestit mai târziu că Maiorescu însuși, în stare, ce-i dreptul, de a face gesturi care emulează, i-ar fi dat chiar la curs decretul de numire și că diaconul,

mișcat și rușinat, nu fu în stare să scoată o vorbă de mulțumire, ci numai se repezi să sărute mâna binefăcătorului. Maiorescu, zădărnicipind gestul umilitor, strânse mâna diaconului cu vreo patru ani mai vârstnic și-i zise:

«— Las', du-te de fă școală cu copiii, dar vezi să-i faci să te iubească: să fii drept cu dânșii!» (217).

Lucru ciudat, un Ion Creangă solicita la 29 decembrie 1864 comitetului de instrucție publică să-l prenumere „printre“ concurenții clasei „anteiu“ de la Bolgrad. Însă trebuie să fie Ion, fiul lui Gheorghe Creangă (236).

Prea bogat nu era diaconul, care avea nevastă și copil de patru ani de hrănit. Se ajuta însă cu locuința de la Bărboiu, unde nu primea altă remunerație. Iată însă că postul de diacon se suprimă și Creangă este alungat la Sf. Gheorghe 1865 din locuință. Unul din cântăreții bisericii îi aruncă lucrurile afară din casă, fără altă discuție, semn că la Bărboiu diaconul nu se bucura de prea multă dragoste. Nici la socru nu se putea înapoia din pricina gâlcevii, căci nu s-ar explica altfel disperarea cu care Creangă cere mitropolitului, „cu lacrimi“, să se milostivească a-l îngădui măcar până la finele cursului început la școala normală (194). Acest amănunt din cerere arată la diacon o aplecare la patetic și ușoara mistificație ce se va regăsi în toate hârtiile lui către autorități. Sfârșirea cursului era indiferentă în cauză, de vreme ce Creangă fusese numit de câteva luni institutor cu leafă, nemaivând de așteptat de la școala normală decât o diplomă, iar nicidecum o îndreptare a stării materiale. Se poate bănui că preoții și diaconii erau invidioși pe acești clerici cu două slujbe, dintre care una laică, și că, deci, căutau a le face mizerii. Dacă totuși un Gh. Ienăchescu, preot și el și institutor, n-a suferit prigonire, asta se datorește firii lui lingușitoare. Creangă își găsește, din fericire, numaidecât un loc la biserica Pantelimon, unde se va fi dus să se plângă de mârșăvenia Bărboienilor, biserica sus-numită fiind ceva mai sus de Bărboiu, pe strada Cucu. Aici a rămas de la Sf. Gheorghe până la Sf. Dumitru, luând pe tot acest timp drept leafă lei 600. De la Sf.

Dumitru, apărând la biserica Pantelimon alt diacon, urmează că diaconul nostru pleacă și de aici. Nu însă în starea de a rămâne pe drumuri. Sărăcia este o noțiune foarte relativă, și pentru feciorul de țăran care dormise împreună cu alte vreo opt ființe într-un bordei de o singură încăpere, leafa de învățător, la care se adăuga oarecare câștig din diaconie, nu era un lucru prost. Era și el, ca orice institutor, un om cu viața asigurată, în forma moderată în care o înțelegea. Dimpotrivă, premiera la școala normală, diaconia și institutoratul în Iași însemnau pentru feciorul lui Ștefan a Petrei din Humulești izbânda negândită. De aceea în toată această epocă el e un om vesel, fără astâmpăr, mușcător și chiar colțos, plin de sentimentul valorii sale. Creangă este acum un moș Ion Roată tânăr, încredințat că are un rol de jucat în viața noului stat, bănuielnic împotriva boierilor, un om care se face „a nu pricepe“ și-și însușește vorbele *mojic*, *ghiorlan* și *dobitoc* cu o umilință falsă, în care se ascunde ironia și încredințarea că numai el, ca țăran, e deștept. Era, după amintirea contemporanilor, „un tânăr zdravăn, bălan, cu obrajii rumeni și ochi scânteietori, iar hainele preoțești, cele de șieac cafeniu, ce le purta, îl arăta nalt și chipeș“ (23). În anul al doilea de școală normală Creangă nu mai avu decât șase colegi, printre care și Gh. Ienăchescu, deoarece preparanții ceilalți, fiind numiți învățători pe la țară, nu mai putură și desigur nici nu mai vrură să urmeze așa de înalte pentru ei învățături. Maiorescu sporise numărul profesorilor, dar el însuși fusese suspendat din noiembrie 1864 până în mai 1865 pentru învinuiri ridicole. Această epocă este de altfel caracterizată printr-o persecutare din motive politice a celor mai de seamă oameni de cultură, cărora legile nu le dau încă nici o stabilitate. Maiorescu, Eminescu, Creangă sunt victimele cele mai ilustre ale unei mentalități nefericite. Maiorescu nu fusese deci în măsură de a ține întregul lui curs pedagogic. În schimb, Ion Bumbăcilă făcu până în ianuarie lecții de științe naturale și aritmetică, urmat apoi de Ștefan Possescu. Un Soueris, maestru de scrimă, dădu lecții de gimnastică și Ștefan Vasilian predă muzica în locul lui Burada (179). Clasa se închise la 6 iunie 1865 (18), Creangă ieșind

în ordinea clasificăției iarăși întâiul (179) în urma examenului general ținut în ziua de 10 iunie. Întrebările la care fusese supus priveau materii variate, precum religia, pedagogia, gramatica română, aritmetica, cosmografia, fizica, muzica vocală, caligrafia. La toate diaconul fu găsit eminent și tot eminente îi fură socotite aptitudinea pedagogică și purtarea. Atestatul, semnat de Titu Maiorescu, îi fu eliberat abia la 15/27 iunie 1866 când se aprobă de către minister formularul propus de director (181). La 10 iunie 1865, Creangă putea dar să se simtă liniștit. Avea o slujbă care-i plăcea și cele mai înalte titluri trebuitoare pentru ea. Pentru greutățile lui familiale, leafa singură de institutor nu era de ajuns. Nevasta era tânără, orășeancă, într-o urbe unde se făcea pe atunci încă mult lux. Rudele lui Creangă ar fi socotit-o leneșă și ușuratică (234), deși pentru niște țărănci trudite dintr-un sat în care femeia e de dimineața până-n noaptea la treburi, o fată de la oraș nu e niciodată vrednică atâta vreme cât nu toarce, nu țese și nu face alivenci în cuptor. Creangă însuși foarte humuleștean și ținând tare mult la rudele lui, nu putea să-și iubească nevasta de oraș ori să se poarte cu ea în chipul convenit. Ideile lui sunt „sănătoase”: nevasta trebuie să vadă de casă, să crească copilul, să stea deoparte. Înflăcărat de pedagogia lui Maiorescu, diaconul începe a-și crește și copilul după toate regulile. E iute la mânie, chiar bătăuș la școală, și, omul fiind același pretutindeni, putem ghici că orășeniile Ilenei i-au displăcut. În vara anului 1865 pare să se fi petrecut un lucru de natură să strice liniștea în casă. Acum Smaranda e moartă și ea, nu se știe dacă în chiar acest an sau mai înainte. Creangă se simte îndatorat să-și ocrotească familia. Cererea de acte de naștere pentru Teodor, Ileana și Zahei (190) dă a înțelege că pe aceștia îi luase cu el la Iași, să-i crească și să-i împingă în viață. Zahei era flăcău de vreo 22 de ani și-și va fi făcut vreun rost mai repede, Ileana avea numai șapte ani și Teodor vreo nouă, deci trebuiau ținuți în casă. Faptul că Zahei se va așeza la Iași, iar Ileana va sta ca tânără fată tot pe lângă frate-său, îmbrăcând veșminte orășenești, e un semn că au fost aduși încă de copii la oraș. De-au stat întruna în casa lui Creangă, sau numai din

când în când, atât ajunge ca să ne închipuim că diaconița putea să se cam plictisească de rubedeniile bărbatului. Cum Creangă trimite câteodată pe un C. Creangă să-l suplinească, înseamnă că la el acasă era un fel de metoc al Humuleștilor. Acum, dacă diaconița făcea vreo strămbătură oricât de mică, ori nu arăta destulă căldură, Creangă, om de țară, se putea simți atins în „țărănia“ lui. Plecând și de la Sf. Pantelimon, diaconul stătu și sluji câteva luni nu se știe pe unde. Contemporanii zic că ar fi slujit o dată și la Galata (6), lucru pe care, săvârșindu-l, l-a făcut mai degrabă acum. La 27 ianuarie 1866, reînființându-se iar postul de diacon la Bărboiu, Creangă îl cere cu tot respectul înaltpreasfințitului stăpân, fără să-l capete, fiindcă nu-l voia, se vede, biserica. Atunci cade la învoială cu Isaiia Dioclias Vicolli, egumenul Goliei, să vină diacon la vestita mânăstire în locul diaconului Const. Idriceanu, unde a și trecut probabil la 14 februarie. Superiorul făcea convenita cerere către Mitropolie la 23 februarie și nu primea nici un răspuns, semn de neglijență ori de ostilitate. Repetându-se cererea la 28 aprilie, se încuviința, în sfârșit, diaconului celui nou statornicirea la Golia de la 14 februarie (194). Dacă ar fi să credem insinuațiile lui Creangă de mai târziu, buna primire de care se bucură la Golia se datoră împrejurării că nevasta lui plăcuse grozav egumenului ori altui călugăr de pe acolo. Acum Creangă avea din nou locuință la una din cele mai mari biserici din Iași și de bună seamă și leafă. Biserica Golia, ridicată de Vasile Lupu, se află într-o ogradă mare, înconjurată de jur împrejur cu zid de piatră gălbicioasă, ceea ce-i dă înfățișarea unei fortărețe. Poarta trece sub o clopotniță, asemeni de piatră, sprijinită pe doi contraforți și semănând cu turnurile Italiei medievale și ale Bizanțului. Deasupra turnului original se mai ridică atunci o înaltă turlă gotico-romanică, pe cupola căreia era așezată o lanternă cu terasă ce servea drept post de observație pompierilor. La poarta mânăstirii, lângă clopotniță, era casa apelor, de unde se împărțea „apă bună la cișmelele din oraș“ (247) și care e de forma unei cișmele orientale într-un baroc bizantinizant. Biserica însăși este un curios și fericit amestec de Renaștere și stil oriental, ba chiar puțin moscovit.

Zidită din blocuri de piatră albă, ea pare la partea de jos, cu pilaștrii și ferestrele sale cu frontoane, un monument clasic. Acoperișul îi este plin de o vegetație exotică de turla cu căciulă joasă de tablă, așezate pe tambururi încrețite și pline de minuscule ferestre oarbe. Monumentul e fantastic și demn totodată și dă privitorului impresia că un templu grec, încolțind, a crescut mai departe în era bizantină. Ca pe lângă mai toate bisericile mănăstirești, era și acolo un mic țintirim. Alături însă, despărțit de un gard, se afla spitalul de nebuni, care a făcut din „zidirea sfintei Golii“ un loc de celebritate ospiciului Bedlam. Aici, într-una din casele din ogradă își mută Creangă familia. Copilul, Constantin, era măricel, de vreo șase ani, și sunt semne că diaconul l-a pus la învățătură de timpuriu, ca să se vadă ce înseamnă pedagogia. Din anul acesta, nu mai dinainte, pot fi amintirile unui fost școlar în clasa I, secția a II-a de la Trisfetite. Creangă se arată la școală un dascăl de umoare inegală, hotărât cu orice chip să facă din copii oameni. Metodele lui țin pe sfert de pedagogia cea nouă, învățată la școala normală, și pe trei sferturi de vechile principii humuleștene ale părintelui Ioan, care îmbia cu colivă și colaci și corecta cu Sfântul Nicolai și calul bălan. Creangă ademenește pe copii cu lucruri de mâncare și cu medalii de pus pe piept. Metoda intuitivă o aplică din bun-simț, știind că poți pricepe ceea ce nu vezi. El arată copiilor tablouri reprezentând plante și animale, și ca totul să fie limpede, când vine vorba de nuca de cocos, găsește cu cale să cumpere două bucăți, să le pună sub nasul școlărilor și să le împartă, pentru ca gustul fructului exotic să le rămână pentru totdeauna în gură (23). Pedepsele sunt date după o scară rațională, începând de la metania cu câte trei cruci, multiplicată cu numărul greșelilor, și sfârșind cu punerea leneșilor în genunchi pe grăunțe scoase din buzunarul anteriorului și cu ruperea liniilor în palma vinovaților. Ticăloșilor li se făgăduiește „o falangă grecească cum n-am mai văzut și nici n-om mai vedea!“ În toane bune fiind, dascălul e glumeț, dispus a povesti. Elevii sunt scoși din clasă doi câte doi și obligați a nu rupe rândurile decât departe de școală. Creangă nu suferă să i se zică altfel decât „domnul“, dovadă

de puțina stimă ce-o avea pentru calitatea-i bisericească. Diaconul luă în gazdă un elev, pe N. A. Bogdan, ai cărui părinți se mutaseră la țară, și-l țină un an. Trebuie să fi fost prin 1866—1867. Copilul de atunci, a cărui memorie trebuie folosită cu socoteală, își aduce aminte că Constantin Creangă era de-o vârstă cu el și învățau amândoi în ograda mânăstirii, ori se jucau printre crucile cimitirului. Plini de curiozitate, priveau peste gard spre spitalul de alienați. Acasă, diaconul e un părinte înfierbântat de pedagogie, neîmpăcat. Copilul n-are voie a-i zice „tată“, ci „domnule“. Domnul, supărat când odrasla întârzie la masă, o pune în genunchi ori o gonește de la masă, lăsând-o afară două-trei ceasuri. Aici este toată firea Smarandei, cu pedepsele ei pripite. Desigur că Creangă nu era un bun pedagog în propria lui familie, nepricepând că nu se poate cere simțire aleasă de la copilul față de care nu s-a arătat prietenie. Fire mediocră, copilul va deveni în urma asprului tratament un om lipsit de axă morală. Bogdan, copilul găzduit, și-aduce aminte de diaconiță ca de o femeie tânără, frumoasă, cu glas blajin și împăciuitoare. O lampă răsturnată aprinse într-o zi rochia Ilenei, și Creangă își scoase iute anteriorul și-l aruncă asupra nevestei, pe care o culcă la pământ spre a înăbuși flăcările. Tânăra soție se alese cu arsuri dureroase, ceea ce, până la tămăduire, produse multă supărare diaconului.

Existența a trebuit să-i pară de acum lui Creangă pe deplin statornică. Ca diacon putea s-ajungă popă, dar și fără popie, dacă i s-ar fi urât, ar fi rămas cu rostul institutoratului. Socotindu-se liber, diaconul gândi că se cuvenea de aci înainte să facă și politică, să contribuie și la viața statului cu acel bun-simț cu care își ducea el propria familie și clasa. La 11/23 februarie 1866, Alexandru I. Cuza fusese silit să abdice, și în așteptarea noului domn se instituiseră locotenență domnească. Spiritele erau în așteptare, multe cu regretul îndepărtării lui Cuza, dar toate solidare în privința trebuinței de a se aduce un domnitor străin. Totuși, o mică conspirație separatistă și deci antiunionistă se produse la Iași, cu oameni ca Moruzi, N. Roznovanu, Teodor Boldur-Lățeșcu, N. Ceaur-Aslan și mitropolitul Calinic Miculescu (124), poreclit, de Isaiia Duhu, Cănilic, om „ușor la minte“, cu vederi înguste

și porniri de ură. Răscoala izbucni la 3 aprilie și fu înăbușită numaidecât de Lascăr Catargiu. La această răscoală se pare a fi luat parte și Creangă cu Gh. Ienăchescu. Oricât s-ar părea de curios, participarea diaconului la răscoala separatistă e foarte probabilă, întâi prin contagiunea de la mitropolit la clerul subordonat, al doilea prin conștiința îngustă a acestor clerici fără orizont politic. O proastă opinie despre munteni este vădită în corespondența lui Creangă. Diaconul, ca om de la munte, are silă de tot ce nu e moldovenesc și iubire de regiune, deci fără îndoială că în schimbarea de regim a văzut o nouă pricină de înstrăinare a țării. Dealtfel, ieșenii de atunci aveau proaspătă rana mutării capitalei. Mitropolitul Calinic, urmărit de stăpânire, e scăpat de la moarte de cei doi diaconi, care îl ascund în chip grotesc sub un poloboc din pivnița crâșmei lui Stihî de la Sf. Vineri, dovadă că revoluția o făceau mai mult bând (6). După potolirea răscoalei și iertarea nebunului mitropolit de către noul domn Carol I, Creangă începe să facă „politice“ în tabăra așa-zisei „fracțiuni libere și independente“. Este caracteristică că această fracțiune, unită apoi cu partidul liberal, era adânc xenofobă și antisemită până acolo, încât să împingă guvernul la izgonirea, urmată de complicații diplomatice, a unor biete familii evreiești din Bacău (134). În Moldova marele număr de alogeni a dat prilej de regretabile manifestări șovine, ceea ce explică, fără să scuze, naționalismul temporar al lui Creangă, care va fi al lui Conta, și, până la un punct rezonabil, motivat de teoria producției, al lui Eminescu și al atâtor, fără deosebire de convingere politică. Printre fracționiști erau Suci, Lateș, Micle, Gheorghiu, N. Ionescu, toți urând bombastic pe „străini“ și „cosmopolitismul“ și arătând în privința ideii monarhice o rezervă suspectă. Ca o reacțiune împotriva liberalismului separatist și cu tendințe revoluționare, se constituie societatea „Junimea“, care se declară monarhică, dinastică și conservatoare, dar se mărginește deocamdată la o activitate strâns culturală. A cunoscut Creangă de aproape pe Maiorescu și pe junimiști încă de acum? Lucrul nu pare credibil. Desigur că diaconul îl cunoștea pe Maiorescu de la cursuri și că Maiorescu însuși l-ar fi recunoscut văzându-l. Însă un director nu stă să țină

mente pe toți absolvenții școlii lui, și Creangă nu scria acum, ca să intre în altfel de legături cu fostul profesor. În anul acela, 1866, fiind mare luptă electorală pentru alegerea celei dintâi Camere a domnitorului Carol, fracționiștii se mișcă făcând propagandă la întruniri, unde discuția se urma în contradictoriu. Maiorescu însuși, socotit „cosmopolit“, vorbi. Din partea fracționiștilor cuvântă și Creangă, „cerând învățătura elementară, care până astăzi nu este încă destul de bine organizată“. Păru „un părinte tânăr de ani, frumos de figură, blond de păr... bun de gură și viguros ca o creangă de stejar“. Publicul însă, dezordonat, nu-i da ascultare, cum arată cu intenție de umor *Gazeta de Iași*, organ junimist: „Când vorbea acesta se înflăcăra auditorul cumplit: toți perorau deodată. Talentul său oratoric infecta [sic] întreaga adunare, astfel încât, în tot timpul cât avea cuvântul părintele, luau fără autorizație cuvântul cu toții, — nu prea știu pentru ce cuvânt, deși mai că mi-aș explica scopul“ (108). Creangă mărturisea însuși mai târziu: „De la 1866 până la 1872 — zicea — am făcut și ceva politice. În întrunirile de la primărie cine era mai guraliv decât mine, Bută, Damaschin și Corduneanu? Alegeam și culegeam la deputați și la membri comunali tot ce era mai bunșor din fracțiune“ (6). Cel mai pățimas de politică dintre junimiști, I. Negruzzi, candidând odată la deputăție, zări pe Creangă pentru întâia oară vorbind cu un institutor căruia el, Negruzzi, îi făcuse un bine. Candidatul solicită votul cetățeanului, dar Creangă îi răspunse isteț în locul solicitatului:

«— N-are a face una cu alta, domnule Negruzzi, d-ta i-ai făcut un serviciu privat, și aci e vorba de trebi publice. Bate dumneata la alte uși, noi, oamenii cei mici, votăm pe-ai noștri.

— Să știi, părinte — îi răspunse mâniș Negruzzi — că nu cer nici astăzi, și n-am să cer în veci votul sfinției-tale! Dar are să vie o zi când singur ai să mă votezi, fără stăruința mea.

— Să așteptăm vremurile acele — îi replică ironic diaconul» (167).

Se vede că pentru barba și părul lui deschis, de un blond-albicios, Negruzzi sau alții l-au poreclit pe Creangă „popa Smântână“. Același Negruzzi îi făcea în *Electorale* portretul ca orator. Întrunirile se ține-

au în Piața Primăriei, care se afla pe locul Teatrului Național de azi. Era o clădire ruinată, umedă. Pe o scară îngustă intrai într-o lungă sală cu tavanul scund, cu ferestre sparte și câteva bănci de-a lungul pereților. O masă la un capăt al sălii ceva mai înălțat închipuia tribuna. Patru lumânări într-un lustru și două în sfeșnicele de pe masă luminau tulbure sala. Președintele, pe un jilț, conducea dezbaterile slujindu-se de un clopoțel. Când vorbea, Creangă își împingea potcapul pe ceafă și-și sufleca mânecile. Iată toate acestea în stihurile lui Negruzzi (165):

Numai piața-i animată: oameni mulți înspre o casă,
 Care-n mijloc e zidită, înaintează și se-ndeasă
 Și-n grămadă înspre scara cea îngustă dau năvală,
 Vrând să intre fiecare cât mai grabnic sus în sală.
 Lungă, jos în pod, îngustă, cu ferestrele crăpate,
 Cu trei-patru bănci ciuntite de părete răzemate.
 Într-un unghi e-o sobă neagră, care, fără de căldură,
 Numai fum în loc de pară varsă din bătrâna-i gură,
 Cu un lustru unde-s patru lumânări de spermanțetă,
 De la care o lumină galbenă e-mprăștietă.
 Astfel sala; iar în capăt, pe un loc mai înălțat,
 Unde pe o masă două sfeșnice s-au așăzat,
 Stă pe jilț un om cu barbă și păr alb și gravă mină,
 Ca un sfânt bărbos și țeapăn dup-a candelii lumină.
 Împrejur e vuiet mare, toți vorbesc și discutează
 Și se mișcă și se-ndeasă și se ceartă și fumează,
 Și din toate se cunoaște că această adunare
 Are scopul să decidă de a țării cauză mare.
 Căci, alegători cu toții, acolo s-au adunat
 Ca să vadă ori pe cine au s-aleagă deputat
 președintele sună
 Clopoțelul și-i îndeamnă toți tăcere să păzească,
 Căci *părintele Smântână* acum vrea să le vorbească.

„Fraților! începe-acesta, mânecele suflecând
Și potcapul ce-l apasă mai pe ceafă așezând,
Frați iubiți, eu știu desigur că voi toți gândiți ca mine
Că-n iubita noastră țară n-ar fi rău să fie bine.
Pentru asta, fără ură și cu gând împăcăcios,
Cum stă scris în evanghelii c-a zis chiar Domnul Cristos,
Să fim toți cu înfrățire și ca frați să ne-nțelegem,
Dintre noi pe cel mai vrednic deputat ca să-l alegem.
Însă pentru a-l cunoaște, nu voim a cerceta
Vârsta lui și meseria, ci de-și ține legea sa,
Cum stă scris, dacă postește și de s-a spovăduit,
Dacă dă de paraclisuri și se-nchină umilit,
Căci trăim ca-n vremi păgâne, oamenii nu mai sunt buni,
Nu mai au credința vechie ca odată la străbuni,
Preoții prea mică leafă au, bisericile toate
Chiar în zi de sărbătoare rămân astăzi deșertate,
Discul gol e pân-în funduri“. „Ai vorbit destul, părinte —
Unul curmă din mulțime — părintește-te cuvinte
Sus de pe amvon le spune, aici nu se potrivesc...“
„Taci, creștin fără credință, și mă lasă să sfârșesc —
Strigă popa cu mânie — pe un om vrem a alege
Care-ntrând în Adunare va propune-o nouă lege
După care toți românii să se-ntoarcă la credință
Cum era odinioară, cu plecare, umilință,
Însă nu cum este astăzi...“. „Dă-te jos de la tribună,
E destul“ — mai multe glasuri — iarăși prezidentul sună
Clopoțelul și-i invită ca să tacă și s-asculte,
Însă dintr-o parte-a sălei se ridică glasuri multe,
Care strigă tot mai tare: „Jos, destul, sfinția-ta!“
Altă parte îl susține: „Sus, părinte, nu te da,
Ei voiesc gâlceavă numai!“ Popa cearcă să vorbească,
Însă vuietu-i prea mare și-i silit să părăsească

Locul său de la tribună.

Cuvintele puse în gura lui Creangă sunt o caricatură, și diaconul, foarte puțin ipocrit, nu le-a putut spune. Dar atmosfera înfierbântată care plăcea lui Creangă nu era alta decât aceasta. Îi plăcea să se vâre în îngrămădeală și poate că hazul vorbirii lui îi dăduse de-atunci beția succesului și acum o căuta. Pe la 1866 fu văzut de un altul în sala curții de jurați, la împărțirea premiilor, vorbăreț, fără astâmpăr. Părul „alb ca oaia“ și ochii albaștri-deschiși atraseră atenția privitorului (107).

Primirea în gazdă a unui școlar arată că diaconul Creangă umbla să câștige bani și pe această cale. Era fiu de țăran-negustor și începea să se dezvăluiească la el o grijă de bunuri și o mică avariție de om sărac. Prin 1869 părintele Ivanciu de la biserica Sf. Gheorghe Lozon-schi îl introduce în casa părinților lui A. C. Cuza, din strada Coroi, ca să dea lecții unei fete luate de suflet. Și aici surprind vioiciunea și veselia diaconului, zveltețea lui, părul albicios și ochii albaștri (52). Nu este înlăturată putința ca diaconul-institutor să mai fi avut lecții particulare, având în vedere firea lui întreprinzătoare și îndrăzneată.

Cam prin 1867, în timpul șederii la Golia, i se-ntâmplă lui Creangă un lucru foarte supărător: Ileana, nevasta lui, îl părăsește. Pentru o față bisericească chestiunea era gravă și despărțirea fu tănuită câțiva ani de zile. Cauza acestei despărțiri e greu de aflat acum (rudele o bănuiau pe Ileana de necredință și susțineau că fusese prinsă cu un bărbat în casă la Târgul-Neamț, ceea ce nu prea este de crezut) (234), însă Creangă scrisese mai târziu negru pe alb în *Noul curier român* că tot necazul lui venea din „răutatea și corupțiunea unui călugăr“, că din cauza aceluia fusese abandonat de soție împreună cu unicul lui copilaș și se mira că „pentru această faptă imorală și scandaloasă nu s-a luat nici o măsură în contra aceluia călugăr“ (104). Va fi fost egumenul sau un călugăr de la Golia? Și voia să spună Creangă că acela îi corupsese nevasta? Dacă imoralul călugăr era de la Golia, hotărât că Ileana Grigoriu, plecând de la soț, nu se apropiase de corupător. Diaconul nu avea bune păreri despre monahi și se pare că furia

părintelui Oșlobanu împotriva „boaitelor fățarnice“ este și a sa proprie. Totuși, nu e dovedit că Ileana și-a înșelat propriu-zis soțul și că n-ar fi vorba de o închipuire geloasă a diaconului bănuitor, întărâtat de surorile sale, la care se ducea fără a lua și pe nevastă, care i-a zis că „nu merge“. Asta trebuie să fi jignit pe Creangă ca o insultă adusă țărăniei sale, și la întoarcere făcu scandal, motivat sau nu, că nevasta „ar fi abuzat de încrederea“ lui. El împărțea filozofia lui moș Nichifor Coțcariul că femeia nebatută e ca moara neferecată, și fără îndoială că voi să-și ferece muierea nelalocul ei, cum făceau gospodarii la Humulești. Ileana, sătulă de diacon, ținu morțiș să plece. Un preot, Ilie Grigoriu, poate rudă cu socrul, fu chemat să-i împace, de unde reiese că purtarea nu fusese chiar așa de gravă și că soțul însuși vedea neajunsul despărțirii. Ileana, însă, zise că nu voiește să mai trăiască cu diaconul „nici o zi“. Și cu acestea părăsi casa pentru totdeauna, spre ciuda lui Creangă, care socoti asta drept „cea mai gravă insultă“ (189). Judecând drept, chiar fără a cunoaște purtările Ilenei, este hotărât că Creangă n-a fost iubit de nevastă, care, dacă l-a înșelat cumva, a făcut aceasta cu cugetul cel mai onest. Fetița de 15 ani devenită femeia tânără de 22 de ani se găsi în fața unui om vesel, slobod la gură și la purtări, însă aprins la mânie, încăpățânat în ideile lui, de mentalitate țărănească, hotărât să pună rânduială în familie dăscălește, lovindu-și copilul cu palma peste gură la vreo necuviință și prin urmare cruțând tot atât de puțin femeia, pe care n-o credea superioară bărbatului. Creangă fu fericit când, redevenit țaran, își luă o țiitoare din prostime, pe care o ținu cum se țin femeile, la depărtare, și-o bătu în lege când crezu că se cuvine (234). Diaconul era totodată umblător după femei, precum îl știm încă din epoca fălțiceneană, și se pretinde chiar că o maică Evlampia sau Evghenia i-ar fi născut un băiat Valeriu, mort apoi la vârsta de 15 ani (234). O anecdotă cu variante spune că Ion Creangă și cu Ienăchescu ar fi zărit la Piatra sau la Iași (95, 84) o evreică frumoasă în ușa unei dughene și că Creangă ar fi invitat pe Ienăchescu să pună un semn pentru regăsirea fetei. Semnul pus fugi și evreica nu mai fu găsită, fiindcă semnul lui

Ienăchescu, batjocorit de Creangă cu expresia „popă“, fusese un câine. De aici e adevărat doar elementul că tinerii diaconi umblau după isprăvi erotice, deoarece altă dată Creangă, mergând cu Ienăchescu și alți prieteni la Sculeni, să facă baie în Prut, cum le era obiceiul, și rămânând peste noapte acolo, în neputință de a dormi, merse în cămașă de noapte și înfășurat ca o nălucă în cearșaful patului să stea de vorbă cu frumoasa fată a hangiului evreu (95). Pe cartonul unei cărți, ca un Stendhal rustic însemnător de fericiri intime, Creangă nota odată cu creionul: „Astăzi, 16 ianuarie 1872, s-a întâmplat un plăcut accident pentru mine“. Diaconul nu era deci un soț credincios, și acest fapt, în alte împrejurări indiferent, adăugat la deosebiri de caractere, grăbi deznodământul căsniciei lui.

Diaconul rămase deci singur și în ciudat cu un copil de șapte ani în spinare, pe care îl dăduse la școală în 1866, toamna, deci nu demult, și pentru care adusese în casă o profesoară de limbă germană, pe o bătrână *M-me Braun* (234). Lucrurile trebuie să fi mers foarte prost, și Creangă se porni în căutarea unei țiiitoare.

V. DIACONUL RĂZVRĂTIT

Înșușirea prin care pătrund oameni de țară de felul lui Creangă este „bunul-simț“. Diaconul avusese o judecată dreaptă, care nu se strâmbase de gramatica Măcărescului și care-l ajutase să priceapă învățăturile lui Maiorescu. El văzuse că și pedagogia, crezută drept o știință grozavă, nu e decât o chestiune de judecată: școlarului îi arăți lucrurile pe care vrei să le știe, îl ademenești cu vorba bună și-l îndrepti cu bătaia. Așa făcea și dascălul de la Humulești, semn că totul e o chestiune de sănătate a minții. Creangă deschidea o carte de istorie și pricepea, deschidea o gramatică franțuzească și pricepea. Deci avea, ca orice om, puțința de a înțelege orice. Nici nu s-ar fi putut altfel. Era doar fecior de gospodari din Humulești, sat moldovenesc, fecior de oameni chibzuiți, care-și făceau bine treburile și fără știință de carte. Fiind el un om cu cap sănătos, care răzbate totul, era firesc ca acolo unde nu înțelegea, vina să fi fost a celuiilalt care vorbea sau scria. De unde sentimentul lăuntric și ironic al superiorității sale, aco-perit cu expresii umile ca „prost oi fi“. Diaconul mai văzuse apoi că și politica era un câmp de activitate unde putea și chiar trebuia să aibă izbândă, „ca fiu din popor“. Lumea îl asculta cu plăcere, făcea haz de el, prin urmare vorbea tot așa de bine ca și boierii, dacă nu mai bine. Deci ce spunea el avea o noimă, era o dovadă că bunul-simț al săteanului curat pătrunde și în sufletul orășeanului. Diaconul „fiu din popor“ se simți foarte mândru, începu să bată drumurile și să vorbească în pildele și proverbele care avură atât de mare succes. Însă pe oame-nii de soiul lui, fără complexitate, succesul începe să-i strice. Înțeleptul, încurajat de alții, exagerează puterea bunului-simț, dă reprezentării de libertate de cuget, devine protestatar nastratinesc. Umoarea nea-

gră, în urma plecării Ilenei, se prefăcu la Creangă în sarcasm și în pornirea de a supune totul bunului-simț. Și într-adevăr că toate atitudinile diaconului, de acum încolo, deși pline de dreptate și exprimate cu o ironie care le dă o valoare generală, totuși, ca purtări de om, au o repezeală nechibzuită, o aroganță, care este mai mult a omului privit de alții și doritor de a fi aplaudat, decât a unui bărbat activ care urmărește binele cu tact. Înrațit de „boatele“ de la mânăstiri, vru să-și spună și aici cuvântul, ca și în sălile de întrunire, cu gândul lăuntric că adevărurile ieșite din bunul-simț al unui fiu din popor aveau să trăiască. De la preoție nu mai era mare lucru de așteptat de vreme ce nu mai avea nevastă. Post bun avea, deci putea să-și spună cuvântul răspicat. Ca să fie mai sigur că n-avea să pățească nimic, diaconul cere la 2/14 ianuarie 1868 ministerului să i se dea definitivarea în învățământ. La 17 februarie N. Măcărescu și Th. Codrescu fac institutorului o inspecție la clasa I de la Trei Ierarhi și găsesc că el este plin de aptitudine, aplicând exact metoda de predare, cu bune rezultate la examenele semestriale, că-și îndeplinește datoriile cum trebuie, având o bună conduită. În urma acestor constatări, inspectorul înaintează celor în drept, la 29 februarie, cuvenitul proces-verbal (200). Ordinul de definitivare n-a sosit de la minister, dar Creangă și-a închipuit că va veni mai târziu și în orice caz nu și-a socotit mai puțin trainică poziția. Socoti venit timpul de a deveni un spirit critic al bisericii, împotmolite în forme vechi, contrare bunului-simț. Se zice că, deși foarte bun cântăreț și cu rânduială la slujbă, n-avea tragere de inimă la diaconie și se simțea apăsător de potcap, de coadă și de rantie, că nu voia să meargă la înmormântări, botezuri, cununii. Se mai spune iarăși c-ar fi fost „ateu din suflet“, criticând formele deșarte ale bisericii și punând la îndoială existența lui Dumnezeu (6). Ateu Creangă nu putea să fie, pentru că îl împiedica „bunul-simț“ care spune că orice trebuie să aibă un făptuitor. Nădejde, care era într-adevăr ateu, îl va ironiza mai târziu că în manualele școlare vorbește de „mâna lui Dumnezeu cea nevăzută“, iar Creangă va răspunde cu mult umor că dacă Dumnezeu „nu ne-ar fi găurit pielea în dreptul ochilor, nu ne-am putea ve-

dea greșelile unui altora“ (47). Dacă nu era ateu, nu era totuși nici mistic, fiindcă țăranul în genere este îndoit asupra descinderii pe pământ a dumnezeirii și nu amestecă cerul cu biserica. Dumnezeu, acolo unde este, citește în inimile dreptilor și nu osândește un om numai fiindcă nu merge la biserică, de dragul popii. „Popa-i cu patru ochi.“ Popa are „picioare de cal, gură de lup, obraz de scoarță și pânțec de iapă“. „Popa are mână de luat, nu de dat.“ Creangă venea de la Humulești cu un dispreț de țăran care muncește față de preotul care strânge. Despărțirea de Ileana îl făcu dușman și pe popi, și pe călugări. De fapt, clerul înalt era încă de origine grecească, precum era egumenul de la Golia, și în ura diaconului intra și xenofobia sa. Critica lui Creangă se îndreaptă numai asupra formelor care sunt deșarte atunci când nu se țin de bunul-simț. Întrucât lanțul de aur și crucea scumpă sunt mai bine văzute de Dumnezeu decât crucea de lemn și sfoara de cânepă ale părintelui Duhu? Biserica s-a înțepenit în forme goale. Se poate bănuși că frecventarea cursurilor și prelegilor lui Maiorescu, care în 1867 ținuse câteva prelecțiuni populare, între altele despre budism, sucise puțin capul diaconului, împingându-l spre concepția unui Dumnezeu pentru toți, același în varietatea de forme indiferente în sine. Atunci, firește, toate tradițiile bisericii sunt eresuri fără nici un conținut. Ce-i pasă lui Dumnezeu dacă mănânci post ori nu, atunci când natura omului cere nutriment? Deci Creangă, spune anecdota, mănăcă odată în chip demonstrativ pască și cozonaci în Vinerea Mare și puse să-i fiarbă o ulcică de fasole în ziua de Paști.

Pe la începutul anului 1868 se dădeau la Teatrul Național reprezentații românești cu piese ca *Descoperirea Americii* și *Istoria fiilor lui Eduard*, de formă melodramatică, însă cu nimic scandalos în cuprins. Teatrul, gândi diaconul, este operă de cultură, operă folositoare, de vreme ce află întâmplări din istorie. Și se duse la *Descoperirea Americii*, trăgând după sine, probabil, și pe Gh. Folescu, de la biserica Goliei. În aceeași stare de spirit și poate învoiați cu Creangă, merseră la teatru economii Ioan Pompilian de la Metocul Maicilor, Vasile Pompilian de la Sf. Spiridon și Alex. Ionescu de la Sf. Ilie. Gh. Ienăchescu,

prietenul îngust la minte și ipocrit, nu se duse.

Convențiunea din 26 februarie 1868 îi denunță într-un articol „atingătoriu despre mergerea unor preoți la theatru“, consistoriul se înfricoșă de fapta nelegiuită și protoiereul C. Buțoreanu, geniul rău al dicasteriei, raportă cazul mitropolitului, dezvăluind pe criminali, cărora li se cerură numaidecât declarații. Făptașii, afară de Creangă, se bâlbăiră în scris de timiditate. Unul socotise „că nu voiu avea a da seamă nimului“, altul se prefăcea a uita numele pieselor, dar încredința pe superiori că „n-a fost decât ca toate piesele istorice, pline de morală și combătătoare de tot soiul de vicii în genere“. Creangă însă luă condeiul și, țațoș, așternu pe hârtie această compoziție ironică:

„Iași, 1868, martie în 2

Venerabile părinte,

La stimabila și oficiala adresă a sf.-voastre No. 43 din 29 februarie 1868 relativă la frecventarea *Teatrului Național*, una dintre instituțiile morale sociale de către preoții de miru, între care mi-ați făcut onoare a me enumera și pre mine, subsemnatulu, pentru satisfacerea cucerniciei-voastre cu respectu și francheță ve răspundu că: am frecventatu *Teatrulu Național* de câteva ori, unde n-am văzut nimica scandalosu și demoralisatoru, ci din contră combaterea tuturilor vicurilor și susținerea de totu ce este justu și ceea ce privește datoria omului către Dumnezeu și societate.

Binevoiți, venerabile părinte, a primi încredere de deplina mea stimă pentru sfinția-voastră.

I. Creangă — diaconu“

Luată ca expresie a libertății de gândire, ca moment în istoria stării de spirit a bisericii române, scrisoarea este din acele manifestări strălucite ale spiritelor răzvrătite, care determină cu sacrificiul persoanei lor urnirea formelor ruginite. Un om cu simț politic însă, care voiește să contribuie la progresul tagmei lui în chip direct, nu procedează așa, ci caută a nu împinge lucrurile până la înlăturarea sa din

corp. Autoritățile bisericești erau injuste și obscurantiste, apărau însă o tradiție la care ținea chiar credinciosul. De pildă, e absurd a crede că între lungimea părului și credință e vreo legătură, totuși, norodul disprețuia lipsa bărbii și a pletelor, și s-a întâmplat ca propaganda catolică însăși să fie nevoită la noi a introduce aceste podoabe cu scopul de a redobândi respectul pentru preoți. Cu o purtare blândă, respectuoasă, fără atacuri personale, Creangă ar fi izbutit să pună problema mergerii clerului la teatru și să provoace discutarea ei în presă. Dar Creangă avea firea lui, și ar fi de prisos să ne închipuim că și-ar fi putut-o schimba. Scrisoarea lui insultător onctuoasă arată voluptatea de a mușca prostia, gustul de ceartă cu lumânarea, înclinarea la pamflet a unui protestant iute la mânie. Moldova de atunci nu era, vai, terenul unde un nou Pascal și-ar fi putut compune diatribele. Ca și când ar fi descoperit o nouă erezie a lui Arie, mitropolitul Calinic, cel din poloboc, care se afla la București, telegrafie episcopului Vladimir Irinopoleos, la 14 martie, aceste cuvinte de alarmă:

„Ne-am informat: unii preoți merg la teatru. Ne mirăm cum de s-a tolerat dacă este adevărat! Cercetați îndată cu toată scrupulozitatea, și toți acei care se vor constata că merg la teatru să fie oprîți de lucrarea preoției până la venirea noastră când vom decide cele de cuviință.“

În urma probabilei comunicări a numelor vinovaților, Calinic ordonă telegrafic oprirea „de lucrarea celor sfinte“ a celor cinci preoți. Cei suspendați făcură o întrunire de protestare, la care probabil că Creangă a vorbit cu potcapul mai pe ceafă ca oricând. Chestiunea avea un precedent. La 24 ianuarie 1863 un preot militar, „Dimitrie Valachianul“, preot al unui regiment staționat în garnizoană, fusese la teatru în veșmânt preoțesc, invitat de colonelul regimentului și firește numai la o festivitate legată de serbarea Unirii. Locotenentul de mitropolit de atunci găsea că preotul muntean, care declara că nu știa că în Moldova sunt astfel de reguli, se așezase *vis-à-vis* de rosti-

rea sfintelor canoane, adică împotriva lor. Putem să credem că exista în acest cler înalt, încă străin și fără înțelegere față de reformele Unirii, ce duse la secularizarea mănăstirilor, o pornire separatistă, și deci o ură față de munteni și față de tot ce amintea marele act național. Așadar, Mitropolia se plânge Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, cerând ca prin mijlocirea Ministerului de Interne să se împiedice întrunirile. Gusti, ministrul instrucției, răspunde mitropolitului cu moderație, strecurând observația că păzirea canoanelor nu intră în competența lui. Se zice că diaconul suspendat se duse din nou la teatru, explicând, cu acea pornire șugubeată și nastratinescă la analiza logică a propozițiilor cu care își va îndreptăți răzvrătirile, că mitropolitul îl oprise de a merge la biserică, nu și la teatru (6). De Paști, ministrul, amintindu-și de preoții scoși din biserică, rugă pe mitropolit să ierte creștinește pe păcătoși. Mitropolitul, luându-și aere importante, după ce găsi că se află în poziție „cam dificilă” și după ce probabil obligă pe vinovați să ceară iertare, consimți să ridice pedeapsa (75).

Fără nevestă, plictisit de diaconia care nu-i aducea mare folos material, sigur pe cariera didactică, Creangă, care voia să se scalde în Prut, să umble după tinere evreice și să meargă la teatru, începu să întindă coarda, căutând scandalul. Cu firea lui țanțoșă și nesupusă, nu se poate crede că acest fiu sufletesc al lui Isaiia Teodorescu era o simplă victimă a neînțelegerii superiorilor. Starețul mănăstirii era Isaiia Diocleas, care-și puna mai târziu semnătura de aprobare pe hârtiile cu măsuri de luat împotriva diaconului. Pe el trebuie a fi început Creangă să-l împungă cu vorba și să-l stârnească, dacă mai ales acela era și călugărul care-i corupsese nevasta. Nu se sfârșise bine chestiunea cu teatrul, și într-o zi, pe la sfârșitul lui aprilie sau începutul lui mai, diaconul, care ședea în casă în halat (rantia i se părea apăsătoare), aruncă ochii pe geam. Ziua, în ciuda primăverii, trebuie să fi fost mohorâtă, vântoasă, fiindcă ciorile croncăneau și se strângeau pe turlele albe ale bisericii. Întunecat la suflet din cauza vremii, cu urechile iritate de croncănitul păsărilor, ale căror pene negre îi deșteptau prin asociație stolul negru al călugărilor lăsați asupra bi-

sericii române, Creangă puse mâna plin de ciudă pe o pușcă (de unde se vede că vâna haiducește pe la Humulești, când nu era în calea superiorilor, deși fiu-său pretindea mai târziu că diaconul pregătise odată pușca să se omoare pentru „cutare“ — ms. 3.757, ff. 10 — 12), se repezi pe ușă afară și o descărcă în pâcla de ciori. Tocmai atunci pășea în ograda bisericii protopopul, care, descoperind în Nembrodul cu halat pe diacon, zise uimit:

„ — Dar bine, diacone, unde s-a mai văzut față bisericească umblând cu pușca?“

Creangă răspunse iar în stilul lui Nastratin:

„ — D-apoi eu nu-s „judan“, cinstite părinte, să mă tem de pușcă!“ (6).

Poate că isprava cinegetică n-ar fi ajuns la urechile lui Calinic, dacă *Curierul de Iași*, prin pana nu se știe cărui răuvoitor, dușman politic desigur, n-ar fi divulgat-o sub titlul *Tragerea la țintă și vânatul la păsări în mijlocul orașului* (200). Mitropolitul, citind articolul, îngălbenește ca de o mare primejdie amenințând biserica și dă la 6 mai protoiereului C. Buțureanu însărcinarea de a cerceta grabnic cazul. Protoiereul se înfățișă diaconului și-l întrebă dacă a tras cu pușca, iar diaconul răspunse fără codire că a tras într-adevăr cu pușca, ceea ce trebuie să fi încurcat pe sfinția-sa. Desigur că și acum Creangă strânse în logica lui sarcastică mintea simplă a protoiereului, cerându-i instrucțiuni asupra chipului celui mai nimerit și mai potrivit canoanelor de a scăpa turlele unei biserici de necuviința ciorilor. Afacerea era absurdă și ridicolă, și lumea trebuie să fi făcut haz mare, spre satisfacția lui Creangă. Mitropolitul care scăpase de pușcă în polobocul oferit de Creangă, neputând încadra în canoane acest caz neprevăzut, după o scurtă oprire de la serviciul divin, îl iertă din nou. Popa Smântână, limbut, umplu probabil orașul cu povestea vânătorii de ciori și a înfundării mitropolitului în chestia mergerii la teatru, repetând, ne putem închipui, prietenilor vorbele de duh spuse protopopului. Totuși, se dădu oarecum pe brazdă, ca să nu piardă leafa de diacon ori locuința, de vreme ce rămase la Golia încă trei ani.

La 15 octombrie 1870, Creangă e mutat, printr-un schimb cu Gh. Ienăchescu, la școala primară nr.1 din Strada Română, unde era director Toma Săvescu, însă la o sucursală a acestei școli, pe Sărărie. La această „școliță“ friguroasă și cu ziduri subțiri, cu elevi de clasa I, diaconul e de capul lui și primește cam lei 157, bani 38 (79). O astfel de independență trebuie să fi născut în capul lui un raport între viața de cleric subordonat și aceea mult mai slobodă de institutor. Se mai poate presupune că, econom din fire, nemaiavând nevastă de hrănit și înveșmântat, Creangă strânse deoparte ceva parale din cărțile didactice, dacă cumva nu se va fi ales, după împărțeală, cu vreo moștenire de la părinți. Oricât de ieftină va fi fost căsuța de mahala pe care o va cumpăra mai târziu pe numele țiitoarei, ea va trebui să fie plătită cu o sumă de bani rotundă. Așadar, diaconul răbdă pe stareț privind-l căinește până ce prinse puțin cheag, și când se simți în putere își făcu socoteala că în ziua când ar avea bordeiul lui, lăsând diaconia; din care nu se alegea cu mult peste folosința locuinței, putea să trăiască în voia sa fără potcap și anterior din leafa de institutor. Socoteala aceasta făcu pe Creangă din nou țațoș. Probabil că diaconul umblă iar cu lumânarea spre a face scandal, și în vara lui 1871 îl făcu, nu se știe în ce chip, dar oricum cu această încheiere, că-și luă ce avea prin casă și se mută într-o nouă locuință, ce ar putea să fie bojdeuca din Țicău, care nu era, prin urmare, departe de „școliță“. Pe deasupra, avea și el, ca orice bărbat, nevoia unei ființe de sex feminin, care să îngrijească de el și de odrasla lui, însă nu de o Ileană înfumurată, ci de o muiere proastă cum se cade să fie femeia, care să coase, să spele și să se lase „ferecată“. Creangă își va găsi și țiitoarea. Mutarea de la Golia a fost, nici vorbă, în gândul lui Creangă o rupere pentru totdeauna cu diaconia, însă, ca să facă starețului în necaz, din vreo ceartă, ori poate și din cugetul ascuns de a încerca să vadă dacă nu cumva s-ar fi putut să vie la biserică atunci când îi plăcea lui, fără a sta sub nasul superiorului, el încuie ușa casei în care șezuse și luă cheia cu sine, ca să se știe că acolo e dreptul lui atâta vreme cât el e

diacon. Vesel de întâmplarea care-l scăpa de ograda Goliei, Creangă luă pana în mână și așternu pe hârtie o epistolă-parodie cu ortografie caricaturală, adresată moșului său Gh. Creangă, econom la paraclisul spitalului din Târgul-Neamț. Scrisoarea, nu prea de duh, este din 3 iulie și fără îndoială din anul 1871, deoarece se vorbește acolo de răposarea *Bondarului*, care este o revistă umoristică din Botoșani, apărută în 1869 și dispărută în 1871, ușor de confundat cu *Bondarul* din Iași (1861 — 1862), după care am căpăta o datare greșită:

„Sărut mâinile și pe dosu, și pe față, prea iubiților mei bădiță și leliță Ecaterină.

Despre noi veți sci, dupe cum și sciți, că suntem senătoși d'in Grația lui D-deu.

Dorim deci, ca și pe D-vostre această simplă epistolă să ve găsească în celu mai perfectu gradu alu senătăței și alu fericirei! De vreți a sci noutăți *noue*, ietă ve spun: cu nefericit'a ocasiune a reposatului întru fericire a *Bondarului* și pusu la revinelă în pușcăria, sfântului Nichipercea, m-am dusu la Pru!! u! utu, și am făcut feredeie de pungă. Sunt bune, ori ba?

De făceam de pulpe, pôte-mi vei dice c-aru fi fost mai bune că-mi întâreau slăbiciunea nervilor... Așă-i c'am greșitu?

Altă noutate *noue*: În timpul vijeliei unui inderetnicu vântu dela finele nepomenite $\frac{1}{2}$ luni Iunie, clopotniț'a Goliei fu aruncată de-asupra celei dela Bărboiu, și clopotele tocmai la patruzeci de sf.ți; și la Archi-man-Dracu Merișesco, în grădină, a crescutu unu crastavete de doi coți și jumătate (2¹) care merită a fi dusu la expoziți'a dela Frumos'a, care are a fi la 24 Septemvrie, curgătoru în avusul urbei Ne'mțul buza-bri-de Bercu, în casele lui Gram'a, să se mur [e]de...

Altă noutate: M-am mutatu într-o casă unde se află și câte-va frumusele, ce pe la Iassi le dicu *fete*, scii proverbu cela: „Bețivului și Dracu-i ese cu ocaua plină“. Cu alte cuvinte suntu factoru de... ieca noue funcțiune!!!“ etc., etc. (74).

Se vede însă că autoritățile bisericești nu luară în serios pe diacon, care trebuie să li se fi părut un apucat de domolit cu duhul blândetii, căci Creangă se hotărî să facă un gest mare, nemaiauzit, cu mult asupra tragerii cu pușca. Merse la bărbier și-și tunse pletele. Desigur că vanitățile încercate de el când lumea se holbă la vederea unui popă tuns fură de esență rară. Creangă povesti mai târziu că și-ar fi tăiat coada singur cu foarfecele, ca s-o ofere unei diaconițe din Roman, căreia îi plăcuse părul său (88). Lucrul pare foarte posibil. Tăierea s-a produs vara, pe căldură, când Creangă avea obiceiul să bată drumurile pe la țară și să se scalde-n Prut. Plictisit de coada care-l rodea ca o șopârlă pe ceafă, fu fulgerat de o idee năstrușnică: s-o taie. Dar, șugubăț din fire, găsi că e nimerit să dea reprezentatie inedită și se ajută de cea mai mică aluzie la coada sa, ca s-o taie pe loc, sub ochii holbați ai celor de față. Creangă era un om plin de contradicții, umblând după multe lucruri deodată. Când se văzu cu coada tăiată, trebuie să se fi căit, și atunci, în așteptarea creșterii altui păr, umblă prin canoane și dibui un articol care-l făcea pionier al portului preoțesc modern și reformator al tradițiilor. Găsi un articol după care nu numai nu era oprit să-și tundă părul, ci chiar îndatorat a și-l reteza și care lămurea că îndeosebi diaconii și clericii tineri nu trebuiau să poarte plete lungi spre „sminteala oamenilor“. Așadar, chestiunea era limpede: diaconul se tunsese ca să nu smintească pe credincioși. Oricât reformația portului preoțesc a mers înspre tunderea părului prisoselnic, nu trebuie să se vadă în gestul lui Creangă o sfântă revoltă împotriva înapoierii. Creangă era un om repezit, un original, și-n fapta lui intră ori nechibzuință, ori plăcerea de-a o rupe cu scandal. Plină de spirit este numai apărarea lui, sofistică, bună de colorat biografia unui om de geniu. Dar ca să plece din cler n-avea nevoie să se tundă dinainte și nici nu putea pretinde autorității o interpretare ce nu era încă în spiritul opiniei publice. Un preot ortodox care propune raderea bărbii este un om de vederi largi, dar acela care, nemaiașteptând discuția, iese însuși în veșminte preoțești și cu fața spână, acela suferă de o ușoară alienare de la simțul comun. Creangă făcuse un gest nastrati-

nesc, și îndreptățirile lui după aceea, în loc de a spune limpede că nu mai dorește să fie diacon, arată o conștiință îndoită. Diaconul nu-și putu ascunde capul, al cărui păr creștea încet, și minunăția se divulgă. Într-un oraș de provincie, o faptă hazlie dar nesocotită ca aceasta stârnește atâta scandal, încât în consternarea Mitropoliei trebuie să se vadă simplitate, în nici un caz voită asprime, de vreme ce autoritatea se codește mereu de a lua măsuri definitive. Creangă mersese la teatru într-o vreme când lucrul acesta era reprobabil, Creangă, nevinovat sau nu, fusese părăsit de nevestă, Creangă trăsesese cu pușca în ciori, Creangă își tăiasse pletele spre veselia oamenilor. Iată câteva fapte care, atunci când nu se știe că diaconul va deveni marele Creangă, pot să dea oricui impresia că avem de a face cu un descreierat. De fapt, diaconul dă semnele unui dezechilibru, ce-i dreptul superior prin motivarea pe care spiritul său lucid știe s-o dea faptelor sale impulsive. Cu drept cuvânt, consultând canoanele, arhimandritul Hieronim Buțureanu se întreabă dacă diaconul „poate liturgisi într-o asemenea stare“. Oricine își poate închipui că aceasta nu era cu puțință dacă biserica nu ținea să devină un bâlci. Mitropolitul cere avizul consistoriului, care găsește că lucrul e destul de grav, probând „indiferentismul“ diaconului. Pletele sunt menite să deosebească clerul ortodox de clerul altor rituri. Dicasteria se gândi că totuși părul o să crească la loc, și cu el și mintea diaconului, și se mulțumi să ceară numai suspendarea din slujbă pentru câtăva vreme (68). Creangă este convocat pentru ziua de 10/22 septembrie 1871 la consistoriu spre a se îndreptăți. Cuvioasele fețe bisericești, ațâțate probabil de Buțureanu, scotociră prin rafturi și dădură de dosarul relexelor purtări ale lui Creangă în 1868. Nu este îndoială că, dacă Creangă s-ar fi înfățișat blând consistoriului și ar fi cusut o explicație oarecare, oricât de naivă, cum că, de pildă, o suferință trecătoare a pielii capului a dus la necesitatea înlăturării temporare a pletelor și că totul se reduce la o nevinovată dorință de răcorire și de salubritate, afacerea s-ar fi închis, gravitatea nestând în fapt, ci în motivul lui. Dar la 11 septembrie, întâiul termen, Creangă nu se prezintă. La 13 septembrie adeveri trimisului primirea citației, declarând însă că, fiind bolnav, nu se poate transporta la consistoriu.

În schimb, diaconul compusese un protest semeț, plin de citațiuni și de „resoane“, de-o impertinență abia cuviincioasă în formă (104):

„Onorabile părinte președinte!

Primind invitațiunea sub No. 40, vin cu onoare a mă prezenta înaintea acestui spiritual decasteriu, nu pentru a fi judecat, după cum mi se zice prin citata invitațiune, dar pentru a protesta energic în contra dreptului ce-și însușește acest spiritual decasteriu de a se constitui într-un tribunal bisericesc disciplinar, fără să aibă o lege care să-l autoriză întru aceasta.

Puternicele resoane pe care-mi întemeiez protestul de față sunt:

I. Că imputațiunea ce mi se aduce despre retezarea părului nu este o abatere disciplinară: și dacă acusatorii mei și-ar fi dat osteneală să citească mai cu luare-aminte textul Canonului 96 al Sinod. al VI, cum și tălmăcirea acestui canon, cu notița de supt ea, ar fi înțelese (afară numai dacă n-ar fi voit) că tăierea părului și cuviincioasa purtare a clericilor în ceea ce privește barba și capul nu numai nu este oprită, dar chiar este poruncită. Și eară și în special pentru *diaconi* și clericii tineri, din notița Canon. 42, Sinod. al VI-lea rezultă foarte limpede și curat că ei nu trebuie a purta plete lungi spre sminteala oamenilor.

II. Nu acesta e tribunalul, de aș fi vinovat, ci sinodul eparhial, constituit prin legea din 3 dec. 1864.

Prin urmare, prezentându-vă acest protest, rămâne ca sf.-voastră să vă faceți datoria conform cu legea; și de vă credeți în drept, puteți a mă judeca; însă în absența mea; rezervându-mi dreptul a recurge la sinodul general, în contra unei arbitrare și inlegale sentințe ce veți pronunția.

Binevoiți a primi asigurarea respectului datorat.

Ioanu Creangă, diacon

[10/22 sept. 1871]“

Cu alte cuvinte, diaconul avea pretenția de a umbla pe drum în costumul cel mai extravagant, fără a se putea lua împotriva-i nici o măsură disciplinară înaintea întrunirii sinodului general! Ironizați, acuzați de rea-credință și neștiință de a citi cum trebuie canoanele, membrii consistoriului se întruniră și luară în cercetare cazul diaconului, nu fără a fi oarecum intimidați de stilistica și sprinteneala lui la chestiunile canonice. Adevăratul motiv pentru care Creangă nu se înfățișă și căută să scape prin invective trebuie să fie greutatea ce-o simți de a se explica asupra ciudatei dorințe de neapărată despărțire a soției. El ar fi voit să divorțeze, și diaconia îl împiedica. Comisia de judecată aminti afacerea cu mergerea la teatru, tragerea cu pușca „chiar asupra bisericii“, despărțirea de nevastă, tunderea părului. Totuși, nu îndrăzni să ceară caterisirea diaconului, ci, ca și mai înainte, propuseră numai suspendarea din slujbă până la îndreptare, adică, în fond, până la creșterea părului. La 11 octombrie i se comunică lui Creangă hotărârea Mitropoliei într-o formă clară sub raportul conținutului, dar cu o stângăcie formală de care diaconul se va prinde.

„Onorabile părinte,

Din motivul înaltii ordonanți Nr. 1.651, subsemnatul proto-iereu are onoare a vă face cunoscut că sunteți oprit de lucrarea diaconiei pentru totdeauna până când veți da probe de îndreptare; dând legale probe de îndreptare *întru aceasta*, atunce vei fi ertat etc.“

„Pentru totdeauna“ înseamnă, în cazul nostru, „până când“, dar Creangă voiește să interpreteze abuziv. Dorință de a părăsi clerul cu orice chip, cu aerul unui martir? Îndârjire de om încredințat de deșteptăciunea lui, care pentru plăcerea de a bațjocori stilul unui popă și îndeosebi acel *întru aceasta*, pe care-l subliniază într-adins, își pune în joc o carieră? Desigur și una, și alta. Creangă, nebănuind urmările jocului său încrezut, recurge la un fals și se face a înțelege că a fost oprit „pentru totdeauna“ de la oficiere. Spunând acestea, mințea cu bună-știință, de vreme ce atunci când gluma se-ngroașă și ministerul

înlătură pe Creangă din învățământ, imprudentul va încerca să-l încredințeze în temeiul aceluiași ordin că nu fusese eliminat din cler, ci numai „suspens de a oficia“. Deocamdată, nebănuind urmările, nebunul diacon gustă din plin voluptatea de a-și bate joc de autoritatea bisericească și, ca să arate că el e un om întreg la minte, care nu glumește cu vorbele și prin alb înțelege alb, iar prin negru, negru, se tunde de-a binelea și-și aruncă anteriorul, iar pe cap își pune căciulă ori pălărie. Autoritatea spirituală, care nu înțelesese a-l înlătura din cler, rămase consternată, totuși, luni întregi de zile nu găsi cu cale să ia nici o măsură împotriva-i, și Creangă își făcu gustul de a merge la școală și pe drum, până în vara anului 1872, în straie de târgoveț, în ciuda tuturor egumenilor și mitropoliților, nu fără scandal, fiindcă lumea nu putea să vadă în el decât un popă tuns și un răspopit. Ce spunea Creangă prietenilor curioși? Examinând propriile lui proteste, constatăm că se purta sucit cum îi era firea și cu acel aer de superioritate pe care i-l da credința că e un om cu mintea limpede, ca orice fiu din popor. El zicea că de vreme ce cuvioșii părinți de la dicasterie l-au scos din cler „pentru totdeauna“, el nu mai era diacon, și putea să umble cu îmbrăcămintea ce-i plăcea. Însă când superiorii îi cereau să descurce lucrurile și să spună hotărât dacă mai înțelege sau nu să rămână în sânul bisericii, atunci el declara țăntoș că măsura împotriva-i fiind „inlegală“, luată fără avizul Sinodului eparhial, se socotește a fi mereu diacon. Și, ca să arate că nu glumește, încuie odăile pe care le ocupase la Golia și luă cheile. Era, firește, o curată bătaie de joc. Înfierbântat de întrunirile politice, unde chestiunea legalității era o floare de stil curentă, Creangă cugeta poate în mintea lui naivă că descoperise o armă grozavă împotriva mitropolitului. S-ar fi socotit diacon de drept până la judecarea cea recunoscută ca legală, numai împiedicat de fapt și în chip abuziv de a sluji. Și cum legea i se părea clară ca cristalul, ipoteza de a învinge, spre rușinarea mitropolitului, îi luci poate pe dinaintea ochilor. Însă Mânăstirea Golia avea nevoie de diacon și de locuința închisă și ceru cheile. A fost nevoie să se recurgă la prefect, care trimise un comisar la Creangă pe la începutul

lui ianuarie. Creangă, încăpățânat, nu voi să dea cheile, și prefectul, prudent, trimise din nou pe comisar să întrebe pe teribilul diacon „care sunt motivele sale la predarea cheilor de la acele încăperi“. La 28 ianuarie 1872, Creangă, răzgândindu-se, înștiința pe trimisul stăpânirii că înmânase cheile preotului Alexandru de la Buna Vestire (194), care va fi fost și un sfătuitor la moderație. E de la sine înțeles că orașul trebuia să urle de acest scandal nemaivăzut, care făcea concurență panoramei lui Heimann. În cele din urmă, cuvioșii părinți batjocoriți se înrăiră și pârâră pe diaconul fără potcap la Ministerul Instrucțiunii, poate și cu intenția ascunsă a cuiva de a-i da o lovitură în poziția de institutor. Cu toate astea, nu e deloc sigur că Mitropolia urmărea distrugerea diaconului și e mult mai probabil că, plictisită de năzdrăvăniile lui, voia să curme scandalul și să pună în vederea tuturor că răzvrătitul se folosea în mod abuziv de calitatea de diacon. La 15 iunie 1872 Mitropolia aduce la cunoștința ministrului de culte (care, din nefericire, era și ministru al instrucției) că „diaconul Ion Creangă, profesorul în Iași, prin faptele sale incorigibile și incompatibile cu caracterul de cleric, fiind judecat de autoritatea bisericească astăzi, este exclus dintre clericii altarului. În vedere acestora și pentru a nu se induce poporul în eroare că el participează încă în cler“, se roagă de ministru „a face să se publice aceasta spre știința tuturor!“ Adresa era firește ipocrită, întrucât se amintea că Creangă era „profesor“ și aducea și un element necomunicat diaconului, anume, scoaterea definitivă din cler. Ar fi fost mai cinstit să se pună în vedere diaconului această nouă hotărâre fără atâta corespondență oficială. Acum, după aproape cinci luni de la predarea cheilor, chestiunea s-ar fi limpezit prin măsuri clare, fără echivoc. Se pare că, dimpotrivă, Creangă își râdea pestetot de notificarea Mitropoliei, prin care era suspendat pentru totdeauna până la îndreptare, în sinea lui socotindu-se mereu diacon scos temporar de la oficiere, în vreme ce el era într-adevăr exclus. Efectul adresei mitropolitane fu neașteptat. Generalul Tell, ministrul, era un puritan și un sucit. Ideea că un răspopă educă tinerele vlăstare ale nației „îl îmbolnăvea“ (167). Așa, cel puțin, mărturisise

pe față. În fond, fiind conservator, se va fi înveselit la știrea că a prins în mână un fracționist. La 1 iulie, nesocotitul diacon, care se jucase cu focul, fu destituit și la 14 iulie *Monitorul oficial* vestea patriei curățirea învățământului de „institutorii clasei I de la școala sursală nr. 1 de băieți din Iași, pentru faptele sale necorigibile și incompatibile cu caracterul său de cleric“, care „nu poate ca, pierzând a sea demnitate de preot, să mai figureze în corpul didactic, din cauză că lipsa de o asemenea demnitate sacerdotală, în respectul moral și social, atrage după sine și pierderea demnității și caracterului său de membru al acestui corp“ (185). Raționamentul era cu desăvârșire absurd, căci Creangă nu săvârșise fapte necuviincioase în societate, ci numai de acelea dovedind lipsa de vocație spirituală. Propriu-zis, el se demisese într-un mod cam bufon din tagma clericilor, și apărea curioasă pretenția lui Tell ca un institutor-preot să nu poată părași haina preoțească. Poate, totuși, că ministrul era de bună-credință și-și închipuia că „faptele incorigibile“ vor fi fost cine știe ce crime.

Ordinul de destituire căzu asupra lui Creangă ca un trăsnet, năucindu-l. Întepând „boaitele“, cum făcea și Popa Duhu, în chipul unei petreceri foarte obișnuite între cucernicii părinți, nu bănuise o clipă că putea să fie scos din locul în care se simțea întărit și care-i dăduse îndrăzneala de a se deda la inocente impertinențe stilistice. Aruncarea potcapului într-o provincie cu sumedenie de popi și călugări, disprețuiți tocmai de aceasta, nu i se părea deloc infamantă. Dar publicarea în *Monitorul oficial* a scoaterii din învățământ era de natură a-l face de râs. Rămânea deodată fără rost, cu un copil și cu frați și surori de îngrijit.

„— Am stat — ar fi zis el mai târziu — o zi și-o noapte... cu coatele pe genunchi și cu tâmplele în mâni, și nu mă uitam la nimeni și la nimic, și nu vream să aud nici să văz pe nimeni. Și-mi zvâcneau tâmplele, și mă durea capul, de credeam c-o să plesnească. Stăteam și nu mă puteam gândi la nimic...“ (217).

Apoi, țăran cumpănit în fundul sufletului, stătu să vadă ce este de făcut. Omul de jos și românul în genere, când are o pacoste pe cap,

ia un plocon și merge la un om cu trecere. Creangă alergă, firește, la fracționiștii lui. Aceștia, fiind în opoziție, nu-i puteau face nimic cu oricâtă bunăvoință (167), deși Iacob Negruzzi, om de partid fanatic, dar fără răutate, pretinse că ei nu voră să miște măcar din deget. Creangă își va fi adus aminte atunci de Titu Maiorescu, pe atunci deputat, care se purtase atât de bine cu el, și va fi alergat la dânsul, cu toate că era junimist, ori tocmai pentru aceea. Însă tânărul profesor era plecat în străinătate în excursie de plăcere și vizita Domul de la Magdeburg, se plimba prin pădurile germanice și asculta la Viena pe *Lohengrin* al lui Wagner (125). El sosi la Iași pe la sfârșitul lui august. Probabil că semețul diacon apelă și la Iacob Negruzzi, ale cărui vremuri, în sfârșit, sosiseră, după cum prevestise. Neprimind de nicăieri nici o speranță, Creangă trimise o lungă jalbă ministrului, lămurindu-i de astă dată că nu fusese exclus din cler, ci numai suspendat, că în jurul lui s-a țesut o intrigă popească, cerând, în sfârșit, aplicarea dreaptă a legii. Fără să vrea, fostul diacon punea și aici o agresivitate care trebuie să fi displăcut lui Tell, om „dur și fără tact“, după opinia lui Maiorescu însuși. Jalba e un curios document de stil „cult“, așa de profund deosebit de stilul *Amintirilor*, dovadă că opera lui Creangă este o elaborare artistică:

„Domnule ministru,

Văzând comunicatul în *Monitoriu* No. 155 am fost dureros surprins de a mă vede și de d-voastră, dle ministru, condamnat, fără să fi fost ascultat, și eliminat din corpul învățător, fără să fi fost supus judecăței, precum cere legea instrucțiunei publice.

Permiteți-mi, vă rog, dle ministru, ca macar după faptul îndeplinit al destituirei mele nejustificate să viu a vă ruga să binevoiți a asculta justificarea mea de acuzările ce s-au adus în contră-mi.

Simpla expunere a faptelor, încât privește desbrăcarea mea voluntară de haina clericală, vă va arăta, sper, motivele puțin serioase ce au determinat *persecutarea* mea de cătră superiorii mei spirituali.

Vă anecsez întâiu în contestul seu copia esactă de pe raportul îngr-

ijitorului bisericii unde eram acum un an ca deservent; asemenea și protestul meu adresat preținsei jurisdicțiunii eclesiastice, ce ș-a arogat atributele de a mă judica.

Din aceasta veți vede, dle ministru, că urmărirea spirituală în contra mea a purces numai singur de la faptul că mi-am scurtat părul, suprimând incomoda și desgrațioasa coadă de pe spate. Canonicește am dovedit că dreptatea era de partea mea. Aceasta se probează chiar și prin cartea de judecată ce mi-a comunicat-o protoereul, și care asemenea v-o anexez în copie esactă.

Ce zice în adevăr sentința dată în contra mea? Nimic altă decât că sunt suspens de a oficia ca diacon pe timp nedeterminat. N-am fost eliminat din cler, că nu era pentru ce; căci părul fiind vegetabil, poate crește eară la loc. N-am fost judecat de altă, fiindcă nu era nimic a mi se imputa; ci numai am fost lovit, cu rigoare extremă, drept bătaie de joc!

Atunci, având cunoștință că nu ca cleric meritasem a fi învățătoriu, ci ca învățător câștigasem oarecare merit, care mă făcea demn de vocațiunea mea, mi-am continuat cariera de învățător, unde acum eram determinat a-mi consacra toată activitatea mea intelectuală și unde autoritățile școlare, timp de opt ani de zile, cât am funcționat, n-au avut a-mi imputa nimica; că n-am derogat demnităței profesurale întru nimic.

Văzând însă că învățătorul continuă a fi persecutat, numai și numai de cătră superiorii spirituali, pentru că purta haine largi și părul lung, am venit la ideea de a mă desbrăca însumi de aceea ce era un pretext de persecuțiune din partea superiorilor eclesiastici de aice.

Pentru aceasta însă nu mă așteptam, eram departe a cugeta chiar că voi fi lovit și de d-voastră; din contra, mă măguleam în sine-mi cu ideea că voi pute de aici înainte răspunde și mai bine chemărei mele de învățătoru, consacându-mă cu totul carierei didactice.

D-voastră se vede că n-ați cunoscut adevărata stare a împrejurărilor mele și ați curmat cariera unui om tocmai în momentul când el, ca învățător, luase o rezoluțiune în adevăr demnă, fiindcă nu mai era acoperită de schima fățariei. Căci ce însemna osânda mea în termenii „de îndreptare întru aceasta“ dacă adevărata cauză a fost tăierea părului?

Din toate aceste, puteți vede, dle ministru, că în adevăr măsura suspensiunii mele de la altariu n-a fost decât o oarbă persecuțiune sistematică, care s-a pus din toate puterile ca să mă lovească din toate părțile, până chiar și în existență! Dară, dle ministru, cu d-voastră, om franc și cu idei moderne, nu trebuia superiorii ecleziastici să ascundă adevărul. Adevărul este că în contra mea de mult a fost întinsă o persecuțiune pentru ideile mele de progres; și aceasta vo pot proba prin un fapt anterior din cele mai lovitoare pentru mine. Cu cinci ani în urmă răutatea și corupțiunea unui *călugăr* a făcut că eu, împreună cu unicul copilaș al meu, să fiu abandonat de soția mea pentru totdeauna, rămânind văduv; și că pentru această faptă imorală și scanda-loasă nu s-a luat nici o măsură în contra acelu *călugăr...*, nu mi s-a făcut nici o satisfacțiune morală din partea superiorilor eclesiastici. Prin urmare, dle ministru, vedeți că eu nu de azi, de ieri caut a dobândi emanciparea mé de supt o atare autoritate, care nu se respectă; fiindcă nu pedepsește pe cei ce merită pedeapsă, ci pe cei nevinovați!

Acum cinci ani m-au lovit în familie. Acum un an, în serviciul meu la biserică; eară acum au făcut ca să mă loviți și d-voastră în pozițiunea mea de la școală.

Dar cred că d-voastră, protectorul obligat al școalelor, nu veți lăsa ca să sufăr și de această din urmă nedreaptă lovitură, întemeind depărtarea mea din corpul profesoral pe motivele puțin serioase și puțin caritabile și, aș puté zice, chiar necreștinești ale persecutorilor mei clericali.

Ce-mi rămâne de făcut altă decât a vă supune respectuos că d-voastră n-ați putut lua în contra mea măsura riguroasă, pre cât de injustă, decât puindu-vă deasupra garanțiilor legale, ce legea instrucțiunii asigură orișicărui membru al corpului învățator, adecă: de a nu fi destituit fără judecată! Și că asemenea casuri s-au mai întâmplat fără ca d-voastră să fi lovit pe nici unul; știind că sacerdoțiul profesoratului este independent și nu este legat deloc cu schima preotească.

Acum pot oare spera că d-voastră, în urma lovirei date mie, veți veni a face reparațiunea reclamată de o strictă legalitate? Pot spera că, mai bine informat, veți lua în considerațiune justificarea mea și-mi veți face justiție?

Speranța nu abandonează pe bunul creștin, și aștept respectuos răspunsul d-voastre într-o *aceasta*.

Primiți, vă rog etc.

I. Creangă“

Bun condei și mușcător avea institutorul, dar generalul scoțos, dacă a citit cumva jalba, nu putea gusta acuzația de a fi „deasupra garanțiilor legale“ și impertinența lui „într-o *aceasta*“ de la sfârșit înadins introdus ca un refren caricatural, după proza Mitropoliei. Ministrul nu binevoi a răspunde îndrăznețului, și Creangă umblă pe drumuri ocolite. A. Naum, delegat de minister să dea în grija primăriei „școlița“, strecoară într-un raport primit de minister la 3 august 1872 părerea nevinovăției lui Creangă, care, ca institutor, „era neimputabil“. „Școlița sa — zicea Naum — mică, dar populată, întrunea calități de dorit. Acolo corpul și inteligența era deopotrivă cultivate, precum probează și raportul delegaților ce au asistat la examenul din urmă“ (79).

Creangă crezu că furtuna o să treacă și după trecerea vacanței celei mari ministrul are să se răzgândească. Dar, văzând că se apropie deschiderea școlilor și nimeni nu se găndește să-l cheme înapoi la „școlița“ lui, bătut o telegramă ministrului:

„Domnului Christian Tell, ministrul instrucțiunii și cultelor, București.

Iuliu 31 v-am adresat plângerea-mi însoțită de actele ilegale ale Mitropoliei Moldovei, pe temeiul cărora m-ați destituit din postul de institutore școalei sucursale de băieți nr. 1. Cer din nou respectuos daré mea în judecată, conform legei. Numai așa veți afla adevărul; numindu-vă protectorul și părintele instrucțiunii.

Aștept respectuos răspunsul d-voastre.“

Din păcate, miniștrii nu răspund la telegrame, mai ales când li se aduce aminte că au făcut o ilegalitate, și Tell trebuie să se fi încredințat și mai vârtos că are de a face cu vreun nebun. Văzând că totul e zadarnic, Creangă se supune soartei și, venind toamna, își caută mi-

jloace de trai. Celor de la Mitropolie, în frunte cu Calinic, le dedică o ură nestinsă. Starea lui materială trebuie să fi fost destul de neagră dacă fu nevoit să-și retragă capitalul de 25 lei cu care luase parte la 1 iunie 1871 ca membru la fundarea „Primei societăți de economie din urbea Iași“ (200). Îi cerea — zicea el cu umoare de mizantrop — „fiind scos din funcțiune și nemaiavănd parale pentru a mai putea face parte din societate“. Feciorul lui Ștefan a Petrei Ciubotariul, acela care umbla „cu cotul subsuoară“, își aduse aminte că părinții lui făcuseră negustorie. Deloc învins de soartă, ceru și căpătă brevetul trebuitor pentru deschiderea unui debit de tutun. Monopolul se-nființase de curând, și Creangă era omul care prindea din vânt orice idee, așa cum făcuse în cazul școlii preparandale. La jumătatea lunii septembrie cuvioșii părinți persecutori ai lui Creangă trecând pe Strada Primăriei se cruciră văzându-l pe răspopă negustor de „tiutiun“. Diaconul, departe de a fi înfrânt, le râdea în nas. Debitul trebuie să fi mers binișor, având în vedere faima de popă tuns a lui Creangă și în afară de o scurtă criză, nu se poate crede că prigonitul a trăit în mizerie și sub condițiile lui normale. Deschiderea debitului înseamnă chiar începutul unei relative prosperități, care se-ntoarce puțin în avariție. Câștigul debitantului trebuia să fie mai mare decât al institutorului, și lui Creangă îi veni inima la loc și țânțoșia pe buze. Folosindu-se de compătimirea în care plutea, începu să caute alte mijloace de câștig. Fu primit profesor la Liceul Nou, institut particular nu departe de strada Păcurari. La 10 octombrie 1872 apăru în *Noul curier român* al lui I. M. Codrescu acest anunț (nr. 119):

„Profesore privatu

Subsemnatul fostu profesore în *serviciul statului* timp de *optu ani* are onóre a oferi serviciile séle *practice*, ca educatoriu ori profesore privatu.

Adresa la administrațiunea acestui diaru.

I. Créngă“

Ce se petrecu în mintea foștilor superiori ai lui Creangă pentru ca, atunci când totul părea definitiv încheiat, chestiunea să fie din nou răscolită? Protopopul C. Buțureanu, reîntorcându-se la vechea interpretare că diaconul fusese numai suspendat, arunca acum în sarcina lui tot ce făptuise ca civil și constata că, „măcar că deși sub nr. 265 i s-a făcut cunoscut că este subțercare de îndreptare într-un an de zile, nu numai că nu s-a corijat în purtarea sa ca cleric sfințit, ci încă, din contra, a părăsit de sine și semnele și costumele de diacon, îmbrăcându-se în straie civile“, îndeletnicindu-se cu meseria de „brevetariu la Monopolul tutunului în această urbă Iași, Strada Primăriei“. La 28 septembrie consistoriul citează pe Creangă să vie să dea seamă de faptele sale. Să se fi căit mitropolitul de măsura pripită și să fi încercat a arunca o funie de scăpare diaconului, ca acesta să vină să se prosterneze și consistoriul să-l ierte? Mai degrabă e la mijloc o ipocrizie ecleziastică. Măsura trebuie să fi părut aspră și neîndreptătită intelectualilor din oraș și, ca să înăbușească murmurele, dicasteria se prefăcea clementă și silită la asprime prin însăși încăpățânarea diaconului. Bineînțeles că fostul diacon, care era necăjit numai de pierderea postului din învățământ, dar nu voia să mai audă de pot-cap, nu se înfățișă. În schimb, își vărsă fierea și sarcasmul într-o întâmpinare către onorabilul președinte al consistoriului din 15 octombrie, în care batjocori pe cucernicii părinți cum îi veni la gură, cu o vigoare pamfletară și un dar al mușcăturii ce prevesteau pe marele prozator:

„Onorabile părinte președinte,

Primind invitațiunea sub No. 66, mă mir cum tocmai după un an de zile trecut de când iarăși ca diacon fui chemat prin citațiunea No. 40 în judecata acestui onor, dicasteriu pentru fapte care nu erau de natură a se judeca și de persoane care nu sunt în drept a judeca în materie de disciplină bisericească, după cum am avut onoare a le declina competența, prin protestul ce am prezentat atunci și pe care îl

sustin și astăzi, și de care nețindu-se seamă, am fost judecat în absența mea și condamnat prin sentința dată într-un mod arbitrar și ilegal la *oprirea pentru totdeauna* de lucrarea diaconiei.

Iată textul acestei sentințe No. 265 din 11 octombrie 1871.

„Subsemnatul protoiereu are onoare a vă face cunoscut că sunteți oprit de lucrarea diaconiei *pentru totdeauna* etc., etc.“

Și iarăși, ca supliment la in Justiția ce mi s-a făcut, este adresa înaltpreasfințitului mitropolit al Moldovei și Sucevei, No. 1.182 din anul curent, adresată d-lui ministru instrucțiunii publice și cultelor, prin care i se dă informațiune că sunt *exclus* dintre clericii altarului pentru faptele *incorrigibile și incompatibile* cu caracterul meu de cleric... și aceasta se face numai și numai — dacă-mi este permis — din spirit de răzbunare, pentru a fi lovit în pozițiunea mea de la școală, precum s-a și întâmplat, după cum se vede din comunicatul publicat în *Monitorul oficial* No. 155, anul curent. Iată-vă faptele charității!

Ei bine, onorabile părinte președinte, dacă oprirea mea pentru *totdeauna* de a oficia ca diacon, prin care am fost lovit în dreptul și existența mea de la biserică, precum și lovirea în pozițiunea mea de la școală — unde am lucrat și mi-am sacrificat sănătatea — motivată din adresa înaltpresfințitului mitropolit către d-l ministru al instrucțiunii m-a pus în pozițiune de a întreprinde orice ocupațiune onestă, cu care să-mi pot agonisi pâinea de toate zilele — după cum fiecare creștin e dator a o cere pentru o zi numai, cum ni învață rugăciunea domneas-că — socotiți că vă dă dreptate a mă mai urmări — ca diacon — fie!

Aveți dreptul și datoria a căuta oia cea rătăcită... Însă eu mă măgulesc a crede că modesta-mi purtare relativ la nedreptățile ce mi s-au făcut de către superiorii clericali de aici, cărora nu li pot zice alta decât: „Iartă-li lor, Doamne, că nu știu ce fac!“ — va fi aprobată de opiniunea publică luminată, și că sub cuvintele „*pentru totdeauna*“ nimeni nu va înțelege numai *un an de zile*, după cum vă siliți a face să se creadă, decât numai sf.-voastră, după fantasticul dicționar cu ce se vede că posedată.

După cât văd, parcă mi-ați imputa modesta-mi și onesta ocupațiune ce am întreprins, care cred că nu-mi face neonoare, atâta mie cât și sf.-voastre, care vă așteptați poate a întreprinde contrarul.

Tot prin prezenta invitațiune mi se mai zice că sunt chemat a da probe dacă am părăsit semnele de cleric sfințit? Toată lumea știe că acele semne se îmbracă de cătră clericii sfințiți numai în biserică, și, după finirea sfântului oficiu, iarăși se depun în biserică la locul lor.

Deci eu iarăși voi cuteza a mă numi modest, căci de-ndată ce mi s-au interzis acele semne de către superiorii mei — iarăși într-un mod arbitrariu — n-am cutezat a mă mai atinge de ele, prin urmare nu eu le-am părăsit — după cum ați lăsa a se presupune — ci superiorii mi le-au luat.

Vedeți dar, onorabile președinte și raportor totodată, că piatra cu care voți a arunca în mine se întoarce asupra-vă.

Dacă mi-ați permite a vă întreba care sunt acele fapte incorigibile și incompatibile cu caracterul meu de preot, probate de sf.-voastră [și] cum să mă corijez — dând semne de îndreptare întru *aceasta*?

Nu mă îndoiesc că, puind mâna pe conștiință-vă și întrebându-o — numai dacă n-ar fi ipocrizia la mijloc — ați răspunde așa: Spiritul de modestie, independența, sinceritate, onestitate; francheța, curajul opiniunilor tale și fermitatea de caracter ce pozezi, voind a-ți susține demnitatea de om, te fac a fi urât de noi; și pentru a te corige, trebuie să adoptezi contrarul acestora.

Nu, niciodată nu voiu face aceasta. Totdeauna — ajutându-mi D-zeu — mă voiu sili a poseda calități bune, pe care să le pot dedica la ocaziune oamenilor de simț, onești, cu capacitate, și cari lucrează în legalitate.

În fine, dacă, conduși de spiritul de ură și răsbunare, credeți că, lovind în *onoarea* și existența oamenilor care nu se pot apăra decât cu lacrimi și rugă îndreptate cătră ceriu, faceți acte de moralitate și aduceți prinos lui Dumnezeu — fie după credința-vă.

Eu însă, din parte-mi, n-am decât a vă ruga ca orice pretențiune veți mai ave de-acum înainte asupra-mi, să binevoiți a mă urmări la tribunalele *civile*.

Primiți, vă rog, onorabile președinte, asigurarea respectului datorit.

I. Creangă“ (68)

Ex-diaconul luă un timbru de 25 bani din propriul debit, îl lipi pe coala scrisă și mână pe fratele Zahei în curtea Mitropoliei, unde se afla consistoriul, și despre care mai târziu, în manualul său de *Geografia județului Iași*, scria cu ironie conținută: „În Iași mai este un feliu de judecătorie, care judecă numai pe clerul bisericesc, adică preuți, diaconi, călugări și dascăli. Această judecătorie se numește *consistoriu* și judecătorii sunt preuți.“ Cu puțin înainte, debitantul își vărsase focul și pe Tell, și pe călugărul misterios, care sucise capul nevastei, publicând inutila jalbă către ministru în *Noul curier român* din 23 septembrie. Înveninați de retorica tăioasă a diaconului membrii dicasteriei iscălră într-un suflet moartea limbii care-i mușca așa de rău. La 10 octombrie comisia, dibuind prin pravilele bisericești și luând în considerație „comerțul de tiutiu“ și mai ales „lipsa de respect către autoritățile constitutive ale bisericii“, decide ștergerea din tagma diaconicească a debitantului satiric, iar la 5 noiembrie iscăliturile arhieriei și episcopilor Moldovei sunt adunate, cu excepția aceleia a lui Filaret Scriban.

După ce scăpă de rantie și potcap, Creangă găsi că sosise clipa de a scăpa și de nevasta care nu ședea unde-i era locul. La 25 februarie 1873 ceru tribunalului pronunțarea divorțului pentru „abandonarea domiciliului de șase ani de zile“ și alte insulte tot atât de grave, pentru care soțul cita cu aceeași pedanterie ca și în chestia bisericească articolele pricioase din codul civil. Ileana Grigoriu nu tăgăduiește nici una din acuzații, și divorțul se pronunță în favoarea soțului la 5 septembrie 1873 (189). Și pentru ca răfuiala cu toți dușmanii să fie plină, e foarte cu putință, ca fostul diacon să-și fi trimis potcapul și anteriorul, cu care n-avea ce face, la Mitropolie cu mesajul batjocoritor: „De la această biserică mi s-au dat, la această biserică le dau“ (107).

VI. PEDAGOGIA LUI CREANGĂ

Nepăsarea față de muștrările sfințelor fețe mai avea și altă pricină. De vreo câțiva ani Creangă era vârat până-n gât în facerea unor manuale școlare, de la care aștepta mare folos moral și material. Îndemnul de a compune cărți trebuie să fi venit direct ori indirect de la Titu Maiorescu, însă nevoia grabnică de manuale în școală fu hotărâtoare. În anul 1867, deci pe când îi fugise nevasta, Creangă se uni cu cinci institutori, cu C. Grigorescu, Gh. Ienăchescu, V. Răceanu, N. Climescu, A. Simionescu, spre a compune un abecedar ca lumea. Până atunci copiii învățaseră cum da Dumnezeu și după cum era și dascălul, cărți fiind puține și proaste. Creangă găsisese la intrarea în învățământ abecedarul unui Iarca. Față-n față ședea două școli. Cea veche, lancasteriană, era cum o văzusem la Humulești în școala lui bădița Vasile. Scrierea înfățișa un moment mai înaintat despărțit de citire. O clasă se făcea cu niște bănci, cu o ladă de nisip, cu niște cercuri de fier înfipte în perete și cu tablouri ori trătăji. Învățătorul lua câțiva băieți mai buni și-i vâra pe fiecare într-un cerc de fier și apoi trimitea pe ceilalți să se strângă în jurul monitorilor, ca să afle de la ei tainele alfavitelor. Fiecare slovă era arătată individual și învățată ca atare, și când copilul cunoștea toate aceste semne, dascălul punea pe băș silabe și începea să silabisească: be, a-ba, ce, a-ca. Asta se chema metoda silabării, care, dacă școlarul n-ajungea mai departe, ducea la ciudățenia ca el să poată silabisi, dar să nu poată scrie. Semnele, ciudate, cu forme de jigăanii și nume caraghioase (az, buche, vede, glagore), cereau mari eforturi de atenție și de memorie, și, astfel, se întâmpla ca ciracul să piardă multă vreme până să răzbească alfabetul. Ca-n China, scrierea și citirea erau o învățătură înaltă, și prin bănci se vedeau mustăți și bărbi. Preparanzii care veniră la școala lui

Titu Maiorescu știa, unii, abia citi și scrie, încât directorul se văzuse silit a le preda adâncile științe ale gramaticii, ortografiei și celor patru operațiuni. Cu simplificarea ortografiei române, cu venirea în învățământ a unor profesori mai pregătiți, precum și datorită înrâuririi Ardealului, care avea un învățământ mai înaintat, se introduse în școală metoda scriptologică, aceea prin care cititul se nvață odată cu scrisul. Așa predau acum foștii elevi ai lui Maiorescu, însă n-aveau abecedare. Un abecedar scriptologic, compilat după manuale străine, dăduse la iveală în 1864 un evreu Schwartz, care se gândise la copiii de la școlile confesionale evreiești. Metoda *Cursului de scriere și citire* i se păruse chiar lui Maiorescu „escellentă”, numai că M. Schwartz nu știa bine românește. „D-lui — zicea Maiorescu — a făcut tot ce a putut, dar tot ce a putut d-lui încă nu este suficient” (9). De fapt, Schwartz fusese la Maiorescu pentru îndreptarea manualului în privința limbii, acesta îl trimisese la Darzeu, institutor mai cult, însă manualul nu se alesese cu nici o îmbunătățire, pentru că probabil institutorii români socoteau că nu se cade cu nici un chip să lase pe un evreu să se amestece, unde credeau fără dreptate ei, nu-i este locul. Româneasca biletului evreu este jalnică: „mama dete mie pâne”, „mânca multă chină”, „vara e verde”, „zise că el căzu din zi în zi”, „hoțul a hățuit calul”, „Domnul face milă de noi”, „juna trebuie să se învețe”, „cântă horă”, „servule dute sus”, „junima își bate joc” (11, 203). Încă din primii ani de învățământ Creangă începu să strângă material în vederea unui manual pe care găsi cu cale să-l facă în unire cu alții, ca să-l poată răspândi mai bine, și după trei ani de institutorat se așeză la treabă. Strânse abecedare ardelenesti și străine, și, ca să le poată citi, începu chiar să ia lecții de limba franceză de la colegul I. A. Darzeu. Dar se plictisi curând și se încredință probabil că pentru o treabă așa de simplă ca învățarea scrierii și cititului ajunge o minte dreaptă și o bună stăpânire a limbii naționale. Pe amândouă socotea că le are cu prisosință. Amintirile prietenilor despre această parte a activității povestitorului privesc o epocă mai lungă, deoarece Creangă și-a muncit mereu cărțile, prefăcându-le, corectându-le. Omul fiind același

oricând, putem să ne închipuim cum și-a început Creangă cariera de autor. Colaboratorii s-au adunat și și-au împărțit treaba. Unii aveau să se ocupe de una, de partea științifică de pildă, alții de alta. Creangă își păstră partea literară și dreptul de a trece prin ciur totul din punctul de vedere al corectei vorbiri. Titlul fu desigur discutat. Ceilalți institutori fiind, ca toți normaliștii, îmbătați de didactică și sub înrâurirea școlii lui Maiorescu, țineau să se observe în rândul întâi metoda. Creangă credea foarte puțin în pedagogie și foarte mult în bunul-simț, și principiul lui, dedus din experiența-i de școlar, arată a fi: să nu sucești mintea. Singurul lucru care-i păsa era să iasă o carte românească, s-o poată pricepe oricine. Trebuia însă oricum să se vadă chiar din titlu deosebirea de metodă dintre acest abecedar și celelalte, că adică este după principiul legografic, și prin urmare titlul ales fu: *Metodă nouă de scriere și cetire*. Asociații se strânseseră în multe seri, chiar începând din anul școlar 1863 — 1864 în localul școlii de la Trei Ierarhi, încât chestiunea era acum mai mult de a rândui materia. Pentru redactare se adunau când la Creangă, când la Răceanu, dar probabil mai ales la Creangă, pentru că diaconul lucra în sudori și voia să se simtă la largul său. Țăranul, când prășește, stă cu piciorul gol și cu pieptul desfăcut și scuipă-ntâi în palme. Creangă, om cu mintea limpede, cu toate că greoaie la mers, avea munca intelectuală dificilă. Coada de la ceafă trebuie să-l fi ros chiar de acum.

Prietenii îl găsiră, pe când innoda altă carte în bojdeucă, fără alt veșmânt decât o cămașă de pânză albăstrie, lungă până la călcâie, cu papuci în picioare, stând pe marginea patului și scriind pe o masă alăturată. Deci cei șase institutori compuneau cartea laolaltă, examinând fiecare bucată și dându-și părerea. Ienăchescu, poreclit Ghiță Chițibuș, interesat mai mult de partea materială a întreprinderii decât de cea pedagogică, se-ntindea pe canapea ori pe pat și se ținea de glume.

„— Bine, mă Ienăchescule — îl muștrau colaboratorii — tu ai venit aici să ne ții de vorbă lungit pe canapea, ori să lucrezi de-a valma cu noi?“

Ienăchescu, leneș, ipocrit și fudul, zicea:

„— Ce, voi, proștilor, încă n-ați priceput că eu sunt maiestru care dau semnul și direcția, iar voi sunteți uvrierii, muncitorii cu trupul? Nu cumva ați cerca să schimbați mersul social făcând ca maiștrii să muncească și uvrierii să șadă?”

Creangă se prefăcea mirat de istețimea leneșului și observa ironic:

„— Ce deșteptăciune, sfinte Nichifor, și noi să nu-l pricepem!” (95)

Purtarea de mai târziu a lui Ienăchescu arată că prietenul glumea și nu prea și că era serios convins de superioritatea lui. El nu înțelegea deloc de ce Creangă se poticnește atâta într-o vorbă, ca și când n-ar fi bună oricare din clipa când ai înțeles ce vrea să spună. Creangă drămuia fiecăruia cuvânt, îl suna, căuta să determine bine ideea și să găsească expresia cea mai nimerită și mai românească. Cunoscător adânc al limbii țărănești, sac fără fund de cuvinte neaoșe, de zicale și de snoave, el venea, la fiecă idee, cu o listă de vocabule pe care o dădea tovarășilor să aleagă. Noul autor didactic își însemnase definiția neologismului și-și propusese chiar să întocmească o listă a neologismelor de prisos. „Neologisme — însemnase el pe foaia unei gramatici — se cheamă toate cuvintele introduse în limbă, unele fără trebuință, și pentru care putem găsi un cuvânt românesc corespunzător, d. p. fructifer (roditor), compun (alcătuiesc), a neglija (a neîngriji), unanim (într-o inimă), patern (părintesc), am fost în cura lui (am fost în căutarea lui) ș. a.” (225). Creangă se ținea de programul lui cu îndârjire, cu religiozitate și nu se lăsa bătut cu una, cu două, spre plictiseala unora. Discuția degenera în petrecere cu băutura și snoave, însă glumele spuse de Creangă dovedesc că autorul era posedat de năluca manualului. În legătură cu o controversă asupra neologismelor trebuie să fi spus el această anecdotă în casa lui Răceanu: Fiind mic, cineva îl trimisese să cumpere borș de la Maria borșerița. Când intră în casă, Maria ședea pe cuptor și se văieta: „Valeu, valeu, Ionică dragă, nu mă pot scoborî, că *teribil* mă doare *corpul* și nu te pot *servi*, dar ie-ți și tu o oală de borș din puțină, însă să iei seama ca să nu-mi *deranjezi* huștile”. Anecdoticul voia, prin urmare, să atragă atenția asupra ridicolului neologismului introdus într-un mediu lexical nepotrivit. Dar,

precum stilul însuși din corespondență stă mărturie, Creangă nu primea nici pedanteria vorbirii care fuge în mod artificial de orice înnoire. Spre a dovedi comicul purismului, va fi spus această altă anecdotă filologică: Pe lângă Humulești, o „poseserită“ bogată și fudulă primea într-o zi musafiri de la târg. Oaspeții lăudară cafeaua. Atunci ea le povesti răul pe care îl trăsesse cu o slugă căreia îi dădea mereu cafeaua în foc, încât rămânea fără *spumă*, și care aducea musafirilor *ulcicuțile* fără *tălgirașe*. Prin urmare (aceasta se arăta a fi morala), nu se cade a înlătura nici vocabule curente ca *ceașcă*, *farfurioară*, *caimac*, atunci când claritatea vorbirii le cere (106). Deosebit de vocabular, îl preocupă pe Creangă alunecarea lesnicioasă a frazei, cadența ei. Fraza era citită și răscită, spre a se surprinde punctele de poticnire ori de întunecare. Preocuparea de muzicalitate poate să pară uimitoare la un țăran. Fără îndoială că la mijloc este în rândul întâi o vocație firească de mare prozator. Însă povestitorul trebuie să fi descoperit și vreo lumină teoretică pe undeva, de pildă, în observațiile de stilistică ale lui Maiorescu. Dealtfel, ca diacon, avea urechea plină de ritmica frazei de Scriptură. Oricâtă alterare am găsi în amintirile rotunjite ale contemporanilor, este una care ne înfățișează un Creangă, autor, foarte probabil. Creangă alcătuiește o carte de citire împreună cu Răceanu și Grigorescu, și ca să fie mai liniștiți, fiind vară, merg la Ungheni. Este de față și Ienăchescu, cel nelipsit. Acolo, într-o odaie goală, în jurul unei mese de brad, începe ședința. Creangă scoate dintr-un ghiozdan școlăresc manuscrisele sale, pline de ștersături.

„— Ei — zice Creangă, așezându-se pe scaun la masă — haide să-ncepem. Cetesc deodată, pe urmă or mai ceti și alții.“

Creangă deschide un caiet (din *Învățătorul copiilor*, 1871).

Toți ceilalți s-așează pe scaune să asculte cititul și să discute unde o fi nevoie.

Creangă își face cruce și începe:

„— Doamne ajută! Titlu: *Inul și cămeșa*. Ascultați?

— Da, ascultăm, zi-i.

— Ei, *Inul și cămeșa*... Din in ca și din cânepă tot pânză se face... A!... stai, cum vine aice: Din in ca și din cânepă tot pânză se face?...

Cum vi se pare vouă?! Ian ascultați: Din in ca și din cânepă, *tot pânză* se face?... Din in ca și din cânepă, *tot pânză* se face?... *Din in* ca și din cânepă... Din in?... Din in?... din in ca și *din cânepă*?... *din cânepă*... Din in ca și *din cânepă*, tot pânză se face...

— Ei, dar dă-o dracului — zice C. Grigorescu — ce tot o frământă și-o învârtești atâta?!...

— Ei, ascultați cum vine, zice Creangă. Din in ca și din cânepă, *tot pânză* se face...

— Ei, cum vine, cum vine!... dac-o tot sucești acolo... adaugă C. Grigorescu.

— Ei, lasă-l, să vadă cum vine, zice preotul Ienăchescu, scoțând portabacul, să-și facă o țigară.

Creangă își pune mâinile la urechi și cetește înainte, cu diferite întreruperi și diferite accentuări de cuvinte: Din in ca și din cânepă tot *pânză se face*...

Preotul Ienăchescu, cu chipul lui de Crist cam blond, șade la capătul mesei spre stânga, cu cotul stâng pe masă, și își fumează liniștit țigara. C. Grigorescu, roșcovan, cam mărunț, dar bine legat, chiar cam gras, se scoală de pe scaun, își trece de vreo câteva ori mâna prin păr, dă de vreo două ori din cap la dreapta și la stânga, ca și cum ar fi voit să-și dezmoștească gâtul, apoi s-apucă de făcut țigară.

Răceanu, cam spân la față, șade pân-acum cu coatele pe genunchi și cu bărbia rezemată în mâini, în palme și se uită în pământ.

Creangă, cu mâinile la urechi, îi dă-nainte: Din in ca și din cânepă tot pânză se face.

Stau așa o bucată, poate vrun sfert de oră, apoi Răceanu se scoală și iese afară.

C. Grigorescu se ridică și el și iese după Răceanu. Preotul Ienăchescu se uită după Grigorescu, mai stă o bucată, și haide, iese și el afară.“

Prietenii își pierd vremea prin sat până seara, uitându-și de Creangă. Când se-ntorc, autorul, îndârjit, șede tot la masă și scanda:

„— Din in ca și din cânepă, tot pânză se face.“ (217)

Propozițiunea nu se află în dialogul *Inul și cămeșa*, și intenția de caricatură a anecdotei este învederată. Însă prietenii povesteau asta

chiar față de Creangă, semn că pedanteria ritmică a fostului diacon devenise proverbială. Cu tot zelul diaconului, *Metoda nouă de scris și cetire*, precum și celelalte cărți ce urma să nu ieșiră așa de bune cum ne-am închipui. Astăzi ele ar fi nepotrivite prin chiar limba lor. Fie inexperiență din partea lui Creangă (a cărui limbă oscilează acum de la expresia neaoșă până la neplăcutul neologism mahalagesc), fie împotrivire din partea colaboratorilor, limba e destul de pestriță. Într-o carte se află scris: „pentru ce veni copiii la școală“; „mobilarul școlii“; „cunoștință chiară“; „diligenta furnică“; „fidelitatea și atașamentul cânelui“; „Cerbul petrece cu amoare lângă isvoarele apelor“; „necesități“; „confusă“ (rușinată); „spectacol“ etc. (245). Creangă este desigur acela care, neputând s-o scoată la capăt cu prietenii, obține măcar învoirea de a pune câte o notă și a lămuri că „amoare“ înseamnă dragoste. „Propoziției“ i se zice „propusăciune“, însă după pilda lui Titu Maiorescu, care în *Regulele limbei române* publicate în *Anuarul Institutului Vasile Lupu* din 1863/64 folosise același termen. V. Alecsandri, care primise în 1874 și *Metoda nouă și Învățătorul copiilor*, găsea că „amândouă sunt bune, însă au defectul de-a fi prea mult împestrițate cu *iune*, și ortografia lor prea presărată cu u“ (4). Adevăratul merit al *Metodei* era că încerca să întrebuițeze treptele formale și să se bizuie mai ales pe percepție. Dar totul era încă stângaci, și trebuitorile ilustrații lipseau deocamdată, încât, cu rezerva limbii adevărat românești, prea mult progres față de abecedarul lui Schwartz nu se vedea. În partea întâi a cărții se arătau cu caractere mari de scris și de tipar litere mici: *i n, in, n i, ni, n u, nu, nun*; apoi *cu, cuc, nuc, mi, mic, muc, cum, ham, hop, hap, ah* etc., adică cuvinte „une-silabe“. În chipul acesta credeau autorii că au rupt-o cu metoda tratajelor. În fond, afară de învățarea scrisului cu a cititului, era cam același lucru. Se introduceau treptat vocale și consoane, puse în combinații felurite, întâi monosilabice, pe urmă polisilabice. Apoi se trecea la „propuseciuni“. Dar planta textilă *in*, abstracțiunea *nu*, noțiunea complexă *nun* nu deșteaptă nimic limpede și concret în mintea unui copil. Trebuiau alese câteva reprezentatii familiare: *ou, os, cal*, etc.. însoțite de ilustrații, care apoi, despărțite în elemente, să susțină memoria su-

netelor și formelor. „Propusăciunile“ cu vorbe monosilabice, lipsite de reprezentarea iconografică și date fără un anume plan de percepere a lumii, sunt fără noimă, chiar ridicule: „văd un cal alb pe șes“; „la foc mă ard“; „urc un sac“; „pun orz în car“; „nu mă ung cu unt pe cap“; „fac un arc“; „mă tem de urs“; „fac un imn“; „of! văd la pod un om orb“. În partea a doua a *Metodei* se făcea prea de timpuriu analiza gramaticală. Singularul se numea „singurit“ și pluralul „înmulțit“. În partea a treia se găseau istorioare morale, fabule, poezii și proverbe. Bucățile sunt în genere uscate, fără culoarea care izbește închipuirea copilului. De pildă:

„Tata și copilul seu

Copile dragă! mâne se deschide școala și toți copiii de etatea ta se duc să înceapă a învăța. Copilul prin învățatură se face cuminte.

În școală, copiii șed pe nisce scaune lungi (bănci) unul lângă altul; ei nu se joacă, ci stau binișor cu ochii îndreptați spre învățător. Acesta li vorbește despre tată și mamă, despre frați și surori, despre animale mari și mici“ etc.

Unde este mai multă culoare descriptivă, acolo putem bănui mâna lui Creangă, ca în *Ciobotariul*, amintire poate din vremile fălticenene:

„Meșterul care ni face ciobote se chiamă ciobotariu. Materialul din care le face se compune din piele suptire pentru turetce și căpute, piele groasă pentru talpe, ață de cânepă pentru cusut, cue de lemn mici pentru prins talpele și altele. Instrumentele cu care el se servește la această lucrare sunt: sula, ace sau peri de mascur, o custură tăioasă pentru curățat talpele la margini, un ciocan, nisce clește, calupuri mai mari și mai mici șanuri și altele.

Maistrul mai are pe lângă sine doi sau trei învățăcei (ucenici) pre cari i-au luat de la părinți sau de la rude, ca să-i învețe ciobotăria, și alți câțiva pre care i-au și învățat și care acum lucrează maistrului cu plată, numiți calfe. Cine are trebuință de ciobote se duce la mastru și tocmește să-i facă“ etc.

Mare trebuie să fi fost mirarea prietenilor când Creangă, sfios, scoase la iveală o poezie de pus în abecedar, și anume, *Păsărica în timpul iernii*, compunere stângace și naivă, în genul Văcăreștilor:

Iarna ninge și îngheață,
Frigul crește tot mereu,
Păsărica cea isteată
Nu mai zice cântul seu!

Ci sburlită și-ntristată,
Flămândă ca vai de ea,
Pe la drum mâncarea-și cată,
Nimeni nu-ngrijesc de ea!

Când afară viscolește
Ea s-ascunde tremurând
Într-un dos, unde găsește,
Nu ca vara ciripind,

Dumnezeu care a creat-o
Pe dânsa, ca și pe noi,
O hrănește ș-o-ncălzește,
El o scapă de nevoi!

Conștiincioși, autorii făcură chiar câteva aplicări în clasă, ca să vadă dacă metoda era bună (95), apoi umblară să găsească editor. La cine să se ducă în privința asta dacă nu la Maiorescu? Se înființase atunci societatea „Junimea“, care făcea editură. „Junimea“ primi cartea, dar se constată că n-avea literă caligrafică. Atunci, în primăvara anului 1868, înființându-se Societatea pentru învățatura poporului român, merseră la aceea. O comisie compusă din I. A. Darzeu, pentru care Creangă avea o mare stimă, M. Buznea și Ioan Stavrat primiră abecedarul cu condiția să li se înapoieze capitalul și câștigul ce s-ar fi scos de la edițiile I și a II-a. Cartea ieși în 1868, tipărită la H. Goldner, și costa 43 parale sau 33 bani. I se făcu o atât de bună primire, încât ediția a II-a apărea tot în 1868, de nu va fi la mijloc vreo manoperă pentru a scăpa mai iute de obligația față de editor. Cu ediția a cincea, care ieșea în 1871, cartea ajunsese la fantasticul tiraj pentru acea vreme de 36.000 exemplare (245, coperta). Ministerul dăduse numai-decât aprobarea. Cele trei ediții, libere de orice apăsare contractuală, trebuie să fi adus un câștig proporțional bunilor colaboratorilor dacă Creangă a fost în stare să-și cumpere casă. Încurajat de succes și sigur de acum încolo de-a putea trăi fără a se umili tagmei preotești, se așternu din nou la lucru, de astă dată în colaborare numai cu C. Grigo-

rescu și V. Răceanu, și scoase în 1871 *Învățătorul copiilor; carte de citit în clasele primarie, cu litere slove și buchi cuprinzând învățături morale și instructive*. Cartea are material literar și material științific, acesta din urmă foarte viu criticat din invidie, dar fiind într-adevăr în bună parte nepedagogic. Cartea e de un savantlâc cu totul nepotrivit menirii ei și e înțesată de neologisme. Sunt unele bucați chiar „științifice“, în care măcar în stilizare se recunoaște mâna lui Creangă. De pildă:

„*Drumul-de-fer*”

Ia! băeți; vine *trenul*, zise domnul învățător. Ce frumoasă descoperire! Cu puțină apă și câteva lemne aprinse ori cărbuni de pământ aprinși, se poartă c-o iuțea foarte mare atâtea *vagoane* sau trăsuri, pe care sute și mii de cai ori boi nici le-ar putea urni din loc. Bietele animale! au mai scăpat puțin de munca cea grea. Cum se poate asta, domnule? Eaca cum: la mașina drumului-de-fer, care se mai chiamă și *locomotivă*, se află un cuptor, în care ard lemne ori cărbuni de pământ; deasupra cuptorului este o căldare seu cazan, umplut cu trei părți apă și-o parte deșert, unde se ridică *vaporii*; căci știți că apa, prin puterea cea mare a căldurei, se preface în vapori. Acești vapori trec de-acolo prin două țevi de fer la locomotivă, unde se află o mașinărie foarte meșteșugită, lucrată numai din fer și compusă din mai multe *cilindre* seu suluri, *roțițe* și *roate*“ etc.

Inspirat de noul pe atunci în România mijloc de locomoție, Creangă făcu această compunere poetică, punând în stihuri ideile de mai sus!

Clopoțelul de la *gară*
A dat semnul de pornire.
Toți-n grabă alergară,
Toți, cu toți într-o *unire*...
Rar rămâne un drumeț

Surd la astă deșteptare...
Somnorosul e isteț
Când e ora de plecare,
Sare iute în trăsură
Pasagerul îngrijit,

Trenu-n grabă se smuncește,
 Trenu, eată-l, a pornit!
 Fumul esă, trenul sboară,
 Pasajerii, liniștiți,
 Orice vreme-a fi afară,
 Au pornit, îs buni porniți!
 Animalul, ce odată,
 Sub jug, greu se chinuia,
 În trăsură astă dată
 Parte dreaptă și el iea...
 Mașinistu-i surugiu,

Țipătoarea, biciul seu,
 Ear vaporii, cai fugari,
 Îmboldiți de foc mereu!
 Nici te simți, și ai ajuns
 La părinți, rude, amici.
 Când odată puteai perde
 Interese mari și mici.
 Eacă mintea omenească
 Până unde a ajuns.
 A ajuns ca să domnească,
 Pân' și colo-n aer sus!

I. Creangă

Diaconul poet mai puse în cartea de citire și această poezie morală:

Nu lucrezi, — n-ai ce mânca.
 Ar fi un mare păcat
 Omul leneș de-ajutat.
 Știți Dumnezeu ce a dat
 Omului când l-a creat?
 Membre bune-ndemânoase,
 Creieri în cap de ajuns,
 Minte, graiu, simțiri, virtute,
 Toate-n el perfect le-a pus.
 Dacă lenea-l dominează,
 Singur este vinovat;
 Cine ziua nu lucrează
 Doarme noaptea nemâncat.

Bine-a zis biata furnică
 Greierului *calicind*:
 „Ați petrecut astă veară?!
 Joac-acum d-ei fi putând!
 Ear la veara viitoare,
 Măi jupâne grieruș,
 Fii ca mine strângătoare,
 Nu tot trage din arcuș!
 Ț-ei deda corpul la lucru?
 Lenea nu te-a domina;
 Și la earn-având strânsură,
 Lipsa-ți vei întâmpina.“

I.

Creangă

Cine citește, fără a cunoaște destinul autorului, aceste poezii pline de haz în năstrușnicia lor nu poate bănuși că din micul știutor de carte

pe care-l destăinuie aceste potriveli lipsite de noblețea expresiei va ieși un mare prozator.

Și acest op didactic se bucură de o bună primire și avu multe edițiuni.

Creangă era deci ocupat cu revederea și corecturile *Metodei* (care ajunsese la ediția a VI-a) și ale *Învățătorului*, când în 1872 îi pică din senin destituirea. Cărțile mergeau, firește, dar puteau fi și ele amenințate, și apoi toată bucuria pusă în ele se spulberase. Din fericire, după un an, la 27 mai 1874, Tell plecă de la Ministerul Instrucțiunii, și în curând Maiorescu îi ia locul. Creangă este reprimat în învățământ la școala de băieți nr. II din Păcurari. Avem catalogul copiilor clasei I în număr de 23 școlari din anul 1866—1867. Foarte mulți sunt evrei, și e sigur că se purta cu toți fără deosebire, cu aceeași părintească grijă, însă la note e cam aspru, iarăși fără deosebire. În vara lui 1875 ținu învățătorilor din județul Iași, într-un grup de prelegeri organizat de Eminescu, o conferință despre metoda de a învăța pe copii citirea și scrierea (metoda legografică) (64). Ministrul, care inspectase școlile primare și văzuse că învățătorii se țin tot de metoda veche și numai citesc din cartea nouă a lui Creangă, întrebă chiar pe Creangă dacă n-ar putea întocmi un curs practic de lămurire pentru învățătorime și-l invită să facă și o călăuză pentru folosirea noilor manuale (203). Măgulit de atenția ministrului, Creangă se puse la lucru împreună cu Gh. Ienăchescu și compuse *Povățuitoriu la cetire prin scriere după sistema fonetică*. Guvernul însă căzu, noul ministru nu aprobă cartea și autorii fură nevoiți, sau, mai bine zis, se crezură datori, din respect pentru Maiorescu, să tipărească broșura pe cheltuiala proprie în 1876. Cheltuiseră 30—40 de galbeni, și toată ediția ședea în pod la părintele Ienăchescu, fiindcă învățătorii n-aveau gust să cumpere cărți pentru ei. Un singur exemplar — scria Creangă lui Maiorescu la 10 noiembrie 1876 — „l-am vândut d-lui Sigara, avocat, care mi-a arătat că are dorință a se ocupa și cu didactica. Cal bătrân să învețe la umblat.“ „Dar nouă nu ne pasă — adăuga el glumeț — l-am zmomit, de

mi-am scos 1 1/2 franc, și pace bună. De acum poate să se povățuiască cu dânsul cum știe și la ce știe.“

Astea sunt operele didactice de căpetenie ale lui Creangă, și în ele se cuprinde toată arta lui pedagogică. Dar el, ca dascăl, ce fel era? Aceasta o ghicim din cărțile lui și din amintirile normaliştilor.

În prima zi de școală, la 15 septembrie, Creangă intra în clasă zâmbitor, când era în toane bune, și cu gust de vorbă zicea „bună ziua“ (223). Copiii lui fiind de clasa întâi, intrați abia acum în școală și plini de frica necunoscutului, el lua fața potrivită, care face mai puțin înfricoșător un popă. Îi îmbrățișa într-o privire totală, ca să le cunoască „fierul“, adică fizionomia, îi întreba probabil de nume, și când copilul îi zicea „părinte“, ca să le arate cum că e om ca toți oamenii, îl invita să-i spună „domnule.“ Apoi îi rânduia în bănci după înălțime. O dată sfârșită așezarea prin bănci, Creangă se ducea înspre catedră, care era numai o masă, lua scaunul de acolo și-l punea lângă bănci, apoi se așeza pe el. Mișcarea aceasta trezea, firește, curiozitate și temere, și în tăcerea anxioasă micile inimi băteau cu putere (201, 246). Diaconul îi întreba deodată mângâindu-i cu „măi țacă“, ce jocuri știau să se joace, dacă se jucau de-a baba-oarba, mijoarca, paiul, ulcicuța, „puia-gaea“, „ineluș-învârtecuș“, cum le jucau, cine era mai tare la unul și la altul și alte de acestea. O ușurare mare se producea în sufletele copiilor, urmată de veselie. Copiii, prinzând inimă, intrau firește în vorbă, și diaconul le făgăduia — nici mai mult nici mai puțin — să-i pună să se joace jocurile ce ziceau că le știu. Cu astfel de vorbe trecea un ceas, și clopoțelul suna, scuturat poate la „școliță“ chiar de Creangă, care era acolo unicul și de toate. Recreația ținea un ceas întreg. După ce trecea ora de recreație institutorul venea în curte în mijlocul copiilor, dacă era vreme bună, și se arăta gata să se joace cu ei jocurile de care vorbise. La aceste jocuri, Creangă, redevenit copil în Humulești, lua parte serios, vorbind așa ca și când ar fi fost personal interesat la izbânda unei părți. Jucându-se odată, la câmp, jocul mingii, Creangă, intrând în competiție, ceru bățul de

lovit unui băiat și dădu mingii o lovitură zdravănă. Mingea zbură de parte, însă căzu în mâinile unuia din băieți.

«— Îi un cuc, îi un cuc!» strigară atunci copiii în limba specialității.

Creangă examinează serios situația și, dându-se deoparte spre a se așeza pe iarbă zise:

«— Apoi de acum ne-au scos din bătaie!» (201)

După un ceas de joacă, diaconul își vâra copiii în clasă, îi punea să spună rugăciunea, împreună cu el, desigur, și apoi le da drumul militărește în șiruri de câte doi, cu porunca de a se păstra rânduiala aceasta cât mai departe în oraș. După un astfel de început de școală, copiii erau nu se poate mai bucușii și după amiază veneau cu toată voioșia. Acum Creangă sta iar de vorbă, întrebându-i amănunțit cu „măi țacă“ în sus, „măi țacă“ în jos cum îi cheamă: Care le e numele de botez? Dar cel după tată, ori după mamă? Cum se numește târgul? Pe cine au ca vecini? Astfel de întrebări ușoare liniștea pe toată lumea asupra firii școlii și dădea oricui sentimentul că știe ceva. Ceasului de convorbire între copii și institutor îi urma iarăși un ceas de recreație, după care afară, ori în clasă, Creangă făcea cu copiii puțină gimnastică. O învățase de la Soueris ori de la altcineva, fapt este că institutorul era foarte mândru de această noutate. Părintele Vasile Grigorescu, fostul lui catihet supleant la Fălticeni, vizitându-l la școala din Păcurari, rămase mirat de ceea ce nu mai văzuse în nici o școală, anume, de gimnastica mâinilor pe care o făcu Creangă cu copiii la sfârșitul unei ore (68).

A doua zi institutorul intra în miezul lucrurilor, dar fără nici o carte, căutând numai să îndrepte atenția copiilor spre ființe și lucruri, făcându-i să le observe bine și să le deosebească. Întrebările, în duhul *Povățuitorului*, pe care le punea ca să ajungă pe calea socratică la definirea noțiunilor erau hazlii, ba chiar puțin cam năstrușnice. Astfel de întrebări trebuie să fi stârnit în clasă un chicot necurmat, dacă cumva le-a pus:

«— Văzut-a-ți mătă? întreba, de pildă, Creangă.

— Am văzut mătă! răspundea acela pe care se oprise degetul in-

stitutorului.

— Câte picioare are mâța?

— Mâța are patru picioare.

— Câte urechi are mâța?

Râsete în clasă.

— Mâța are două urechi.

— Câte cozi are mâța?

Alt chicot și răspuns biruitor:

— Mâța are o coadă.

— Câți ochi are mâța?

— Mâța are doi ochi.

— Câte aripi are mâța?

Râsete clocotitoare.

— Mâța n-are aripi.

— Dar pene are mâța?

— Mâța n-are pene.

— Ce are mâța în loc de pene?

— Mâța are păr.

— Mâța mănâncă fân?

— Mâța nu mănâncă fân.

— Ce mănâncă mâța?

— Mâța mănâncă șoareci, vrăbii, lapte, pește, pâne, carne, slănină etc.

— Ce be mâța?

— Mâța be apă.

— Unde-i place ei să doarmă?

— Mâței îi place să doarmă pe cotruță.

— Ce treabă face mâța?

— Mâța prinde șoareci.

— Poate mâța cotcodăci?

— Mâța nu poate cotcodăci.

— Poate mâța zbura?

— Mâța nu poate zbura.

— Pentru ce?»

Și dialogul acesta, cam bufon, mergea mai departe până ce institutorul se încredința că școlarii s-au obișnuit să observe un obiect pe toate fețele. Pe urmă căuta s-ajungă la definiție.

«— Colo, la ușă, este un loc, în fundul clasei încă este un loc; în pod încă este un loc. Poate mâța merge singură de la un loc la alt loc?

— Mâța poate merge domnule — răspundeau copiii — din loc în loc.

Creangă lua atunci cea mai solemnă mină:

— Acum țineți minte! Cine poate merge singur de la un loc la alt se numește *ființă*». (246)

Când venea chestia scrierii și citirii, care se învățau împreună, Creangă punea pe copii să-și linieze plăcile cu un cui, liniind și el tabela clasei. Le arăta cum să țină în mână condeiul și-i învăța să facă tot felul de semne, linii orizontale, verticale, piezișe, încovoiate. Încerca să se lămurească cu copiii, prin întrebări, asupra sunetelor dintr-un cuvânt bunăoară *orez*, și când credea că lucrul e înțeleș, scotea la tabelă un băiețaș și-i poruncea să scrie:

«— Ie cridă și fă o linie întoarsă spre stânga, de sus în jos, între cele două linii din mijloc de la capătul de jos al acesteia du una întoarsă spre dreapta ș-o unește la capătul de sus cu cealaltă. Eacă. Aceasta e semnul sau litera pentru sunetul o.»

Copiii trebuiau să facă și ei, cum puteau, litera pe plăci. Ca să facă semnele mai simpatice copiilor și ora mai hăzoasă, Creangă botezase fiecare literă cu o poreclă, încât copilului de la tablă îi zicea așa:

«— Măi țacă, ian fă la tablă pe cracianatu (M); ian fă pe bâr-d[âh]ănosu (B); pe ghebosu (G); pe covrigu(O)!»(6)

Metoda socratică își are însă surprizele ei. Amețiți de ușurința întrebărilor și pierzând, cum se întâmplă, drumul urmărit de institutor, copiii ajungeau să pună întrebări ori să dea răspunsuri neprevăzute.

«— Dimitriule — întrebă Creangă odată la lecția despre persoana verbelor — ce face mămuță-ta?

— Mama coase cămeși pentru mine, domnule.

- Spune-mi, Dimitriule, care e persoana I-a când ai spus zicerea asta?
- Eu, domnule.
- Pentru ce?
- Pentru că eu am vorbit.
- Care-i persoana a II-a?
- Mata, domnule.
- Pentru ce?
- Pentru că eu cu mata am vorbit.
- Și care-i persoana a III-a?
- Mama, domnule.
- Pentru ce?
- Pentru că despre dânsa am vorbit amândoi.

— Bine, Dimitriule, văd că parcă ai priceput despre ce am vorbit; ia întreabă-mă și amu tu pe mine, să mă încredințez și mai bine, priceput am fost? Întreabă-mă așa cum te-am întrebat eu.»

Creangă învățase pe copii să se gândească bine întâi și apoi să vorbească. Băiatul se gândi cam ce-ar putea să-l întrebe pe institutor și, nebănuind ce urmărea Creangă, care voia să definească și persoana a II-a puse această neașteptată întrebare:

«— Domnule, ce face cucoana matale?»

Acest lucru se întâmpla târziu, pe la 1883, când Ileana, fosta nevastă a lui Creangă, se vede că murise. Înduioșat la amintirea frumoasei și necredincioasei femei, fostul diacon, uitând persoana verbului, zise întristat:

«— Hei! mă țâcă! Cucoana mea o fi acum un pumn de țărână.» (118)

Alteori, înfundat de câte-o chestiune la care nu putea răspunde, Creangă s-ar fi apărat tot cu întrebări. De pildă, la întrebarea unui mic evreu „cum chema pe mama lui Moisi?“, Creangă ar fi întrebat la rându-i pe școlarul curios dacă știa cum se chema mama lui, a lui Creangă. Acela mărturisind că nu, Creangă ar fi încheiat victorios (dar totul pare cam îndoielnic):

«— Apoi mama mea a trăit până mai dăunăzi. Dacă n-o știi cum o cheamă pe ea, de unde vrei să știi cum o chema pe mama lui Moisi de-acum șapte mii de ani.» (217)

A povesti în clasă este mijlocul propriu lui Creangă de a ține in-

teresul copiilor treaz. Mai mult decât pedagogie, este aici o plăcere de a spune și o nevinovată deșertăciune. Mai toate poveștile tipărite Creangă le-a citit copiilor în clasă. Simțea nevoia unui public, și desigur că-și zicea că nimeni mai mult decât un copil nu e în stare de a-și da seama de valoarea unui basm. Copiii îi ghiciseră slăbiciunea și, ca să scape de lecție, îi dădeau ghes să le povestească, ceea ce Creangă făcea după ce gusta din plin voluptatea de a se lăsa rugat.

«— O poveste, dom' Creangă... strigau copiii. O poveste!... O poveste!

— Iar cu povești... trece timpul...

— Vă rugăm, dom' Creangă, o poveste!»

Creangă se prefăcea scârbit de lipsa lui de autoritate:

«— V-am deprins cu poveștile estea, și n-apuci una... două, dom' Creangă, o poveste, și iar poveste.» (20)

Sau: «Bată-v-ar pârdaľnica, măi băieți, să vă bată; da' ce socotiți voi, că eu îs sac fără fund de povești? Că dintr-un sac cu făină, dacă iei și tot iei mereu, de la o vreme se mântuie făina: da' voi așteptați pesemne ca din sacul meu să nu se mai mântuie poveștile? Faceți și voi cum făcea odată un om»...(223)

Și cu chipul acesta Creangă spunea povestea. Pentru el școala este o petrecere, un loc de dezlănțuire a limbuției lui grase, o rememorară a copilăriei lui din Humulești, care este partea cea mai bogată a vieții sale, peste care, fire simplă, nu poate trece. În clasă e dascăl și în același timp școlar și, cum e greu să te amesteci în viața copiilor fără să stârnești uimire și gălăgie, Creangă găsește pricini, simulând necesitatea pedagogică. Niște copii se dau iarna cu săniuța pe lunecuşul râpei de la Scăricica. Inceptorul fierbe de dorul de a luneca și el pe sanie. După puțină codire, își aruncă o cațaveică în spinare și-și îndeasă căciula pe cap, iese afară, oprește săniuța de la coadă și apoi, așezându-se pe ea, își dă vânt copilărește, vestind dăscălește că vrea să-nvețe pe mucosi cum trebuie să cârmească cu piciorul sania la cotitură (214). Ca să-și facă cheful de a spune o urătură ca la Humulești, Creangă închipuie o lecție de lectură demonstrativă. El avea să citească urarea, și copiii, ca să se-nțeleagă rostul *Plugușorului*, numai strigătura. Deci Creangă zise cu tot avântul din tinerețe (89):

Mâne anul se-nnoiește,
 Plugușorul se pornește
 Și-ncepe a colinda
 Pe la case ș-a ura:
 Iarna-i gre, omătu-i mare.
 Semne bune anul are;
 Semne bune de belșug,

Pentru brazda de sub plug;
 Doamne, binecuvântează
 Casa care o urează;
 Plugușorul fără boi,
 Plugușorul tras de noi,
 Urați, flăcăi,
 Strigați, măi!

Iar copiii din clasă, fermecați de iluzia urăturii adevărate, strigară din tot pieptul:

Hăi! Hăi!

Exercițiile acestea aveau și scopul de a obișnui urechea copiilor cu buna pronunțare. Citirea se făcea tare, răspicat, cu bună accentuare. Instructorul ținea mâna pâlnie la ureche, se făcea că nu înțelege bine, puneă pe copil să mai repete, o dată și-nc-o dată, ca să se vadă dacă vorbirea sună curat românește (13).

Asta întrucât privește instrucțiunea. În latura educativă Creangă își avea deopotrivă socotelile lui, mai mult ori mai puțin derivate din pedagogia oficială. El era un om cu toane, voios, vorbăreț câteodată, chiar cu o anume aprindere euforică, iar altă dată posac, mânios, în stare de violențe nebune. Cu cât anii trec, cu atât această umoare nestatornică se va accentua, devenind modul sufletesc tipic bolii sale. În toane bune, Creangă e milos. El pofteste pe copii dacă le e frig, să-și pună căciula pe cap (217) și el însuși le cere frumos voie să-și țină capul acoperit.

«— Apoi, măi băieți — le explică el — iară-s nevoit să stau cu căciula-n cap, că-s bolnav; mă doare mereu sâcretu ist de bostan, și mă tem să nu răcesc în hardughia ast de școală, bat-o-ar pârdaľnicu s-o bată, că tare mai trage pustiul de vânt pe la toate colțurile și închieturile!» (223)

Molipsiți de generozitatea „domnului“, copiii se ridică să vâre căciula pe cap unui coleg indecis, care plânge fără să știe bine de ce

(117). Instructorul e totodată plin de grija sănătății copiilor, nu de parte de naiva credulitate:

«— Vasiliu — întreabă el atunci — de ce n-ai venit ieri la școală?

— Îs bolnav, dom' Creangă! răspunde copilul, spunând adevărul ori mai degrabă exagerând.

— Da' ce ai, copile?

— Junghiu, dom' Creangă... iacă aici (și Vasiliu arată locul cu mâna). Când m-apucă, nici că mai pot răsufla.

— Iracu de mine... te-ai răcit... ea să vii la mine... ți-oi da eu ceva, că-ți trece îndată.»

În aceste ape, când e mulțumit de școlari, Creangă îi sărută pe obraz (116) și le dă mici daruri, acadele, nucă de cocos (23), ouă roșii (211). Lăsând la o parte orice disciplină, devine sentimental ca un părinte.

«— Pascule, dragu moșucului, vină fuguța încoace, să te pupe tătuca; vină fuguța, Pascule... Na, Pascule, du-te și tu la cofetărie și cumpără acadele!»

Și instructorul ia de subsuori pe copil, îl suie pe catedră, îi netezește părul și apoi îl sărută cu mari țocăituri pe amândoi obraji.

În toane rele, Creangă ordona deodată scoaterea batistelor (13,201).

«— Scoateți batistele!» tuna el, ștergându-și însuși fruntea îmbrobonată de sudoare c-o mare basma roșie popească, și într-o tăcere înghețată cincizeci de mâini ridicau în sus tot atâtea flamuri.

Domnul dădea apoi sentința pentru cei ce n-aveau batistă:

«— Monitorul să-i însemne și să le ia căciuilile: or sta aici la masă.»

Drept pedepse, Creangă aplică „falanga grecească“ (23), mânuiește pe Sfântul Nicolai (201), bate la palmă cu degetul (211), așază pe vinovați în genunchi pe grăunțe (23) și-i pune sa facă cruci și mătânii (23), iar când e mânios „le pușcă o sfântă de bătaie“ care îngrozește pe cei de față. Dojenit de normaliștii care asistă la lecțiile lui, el pare a se umili și a pune totul pe socoteala mâniei:

«— Pesemne, măi băieți, ce credeți, că nu pricep atâta lucru. Da' ia, natura mea cea ticăloasă! așa-s pornit eu din fire, fără judecată,

când mă mâinii, și pace. Ca când văd că din astă pricină am să-nfund un gros cu mine!» (223)

Dar în fundul sufletului el crede că bătaia e sănătoasă și preasimțitorilor normaliști „de modă nouă“ le spune nu fără ironie:

«— Hei, măi băieți, se vede că nu v-ați pălit cu capul de pragul de sus, ca să vedeți pe cel de jos; voi socotiți că lumea-i toată după un calup. Îți vedea și voi când veți fi ca mine ce trebuie să faceți cu ticăloși de aiștia care sparg ferestrele pe drum și capetele oamenilor. Pedagogia nu-i pentru toți ticăloșii și răii, ci pentru firele blânde.» (119)

Cu toate că trecea drept pionier al școlii noi, Creangă, ca pedagog, nu simbolizează nici un principiu. El e un dascăl de țară cu mult bun-simț și cu talent, care întreabă în dreapta și stânga cu multă râvnă și face tot cum îl taie capul.

VII. ÎN ȚICĂU

Amărât de schima popească, Creangă umblase, pe dată ce strânsese ceva bani din cărți, să-și cumpere o căsuță. De la școlița lui din Sărărie el o luase poate de multe ori în sus, spre barieră, sprijinit în bățul său. Din strada Sărărie, ruinoasă, colbăită, se desface o uliță spre sat, râpoasă, numită Scăricica, iar de aici o altă uliță lungă lunecând la vale, numită Țicăul-de-Sus și scoțând spre văile pe care le face dealurile joase, uscate ale Ciricului și Aroneanului. Priveliștea e dezolantă, sălbatică, fiindcă dealurile de lut sunt abia acoperite de o vegetație de pustă. Din când în când, talanga se aude, și oile turmelor venite din munți la iernatec se văd răsfirate pe dâmb. Puținele căsuțe sunt îngenuncheate atât de umil pe povârnișul unui deal, acolo unde începe valea celuilalt, încât mahalaua pare nelocuită. Ca să se apere de ploile care vin în aceste părți ca potopul și se adună în bălți, neputând răzbate prin solul de argilă, bordeiele se cațără pe maluri și se proptesc în prăjini. Ploaia plămădește ulița și o face un glod vâscos, în care om și vită se cufundă ca pe albia unei mlaștini din care a scăzut apa. Orizontul e rețezat de dealuri, dar dacă urci mai sus pe ele, vezi îndărăt Tătărășii risipindu-se la vale. Creangă era un țăran, și după atâtea neazuri în căsnicie și în diaconie ajunsese sătul până-n gât de „cioflingarii“ din târg (10). Iașul era încă pentru un om ca el un oraș boieresc. Nevastă-sa, care-i fugise de acasă, avea probabil fumuri de cucoaănă, care-l jigneau pe drept sau pe nedrept, ca o atingere adusă tepei lui. Oamenii trecuți repede dintr-o clasă într-alta, fără a căpăta deprinderile cerute de schimbare, sunt foarte lesne de supărat. Orice nepotrivire de gusturi, orice neparticipare la înapoierea lor e privită cu încruntare, ca și când s-ar cuprinde în ea o muștrare. Buna creștere a celuilalt se face afectare boierească, neînțelegerea de toate zilele capătă sensul unei rezistențe disprețuitoare. Ca să prevină zâmbetele

orașeanului, țăranul transplantat are grijă să amintească ironic, înainte de a i se spune, că el nu e decât un om prost. Îmbrăcămintea Ilenei trebuie să fi fost în primul rând suspectă. Obișnuit cu cămașa și fotele Smărăndiței și celorlalte fete din sat, diaconul văzu risipă în cumpărarea de țoale noi fără de folos, de la străini, netoarse și nescoase din război. Moda era atunci complicată și pompoasă, făcută într-adins să irite un fecior de țăran. Capul, încărcat cu o căpiță de păr străin, era plin de zulufi. O copilă de la 15—16 ani în sus, ca nevasta diaconului, trebuia să poarte după madam Eugenia, cronicara modelor din *Noul curier român* (1871—1872), „chignoane în formă de bufuri, apoi trei zulufi mari, unul sub chignon și două lăsate pe umere, apoi o coafură de lanțuțele de jet și în fine o cordea lată de catifea, care încinge capul și este aranjată sub chignon în un fiong mare, a cărui capete sunt lăsate pe spete; și pe lângă toate aceste și o floare pe partea stângă a capului“. Pe cap se puneă o pălăriuță, pe umeri un manteluț de catifea „garnat de dantele“. Rochia era „à la Watteau“, cu panier de tul ridicat mult înapoi, cu multe volanuri de la talie până la pământ. Se purta mult tarlatanul, taffetas-ua, gros-grain-ul, atlasul vișiniu. O femeie se ungea apoi pe față cu ulei și pomadă „Miranda“, se spăla cu săpun „Miranda“, își curăța dinții cu Dentalină și se parfuma cu „Ylang-Ylang“. Îngrămădirea de cărpe scumpe în spatele nevestei a avut cu siguranță dezaprobarea diaconului, măcar în chipul unei tăceri scârbite. Creangă nu se simte bine între „boieri“ și are față de ei purtări care ating necuviința. O doamnă care în tren nu voiește să intre în vorbă cu el, nu râde la snoavele lui și nu răspunde la întrebarea „Încotro călătoriți, cuconiță?“ este numaidecât declarată cu glas tare „aristocrată“ sau „ochincăriță întolită“. Nepricepând deloc rezerva unei femei binecrescute, Creangă voiește ca „cuconița“ să fie o Smarandă căreia să-i vâre mâna în sân, o crâșmăriță pe care s-o sărute sau în odaia căreia să intre învelit numai în cearșaf ca năluca. El o vrea vorbăreată, nesclifosită, „muiere“ în lege, care să nu se facă a fi mai deșteaptă decât bărbatul (23). Dacă hainele Ilenei păreau diaconului „țoale“, parfumul îl supăra ca un miros greu, de care scăpa deschizând ferestrele. Printre însemnările

povestitorului este și o „rățetă“ „pentru durerea și întărirea dinților și a ginginilor“, răspuns țărănesc ironic de bună seamă la toaleta dentară a nevastei (225). Ileana avea desigur pretenția de a fi scoasă în lume, dusă la petreceri. Orașul încă franțuzit avea cafenele precum „Café de Paris“, pe Strada Mare, sau „Café Restaurant de Lafitte“, pe strada Lăpușneanu. În berării se bea bere de Liesing și de Schwechat. Pe lângă gară era un club al patinorilor, foarte frecventat iarna. Orașul se umplea iarna de lume pretențioasă, de boierime de pe la moșii, deci mizerabilele hoteluri purtau nume pompoase: „Otel Viena“, „Otel d'Angleterre“, „Otel Europa“, „Otel de Nord“. Pentru modești era și un hotel Pârlitu. Femeile cereau să fie duse la baluri și la distracțiile întâmplătoare. Astfel, în iarna 1871—1872 Panorama lui E. Heimann arăta în schimbul a 2 lei și 4 parale: „Inaugurarea canalului de Suez“, „Revoluțiunea în Spania“, „Vederea orașului Coblenz“, „Bătălia la Mentana“, „Cortul mărturiei în Palestina“, „Revoluțiunea în Candia“, „New York“, „Lupta în Africa“, „Aurora boreală în Grönland“, „Încoronarea regelui de Ungaria“ etc., circuitul „Jean Gautier“ dădea reprezentării, E. Bosco (fiul lui Bartolomeo) făcea boscării și la „Hotel de Viena“, în casele lui Sc. Pastia, se pripășise un „om sălbatec“, care se hrănea cu carne vie și care, plin de datorii, încerca să fugă din oraș deghizat în om civilizat. Creangă nu era om să-și ia nevasta de la rostul ei, care este creșterea copiilor, și s-o ducă la panorame. Nici măcar fotografia nu-l încântă și, ca toți oamenii de jos, înțelege să dea banii pe lucruri folositoare, adică pe mâncare. „De ce să dau un frâncușor — zicea el cui îl invita să se fotografieze — ca să mă văd lat pe tinichea, mai bine cumpăr cu el un coșuleț de brânză sau de păstrăvi, și mi-a prii mai bine decât tinicheaua“. La Humulești, gospodarii aveau prin casă doar un pat cum dă Dumnezeu, o laviță, o masă, și așa înțelegea Creangă să trăiască și la oraș. Dacă Ileana nu avu ea însăși ceva lucruri date de părintele, Creangă nu cumpără nimic, mulțumit cu un crivat, o masă și o doniță cu apă. La Humulești diaconul ar fi fost țaran luminat, subțire, la Iași el deveni rustic încăpățânat, care voiește să pună și pe alții sub osânda simplității lui. Scăpat dar de fumurile nevastei și de viața socotită de el boierească,

Creangă se cufundă cu voință și voluptate în mahala, acolo unde nu mai rămânea urmă de cioflingar și unde câinii care lătrau și talagele care răsunau aminteau Humuleștii. Creangă ajunsese în dreptul unor uluci înnegrite și neregulate ca ocoalele de vite ori gardurile de livezi, îndărătul cărora se clătina un ulm și crengile altor pomi. În fund se vedea lat valul de humă puțin înverzit al Ciricului. Intrat pe poartă, văzu că ograda se lăsa puțin în jos, povârându-se după căderea dealului, și că în fund o căsuță mica cu cerdac se-nțepenea pe malul râpei, oprindu-se pe valea din care se urcă dincolo Ciricul. Ograda era plină de buruieni și umbrită din două părți de doi copaci rămuroși. În stânga, în fund, îndărătul altor uluci, un acoperiș de tablă vestea o căsuță și mai joasă, semn că aluneca și mai jos de muchea Țicăului. Căsuța avea două odăițe despărțite printr-o săliță cu răspundere în fund. În față, cerdacul, de înălțimea unui om, se sprijinea pe șase stâlpi de lemn, mai mult pari, puși pe niște adevărați uluci de lemn. Odăile joase, mici, lipite cu lut pe jos, cu pereții crăpați, nu făgăduiau să fie o bună adăpostire. Însă Creangă avea trebuință, ca orice țăran, mai mult de un loc cu iarbă verde unde să se-ntindă, iarna fiind un anotimp care se petrece lângă vatră, în vegetare. Bordeiul, acoperit cu o șindrilă atât de putredă și rară încât mai mult strecura decât apăra, avea îndărăt elemente arhitectonice neprevăzute. Un alt cerdac ca o *loggia* italiană se deschidea în fund, bun pentru dormire vara și pentru visare. Cerdacul privea spre infinit, ca terasele spre mare, apa fiind înlocuită aici cu spinarea goală a dealului și cu cerul. El ședea pe marginea nesfârșirii, întărit de un dig de scânduri putrede, ținute de câțiva pari, ca să nu se surpe cu mal cu tot, nivelul ogrăzii fiind mai înalt decât al casei. Bineînțeles, cerdacul înfățișa un belvedere numai sub raportul perspectivei, încolo era un morman de scânduri pe care creșteau buruieni și pentru distingerea căruia, de departe, trebuia un ochi bun. Diaconul nu se înșelă deloc asupra valorii arhitectonice a acaretului și-l botează cu numele potrivit de „bojdeucă”: Era un mizerabil bordei cu vedere spre Asia. Văzându-l, Creangă se simți iar în apele lui, liniștit deodată de toate durerile pe care i le dăduse monstruoasa pentru el cetate a iassienilor. Se așeză în bojdeucă, probabil cu chirie la început, și părăsi clopotnița de piatră și turlele albe, marmoroase ale Goliei. Se afla în ea de prin 1866.

Acum Creangă, redevenit țăran, începu să-și trăiască viața așa cum o înțelegea el. Odată cu bojdeuca își luă și o țiitoare, pe care o făcu proprietară, cumpărând la 25 iunie 1879 casa de la Maria Ștefăniu-Ciogolea cu ușoara apăsare a unui bezmăn către biserica Buna Vestire, pe o anume Tinca Vartic, fată din prostime, care pare să fi avut nu mai mult de 19-20 de ani. Că va fi fost dintre „frumușele“ ori deșteaptă și cu haz la vorbă, este cu putință. Cu desăvârșire sigur este că „țățaca“ era și ea fiică din popor, fără nici o cultură și probabil și fără știință de carte, cu nici o bănuială de ce poate cuprinde mintea unui om pe deasupra sferei ei. Ea nu văzu în Creangă decât un „om“ cu care „trăiești“, și dacă la început, diaconul fiind însurat, nu era drept să pretindă cununie, mai apoi nunta i se păru de prisos, deoarece la țară concubinajul este răspândit, socotindu-se ca o căsnicie foarte legală, dar „fără cununie“, în care uniunea aproape animală nu e lipsită totuși de statornicie și nu e privită cu dispreț de ceilalți. Lui Creangă fata îi plăcu și poate că, având-o pe ea în vedere, făcu pe scoarța cărții știuta însemnare: „Astăzi, 16 ianuarie 1872, s-a întâmplat un plăcutu accident pentru mine“. S-ar părea totuși că abia după oarecare vreme diaconul cuceri pe frumoasa din Țicău și-o aduse în casă (225). Dacă prietenii, vorbind de Tinca, o vor numi „femeie“, ori „menajeră“, după cum cerea gingășia față de Creangă, puțin încurcat față de pretențiile de la oraș, și vor observa că țățaca sta tot ascunsă și ferită de bărbați, aceasta nu înseamnă că povestitorul avu vreodată noțiunea subtilă de menajeră. Pentru el Tinca fu o țiitoare, adică un soi de nevastă fără binecuvântare religioasă, căreia îi cerea și-i dădea ce se cuvenea în adevărata viață sănătoasă, fără fumuri. Îi cerea să se ție cu el, să-l spele, să-l coase, să-i gătească bucate, să-i îngrijească copilul și să-și vadă de treburile ei; îi dădea culcuș, mâncare și-i pușca din când în când o bătaie soră cu moartea, ca să se știe că femeia nebătută e ca moara neferecată. El îi zice nu fără considerație „Tinco“, iar în scrisori, de ochii lumii, „Domnișoara Tinca“. Familia însă știind cum stau lucrurile, și mai obișnuită cu acest fel de trai, îi zic cu mult respect „țățacă“, „duducă“, ori chiar „Ecaterina Creangă“ (200). Cu Tinca diaconul de-

zlegase, în sfârșit, problema sentimentală în chipul cel mai fericit, după opinia lui. El își găsisse nu o femeie inferioară dar trebuitoare — ca un Rousseau sau un Goethe — ci femeia pe potriva lui, femeia cu totul egală cu el. Un singur lucru șezu între ei: destinul literar al diaconului, ce n-avea însă nimic de-a face cu structura lui morală, care era de țăran. Tătața nu înțelese niciodată rostul drăcoveniilor de care se ținea omul ei, și când acesta muri făcu rânduială în casă, golind-o de terfeloage. Tătața pare a fi avut rude și chiar o mamă, care deveni astfel o adevărată soacră. Creangă era deci, în sfârșit, la casa lui și în rândul lumii, cu femeie care coase și spală așa cum făcuseră toate femeile câte le știuse. Pentru această femeie purtările sale nu mai aveau nimic nelalocul lor, și el putu, fără teamă de ironie, să-și facă gustul.

Gustul lui Creangă era să aibă bordeiul lui, lipit frumos cu lut pe jos, care vara ține răcoare și produce tălpilor goale o senzație plăcută, o gădilară umedă, cum o dă iarba pe locul de pășune. Acum el putea, ferit de ochii lumii, să iasă așa și în ograda plină de orătănii și umbrită cu două rânduri de copaci. Pentru ca trupul să poată respira, ca pe marginea Ozanei, și să fie bătut de vânt, el și-l acoperi cu un soi de cămeșoi de pânză cu dungi albastre, lung până-n călcâie, nascocire proprie se vede, făcând trecerea de la cămașa largă țărănească la halatul orașenesc (107). Nu mai dormi în casă decât pe vreme de iarnă, făcându-și culcuș în cerdacul de din dos. În amintirea mâțelor de la Humulești, își prăsi o turmă de pisici, botezate cu nume omenești: Tița, Sița, Florica, Frusica, Țâcă, Suru, Ghiță, Vasilică, Todirică (84, 6), Bălănica, Mițulica, Tărcata, Frăsina (217), pe care le muștrului ca adevărat pedagog ce era, învățându-le să aștepte rânduiala la mâncare și pe un motan chiar să sară pe clanță și să deschidă ușa. Unul se chema odată chiar Titu (ms. 3.757), se vede ca un omagiu adus lui Titu Maiorescu. Creangă ar mai fi avut obiceiul, când cotoii îl îndesau prea tare, să-i ciocnească cu coada cuțitului (*ibid.*). Smărăndița, prietena de copilărie a lui Creangă, vizită pe fostul coleg de școală și văzu uimită cum la o strigare a acestuia douăzeci de mâțe năvăliră cu cozile ridicate în sus și săriră pe brațele și pe umerii stăpânului, acoperindu-l cu totul în blănurile lor (184). Reconstrucția vieții de

țară fu dusă până în cele din urmă amănunte. Slobod în cămașa lui de pânză desfăcută pe pieptul păros, Creangă se urcă la prânz în pat, se chințește pe el și, rezemat cu spatele de o pernă la perete, trage lângă el o măsuță scundă cu trei picioare, din acelea pe care țărani răstoarnă mămăliga, și mănâncă acolo singur, fără muiere, slujit numai de ea, așa cum se și cuvine, și frecat de mâții săi, care trec pe sub masă și-l gădilă pe la nas cu cozile (217). Ozana fu închipuită printr-un puț cu apă rece. Lipsea numai știoalna în care se scâldea la Humulești. Fu și aceasta înfăptuită în chipul unei putine puse în cerdacul de dindos, în care Creangă intră gol, șezând pe un scăunăș și scriind ceasuri întregi pe o scândură pusă deasupra (234). În lipsa nisipului cald, care curăță epiderma, Creangă își alina mâncărimea pielii sale cu ajutorul unei lopățele de lemn crestate, făcută anume pentru scărpinare (29). Își făcu veșminte tăiate, ce-i drept, orașenește, nefiind chip altfel, dar din șeiac aspru mânăstiresc, din sumani de noaten adus de pe la Neamț, croiți larg, ca trupul să fie în voie. Pe cap își puse iarna căciulă brumărie, iar vara pălărie largă, în picioare ciubote trainice, cu tureată lungă, și pe deasupra, neavând încotro, iarna, palton tivit cu șiret verde. În mână luă un baston gros, noduros, mai puțin ca să fie asemeni cu alții, cât în amintirea bățului cu care împungea câinii și îndemna vitele (223, 68). Pentru a avea spre seară sentimentul că el din cerdac mâna turmele care treceau pe dealul Ciricului și ca să se simtă acolo sub bolta de stele ca la stână la Văratec ori prin părțile Bistriței, cânta dintr-un fluier de lemn (172).

Dar măi ales începu să mănânce. După ce-și puse, ca Ștefan a Petrei, curechi în puțină și mușchi afumat de porc în podul șindrilit al casei, mânca bucate humuleștene, însă mai ales sarmale și plăcinte cu polelele-n brâu făcute cu julfă (84). Hâlpavul care în sat făcea ochi dulci fetelor fecioare, înveselindu-le cu dinți de fasole și barbă de lână, spre a le mânca purceii fripți și alivencile, mânca asemeni unui lup flămând. Spre a se deosebi de „fârlifușii de pe la târguri, crescuți în bumbac“, ca adevărat „românaș“ face isprăvi nemaiauzite, de basm, care-i dădură o faimă de Flămânzilă. Nu-și pierde vremea cu „zămoreală“. El nu se-ncurcă, asemeni boierilor sfrijți, rupând cu degetele-i groase

picioarele subțiri ale racului. El trage tot castronul cu raci înainte-i, vâra mâna păroasă în el, scoate pumnul plin, ducându-l la gură, apoi ronțăie racul, zvârlind cojile afară, cum aruncă râșnița pleava. El mănâncă odată zece ouă, o strachină de prune, o oală de porumb fiert, doar pentru deschiderea poftei de mâncare, cu acea plăcere de a amesteca alimente de tot felul care este a mâncăcioșilor și a vitelor (217). Ca și Flămânzilă, el mistuie în cinci fripturi toată carnea birtășului înspăimântat și țipă că-i e foame (107). Cere toate mâncările ospătarului, înghițind câte două fierturi, mai multe soiuri de fripturi, bând o carafă de vin și o cofiță de apă rece și se scoală ușurat de la masă, zglobiu (23). El se așază pe vine în fața unei mămligi pântecoase și o înghite cu brânză, udând-o iarăși cu vin și apoi cu altă cofiță de apă (23). Slăbit de post doftoricesc, cere o pâine întreagă, o găină fiartă cu usturoi, un castron cu sarmale, opt plăcinte cu caș și o oacă de vin (95). După scaldă e mai pofticios. Atunci mănâncă tot ce găsește la han, bea de la o țarancă o oală de lapte dulce, mănâncă de la un ovrei un ceaur de păpușoi fierți, gronțând boabele ca mascurii, apoi se aruncă în apă și se bălăcește mulțumit. Unui prieten îi vine leșin de această priveliște nemaivăzută (95). Crapul pus de cuscri pe masă îl mănâncă tot. La Neamț, la mânăstire, strânge bureți și-i dă rudelor să-i gătească. Mănâncă lacom, neinvitând pe nici unul, spre a nu i se împuțina porția, apoi toți, afară de el, dau semne de otrăvire. Creangă cheamă doctorii de la spital cu fluierul, strângând vardiștii din târg, duce băiatul în cârcă la spital, e deznădăjduit, dar la stomac se simte bine (234). Numai acasă, la masa obișnuită, Creangă este mai cumpătat. „La masă Creangă nu mânca mai mult decât o oală de găluște făcute cu păsat de mei și cu bucăți de slănină, o găină friptă pe țigla de lemn și undită cu mujdei de usturoi, iar pe deasupra șindrilea cu o strachină de plăcinte moldovenești, zise cu poalele-n brâu, însă ca băutura el se mulțumea cu o cofiță de vin amestecat cu apă“ (107).

Către patruzeci de ani trupul lui Creangă începe să se umfle. Subțirele diacon de altădată, cu ochi albaștri pătrunzători și bărbiță mătăsoasă de faun, se puhăvește la față și capătă ochi mici osânzoși.

Părul, încă lung, dat popește pe spate, și hainele groase de șeiac îi dau înfățișarea greoaie de matahală (223). Cu pălăria mare pe ceafă, cu bățul cioturos în mână, el merge drept, dar scaldat în sudori, pe care și le șterge cu o basma roșie popească (13). Pe catedră el suflă greu și-și descheie groasele veșminte. Iar acasă scrie apoi dezbrăcat, cu o prostire în jurul gâtului, pentru strângerea sudorilor, sau vârat, asemeni buhaiului, în putina cu apă (6, 234). Prietenii încep a-i zice „bărdăhănosul Creangă“, în vreme ce mahalaua, plină încă de răspopirea lui după 12 ani de diaconie, îi spune „popa Dracu“ (5) și-și explică pierderea potcapului printr-o dragoste cu vreo cucoană, prin erezie ori chiar prin zvonul că l-au cumpărat păgâanii (6). El este încă voinic, se simte tare și-i plac demonstrațiile de putere bărbătească. Bunăoară, întinde brațul, îmbiind pe câte unul să se suie cu pânțele pe el, și-l ține așa întins, fără tremurare, câteva clipe (95). Cu unii prieteni mai voinici el petrece „trăgându-se în degete“ până la podidirea sângelui (107). Prin sporirea volumului el nu-și pierde totuși neastâmpărul și veselia limbută. Zgomotos și umblător după petreceri, el pare a-și da seama că a devenit o figură originală și are slăbiciunea de a voi să-și crească faimă. În via lui Zahei el merge șezând călare pe scândura unui cotigar, cu picioarele bălăbănde, și străbate astfel ulițele Iașului (97). Îi plac petrecerile haiducești cu chiuitură și alergare în goana cailor. Întorcându-se de la Sculeni, unde se bălăcise-n Prut, împreună cu prietenii săi institutori, printre care Ropală, aud, în vreme ce harabaua ovreiască în care se aflau trecea printr-o vale semănată cu porumb, șuierături hoțești. Harabagiul îngheață de frică, Ropală pune mâna pe pistol. Creangă, domol, se dă jos din căruță, vără degetele în gură și fluieră haiducește, apoi din inima văii strigă: „Hei, măi băieți! unde sunteți? Veniți încoace, că și noi suntem săraci ca și voi. Ca acu și ca întotdeauna, n-am fost niciodată așa calici.“ Speriați de uriașul țipăt al văii, hoții amuțesc. Ca un adevărat voinic de poveste, Creangă îi ocărăște: „Păcătoșilor! dacă sunteți așa de mișei, ce mai spărieți drumeții?“ Și, liniștit și greoi, se urcă în haraba, care pornește în chiote și plesnete nebune (95). La Humulești, unde merge

aproape în fiecare vară, el face petreceri grase, răscolind satul, plin de rudele sale. Își strânge toate neamurile, prietenii și cunoscuții, îi urcă în căruță împreună cu lăutari și un butoiș de vin și pornesc chiuind la deal pentru o săptămână. Colindă satele, oprește oamenii și copiii și le statornicește neamul după *fier* (adică după fizionomie).

«— Măi țică — întreabă el — tu nu ești al lui cutare?

— Ba da!

— Apoi te cunoști după fier!» (84)

Glumele lui sunt grase, fără perdea, râsul îi e hohotitor. Umblă pestetot vorbind cu toată lumea, plăcându-i să fie luat în seamă de cei mari, intrând în vorbă cu tot soiul de oameni, popi, apari, țărani, cercetând crășmele cu vin bun și cultivându-și alegătorii pentru fracțiunea liberă și independentă (5). Ar fi mers până la mitropolit, căruia i-ar fi dat un exemplar din nevândutul lui *Povățuitor* ca să poată dormi (95), deși aceluiși mitropolit, care dăduse poruncă arhimandriților să poarte mitră, i-ar fi făcut o batjocură vrednică de Popa Duhu, încununând cu o mitră veche și stricată pe un calic nebun și punându-l să cânte pe ulițe și în curtea Mitropoliei:

Părinte mitropolit,
Simion s-o mitruit! (23)

Obișnuința, înconjurată de râsetele lumii, de a vorbi tot în zicători și în proverbe îi naște o faimă de hâtru, și când, într-o bună zi, are cheful de a-și pune candidatura de deputat, alegătorii cred că glumește și nu-i dau nici trei voturi (23).

Grăsunul chiuitor și șugubăț era însă și tatăl unui băiat devenit măricel. Când diaconul își reteza coada și pleca din ograda Goliei, băiatul avea 11 ani și sfârșise, prin urmare, școala primară. Tatăl nu găsi nimerit să-l țină pe lângă el în bojdeucă și-l vârî la 1872 în școala fiilor de militari din Iași. Copilul era curățel, bine lins, cu o privire nu prea inteligentă, cu ceva încăpățânat și nesocotit în umflarea îmbufnată a obrazilor. Tatăl, dealtfel, în scopul de a scoate din el om, nu se sfia a-i pușca din când în când câte-o bătaie cruntă. Înscrierea

băiatului la școala militară nu avea nici o legătură cu vreo vocație ostășească. Oamenii de la țară statorniciți la oraș nu văd decât două meserii sigure: popia și oștirea. Ele singure vin de la sine după urmarea seminarului sau a școlii militare. Elementul chemării neintrând câtuși de puțin, se văd adesea seminariști pășind în armată și aproape în mod obișnuit preoți făcându-și băieții militari. În felul acesta, cheltuiala este cel puțin răscumpărată prin așezarea numaidecât, la absolvire, a tânărului la rosturile lui. Aceasta fu socoteala lui Creangă când își dădu copilul la școala militară, și desigur că nici nu-i trecu măcar prin minte să-l întrebe de-i place sau ba. El îl urmări cu o dragoste aspră în purtările lui de la liceu, și nu rareori băiatul se trezi în clasă cu mătăhălosul părinte, care rugă pe profesor să-i întrebe odrasla și îl bătu pe loc cu bastonul, cerându-l și acasă spre povățuire (234). Ca un adevărat cap al familiei, „bădița“ stăpânea peste toți, țiitoare, frați și surori, dintre care unii ședeau în casa lui, și Tinca însăși fu „povățuită“ vârtos laolaltă cu Constantin, fiindcă, având năluciri cum că pe Aroneanu jucau flăcărilor unei comori, umblase cu sapa pe deal și fusese dusă împreună cu băiatul la secție sub bănuiala de a fi voit să îngroape un prunc (234). Fostul diacon este uneori „molatec până la nesimțire“ și apoi deodată „rău“, izbindu-și feciorul cu palma peste gură la cea mai mică necuviință (68). Educarea în spirit democratic a fiului îl preocupă. Elevul suferă, fiind el singurul în școală fecior de popă, și are purtări bătoase, care pentru Creangă sunt semne de înfumurare. Cu o plăcere țărănească, tatăl caută prilejuri de a coborî mândria băiatului. Acesta, însoțit de tată-său, trecea într-o zi pe uliță înmănușat, radios în uniformă-i cu nasturi auriți, scuturându-și egreta de la chipiu, când deodată Creangă descoperi cu o bucurie intenționat exagerată pe bunul lui prieten Hulub aparul. Rușinat, elevul de școală militară se făcu a pași mai înainte, dar Creangă îi strigă crud, risipind orice confuzie:

«— Hei, musiu... ia fă calea întoarsă și vino ici, să dai mâna cu moș Hulub!»

Cunoscând sancțiunile, elevul dădu mâna aparului încântat de asemenea familiaritate, în vreme ce Creangă, inspirat de un democra-

tism rău înțeles, oftă asupra creșterii tinereții:

«— Iacă, măi Hulub, cum se preschimbă plodurile noastre când ajung și ei gulerati!» (9,13)

Constantin n-avea însă nici un dar deosebit, și, cu mai multă învățătură, fu inferior părintelui său. În actele sale încep să se amestece exaltarea și mistificația. La 1877, în vârstă numai de 17 ani, Constantin se înrolă voluntar în războiul de neatârnamare. Creangă se purtă ca un tată, însă cu o lipsă de sublimitate ce s-ar părea curioasă la un om atât de înflăcărat la parăzile militare și la sărbătorile naționale (5). Punând în mișcare cunoștii junimiști, căpătă demobilizarea voluntarului după câteva luni de campanie (234). Explicația este că Creangă rămăsese țaran, cu o noțiune îngustă despre îndatoririle față de patrie. Pe Constantin îl dăduse la școala militară în scopul unei cariere, nicidecum în vederea războiului, pe care nu-l prevăzuse. Față de oaste el pare a avea sila femeilor din Humulești când bădița Vasile fu prins cu arcanul: „Afurisit să fie câneriul de vornic și cum au ars el inima unei mame, așa să-i ardă inima sfântul Foca de astăzi, lui și tuturor părtașilor săi!“ Dacă satele dădeau o ceată, așa de mare de călugări și preoți, asta poate să vină și din pricina fricii de oaste, și n-ar fi deloc nepotrivit să ne-nchipuim că tânărul Ionică mersese fără vocație la catihet sau umblase să se facă monah ca să scape de arcan. Poezia populară produce foarte multă lirică cântând dezgustul de cătănie. Și-n alte direcții Creangă era omul pregătirii și vremii sale. El era naționalist, adică urător al străinilor din Moldova, dar la 1866 avem tot dreptul să-l bănuim de separatism, de vreme ce se afla pe unde era și mitropolitul. Noțiunea lui de patrie este provincială și defensivă, nu încă totalitară.

Acum Creangă, în bojdeuca lui, e plin de treburi. Suit pe crivat, el își sucește și răsuște manualele, le îmbunătățește în vederea noilor ediții, care se urmează una după alta. El are pentru cartea tipărită o slavă atât de naivă, încât când un desenator îi aduce niște ilustrații pentru abecedar, de admirație, le sărută (107). Creangă umblă cu corecturile după sine și le cercetează chiar și la crâșmă, la „Bolta Rece“ de pildă, unde se așează, cu prietenii lui, afară pe rogojini, sub tei și

salcâmi, cu o cană de vin și o cofă de apă, fiindcă Creangă este și un Setilă și are obiceiul a stinge puterea vinului cu gălgâituri de apă rece (95). În curând el începe să lucreze împreună cu Răceanu și Gh. Ienăchescu la *Geografia județului Iași* (apărută în 1879), carte bună prin aplicarea principiului trecerii de la cunoscut la necunoscut, adică de la odaie la ogradă, la uliță, la oraș și așa mai departe, dar mai ales prin definiții limpezi și cronicărești, în care se simte mâna povestitorului. „Orașul Iași — bunăoară — este făcut la loc frumos și cu prință sănătăței oamenilor. Așezat mai mult pe dealuri și ocolit de alte dealuri pline de livezi și vii, Iașii au o privire minunată! De pe așezarea Iașilor se cunoaște gustul și priceperea întemeietorilor acestui oraș.“ Despre comisari, subcomisari, ipistați și sergenții de uliță se spune că „privighează și ziua și noaptea, prin oraș, în toate părțile, ca să nu se facă necurățenii pe strade, sfădălii între oameni, prădăciuni și alte neorânduiele.“ „Delfinii sunt niște vietăți care trăiesc în mare și umblă pe urma corăbiilor după mâncare.“ Între oameni judecățile se iscă astfel: „Oamenii trăind în societate, au o mulțime de interese și legături între dâșii: se megieșesc unii cu alții, se împrumută unii de la alții, lucrează unii la alții, fac negoț în tovărășie și alte interese. Într-un cuvânt, oamenii au nevoie unii de alții. Dar în societate sunt oameni de toată mâna: și cinstiți și necinstiți. Omul cinstit nu supără pe megieși, fuge de sfădălii, se poartă cu dreptate la tovărășie, își plătește datoriile cu cinste și nu umblă cu înșălăciuni. Eară omul necinstit caută sfadă cu megieșii sau cu alți oameni; nu vre să plătească de unde a împrumutat; la negoț fură pe tovarășul seu și umblă numai cu șmicherii. Și din această pricină, se întâmplă uneori judecăți între oameni. Oamenii cari se judecă se cheamă *împricinați*. Iar acei cari judecă pricinile oamenilor se cheamă *judecători*. Judecătorii judecă și fac dreptate împricinatului nevinovat; iar pe cel vinovat îl osândesc, după cum scrie legea.“ Mai limpede nici că se poate.

Aceste cărți aduseră lui Creangă bani, căci se vându numai din *Metoda nouă de scriere și cetire* în timpul vieții lui peste o jumătate de milion de exemplare. Oricât câștigul s-ar fi împărțit la mai multe per-

soane, este sigur că lui Creangă îi veni o parte bună. În afară de acest câștig și de salariul de institutor, el trebui să aibă de asemeni venitul cuvenit de la debitul de tutun, care-i aparținea, deși pe mâinile lui Zahei, pentru că Creangă nu era om să renunțe la toate drepturile în favoarea fratelui. Ținând seamă și de faptul că, de bine, de rău, avea casă proprie, Creangă a fost un institutor cu stare. Copil, prieteni îl îndeamnă totdeauna la felurite cheltuieli, fără să se-ntrebe dacă are bani sau nu, știind că are. Cei apropiați de el, care-i știu bine rosturile, ca tipograful Ioan S. Ionescu și preotul Gh. Ionescu, îl socotesc avar. Creangă are obiceiul să spună: „Cum am fost eu sărac ieri și alaltăieri și săptămâna trecută și în an și în toată viața, apoi nu am fost de când sunt“ (107), dar glumește, deoarece de la reprimirea în învățământ el n-a putut să se afle niciodată în lipsă. „Bojdeuca“ lui nu e un semn de mizerie, ci de regresivitate la sat. Către sfârșitul vieții, mai dedat cu viața orășenească și încurcat de renumele lui și năvala atâtor tineri în bârlogul său, Creangă începe a se rușina, deși în fundul sufletului nu poate crede cu dinadinsul că locuința lui are vreun cusur. Ca un fel de îndreptățire își descria el bojdeuca lui Maiorescu, simulând umilința și sărăcia:

„În bojdeuca, unde locuiesc eu, dorm afară și pe vremea asta, în 18 spre 19 septembrie. De veți avea răbdare, că bunătate totdeauna ați avut, veți întreba poate, unde-i bojdeuca mea? Vă voi răspunde respectuos; în mahalaua Țicău, ce-i mai zic și Valea Plângerii, strada Țicăul-de-Sus no. 4 (dacă se mai poate numi stradă o huidicioară doinică, plină de noroi până la genunchi când sunt ploii mari și îndelungate, zise și putrede, și la secetă geme colbul pe dânsa). Iar bojdeuca de căsuță în care locuiesc eu de vreo 18 ani e de vălătuci și povârniță spre cădere pe zi ce merge, de n-ar fi rezemată în vreo 24 de furci de stejar, și acelea putrede. Iarna dorm într-o odăiță toată hrentuită, iar vara într-un cerdăcel din dos, începând de pe la mai și sfârșind pe la octombrie, când este vremea bună, cum îi acum. Așa m-am deprins.“ (6).

VIII. CREANGĂ, EMINESCU ȘI „JUNIMEA“

În toamna anului 1874 apăru pe ulițele Iașului un tânăr straniu, ca de vreo 24 de ani, voinic, spătos, cu o mare frunte albă și cu o coamă de păr negru dat peste urechi pe ceafă, ca la preoții asiatici. Era mereu gânditor și zâmbea. Acesta se numea Mihai Eminescu, era poet și fusese numit de curând de către Titu Maiorescu, ministrul instrucțiunii, director al Bibliotecii centrale din Iași. Era fecior de răzeș căftănit de prin Moldova de sus, amestecat prin mica boierie arendășească, învățase carte în Bucovina, la Viena și la Berlin, dar nu avusese răgazul să-și ia doctoratul. Avea însă de gând să se-ntoarcă în Germania cât de curând și s-o încheie și cu această formalitate cu ajutorul căreia ar fi ajuns profesor la Universitate. Se întorsese „pessimist“, crezând cu alte cuvinte că totul nu e decât desfășurarea răului, adică a suferinței, fiindcă viața înseamnă luptă, și lupta e durere. Așa spusese Schopenhauer, pe care-l cultiva. Însă, fiindcă omul, oricare ar fi cheia universului, trebuie să trăiască, poetul cu mari coame gândise și practic. Fără sens este viața privită cosmic, dar dacă primești finalitatea ei imediată, care este înfăptuirea eternă a tuturor spețelor, cel mai bun chip de viețuire este cel automatic. Gândirea prea multă scoate la iveală răul pe care se bizuie universul, producând tristețe, și în același timp împiedică viața însăși de a se desfășura. A înlătura civilizația burgheză putredă și rațiunea și a îmbrățișa natura și instinctul e un fel de a anula chinul existenței, trezind euforia legată de orice manifestare oarbă. Cum țara era nouă și toată lumea făcea politică, împărțindu-se între liberali și conservatori, tânărul cu mari coame deduse din metafizică politica sa. Liberalii, încrezători în vorbe mari, voiau să împingă deodată România în mijlocul civilizației celei mai înalte, dându-i burghezie și proletariat, viață parlamentară,

instituții complicate. Dar dacă viața politică deliberată a ajuns un mod natural de adaptare în societățile vechi, automatismul rămâne totuși forma cea mai comună de existență. Furnicile, albinele au statul lor instinctiv, care merge bine. Când ele ar deveni conștiente, n-ar face altceva decât să consfințească teoretic propria lor mecanică, ori și-ar pierde siguranța instinctului. Poporul român a avut un stat natural și înainte de constituție, și a mers bine. Precum stupul are o matcă, țara avea un domn. Treburile țării le făcea sub ochii domnești o clasă pregătită îndelung pentru aceasta, clasa boierească. În sfârșit, țărănimia lucra pământul, ocrotită de toți, fiindcă ea înfățișa bogăția și statornicia. Câtă vreme România rămâne o țară agricolă, ea n-are de ce să iasă din această rânduială arhaică. Statul liberal, reprezentativ, nu face decât să încurce lucrurile. Născocind o burghezie netrebuitoare și făcând instituții împovărătoare, bune pentru statele cu trei clase vechi, el deschide granițele agenților capitalului străin îndeosebi, care se interpun între cele două clase adevărate, producătoare — țărănimia și boierimea — slăbind temelia statului patriarhal și sugând fără muncă avutul țării. Așadar, poetul se făcu prietenul cercului „Junimea“, care profesa un conservatorism progresist, admitând că orice prefacere este bună dacă e cerută de natură și că orice formă nouă este legitimă dacă s-a ivit și conținutul care s-o îndreptățească. Tânărul pletos era în fundul sufletului indignat și pe așa-zisa „boierime“, și pe liberali, care nu erau exponenții unei adevărate lupte de idei, ci politicieni, cruțându-se unii pe alții, fiind toți moșieri și bogătași. La „Junimea“ veneau boieri însemnați ca Pogor și Negruzzi, dar veneau și feciori de țărani, ca mai toți ardelenii. Într-un cuvânt, Eminescu era de acord cu Maiorescu, care găsisese că e de prisos să aplice la școala preparandală programe occidentale pe care nu era cine să le înțeleagă.

Creangă, căruia îi plăcea să bată ulițele, văzu fără îndoială pe tânărul pletos, care ședea într-o vreme chiar la Samson Bodnărescu în ograda Trei Ierarhilor, deci sub ochii învățătorimii, fiind totodată profesor la școala normală și la Institutul academic, și se plimba cu fruntea ridicată pe malul Bahluului, pe la Copou, Socola, înfundându-se și el prin

crâșme și dughene mărginașe. Căci și tânărului îi plăceau dărăpănarea, rusticitatea, odăile împăienjenite, mâncările simple făcute la foc repede, țărănesc, vinul în ulcele, apa în cofe cu miros de brad, somnul în iarbă și fân, scaldarea în râuri. Deși înfipt, doritor să cunoască pe toți și să fie luat în seamă de toată lumea, Creangă nu avu prilejul sau nu îndrăzni să se apropie de poet. Peste câteva luni, însă, Eminescu fu scos din direcția bibliotecii și numit revizor școlar în județele Iași și Vaslui, în locul lui A. Naum. Acum Creangă intră în sfera de activitate a revizorului și trebui să-l cunoască numaidecât. Pe vară revizorul puse la cale niște prelegeri de metodologie pentru învățători, cu care prilej ținu și Creangă una. Scăpare din vedere, necunoaștere apropiată, revizorul raportă la minister ținerea prelegerilor amintind și pe dl „V. Creangă”, învățător la școala de băieți nr. II din Păcurari (64). Dar curând se cunoscură bine, și modul cel mai probabil este că în vacanță se-ntâlniră pe Sărărie cu gust de petrecere amândoi, și Creangă, îndrăzneț, duse pe Eminescu la „Bolta Rece”, ori amândoi se găsiră chiar în vestita crâșmă și-și aduseră aminte că se cunoșteau. La băutura poetul era expansiv și-și va fi desfășurat toată filozofia lui politică. Creangă, încântat de a fi luat în seamă de un tânăr așa de învățat, vru să-i dovedească cum că nici el nu era de lepădat. Văzând hazul ce-l făceau vorbele lui, Creangă își făcuse un limbaj de Păcală, ajungând să nu mai poată vorbi serios. El grăia în „cuvinte, zicători, rostiri, proverbe, ghicitori”, pe care și le însemna pe terfeloage, și nu mai era chip să vorbești cu el de-a dreptul. Despre o muiere el zicea că „umblă-n fleorturi, face marazuri”, despre unul care-și pierduse banii cu băutura spunea: „Vorba, ceea:

Aista-i băietul gălățanul,
Care și-a băut sumanul,
Și-a rămas într-un ilic
Și îl iè dracul de frig.“

Despre cel care se arată viteaz când nu trebuie și fricos când se cade a fi viteaz, avea: „Vorba ceea: ziua se teme de bivoli, și noaptea

încalcă pe dânsul“ (225). Creangă năpădi pe poet cu drăcoveniile lui, printre care, bineînțeles, nu uită să spună și pe aceea că: „precum am fost eu sărac ieri și alaltăieri și săptămâna trecută și în an și în toată viața, apoi nu am fost de când sunt“. Eminescu râdea cu multă poftă și zgomotos, și Creangă, măgulit, trebuie să-i fi răsturnat tot sacul. Dealtfel, știa foarte multe zicători și snoave fără perdea, dintre care cea mai banală este desigur aceea că capra b... și oaia pate rușine, care însă, spusă apăsător față de toată lumea, era menită să stârneasce mari râsete. Eminescu văzu în Creangă numaidecât geniul poporului român, și fostul diacon deveni întruparea sociologiei lui naturiste. Deci el l-a întrebat pe institutor dacă n-a încercat să scrie ce știa să spună, și fie că acesta se gândise să scrie și prinse acum inimă să arate cuiva plodirea lui, fie că fu străbătut deodată de această idee, fapt este că într-o seară junimiștii se pomeniră cu Eminescu la braț cu omul „bărdăhănos“, îmbrăcat în haine de șeiac. Amândoi veneau de la „Bolta Rece“ și erau rumeni la față și zâmbitori ca după băutura. Cei de față râseră, și mulți se întrebară cine era noul-venit (167). Însă Negruzzi îl cunoștea foarte bine. El era diaconul care nu voise a-i da votul și-l trimisese să bată la alte uși. Cu „Junimea“ Creangă avusese oarecare legături, întâi prin Maiorescu, al cărui elev fusese, care-l reprimise în învățământ și care, în chiar toamna anului aceluia, îi va face deosebita onoare de a-i solicita în scris o broșură explicativă a noii metode, apoi prin acei care decideau la 1867 tipărirea de manuale. Dar deși Maiorescu îl așeză mai târziu printre membrii mai vechi ai „Junimii“ de la 1871 (124), procesele-verbale redactate de A. D. Xenopol nu-l amintesc (231, IV), și nici nu e probabil că Creangă ar fi îndrăznit așa, de la sine, să meargă într-o adunare atât de boierească, în casa lui Maiorescu, de pildă, în care din când în când se făcea muzică instrumentală. Apoi Creangă nici nu era pe atunci scriitor. Deci pentru întâia oară pășea acum la „Junimea“, însă în casele lui I. Negruzzi, pe care-l cunoștea, căci Maiorescu era la București ministru. La început, Creangă șezu într-un colț, sastisit, tușind pe înfundate și ștergându-și mereu sudorile de pe față cu basmaua (175), iar membrii mai „subțiri“

ai societății, ca Victor Castano, pretind chiar că l-ar fi văzând scuișând pe jos (85). Umflatul institutor putu să afle însă că ceea ce se plămădea și se citea aici nu era prea de soi și să capete încredințarea că el, deși fără atâta învățătură, putea face lucru mai de preț.

Creangă duse fără îndoială pe Eminescu în bojdeuca lui, și acesta se arătă entuziasmat. Trebui să-i placă acel chip de viața în care nimic nu era de prisos și nu se nutrea nici o dorință aducătoare de durere. Bordeiul de vălătuci era ca o colibă în mijlocul firii, piciorul putând călca de-a dreptul pe pământ și urechea putând să auză greierul la câțiva pași. În cofa de apă se vedea încă bradul, în oalele de băut — lutul. Hainele aspre de noaten miroseau încă a oaia de pe care fusese tăiată lâna. În pat sau pe prispă ședeai culcat ca-n iarbă. Eminescu trebuie să-i fi expus lui Creangă teoria lui, citindu-i bunăoară din nuvela *Cezara*:

„Iată ce învăț eu de la dascălii mei, de la albine. În școală la ele văd că suntem umbre fără voință, automați care facem ceea ce trebuie să facem, și că, pentru ca jucăria să nu ne dezgusteze, avem această mână de creieri, care ar vrè să ne dovedească că într-adevăr facem ce voim, că putem face un lucru sau nu... Aceasta-i o înșelare de sine, în care mulțimea de probabilități e confundată cu ceea ce suntem siliți a face.

Viața internă a istoriei e instinctivă; viața exterioară, regii, popii, învățații, sunt lustru și frază, și cum de pe haina de matasă pusă pe un cadavru nu poți cunoaște în ce stare se află, astfel de pe aceste vestminte mincinoase nu poți cunoaște cum stă cu istoria însăși.

Eu, mulțumită naturii, m-am dezbrăcat de haina deșertăciunii...”

Când Creangă era prins în cămeșoiul lui țărănesc culcat pe prispă pe o saltea, poetul pletos avea numaidecât îndreptățirea, citând mental despre Ieronim:

„...Adesea în nopțile calde se culca gol pe malurile lacului, aco-perit numai c-o pânză de in, ș-atunci natura întregă, murmurul izvoarelor albe, vuirea mării, măreția nopții îl adânceau într-un somn atât de tare și fericit, în care trăia doar ca o plantă, fără durere, fără vis, fără dorință.”

Apoi Eminescu, trecându-și mâna prin păr, îi va fi declamat cu glasul lui profund, privind în grindă, lucruri ce-l dureau și pe Creangă:

Zdrobiți orânduiala cea crudă și nedreaptă,
Ce lumea o împarte în mizeri și bogați!
Atunci când după moarte răsplată nu v-așteaptă,
Faceți ca-n astă lume să aibă parte dreaptă,
Egală fiecare, și să trăim ca frați!

Sfărmați statuia goală a Venerei antice,
Ardeți acele pânze cu corpuri de ninsori;
Ele stârnesc în suflet ideea neferice
A perfecției umane și ele fac sa pice
În ghearele uzurei copile din popor!

„Așa se pierduse Ileana lui!“ va fi gândit ex-diaconul. Ori, văzând că s-a golit carafa de vin, poetul declama:

Ah, garafă pântecoasă, doar de sfeșnic mai ești bună!
Și mucoasa lumânare sfârâind săul și-l arde
Și-n această sărăcie, te inspiră — cântă, barde —
Bani n-am mai văzut de-un secol, vin n-am mai băut de-o lună.

„Curat! trebuie să fi zis Creangă, minunat de potrivire, cum am fost eu sărac ieri, și alaltăieri și săptămâna trecută și în an și în toată viața, apoi nu am fost de când sunt.“

Când Creangă îi va fi vorbit de satul lui, de munți, de Bistrița, Eminescu putea declama:

Hai în codrul cu verdeață,	Acolo-n ochi de pădure,
Und-izvoare plâng în vale,	Lângă trestia cea lină
Stânca stă să se prăvale	Și sub bolta cea senină
În prăpastia măreață	Vom ședea în foi de mure.

Firește, nu este nici o dovadă că, formal, convorbirile au urmat astfel, dar substanțial nu încapе îndoială că apropierea sufletească s-a făcut în temeiul ideilor de mai sus. Creangă avusese totdeauna, ca orice țaran, gândul că ce face el este foarte înțelept. Deci când văzu că un om învățat, umblat prin străinătate ca și Titu Maiorescu, nu se sfiește a se urca în mahalaua lui, a sta în crivatul lui, a lauda viețuirea lui, ba — și mai mult — a-i dovedi cu vorbe ca din Scriptură că așa era cuminte să trăiești, se încredință de-a binelea și-l sărută cum sărutase ilustrațiile lui Șoldănescu pentru abecedarul lui. Iată un om care vorbea limpede, făcându-l să priceapă ceea ce de mult îi zăcuse în suflet, iată un stihuitor care spunea totul cu rost! Creangă nu mai așteptă verdictul lui Maiorescu de la București și binecuvântă pe Eminescu ca „eminent scriitor și cel mai mare poet al românilor“ (225). La rândul său, Eminescu nu încetă a-i întări prețuirea lui, dovedindu-i că el, Creangă, înfățișa pe omul curat al naturii și pe moldoveanul adevărat din Moldova de sus, și-i citi desigur nuvela în care-i dădea rolul unui boier de țară, Vasile Creangă:

„...Creangă era un bătrân bun și prietinos, vesel și glumeț la petreceri, îngăduitor cu supușii lui, și unde trebuia își punea și el mâna ca să mai ușureze greul, el nu învățase multe-n viața lui, pe vremea aceea nici nu se cerea multe, dar avea o-nțelepciune și o isteție firească, care prețuiau mai mult decât pretențiosul semidoctism de azi“.

Nebun de entuziasm, Creangă îi împărtăși lui Eminescu toate plăcerile lui „simple“. Îl duse sus pe Ciric, pe din dosul casei, arătându-i priveliștea Iașilor, îl ospătă cu mâncările țărănești făcute de Tinca. Se pare că aceasta nu văzu cu ochi buni pe acest pletos, care striga mereu lucruri neînțelese umblând prin casă, dar Creangă o puse la locul ei cum știa el (234), și de aci încolo nimeni „nu mai văzu pe Eminescu fără Creangă și pe Creangă fără Eminescu“ (175).

Creangă îi înfățișă pe prietenii lui, oameni și ei „simpli“, iubind vârtos băutura, pe frate-său Zahei, psaltul, soi de Zărghilă însurat cu o ofițereasă, pe părintele Gh. Ienăchescu, pe V. Răceanu, institutorul, pe comisarul Nișoi. Cu toții sau numai Creangă cu Eminescu cutreie-

rau crâșmele pe unde era vinul mai bun și pastrama mai fragedă ședeau pe laviță, ca la sate, sau jos pe iarbă, punând și câte un țigan să le zică, cum cânta Mihai scripcarul din Humulești (62). Ei mergeau dacă nu la bolțile lui Amira, la crâșmă lui Țăru, în Târgușor, sau la chir Costache, în Nicolina, unde Creangă avea gustul să-și frigă singur pastramă sau carne de porc, hoțește, pe cărbuni puși într-un hârb și apoi să-i spele sărătura dând de dușcă o ulcea de vin. La crâșme boierești, precum „Café de Paris“, „Café Restaurant de Lafitte“, restaurantul „Franzos“ nu mergeau, nefiind acolo cârnați cu usturoi și nici slobozenia de a sta jos pe rogojini. Chemați de junimiști în localuri mai subțiri, ei refuzau, dar cu râsete înfundate de ironie. Se mistuiau câteodată zile întregi, mânăndu-se din crâșmă în crâșmă și ocolind urbea pe dinafara barierelor, luând-o din jos, din șesul Bahluiului, ocolind-o pe la Bariera Păcurarilor, urcând pe la Copou și ivindu-se ca nălucile colbăite deasupra Ciricului, de unde se lăsau în bojdeucă (175).

E foarte cu puțință dar ca Eminescu, înveselit de comediile lui Creangă, să-l fi îndemnat să scrie, de nu cumva Creangă scrisese mai dinainte o poveste cu gândul de a o pune în manual, dar fără să creadă că ar fi bună la ceva.

„Scrie, măi tată Iancule, scrie tot ce-ai spus — i-ar fi spus Eminescu — s-o audă și alții, că e minunat de bine!“ Creangă s-ar fi temut ca nu cumva să rădă „boierii“ de el (14). În toamnă, însă, dus de Eminescu, citi la „Junimea“ *Soacra cu trei nurori*, care și apăru la 1 octombrie 1875 în *Convorbiri literare*. „Junimea“ fu încântată. Până atunci folcloriștii societății erau greoiul Slavici și Miron Pompiliu. Carp, Pogor, ca adevărați boieri, ridicau din umeri, Pogor, teribil întotdeauna și opoziționist, în fond fără a crede el însuși în ce spunea, țipând:

«— Ce-mi vorbiți de poezii populare? Poezie descriptivă lipsită de orice sentimente!»

Soacra cu trei nurori plăcu, fără ca totuși junimiștii să-și fi dat seama în ce stă meritul. Îi uimi probabil vocabularul, fiindcă pe atunci mișcarea folcloristică nu luase încă început. Povestea, încă stângace, era, ca mai toate poveștile de mai târziu ale lui Creangă, o nuvelă din

viața de țară, în care dialogul e tot. În sine, cuvintele dialectale n-ar fi zugrăvit nimic, dar puse în gura eroilor dădeau naștere la niște scene de o culoare nespasă, de o jovialitate fabuloasă:

«— Iată ce-am gândit eu, noro — zice soacra — că poți lucra noaptele. Piua-i în căsoaia de alături, fusele în oboroc sub pat, iar furca după horn. Când te-i sătura de strujit pene, vei pisa mălai; și când a veni bărbatu-tău de la drum, vom face plachie cu costițe de porc de cele afumate, din pod, și, Doamne, bine vom mânca! Acum deodată, până te-i mai odihni, ie furca în brâu și până mâni dimineată să gătești fuioarele aceste de tors, penele de strujit și mălaiul de pisat. Eu mă las puțin, că mi-a trecut ciolan prin ciolan cu nunta voastră. Dar tu să știi că eu dorm iepurește; și pe lângă iști doi ochi, mai am unul la ceafă, care șede purure deschis și cu care văd și noaptea și ziua tot ce se face prin casă. Ai înțeles ce ți-am spus?»

În *Capra cu trei iezi*, citită după aceea și apărută la 1 decembrie 1875, izbește același pitoresc dialogic. Nu vorbesc propriu-zis lupul și capra, ci două muieri dușmănite, ca Smaranda și Măriuca, în poartă:

«— Doamne, cumătră, Doamne! zise capra suspinând. De ce ți-i mai drag în lume, tocmai de-aceea n-ai parte.

— Apoi dă, cumătră, când ar ști omul ce-ar păți, dinainte s-ar păzi. Nu-ți face și d-ta atâta inimă rea, că odată avem să mergem cu toții acolo.

— Așa este, cumetre, nu-i vorbă. Dar sărmanii gugulici, de cruzi s-au mai dus!

— Apoi, dă, cumătră, se vede că și lui Dumnezeu îi plac tot pușori de cei mai tineri.

— Apoi dacă i-ar fi luat Dumnezeu, ce ț-ar fi? D-apoi așa?

— Doamne, cumătră, Doamne! Oiu face și eu ca prostul... Oare nu cumva nenea Martin a dat raita pe la dumneata pe-acasă? Că mi-aduc aminte [ca acu] că l-am întâlnit odată prin zmeuriș, și mi-a spus că dac-ai vra d-ta să-i dai un băiet să-l învețe jococăria.»

Creangă fu declarat la „Junimea“ admirabil „scriitor poporal“, caracterizare ce-l urmărește toată viața, iar Maiorescu de la București va consfinți că scrierile lui „sunt o adevărată îmbogățire a literaturii noas-

tre“. Prin calificația de „poporal“ cei mai mulți afectară însă a socoti producția lui ca de o speță cu totul inferioară, ori măcar spontană și primară, în nici o legătură cu literatura „cultă“. Dar fostul diacon avea haz și-l traseră de limbă, ceea ce nu era greu, să-și dea pe față reper-toriul. Astfel, „bărdăhănosul Creangă“ deveni măscăriciul „Junimii“, „păpușeriul“, mijloc sigur de a scoate tuturor lacrimi de răs. Creangă, vesel și limbut din fire, nu văzu nici un fel de înjosire într-asta, mai ales că găsi prilejul de a mușca în „pilduri“ pe cine putu, pricină de alte nepotolite răsuri. Astfel, „poporalul“ Creangă deveni idolul lui Pogor, disprețuitor al poeziei populare ca să ațâțe spiritele, dar mare iubitor de glume. Încet-încet, Creangă trecu de la scaunul dinspre ușă, pe care sta smerit, în fruntea adunării, lăfăindu-se cu toată făptura-i groasă și mișcând îndrăzneț basmaua-i roșie. Acum Pogor își făcuse din fostul diacon psaltul glumelor sale. Când cineva se pregătea să citească ceva mai lung, Pogor cânta preotește:

«— Acum să ascultăm sf. evanghelie a lui Schopenhauer, ori Conta, cetire!»

Creangă, serios, răspundea din colțul lui cu glas de bas profund:

«— Să luăm amiiiinte!

— Pace ție, cetitorule!» binecuvânta Pogor, și lectura începea. (167)

Creangă râdea plin, hohotitor, cutremurând pereții. Începu să fie trebuitor, căutat. „Junimii“ îi plăceau lucrurile „corosive“, adică *măscăricioase*, și se făcuse regula că „anecdota primează“, orice lectură serioasă putând fi întreruptă dacă se ivea o „anecdotală“. Caragiani era specializat în „corosivele“ de culoare orientală. Creangă deveni anecdotalist național. Când apărea în „Junimea“, era numaidecât întrebat:

«— Creangă, ce ne-ai adus pentru astă-seară?

El scria greu și aducea rar. Însă numaidecât adăuga:

— N-am adus nimic, dar dacă voiți, vă spun o anecdotală.

Junimiștilor le plăceau însă anecdotele corosive și institutorul mai întreba, cu vorbele păpușarilor:

— Pe *ulița mare* sau pe *ulița mică*?» (175)

Cum mai toată lumea dorea pe *ulița mare*, Creangă povestea în râsetele celor mulți și pudoarea câtorva ca A. Naum versiuni inedite

din *Moș Nichifor*, *Povestea lui Ion cel prost* și altele de acestea, rămase și în manuscris, dar picate în mâinile unui doctor, care văzu se vede în ele semnele dezechilibrului (225). Totuși, „corosivele“ au fost, în lipsa lui Titu Maiorescu, care nu le gusta, plăcerea „Junimii“, și Eminescu, încurajat, se lăsă în voia acestei nevinovate slăbiciuni de urmele căreia foiesc manuscrisele sale, în ciuda falselor rușinări ale istoricilor. Creangă nu punea dealtfel nici o perversitate, fiindcă poezia populară (expurgată de V. Alecsandri) e plină de obscenități. Eminescu se va fi convins și aici, punând fapta în acord cu filozofia lui Schopenhauer, că spiritele inocente sunt ca florile, lipsite de pudoare. Însă Creangă, văzând că se face haz de vorbirea lui verde, vără „expresia simplă“ pe unde poate și nu se sfiește a zice în scrisoare:

„Altfel, suntem sănătoși: numai caracuda, urgisită de soartă, aleargă și ea după nevoile ei, mai ca tăunul cu paiul în cur“ (231, III).

Devenit literat, Creangă intră la grijuri mari. Era muncit de sentimentul răspunderii și se umplea de toate sudorile când se apuca să compună ceva. Dacă era vară, Creangă se descălța și se dezbrăca, punându-și cămeșoiul, sau intra de-a dreptul în putina cu apă, dacă nu cumva se-nchidea în clasa lui de la școală. De obicei, se scoală în zorii zilei, pe la patru dimineața, și se așază pe nemâncate la lucru. Scrie cu condeiul de plumb pe tot felul de petice ori pe coli întregi, șterge, trimite cu semne în altă parte și nu suferă pe nimeni pe lângă sine. Scriind povestea *Harap Alb*, în cămașa lui și cu o cașchetă pe cap, în primăvara anului 1877, povestitorul nu știe că țarul trecuse Prutul, că se declarase războiul și că un ofițer rus, Petru Kuzminski, despre care scrisese Eminescu în *Curierul de Iași*, se sinucisese în apropierea chiar a împăratului (107, 5). Când noaptea, târziu, Creangă se trezește din canonul lui, se pune pe o mâncare crâncenă (107). Acum el e preocupat de soiul compunerii, vrea să știe dacă e bună sau nu. Eminescu, căruia o citește, refuză să-l îndrepte. El zice:

«— Lasă, Creangă, ai să citești în „Junimea“, tu n-ai nevoie să fii corectat de nimeni!» (62)

Însă Creangă știe că orice lucru de ispravă trebuie dres și iar dres,

de aceea la „Junimea“ asculta smerit orice observație și-și făcea câte-un semn cu creionul pe marginea manuscrisului unde era de îndreptat (166). Dar la „Junimea“ erau atâția care n-aveau nimic de-a face cu literatura și, deci, nu puteau fi de nici un folos. Numai Maiorescu, de la București, sau când se repezea la Iași, ar fi putut să-i spună limpede lucrurile, însă nu era la îndemână când îi trebuia, și povestea mergea așa neisprăvită, în gândul povestitorului, la *Convorbiri literare*. Eminescu îi spusese totuși lui Creangă o vorbă mare, tot încredințându-l că de acum e scriitor în toată puterea cuvântului. Îi vorbi de obiceiurile scriitorilor iluștri, cum, de pildă, Schiller nu dădea scrierea la tipar înainte de a o citi bucătăresei, și dacă bucătăreasa făcea haz, atunci însemna că e bună (56). Pătruns de adevărul acestui chip de încercare (lucrul bun e limpede, și ce e limpede înțelege și un prost), Creangă se puse în căutarea proștilor și a nevinovaților. Întâi o luă la o parte pe țiitoarea lui, pe Tinca, și-i citi scrierile lui. Nu trebuie deloc să ne închipuim că Tinca Vartic înțelegea ceva. Pentru ea toate trebuie să fi fost drăcii și auzind acele povești n-a putut spune alta decât că-i place. Apoi Creangă își citi compunerile lui Gh. Ienăchescu, pe care nu-l putea socoti ca popă decât prost. Acela, om redus, râdea, însă nu-nțelegea ce l-a apucat pe tovarășul de manuale să scrie comedii. Când Creangă „îi toca capul“ cu poveștile, el zicea, neîncrezător în puterile prietenului, pe care în sinea lui îl socotea la rândul-i prost:

«— Măi, asta ai auzit-o de la Tinca!

— Ei, n-am mai auzit-o de la Tinca — răspundea Creangă — dar i-am citit-o ei și mi-a aprobat-o!» (56)

Dealtfel, și cei de la „Junimea“ se cam mirau de câte știa el și-l întrebau:

«— Domnule Creangă, cum se face că le ții așa de bine minte și te servești cu expresii aidoma populare?

— Apoi cum să nu le știu pe de rost — răspundea el — dacă de la cinci ani, de când am început a înțelege, până când am venit la seminar, în fiecare seară aproape, am auzit de sute de ori poveștile pe care vi le povestesc și eu. De câte ori n-am stat nopti întrege ca să

ascult pe moș Ion sau pe lelea Catinca povestindu-mi povestea lui Făt-Frumos și a Ilenei Cosânzeana. Iarna, în nopțile lungi, țăranul se culcă devreme, dar nu adoarme îndată. La lumina opaițului, povestitorii satului spun tot felul de prujituri, iar eu, culcat pe cuptor, ascultam cu amândouă urechile și simțeam atât de mult interes și așa de mare emoție, încât, după ce povestitorul înceta, eu nu puteam să adorm încă ceasuri întregi.» (175)

Așa își aducea aminte a fi vorbit Creangă unul dintre junimiști, deși amintirea lui nu trebuie luată cuvânt cu cuvânt. Altora ex-diaconul le spunea că a auzit povestea de la mumă-sa, ori de la un moș Vasile, unchi al lui, al cărui cântec târăgănat și pe nas îl imita spre hazul celor de față (96). Gh. Ienăchescu, invidios, mai pretindea că Creangă luase un manuscris cu povești de la un bătrân Costache Bută, fără să i-l mai înapoieze (56), dar Bută, agent electoral al fracției libere și independente și cunoscut al lui Creangă, nu era decât un caraghios (96). Ca să-și întărească insinuarea că altcineva inspira pe povestitor, de pildă Tinca, preotul lăuda grozav pe țititoare. Creangă, ridicând din umeri, zicea:

«— Prost pe prost se laudă!» (96)

Proaspătul scriitor începu să-și citească poveștile și celelalte scrieri copiilor din clasă, spirite nevinovate, drepte, ori normaliștilor care veneau să asiste la lecții:

«— Măi băieți — îi îmbia el — voi sunteți de iști mai de modă nouă, mai cetiți și mai cu carte, nu ca un az-bucoavnă veche ca mine; ia ascultați să vă cetească moșul o prostie de-a lui, că, chipurile, mă pune Cornilă să mâzgălesc și eu niște hârtie cu câte-o drăconenie; și unde-ți vedea c-am greșit să mă îndreptați!» (119)

În umilința lui Creangă se amestecă dorința sinceră de îndreptare, plăcerea de-a citi altora și prefăcătoria. Chiar așa prost cum se mărturisește, nu se crede. Cu tinerii pe care-i întâlnește pe stradă și-i crede ceva mai de soi se dedă la umiliri șirete, ca să afle efectul compunerilor lui. Oricâtă înflorire va fi în amintirea lui Th. D. Speranța, Creangă apare în substanță așa cum era (217):

„Mergeom — își amintește acesta — cu umbrela deschisă, când

deodată văd venind la vale dinspre Copou pe Ion Creangă. Vine la vale și-mi iese înaintea.

— Dar ce bine îmi pare că te întâlnesc! zise Creangă. Ești grăbit? Unde te duci? Ai vreo treabă acum?

— Nu. Dar ce este?

— Hei, păi ce să fie? Vorba ceea, cum și-o face omul nu-i face nici dracul.

— Dar ce e?

— Mă rog, zice că șoaricele, când nu-ncape-n bortă, își mai leagă și-o tidvă de coadă!... Așa și eu. După ce n-am învățat carte, să fi învățat și eu ca oamenii o școală întreagă, să știu măcar ce trebuie să cetesc, ca să ajung să mai pricep și eu ceva de pe lumea asta mare și încurcată, după ce nu știu și eu vro limbă străină, ca să-mi mai deschidă capul, mă apuc, mă rog, acuma, la bătrânețe — cal bătrân să-nvăț a merge în bustru!... Te uiți la mine, te-ntrebi dacă nu cumva am înnebunit. Să știi însă că nu sunt departe nici de asta. Uite ce e. M-am apucat de scris, m-am apucat de literatură, și nu știu cum s-o scot la capăt. Nu știu: ceea ce scriu eu este ceva? Seamănă chiar a scris de om, ori îi vro prostie, să râdă și curcile de mine? Chiar acuma am fost la dl Melic de i-am cetit și mi-a spus că-i bine. Ieri i-am cetit lui dl Culianu. I-am cetit mai-nainte lui dl Alecu Xenopol, lui cuconu Vasile Pogor, lui dl Nicu Ganea, lui dl Emilian, și toți mi-au spus că-i bine. Dar eu, drept să-ți spun, nu-mi vine să cred. Cum să fie bine?!... Un prost, un ghiorlan ca mine să poată să scrie?... Nu-i bănuiesc pe d-lor că vor să-și bată joc de mine înadins, dar de, d-lor sunt oameni subțiri, politicoși, boieri, nu vor să supere pe nimene; le vine greu să-mi spună în față: ești prost!... De aceea îmi pare bine că te-am întâlnit. Am avut prilej să te cunosc mai de-aproape, să fim adeseori împreună, să vorbim; cred că d-ta o să fii acuma așa de bun să-mi spui drept dacă ce-am scris eu are vro noimă; samănă ceva cu ce scriu alții, ori e o gogomănie, ca să știu să mă astâmpăr, să nu-mi bat capul cu împărăția cerului!... Îmi făgăduiești?

— Da, dar ce e?

— Uite ce. Am scris aice mai pe larg și mai amănunțit ce mi-am mai adus aminte de pe-acasă, din vremea copilăriei. Și dacă e ceva, aș vrea să le tipăresc; dacă nu, sănătate. Dacă ar fi dl Maiorescu aice, he-hei, el de mult mi-ar fi spus curat, pe șleau; dar dacă nu-i, ce să fac?

Cu aceste vorbe, scoate din buzunar un caiet și începe să-mi cetească. Cetește bucăți de ici, de colo, de-acasă de la el, despre prietenul lui, de părintele cutare, despre cum a învățat el gramatica cu formele pronumelor: mi-ți-i, ni-vi-li și altele. Mergeam amândoi pe trotuar, pe strada Păcurari, cu umbrelele deschise în ploaie, pe la poarta penitenciarului, de la „Jockey-Club“ până la vale, pe la casele lui Praja. Noroc că ploua și nu prea era lume pe stradă, să se împiedece de umbrelele noastre. Mergeam amândoi, el cetind și uitându-se din când în când la mine, să văză dacă îl ascult.“

După ce scrisese și publicase în *Convorbiri literare* cinci povești, Creangă își puse în cap să facă o adevărată nuvelă, probabil încredințat în sinea lui că va scrie mai bine decât atâția. Compuse deci *Moș Nichifor Coțcariul*, în care nu se petrece, din punct de vedere epic, mai nimic. Un harabagiu pleacă la drum cu o evreică și poposește peste noapte într-o pădure, având niște stricăciuni la căruță, atât și nimic mai mult. Toată substanța nuvelei este zugrăvirea pe cale dialogică a lui moș Nichifor. Departe de a fi o compunere „poporală“, bucata era cea dintâi mare nuvelă românească. Îndoit, Creangă o subintitulă „povestire glumeață“. Fie că nuvela cuprindea la început unele amănunte mai „corosive“ (moș Nichifor fiind un fel de Nastratin al lui Creangă), fie că junimiștii, ațâțați de Eminescu, fură sensibili la frumusețile compunerii, succesul în „Junimea“ fu atât de mare, încât Maiorescu, de la București, curios, ceru la 10 noiembrie 1876 manuscrisul pentru cinci zile (231, V.) La București se întocmise o altă „Junime“, în corepondență cu cea de la Iași. „Istoria lui Creangă“ făcu și aci „cel mai mare haz“, veselia fiind, pare-se, tot ce se cerea de la un autor „poporal“ (231, V.). „Junimea“ din Iași hotărî, cum era și firesc, publicarea ei, și Creangă ceru înapoi cu multă smerire pentru îndrăzneală manuscri-

sul, pipăind opinia lui Maiorescu prin umilințe prefăcute, sub care se ghicește totuși o conștiință artistică netedă și ironică:

„D-voastră cred că veți fi răs și de mine și de dânsa, și cu drept cuvânt: pentru că este e copilărie, scrisă de un om mai mult bătrân decât tânăr; da' bine, da' rău, D-zeu știe. Eu atâta știu numai că am scris lung, pentru că n-am avut timp să scriu scurt. Dar ce am scris și cum am scris, am scris...” (232)

La 29 noiembrie 1876 Maiorescu înapoia prin Jacques Negruzzi manuscrisul, mulțumind „pentru scrisoarea hazlie“ (231, I) și fără a da deocamdată nici o judecată. Critica urmă într-o scrisoare către N. Gane din 6/18 decembrie 1876, unde, după ce socotea nuvela lui Gane *Cânele Bălan*, cu toate rezervele de amănunt, drept „una din cele mai frumoase“ scrieri, și admira *Strigoii* lui Eminescu destul de rece, strecură lui Negruzzi ideea curioasă că nuvela n-ar trebui publicată:

„Mulțumesc încă o dată d-lui Creangă pentru trimiterea lui *Moș Nichifor Harabagiul*. Ca tot ce scrie Creangă, și povestea lui moș Nichifor este foarte interesantă în felul ei și adevărat românească. Dacă s-ar întâmpla să o tipărească *Convorbirile* (ceea ce însă eu n-aș face, fiindcă istoria prea este din „Borta... Caldă“, și atunci ce ar zice „duduca de la Vaslui“, care știa poate numai de „Borta Rece“), atunci sunt de părere să se schimbe ceva la început. Este vorba acolo de un clopot dăruit și de Ciubăr-vodă; ceea ce seamănă prea mult cu Slavici *Popa Tanda*. Însă Creangă este însuși original și nu are trebuință de a imita pe Slavici. Și în alt loc mai este o imitare a lui Slavici; e pe pagina 2-a a manuscrisului trimis mie, sus, unde vorbește de iepele tinere și albe ale harabagiului și întrebuițează forma stilistică: iepe, fiindcă voia să aibă mânji; albe, fiindcă îi luminau la drum“. Această repetire a adjectivelor cu explicări este iarăși copiată din *Popa Tanda* („Valea-Sacă, vale, fiindcă... sacă, fiindcă...“)(91)

Creangă care asculta smerit ce-i spuneau alții și se făcea a privi la Maiorescu ca la un sfânt, nu ținu seamă aproape deloc de observarea criticului. În sufletul lui, el era dar încredințat că a scris cum a scris

și-și râdea de părerile altora care nu scriu. A socoti că nuvela *Nichifor Coțcariul* n-ar trebui publicată era totuna cu a spune că nu merita să fie publicată. Și nuvela era capodopera lui Creangă! Maiorescu a fost un om de o cultură solidă, un om de caracter, un polemist foarte talentat și un bărbat cu tact. Dar n-avea gust și nici subtilitate. Era muzicant, și în corespondență, venind vorba de muzică, nu putea să traducă nici o impresie, constatând numai că „dl Broome... s-a pus la orgă în salon, și fata mai mare, Winnifred, la violoncel“. În fața ghețarului, la hotel, se bucură că are... lumină electrică. Iar Creangă, scriindu-și amintirile, râdea și plângea singur, sufla greu, se mișca neîncetat și se umplea de sudori. Un glas îi striga vorbele, și el scria, ștergea și scanda frazele ca un Flaubert al Humuleștilor (5). Maiorescu declară că Eminescu e „poet în toată puterea cuvântului“ și nu e în stare să-l analizeze, și el, om al școlilor mari, face caracterizări naive de învățător de țară ca: armonie, onomatopee, versuri frumoase, idei care înalță simțirea, în vreme ce institutorul Creangă, școlarul catihetului, are sentimentul unității naturale a frazei, pe care n-o compune, ci o caută în forma ei unică, și poate exprima cu atâta spirit efortul artistic prin cuvintele superioare: „am scris lung, pentru că n-am avut timp să scriu scurt“. E oricând măgulitor ca un om fără invidie și atât de binevoitor ca Maiorescu, un om cu vază, al cărui cuvânt e oracol, să te laude. Creangă și Eminescu au stimat pe Maiorescu. Dar în bojdeucă au râs amândoi, nici vorbă, fiindcă Eminescu spunea povestitorului că el n-are nevoie să fie îndreptat de nimeni, Iar Creangă într-adevăr întreba pe toți și scria cum știa el.

Intrând în „Junimea“ și vazându-se așa de bine primit, Creangă, pocăit, se puse în slujba celor care făceau aci politică, a lui Carp, Maiorescu, Negruzzi, Pogor. Ideile lui el nu și le schimbă și, ca o figură electorală populară, își arată recunoștința făcând propagandă pentru anumite persoane. El nu mai era nici fracționist, dar nici conservator, ci „alegător naționalist“. Iar în privința aceasta găsea la „Junimea“ o atmosferă mai lămurită. Cu toate divergențele de opinii, „Junimea“ era în mare parte xenofobă. În primii ani discuțiile oțioase în jurul

problemei evreiești, acute atunci în România, fură dese și aprinse, și nu stârnite chiar de aceia care trecură drept antisemiți programatici. În casa lui Maiorescu, la Iași, în 28 aprilie 1872, fiind de față Iacob și Leon Negruzzi, rezervatul Maiorescu, Mandrea, Bodnărescu, Lambrior, Panu, Castano, Verussi, Tassu, Pogor, Xenopol, „se naște o discuțiune asupra evreilor, asupra industriei noastre și mijlocul de a le face concurență. Se ivește ideea unei societăți care să aibă de principiu a cumpăra numai de la creștini obiectele ce se află la ei, pentru a porni astfel renașterea industriei naționale. Asupra acesteia se decide a se reveni.“ Problema era rău pusă, rasial, și Eminescu se așeza dintr-un punct de vedere mai aproape de adevăr, acel al producției, osândind fără osebire de origine etnică clasele sterile. În seara când Eminescu, înainte de a pleca la Berlin, la 7 septembrie 1872, citește *Înger și demon* și *Floare albastră*, se discută apoi „asupra chestiunii evreilor“. Se poate spune că toți, fără excepție, fură „naționaliști“, dar unii, din oportunitate politică, precum Carp, ori din sentimentul inutilității, ca Pogor, se arătară rezervați. Maiorescu, profesând „seninătatea“ și având în vedere și rațiuni politice, reproabă slab excesele, apoi se răzgândi și deveni un xenofob măsurat la cuvinte, discret, dar hotărât, și nu numai în câmpul politic, dar mai ales în cel literar, unde se simți atins de concurența unor esteticieni și critici ca Gruber și Gherea, în jurul cărora, îndeosebi a celui din urmă, se făcea o vâlvă care-l supăra. Despre Gruber, așadar, Maiorescu scria, făcând aluzie la niște anchete literare, următoarele rânduri fără echivoc (5):

„E caracteristic acest amestec al răposatului Gruber în notițele asupra lui Creangă. Gruber, cu o insuficientă pregătire științifică, începuse a se ocupa de studii psihofizice și umpluse capul câtorva tineri din Iași cu așa-numita *audiție colorată*, un fel de curiozitate a hiperesteziei fără multă importanță. Firește că Gruber se pusese în relație cu Lombroso, și reclama ce se făcea în juriul neînsemnatelor cercetări gruberiane este o mica repercutare a marelui reclame ce o face în Europa Lombroso, Max Nordau și Brandes, [...] ale căror lucrări se compun din o pătrime studiu și trei pătrimi exagerări isterice, potrivite după gustul numeroșilor

decadenți neurastenici ai vremurilor noastre.“

În „Junimea“ ideologic obiectivă se alege un grup de xenofobi activi, propovăduind reacțiunea politică sau arătând o repulsie mai puternică pentru imigranți. Printre aceștia sunt Conta, Xenopol (el însuși de origine străină), Panu, Tassu, Lambrior. Lor li se adaugă numaidecât, din naivitate, Creangă. În epoca de după războiul de neatârnavă, antisemitismul fu reaprins de congresul de la Berlin, care ceru României acordarea de drepturi politice evreilor, ceea ce aceștia meritau să aibă. Câțiva naționaliști impenitenți simțiră amestecul dinafară în chestiunile interne ca o umilință. Adeziunea politică a lui Creangă merge spre V. Conta, fostul coleg de școală din Târgul-Neamț, care cerea votul pentru un program limpede xenofob. El făcu împreună cu comisarul Nicșoi, cu Gh. Ienăchescu și alții o ligă în numele căreia împrăștiară într-o noapte prin poșta cetățenilor ieșeni un îndemn de a nu mai cumpăra de la negustorii străini (166), adică ceea ce se propusese și la „Junimea“. Încordându-și lira, povestitorul își propagă ideea și în versuri care se cântară (200):

Cumpărați de la olteni!

Este foarte cu puțință ca hotărârea de a se face debitant să-i fi venit și din concepția simplistă că un adevărat român trebuie să înlăture pe alogeni din comerț, făcând el însuși comerț. Unuia care se ține scai după el să-i arendeze debitul el îi spune în cele din urmă sarcastic, arătându-i un deal de șapte fălci:

«— Bre, știi ce, iaca chiar ți-l dau de acum și fără nici o plată în schimb, numai să te apuci *tu singur* ca să ari, să semeni și să prășești locul ista din fața noastră, și atunci să știi că eu îți dau debitul cu mare bucurie.» (107)

Creangă îi cerea isprava lui Chirică, a lui Stan Pățitul, însă fiindcă împrumutase de la Eminescu teoria că unii indivizi, profesând comerțul, nu sunt în stare să facă nici o muncă productivă. Lui Slavici, care-i trimisese broșura *Soll și Haben*, el îi scria astfel:

„Stimate domnule și frate Slaviciu,

Îți mulțumesc din suflet pentru broșura ce mi-ai trimis.

Ca fiu din popor, admit în totul părerile d-voastră; nu m-am putut opri de a vărsa lacrimi, văzând nenorocirea ce ne amenință în viitorul țării și al copiilor ei! Și cu alâta mai mult am simțit, cu cât de mic copil am văzut viclesugul acestui [soi de oameni] îndărătnic și risipitoriu la ce țintește...

Dar oamenii noștri de *stat!*... Ochi au și nu văd; urechi au și nu aud, căci totdeauna au luat cărbunele cu mina sermanului țăran, care, la urma urmelor, tot el a plătit gloaba. Vorba ceea: „capra b... și oaia trage rușine“.

De-ar ști boii din cireadă ce mână becisnică îi duce la tăietoare! Dar nu știe sârmanul dobitoc, și de aceea tace și rabdă; duce în spate toate sarcinile și hrănește pe netrebnicii, cari își râd de dânsul! Păștori nu-s și câinii lipsesc. Și-apoi știi că într-un sat fără câni se preumblă mișeii fără băț...

Noi, cari am gustat amarul, să desprețuim pe oamenii cei ce lucrează fără de lege și să nu ne însoțim cu aleșii lor — pentru a lua pâinea din gura fiilor și a o arunca cânilor.

Cred că-i destul o măciucă la un car de oale.“ (231, III)

După cuvântarea ținută de Conta, la 4 și 5 septembrie 1879 în Cameră, Creangă în calitate de „alegător naționalist“, îi trimite un răvaș înflăcărat:

„Iubite prietene,

Nu știi cât ne-am bucurat noi ieșenii de succesul ce l-ai avut în Cameră.

Eu, după cum mă cunoști, parcă înnebunisem de entuziasm, și, de, prost oi fi, dar inimă mare am. M-am apucat de-am ținut o

șezătoare acasă cu Răceanu, Ienăchescu, Mișu Nicșoi și te-am proclamat cel mai mare orator al nostru; sa trăiești, căci tu faci cinstire Eșului nostru, oropsit și blestemat de D-zeu și de oameni.“ (234)

Creangă ajuta la alegeri și pe ceilalți junimiști, mai puțin naționaliști, și întreținea cu ei o corespondență ermetică, în chip hazliu conspirativă, ca această scrisoare către Negruzzi din 6 martie 1877:

„Stimabile dle Negruzzi,

Fost-am și la p.rail... și la rop, rop... și s-au prins că întru un cuget vor mărturisi pentru chir, fiind rasasiați până-n gât de frac... Și, că pentru chir, huludețe sunt informați și din partea altora în bine.

Însă n-ar fi rău să mai bateți fierul până-i cald, că știți cum e lumea la noi.“ (231, I)

El umbla, pe cât se vede, să fure alegătorii de la fracționiști, îndeosebi învățători de-ai lui, ca Ropală (și Răileanu?), și să-i îndrepte spre Carp. Acum orice primejdie de persecuție i se părea înlăturată și se bucura chiar de reputație.

La 8 ianuarie 1875 el cerea din nou definitivarea, care i se dădea (8), în 1878 era decorat cu *Benemerenti* clasa a II-a pentru activitatea didactică (89), Alecsandri îl onora cu încrederea de a-i trimite povestea *Cal galben de sub soare*, ca s-o transcrie, și peste câțiva ani îi dăruia, la cerere, operele complete (4).

Adevăratul prieten al lui Creangă rămase tot Eminescu. Veneau și alții în bojdeuca povestitorului (Conta, Lambrior, Pompiliu, Nica), poetul însă trăgea aici ca în edenul lui Euthanasius. Cu multă prietenie, Eminescu recomandă ministerului printr-un raport din 26 mai 1876 *Povățuitorul la cetire prin scriere*, acela care, rămas fără aprobare, zăcu în podul casei lui Ienăchescu. La 14 martie 1876 poetul ținuse o prelegere publică despre *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, pe care Creangă trebuie s-o fi ascultat-o ca pe o evanghelie, căci sub acest titlu oratorul își vărsa toi năduful său politic și

facea tabloul unui stat arhaic, bizuit pe clase autentice și productive. La un moment dat, el zise:

„... vedem că existau clase neatârinate, una țărănească, ieșită din războinicii împrăprietăriți, alta burgheză. Aceștia nu erau oamenii nimănu. Istoria celor din urmă 50 de ani, pe care mulți o numesc a regenerării naționale, mai cu drept cuvânt s-ar putea numi istoria nimicirii răzeșilor și breslașilor. Nimicindu-se însă talpa țării, era neapărat ca și stâlpii să cadă. Au căzut și boierii. O clasă este într-un popor un factor al armoniei societății, de aceea rău este c-au căzut răzeșii, rău c-au căzut breslele, rău c-au căzut boierii. Căci se vor vedea urmările.“

Pus astfel alături de boieri la temeliea țării, Creangă se va fi simțit foarte mulțumit. Ca o confirmare practică a excelenței statului vechi și dintr-un mimetism amical, Eminescu își făcu la rându-i haine de șeiac, ca ale lui Creangă. În primăvară se petrecu un lucru cu totul neplăcut. Guvernul conservator căzu, și noul ministru de instrucție, G. Chițu, destitui pe Eminescu din postul de revizor pe ziua de 1 iunie 1876. Dealtfel, lucrul acesta era de așteptat, și e curios cum Maiorescu consimți să scoată pe poet dintr-un loc mai potrivit și mai ferit spre a-i încredința o însărcinare așa de fragilă ca revizoratul. Destituirea dezlănțui în Eminescu amărăciune și furie. „Canalia liberală — strigă el — a nimicid ideile ce mi le făurisem despre viață.“ Se socoti fără o „poziție materială asigurată“ și cerși pe toamnă Veronicăi Micle găsirea unui loc de pedagog, ca să-și poată agonisi acea pâine pe care „o dorea de două zile și n-avea cu ce s-o cumpere“. Toate acestea dezvăluiau un om fără calm. Maiorescu fu și el persecutat după aceasta și nu-și pierdu cumpătul. La Creangă cel pățit și care știa censeamnă să fii dat afară din slujbe găsi Eminescu alinarea. El se mută o vreme în locuința acestuia, unde poetul își aduse un scrin de nuc înțesat cu cărți. Acum Petrino îl denunțase justiției că sustrăsese cărți din bibliotecă și mobile pentru a-și mobila apartamentul d-sale particular“. Creangă trebuie să-i fi povestit din nou tot ce trăsese de pe urma popilor, cum îl dăduse Tell afară din școlia lui, tot așa, pe vară, cum, după câteva zile de năuceală, își făcuse inimă și deschisese debit. Nu pierde omul! Într-adevăr, Eminescu căpătă însărcinarea prost retribuită de redactor-administrator al *Curierului de Iași*, un fel de

buletin al publicațiilor Curții de apel din Iași, care publica și o pagină politico-literară. Pe aceasta o compila poetul un an de zile. Exacerbat de lipsuri și necaz, poetul profesă un antiliberalism nestins și o ura grozavă împotriva „semidoctilor și cârciocarilor“, care corup „bunul-simț atât de caracteristic al românului“. Creangă părea a fi mereu prezent în articolele sale ca termen de comparație. Eminescu se plictisi iute de sărăcie și de „foaia vitelor de pripas“ și în toamna anului 1877 se pregătea să plece la București ca redactor la *Timpu*. Un conflict cu domnul Mircea, directorul Tipografiei Naționale, care pretindea ca Eminescu să semneze o compoziție encomiastică a sa, sluji ca pretext. Cu toată prietenia, nu e de crezut că Eminescu s-a slujit prea mult de ospitalitatea lui Creangă. El avea mândria lui de om și nu-i plăcea să cadă pe capul nimănui. De aceea plecă la București în căutarea unei soarte mai bune. Creangă rămase însă nemângâiat. Avea el prieteni ca Gh. Ienăchescu, Răceanu și Nicșoi, dar aceștia erau buni numai la băutură. Altul era Eminescu, „marele poet al românilor“, plin de învățătură și spunând toate lucrurile limpede, precum sunt, făcându-l și pe el să se simtă alt om, mai cu încredere în „țărânia“ lui. Creangă tot aștepta acum vești de la București și-l îmbia pe poet să vină la Iași:

„La Eși ninge frumos de ast-noapte, încât s-a făcut drum de sanie.
Circul parcă e mai frumos acum.

Vino, frate Mihai, vino, căci fără tine sunt străin.“

Dealtfel, Iașul începea din nou să se golească. Războiul întărise familia domnitoare și arătase tuturor că adevărata viață e la București. Scârbit de intrigile ieșene, Maiorescu se mutase în capitală, și odată cu el și „Junimea“, ceea ce rămăsese la Iași nemaiaivând importanța de altădată. Însuși Constantin, băiatul lui Creangă, era la București. Povestitorul se simți deodată singur și părăsit în „Eșul nostru cel oropsit“ (134) și începu să se gândească la vreun mijloc de a vedea pe prietenii din București și de a mai merge cu trenul, pe care îl cântase în versuri:

Fumul esă, trenul sboară,
Pasajerii liniștiți,

Orice vreme-a fi afară,
Au pornit, îs bun porniți!

IX. CREANGĂ-TATĂL ȘI CREANGĂ-FIUL

În vreme ce Creangă meșterea la abecedarele și la poveștile sale suit în crivat ori cufundat în puțină, băiatul său crescuse de-a binelea și se afla acum flăcău în toată puterea cuvântului. Constantin nu era nici deștept și n-avea nici vreuna din însușirile tatălui. Școala militară din Iași, unde Creangă îl internase fără plată în 1872, scoțând cu martori act de paupertate, îi răpise orice ingenuitate, dându-i fumuri și nu-i dăduse în schimb nici o cultura serioasă. Era tocmai unul din acei semidocti de care vorbea Eminescu, un cioflingar de târg, care se cam rușina de tata și avea gusturi mărețe. Însă Creangă, ca orice părinte, își iubea puiul și-l credea bun la ceva. Cu o dragoste vrednică de toată lauda, el aleargă la mărimile pe care le cunoștea ca să le ceară o vorbă bună pentru plodul său. Mușcător de felul lui și plin de încredere în „țărănia“ sa când era vorba de produsele minții, Creangă redevenea smeritul om de jos care se roagă de boieri pentru binefacere. Și cum tot Maiorescu îi sărea în ajutor cu folos, recunoștința institutorului lua forma celei mai adânci smerenii. Creangă, care ca diacon sărutase mâna directorului său de școală normală când fusese numit institutor, fu văzut la maturitate sărutând iarăși, în fața a o sută de comenseni ai unui banchet, mâna lui Titu Maiorescu. Și într-adevăr, institutorul nu datora „Junimii“ numai pâinea sa, dar o seamă de bune îndrumări pentru slabul său fecior. Pe dată după război, Constantin se află la București, unde urmează școala militară. Slavici îi este corepondent și primește des de la îngrijoratul părinte întrebări de felul acesta: „Nu știu dacă Creangă al meu învață ori se lasă pe-o ureche“ (231, III). Creangă s-a rugat bineînțeles și de Maiorescu să dea sfaturi băiatului și să-l ocrotească „dacă merită“, fiindcă criticul primește pe Constantin în casă și, probabil, îl invită la masă. Eminescu însuși e

solicitat să arunce o privire. Nu se vede că elevul de școală militară ar fi înțeles câtuși de puțin importanța oamenilor care binevoiau să se ocupe de el din respect pentru tată. Pricepu numai că tată-său avea trecere și prietenii influente, care-i puteau folosi. Că Creangă nu prea avea obiceiul să-și deschidă punga, deși prin preajma anului 1880 el nu e deloc un om sărac, este un lucru ce poate fi crezut. Adevărat este însă că elevul de școală militară își face o specialitate din a cere lui Creangă bani, văietându-se și la alții de zgârcenia aceluia, de vreme ce Eminescu intervine într-un rând, la 25 decembrie 1878, cerând să se trimită lui Constantin „din când în când parale pentru trebuințele lui extraordinare“, în vederea că ar putea fi invitat de Maiorescu la masă și ar avea trebuință de „o păreche de încălțăminte mai cuviincioase“. În curând Constantin ieși sublocotenent de marină și fu trimis la Triest, probabil de stat, de unde în toamna anului 1880 era întors nu demult. Clima Italiei, zicea el, îi împlânzise caracterul lui zburdanic (ms. 3.757). Îi plăcea luxul și aventura, în care scop și intrase la marină, uniforma fiind pompoasă (frac și bicorn) și slujba cauzatoare de schimbări. Nu mult după ieșirea din școală, luă parte la o paradă în Iași și uniforma nemaivăzută induse în eroare pe cei de față, care crezură că sublocotenentul este un consul rus ori vreun ambasador. O babă din Sărărie îl recunoscă însă (13):

«— Ia tăceți, fetelor — zise ea — doar îl cunosc de când era de-o șchioapă, e băetul lui Popa Smântână din Țicău!»

Popa Smântână era, firește, mândru de feciorul său, deși cam îngrijorat de purtările lui, și ținu cu tot dinadinsul să vadă de el mai de aproape. Sediul sublocotenentului era la Galați, și totuși el se învățea fără rost prin capitală. Prilejul de a veni la București îl găsi Creangă în numirea sa ca membru în Consiliul general al instrucțiunii, care se făcu prin intervenția lui Vasile Conta, pe atunci ministru liberal. Încă nu e lămurit când a fost Creangă numit, dacă la începutul anului 1880 sau și mai înainte, ori în toamna lui 1880, la începerea noului an școlar. Atât se știe, că pe toamnă prietenii îl văzură pe „bărdăhănosul“ Creangă în București, foarte preocupat de noua lui slujbă. Pe vară

propriu-zis n-avea ce să caute în București, și e de gândit că veni cu puțin înainte de deschiderea școlilor, atunci când munca ministerială este în toi. La minister se discuta introducerea limbii latine în școlile secundare de fete, chestiune care nu interesa pe institutor. Cui îl întrebă el spuse însă că muierea poate să-și vadă de gospodărie și fără latinie și că temerea lui era ca nu cumva femeile să se smintească mai rău învățând-o (216). Desigur că-l văzu și pe Eminescu, care însă era amețit de Veronica lui, cu care aci se certa, aci se împăca. Maiorescu, care pe la sfârșitul lui mai petrecuse o seară la Iași în casa lui Negruzzi, când, poate, văzu și pe Creangă, pretindea chiar că poetul debita lucruri ordinare pe socoteala lui și a Mitei Kremnitz. În sfârșit, lumea toată părea cam zăpăcită, ceea ce trebuie să fi întristat puțin pe Creangă, lovit el însuși de nu puține supărări. Bineînțeles, merse la Maiorescu de două ori, aducându-i *Amintirile I*, pe care le citise la Iași lui Melic și sub umbrela lui Th. Speranța. Le scrisese la Iași, în bojdeucă, cu sudori, și acum, văzând buna primire ce li se făcea aici, însemnă jos ca să se știe că trecea și prin capitală: „București, 1880, septembrie“. Maiorescu se-ntorsese din străinătate la 16—28 august și fusese bolnav, cu febră. Era și foarte supărat din cauza neînțelegerilor cu nevasta și mersese cu gândul până la ideea sinuciderii prin cloral. Atunci, în septembrie, vremea la București era frumoasă, și în grădina lui Maiorescu înflorea un trandafir gălbui de culoarea ceaiului, pe care stăpânul casei îl urmărea cu mult interes. Criticul își reluă miercurile literare (125). Într-o astfel de seară, așteptat, Creangă veni târziu detot de la ședința Consiliului general.

«— Se poate, domnule Creangă — i-a zis Maiorescu — faci ca atâta lume să te aștepte?

— Ce să zic? — răspunse Creangă căutând ca de obicei o „țărănie“ de-a lui — d-voastră ca d-voastră! Neavând, se vede, altă treabă, ați așteptat în cea mai bună societate, și așteptarea nu vi-a fost zădărnice. Iată-mă-s: sunt aici. Iară eu, care umblu-n treburi mari, voi fi așteptat poate mai puțin, dar vorba românului: Degeaba vii, degeaba te duci!» (216).

Mai des se întâlnește, firește, Creangă cu Eminescu și cu Slavici, care erau mai puțin boierosi decât Maiorescu. Aceștia veniseră câteva seri la dansul (ședea deci pe undeva în gazdă) și șezură de vorbă. Acum povestitorul avea încredere în sine, și prostindu-se mereu își îngăduia să dea opinii literare. Bunăoară, *Budulea Taichii* al lui Slavici nu-i prea plăcea, găsimu-l prea „spelcuit“.

În octombrie Creangă se afla din nou la Iași. O pacoste căzu acum pe capul lui, amărându-i viața și aducându-i, în cele din urmă, moartea. Se îmbolnăvi de epilepsie, de „pedepsie“, cum îi zicea el în limbaj popular, moștenind răul de la Smaranda. De când era bolnav nu se poate ști hotărât, dar se pare că din primăvara anului 1877. „De la *Harap Alb* — zicea el — douăsprezece zile nu mai am ieșit din bojdeuca asta; a venit împăratul rusesc, și atunci mi-a venit un fum pe nas.“ (6). Fumul pe nas constituia aura „pedepsiei“ lui. Oricum, își dădea seama că apăsa asupra lui un rău destin. El se socotea un nevropat, împăcându-se cu gândul că mulți oameni mari au fost la fel, Napoleon de pildă (234). Se pare că încă dinainte grozava boală se vestise prin atacuri ușoare în chip de ameteți și ne putem chiar întreba dacă unul din motivele pentru care nevastă-sa nu mai vru cu nici un chip să trăiască cu el nu a fost și descoperirea unei manifestări morbide, cu atât mai mult cu cât Creangă nu se mai căsătorește a doua oară, cu toate că ar fi fost firesc să facă aceasta. Institutorul avea în purtările lui porniri convulsive. Furia cu care bătu un copil indignă pe normalști, dar Creangă își mărturisi nestăpânirea: „Pesemne, măi băieți, ce credeți, că nu pricep atâta lucru? Da', ia, natura mea cea ticăloasă! așa-s pornit eu din fire, fără judecată când mă mâinii și pace. Ca când văd că din astă pricină am să-nfund un gros cu mine!“ Natura institutorului era așa fel, încât când se-nfuria „nu-și dădea seama de nimic“ (223). Pentru că Ienăchescu îl contrazise odată cu privire la deșteptăciunea lui Bonaparte, Creangă îl privi atât de fioros și aprins de mânie, încât preotul fugi pe ușă cerând iertare, spre a fi îmbunat abia a doua zi cu aceeași scuză, „că tu știi cum sunt eu“ (234). Dacă ar fi să dăm crezare acestui Ienăchescu, Creangă a ținut-o tot în con-

cediu vreo doisprezece ani, luându-și-l cu alte cuvinte dinainte de 1880 (56). Totuși, prin 1883 mergea la școală, căci îl vedeau normalişti. Lipsa probabil din când în când, simțindu-se rău sau mergând pe la București. Ienăchescu mai pretindea că Creangă, zgârcit, nu dădea suplinitorului decât 50 de franci și că din această pricină s-ar fi certat chiar, Ienăchescu cerând, generos cu banul altuia, să dea pentru suplinire măcar 70 de lei din 270 cât ar fi avut acum povestitorul, care la 5 noiembrie 1884 împlinea al patrulea termen de gradată (60). Deci simptome de boală se văzură la Creangă încă dinainte, acoperite însă de înfățișarea de voinicie și sănătate. Acum, în 1880, se ivi după toate aparențele întâiul atac plin. Însăpăimântat, alergă la doctori, la un doctor Botez îndeosebi, și puse și pe fiu-său să întrebe la București medicii, să-i spună „dacă are sau nu leac“. Constantin, zăpăcit de ale lui, îi răspunse cu sfaturi banale ca „prezervează-te! schimbă-ți traiul, silește-te a asculta sfaturile doctorilor de acolo, cari pentru asemenea boale sunt tot atât de savanți ca și aceștia de aci“. Îi dă instrucțiunile oferite de un dr. Pop pentru luarea de natriu bromat. Ba îl mai sfătuiește să cheme pe doctorul Botez acasă și să-l lase „cinci minute cu duduca Tincea și-apoi dieta care-ți va recomanda-o, de vrei să treacă mulți ani fără să te doboare, ascult-o și urmeaz-o cu sfințenie“. Insinuare că izvorul bolii ar fi Tincea ori exprimare neghioabă? Mai degrabă aceasta din urmă. Supărat de boală, Creangă mai era amărât și de Constantin, căruia dealtfel îi scria mereu. Nu se poate un stil mai prolix, mai incult decât al sublocotenentului. Sforțarea lui vădită este de a fi literar și de duh, la înălțimea tatălui, în vreme ce el nu cunoaște nici ortografia. Sub tiradele patetice se ascunde mereu câte o cerere de bani. La 9 octombrie Constantin se afla în București și căuta a încânta pe Creangă, printr-o scrisoare, că ministerul avea să-l trimită în străinătate la Brest. „Îmi pare rău — zicea el — că tocmai d-ta părintele meu te îndoiești de sinceritatea aspirațiilor mele.“ Acum era îndrăgostit de domnișoara Natalia, fata madamei Cristodulo Alexandri, în familia căreia se introdusese și avea nevoie, spre a o cultiva, de 200 lei „în cap“. Îi cerea dar, la sfârșitul poliloghiei,

făgăduind să-i plătească în rate de câte 50 de lei lunar. Creangă nu se lăsă probabil învins de argumentația fiului și nici încântat de proasta lui stilistică (din când în când, îi corectează epistolele), ci-l întrebă scurt și cuprinzător ce-i cu Brestul. Constantin se pierdu în alte bâiguieli. Zicea că speră acum să treacă în geniu și-l încredința că avea să facă o afacere strălucită căsătorindu-se: „iubesc, trebuie să fiu iubit — declama el — nu întâmpin în acest pas nicio dificultate... Afară de asta intrăm într-o familie mai mult sau mai puțin sprijinită; ginerele celalt bun proprietar: alegător colegiul I, ca mâine poimâine deputat ceia ce mă și ne aranjează binișor.“ Creangă rămase neîmplântat de sentimentul romantic al lui Constantin, deși acesta îi expediase trei scrisori, „două recomandate și una ne“ (*sic*). De fapt, el aștepta și parale, și-n loc să stea la Galați, unde-i era sediul, se învârtea prin capitală, locuind în Strada Fântânei 20. Mergea și pe la Maiorescu, încercând să-l încredințeze și pe acela de meritele d-rei Natalie. Desigur că criticul trebuie să fi fost cam plictisit de acest zăpăcit, dar amabil, din considerație pentru tată, nu-și arăta umoarea. Văzând că Creangă este neînduplecat (știm cât de încăpățânat era), fiul dă stilului intensitatea maximă. „Nu uita — zice el mândru către tată, neghicind ironia soartei — că țânta me este dacă se poate [numele familiei] sel măresc și mai mult, lucru ce se poate trăind s-ajung și general; nu tocmai ușor țar veni când oi auzi că fiu teu unic a murit, că rezultatul muncii tale de 20 de ani a pierit prin singura întâmplare că nereușind a lua de soție pe aceia ce iubește s-a împușcat. Tată pe amorul meu, pe singurul meu părinte, dacă în 7 zile numi trimeti un răspuns favorabil, gloanțele celui dintâi revolver ’mi vor spulbera crierii;...Dacă, d-ta pentru cutare... ’mi aduc aminte, pregătia pușca să te omori apoi ieu pentru o tânără cu frumoase calități... Tată, aceleași circumstanțe până la un punct au ocupat anii tinereții tale și tot tu le ai bravat; ajungând acolo unde ești. De ce ești atât de egoist?“ La 5 octombrie 1881 candidatul patetic la autoîmpușcare găsisse altă fată, căci Creangă și Ileana, mamă-sa, care se vede că trăia, îi trimit consimțământul la o căsătorie cu o Elena Adamescu, fiica lui

Andrei și Angelina Adamescu, care nu s-a făcut (236). Văzând că amenințarea cu sinuciderea nu are efect, Constantin se arată îngrijorat de boala lui Creangă și-i dă sfaturi inutile. Apoi, disperat, îi face morală în numele „teoriei reciprocității“ între tată și fiu. „Ai atâtea drepturi măsurate și pozițiune încât nepăsarea de care teai servit pare a fi produsul unui desgust nemesurat pe care ți lam provocat; cine? fiul teu; singurul tău fiu... Rușine mie, rușine de o 1.000 de ori!“ Asemenea extravagante l-ar fi lăsat pe Creangă nepăsător, dar fiul făcu niște isprăvi care nu se poate să nu-l fi supărat. Lipsit de orice tact, abuzând într-un chip penibil de bunăvoința junimiștilor, pretinzând că n-are nici o lețcaie și nici haine, când toată lumea știe că se logodește, ceru protectorilor literari ai lui Creangă să-i strângă suma de 1.000 de lei. Aceia nu-i răspunseră, și Constantin începe să-i împrăște cu ocări negramaticale și caragialești; „D-ta nai, pentru acest cuvânt am adresat dlui Pogor și dlui Negruzzi câte o scrisoare rugându-i se mijlocească între membrii Junimei pentru suma de 1.000 lei, cu toate acestea acești oameni mari, acești speculatori de meserii diferite dar potrivite fiecare în parte pentru același scop „negot pentru câștig“ fie pentru nume, bani, politică, ambițiuni deșerte, rezbunări, uri, pasiuni în genere, acești haini nu miau trimes, la ei miea de franci era pișcătura purecelui dintr-un munte, la mine viitorul soarta... Tată! Caută cel puțin, de te împrumută cu 800 de franci și achit eu câte 100 lunar, fii cel puțin d-ta părinte ce mă cunoști girul meu.“ Așa scria Constantin la 14 ianuarie 1881, și e probabil că Creangă îl lăsă să sporovăiască atât cât pofti. Pe cât de adevărat era că povestitorul avea bani, dar nu înțelegea să dea unui sublocotenent cu leafă, de vreme ce și el, ca diacon, nu ceruse nimănui nimic, pe atât e de adevărat că cererile fiului nu sunt serioase. Lucru hazliu. Nu numai fiul cerea lui Maiorescu, dar și tatăl — e drept, cu motive mai nobile. La 11 iunie 1881 Creangă solicită lui Maiorescu un ajutor pentru un diacon bolnav de la Biserica Buna Vestire, unde criticul avea un „odor scump“, unde își înmormântase, cu alte cuvinte, un copil mort timpuriu. Maiorescu era foarte des asaltat de mulți cu cereri de ajutoare, și, lucru laudabil,

dădea (41). Totuși, cererea lui Creangă este inoportună, fiindcă era mai în măsură el ca fost diacon să-și ajute prietenul. El are despre „cei mari“ concepția de atunci a unor „oameni din popor“, care socotesc că un locuitor de la oraș are menirea să dea la toți. Atât de puțin sărac era totuși Creangă, încât în toamna anului 1881 el și alți opt institutori împreună cu I. S. Ionescu, tipograf, cumpărarea de la „Junimea“ Tipografia Națională, la care rămase asociat până la moarte (107). E cu puțință ca Maiorescu, plictisit de prea dese interveniri în favoarea lui Constantin, să fi încercat să scape delicat de Creangă, spunând că nu e acasă într-o zi la București, când acesta l-ar fi căutat în altă zi decât în miercurea literară. Dar se poate să fie și o părere a lui Creangă că Maiorescu era la fereastră, ori o greșală din partea feciorului. Fapt este că povestitorul ar fi avut acest sentiment și ar fi povestit întâmplarea altora cu lacrimi în ochi (89). Unii oameni nu înțeleg niciodată eticheta și sunt gata să vadă mândrie „boierească“ acolo unde e numai disciplină a vieții. Dacă Creangă era supărat din pricina lui Costache, nu prea e de crezut că văzu un gest teribil în apelarea la „Junimea“, de vreme ce și el înțelegea ca cei mari să te ajute bănește când ești la ananghie. Așa precum Eminescu ponegrea pe Maiorescu când era necăjit, putea să facă și Creangă, și nu trebuie să ne lăsăm deloc înșelați de formulele sentimentale folosite pe față. Maiorescu găsește purtările lui Jacques Negruzzi „ordinare“, ale lui Eminescu „ordinare“ și ale multor altora din cei de aproape la fel. Creangă sărută mâna lui Maiorescu și-i trimite lui Negruzzi știri încurajatoare cu privire la alegeri. Și, cu toate astea, cineva crede a-l fi văzut chiar în anii aceștia votând nu cu junimiștii, cum era firesc, ci tot cu liberalii (217). Sufletul omenesc este complex, și Creangă putea să aibă totodată slavă pentru Maiorescu și oarecare egoism. După câteva luni, prin iunie, Constantin pare potolit de exaltările lui, nu fără a visa să fie milionar ca să plece la Constantinopol, la Napoli. Deocamdată, unitatea îl trimitea în Dobrogea pe lângă Babadag. În septembrie 1881 Creangă se află iar la București. Se vede că cineva l-a sfătuit să intre în spital, fiindcă se afla atunci în Spitalul Brâncovenesc, unde

dăduse de o mamă Bălașa, gardiancă bătrână, fără știință de carte, de fel din Craiova, care-i spuse niște poezii poporane, dintre care una e o variantă a *Mioriței*.

Printr-un contrast pe care-l accentua boala, Creangă trecea de la supărare la veselie nebună cu poftă nestinsă de vorbă. Mama Bălașa, țărancă pe potriva lui și limbută, îl plăcu, și aceasta îi zise în stihuri despre tinerețile ei (48):

Când ieram în floarea mea,	Îmi întinse-un lățișor
Zburam ca o păsărea.	Și mă prinse de-un picior;
Și zburam din cracă-n cracă,	Și mă băgă în colivie,
N-avea nime ce să-mi facă,	Mai mult moartă decât vie.
Dar un hoț de vânător	

Un medic secundar nou, văzând la vizită pe acest bărbos umflat, cu privire mehenghie, întrebă în franțuzește pe medicul vechi cine era hipopotamul. Creangă, înțelegând în orice caz numele animalului, răspunse numaidecât:

«— Dumneavoastră trebuie să fiți șeful vreunei minajerii de cunoașteți așa de bine specia hipopotamilor.» (107).

Probabil că și de data aceasta Creangă merse la Maiorescu spre a citi partea a III-a din *Amintiri*, datate: „București, 1881, septembrie.“

Acum Constantin se cumițișe, recunoscând că înainte fusese tânăr. Luase hotărâri mari: „Ai toată dreptatea și pentru aceia tac mă chiamă“. În ianuarie 1882 se afla mutat la Giurgiu, visând însă plecarea în străinătate și găsirea unei „chei“ pentru procurarea de bani. Cheia însă nu voia s-o dea Creangă, și sublocotenentul avea viziuni pe care le numea realități: „Nu mă înțelegi și nici nuți voi destăinui mijlocul, de cât în ziua când sorții izbânzii mor conduce pe calea adiverului; m-am saturat de iluzii și Doamne mult țin să înfig și eu odată dinții în realitate, să vedem ce soi de plăcintă o mai fi șacea, că de, aud pe mulți zicând că dânsa nici mierea nu satură... pe om...“ Așa înțelegea fiul să aibă umor ca tatăl. Acum nu mai avea încurcături bănești, cu socotelile stătea „tantai pe tanto!“ Era fericit de existență:

„Slujbai slujbă, petreckerile, petreckeri, dansuri prin soirelele celor cu dare de mână, cărora am căutat să mă recomand cât se poate mai bine“ etc. Dar nu neglija nici treburile spirituale. Cerase lui Creangă hărți, dicționare, pe care acesta, încrezător în geniul odraslei, le trimisese, și născuse un op despre Dobrogea. Mersese apoi la București, unde-și făcuse haine cu 150 de lei, trimiși de Creangă, și predase lui Eminescu opul care „l-a umplut de admirație“ pe acesta, promițând să-l citească și lui Maiorescu. După Paști, Constantin, vesel de viață, striga „Evala și Ișala“, în aprilie în „2 zeci și nuș câte“ spera să ajungă locotenent și să meargă la școala de stat-major din Bruxelles. În mai era dezamăgit. Eminescu nu-i înapoia manuscrisul și nu-i spunea dacă plătea „batăr o ceapă digerată“. Ca să se mângâie, cerea lui Creangă 100 de lei pentru „niște secături de strae albe, ghetete, mai cisme“. Atâtea idei mari din partea lui Constantin amețiră pe Creangă. Se rugă de toți pe care-i cunoștea, în rândul întâi de Maiorescu, să sprijine planurile feciorului său, care urmărea acum să fie trimis în străinătate.

Pe toamnă, Maiorescu veni la Iași, pentru aniversarea „Junimii“, care se făcea prin tradiționalul banchet. Petrecerea era din cele mai nimerite pentru duhul lui Creangă, el însă nu putu merge, fiind bolnav. Abia după aceea încredința pe „cel mai drăgălaș profesor și cel mai bun voitor ce am avut în viața mea“ de toată dragostea lui și-i mulțumea de interesul ce-l purta copilului său (231, V). Era trist. Conta murise în aprilie, Lambrior era și el bolnav. Erau, împreună cu Eminescu, care se va prăbuși și el în curând, cei mai buni prieteni, de aceia care nu pregetau să-l dibuiască în bojdeuca lui. „Iaca și munca peste măsură la ce duce.“ În ianuarie 1883, Constantin căzuse la invenții cu care spera să revoluționeze armata și mai ales și ciupească ceva bani de la Creangă. „Tată — exclama el — Idialul meu este mult mai sus de cât țilai putea închipui, chiar tu ca părinte, el este un vis, pe care l-am realizat în parte; el este deja conceput ear bazele lui sunt: munca în senzul unor producțiuni personale sprijinindu-se pentru aceasta pe studii speciale în ramura ce profesez.“ Sublocotenentul avea un sistem personal de poduri și trăgea nădejde prin asta să

ajungă locotenent. În aprilie se mărturisea învins: „Cu locotenența mea o pusei de mămăligă“. Totuși, la 8 aprilie 1883 avansarea veni (200).

Ca să vadă mai de aproape ce tot învârtește acest fiu, Creangă se gândi că ar putea însuși veni la București ca membru în Consiliul general al instrucției. Corpul institutorilor alegea trei inși, din care ministrul reținea unul. Creangă se rugă iarăși de Maiorescu să fie preferat lui Ropală și lui Hrisoscoleu (231, V), însă nu reiese de nicăieri care fi fost numit. Constantin crezu peste vară că o să poată fi trimis la Politehnica din Paris, totuși intenția nu-i izbuti fiindcă, poate, nu reuși la examen. Pretindea acum că se va pregăti pentru concursul de la 15 august în vederea mergerii la Turin. La 14 august el vestea pe Creangă că „măine“ se prezenta la examen. Reiese din corespondența următoare că dăduse greș. Toată „Junimea“ e pusă în mișcare pentru viitorul lui Constantin. În noiembrie, Carp primi pe locotenent și-i dădu o recomandatie către Sturza, primul-ministru, care îi era cumnat. Acesta-i spuse dur, când probabil Constantin se laudă că-și „perfecta instrumentul“:

„— Domnule locotenent, dacă faci invenții, ține-te de dânsle și lasă-te de miliție!“

Totuși, Sturza întrebă la Viena care sunt condițiile de admisiune în școala de aplicațiune pentru geniu și artilerie de acolo, și totul arăta că, mulțumită reputației institutorului, tânărul ofițer avea să plece curând în străinătate. Creangă începuse a fi înconjurat ca un scriitor de seamă și era solicitat a colabora la publicații. Mite Kremnitz îi tradusese două povești, studenții din Viena îi ceruseră ceva pentru *Almanahul societății „România jună“*. Apăsător de glorie, plin de sentimentul răspunderii, Creangă se închise în casă și compuse *Moș Ion Roată și Unirea*, scriind, se vede, noaptea și sfârșind în zori, chiar în momentul când junimiștii benchetuiiau la aniversare: „Iacă, chiar acum la 6 oare dimineața — scria el lui Maiorescu — am gătit de scris anecdota pentru „România jună“ și o și trimit cu poșta de astăzi. Tare am avut dorința să vă văd când ați fost de aniversarea „Junimii“, însă

nu mi-a fost tocmai bine și nici nu puteam să scriu ceva ce începusem a scrie pentru „România jună“, de-mi venia să înebunesc de necaz. Ferească D-zeu de omul tâmp, când începe să facă ceva, că el singur nu știe ce face, decât numai întâmplarea poate să-l scoată din încurcătură.“ (231, V) Normaliștii care vin să asiste la lecții îi fac un fel de gardă admirativă. Școala era tocmai în Păcurari și se zicea „Școala lui Brașoveanu“, după numele directorului (211). Creangă preda la clasa a II-a și, desigur, ambiția îl silea să facă eforturi obositoare ca să arate tinerilor preparanți cum înțelege el școala. Institutatorul destăinuia cu duh că pentru el clasa a II-a era mai grea decât întâia și cerea inspectorului să fie „înaintat“ la clasa întâi (128):

«— Apoi credeți, domnule inspector — lămurea el — când eram la clasa I, știam că trebuie să fac materia de clasa I. Dar de când m-ați trecut la clasa a II-a, trebuie să fac materia de clasa a II-a, dar și pe cea de clasa I-a.»

În clasă era liniște și rânduială, institutorul bolnav era când sentimental și gata să spună povești, când violent. Mergând pe drum, spre casă, înconjurat de respectuoși preparanți, care deveneau și ascultători de literatură, când se crea prilejul, Creangă găsea cu cale să le țină câte un logos înțelept de felul acesta:

«— Unde nu-i dragoste de breaslă și menire, și tragere de inimă, nu-i Doamne-ajută, măi băieți! Băieții de țăran n-au ce trebuie, fug de școală și li-i urâtă cartea, că-i ține învățătorul în școală ca la gros. Ia schimbați-le felul de viață și-ți vedea cum au să fugă de-acasă la școală. Fie-vă dragi, purtați-vă cu ei blând, învățați-i cele de folos și-ți vedea cum are să vi se umple școala de băieți. Nu vă supărați de nătângia unora și fiți drepți, și-ți vedea că nu-s sălbatici, ci băieți cumiști. Nu țineți copiii numai la carte, ci schimbați-le des ocupația. Jucați-vă cu ei, căci între copii trebuie să fii și tu copil. Nu vărsați veninul amărăciunii voastre în sufletul copiilor, că-i păcat.»

Așa vorbea Creanga, dar el însuși, iritat câteodată, pușca bătaie câte unui copil, chiar față de normaliști. Atunci aceștia îi ziceau indignați:

«— Bine, domnule Creangă, noi învățăm la pedagogie să nu creștem băieții cu pumni și cu stâlceli, cum ai făcut dumneata azi, și

aici vedem lucru pe dos!» (119)

Institutorul pățit le explica normaliştilor că „pedagogia“ nu-i bună pentru oricine, că numai cine s-a pălit de pragul de sus vede și pe cel de jos, și totul se împăca. Mulțumit de a se vedea înconjurat de atâți tineri, el spunea înduioșat:

«— Mi-e drag de voi, măi băieți, că sunteți și voi feciori de țăran ca mine, și când stau cu voi de vorbă, parcă sunt între băietanii cu care am holteit, săracele zilele acelea!» (122)

Vorbind astfel, soseau la Lăpușneanu, apoi ajungeau la Spiridonie, probabil prin Strada-de-Sus. Aci se despărțeau. Normaliștii coborau spre Strada Mare, spre Trei Ierarhi, unde le era internatul, iar Creangă o lua în sus, pe Sărărie, spre Țicău. Dacă tinerii pășeau prea grabnic, Creangă, în sudori, se văieta:

«— Mă luați prea repede, măi băieți; nu vă puneți mintea c-un moșneag ca mine!»

Vorbăreț din fire și văzându-se ascultat, institutorul le povestea câte știa, încât odată se treziră cu toții laolaltă în fața bojdeucii.

«— Hă, hă, hă! măi băieți, așa-i că eu, cu brașoavele mele, v-am făcut-o bună? se învinovăți smerit Creangă. Mi se pare că după ce-ți ajunge la școală, aveți să puneți lingurile-n brâu și să roadeți din ele cele răbdări prăjite, care-s cam gustoase pe-acolo, pe la internatul vostru, după cât s-aude. Da' mi-ți erta și voi, dragii moșului flăcăi, că doară n-a fost cu voia mea!»

Tinerii mărturisiră că se simt fericiți c-au văzut casa unde stă povestitorul.

«— Da, că ce-i dreptul, ați și avut ce vedea — se umili Creangă — bată-vă hazu, măi băieți, să vă bată!» (223)

Această bucurie de a se înconjura de tineri de origine țărănească vine și de acolo că printre „cioflingari“ Creangă n-avea prieteni adevărați. Eminescu, Conta, junimiștii cu care putea sta de vorbă erau sau morți, sau la București. Ienăchescu, Răceanu, Ionescu tipograful, asociații lui la manuale ori la tipografie, erau tovarăși de petrecere, dar nu păreau a pune preț pe Creangă ca scriitor, și apoi aceștia se

țineau mândri, se socoteau orășeni. Mai bine se simțea fostul diacon printre ai săi de la țară. Cu părintele Gheorghe de la Neamț, fiu al lui David Creangă și unchi mai tânăr al său, întreținea corespondență și mergea să-l vadă ori de câte ori putea. Popa Gheorghe era un om arătos, cu barbă învoaltă, îmbrăcat într-un chip care făcea trecerea de la portul curat țărănesc la veșmintele preotești. Creangă mai ținea la soră-sa Elenuța, care în vara anului 1883 era de curând măritată cu un gospodar din satul Galu. Povestitorul, grijuliu în vederea iernii, o ruga să-i trimită sumani pentru haine:

„Elenuța, tare ași vrea să am vreo 20 de coți sumani de noaten, bun pentru un suman pentru mine. I-ași plăti cât de scump, numai să-i am. Scrieți-mi dacă s-ar găsi, să vă trimit bani. Mi-ași face chiar acum o manta pentru iarnă din sum[an] de noaten.“ (68)

Își căuta prieteni printre oamenii simpli cu care intra în vorbă în chipul lui limbut și pe care îi introducea în toată familia lui ieșeană, înfățișată prin Zahai și madama sa, prin Tinca, țiitoarea, și prin mamele amândurora. Un sincer amic îi scria cam astfel:

„Salutare C. C. Ionică,

Doresc mult ca acest mic bilet să vă întâmpine în momentele de fericire și sănătoși dimpreună cu toată familia dv.; cât despre mine de voiți a ști, sunt bine“ etc. (68).

Cu toată boala, Creangă nu-și pierdu cu totul buna dispoziție. Trăgea nădejde să se facă bine, cum se făcuse, pe cât se spune, mamă-sa. Fu văzut prin 1882 în gară, călăuzind pe congresiștii unei asociații naționaliste. Era foarte vesel și cu pălăria cea mare dată pe ceafă în mijlocul unui cerc de prieteni la tejgheaua plină de pahare de bere a restaurantului de clasa a III-a. Văzând un tânăr licean curios, care-l privea cu interes, Creangă îi întinde un pahar de bere, zicând:

„Trage-i și tu, bre!“ (88)

Nu încetase a fi Popa Smântână și Nastratinul Iașului. În fundul odăii unei crâșme din Ciurchi, unde mersese cu câțiva să strângă pe

zarzavagii într-o casă de economie spre a-i scăpa de cămătărie. Creangă dădu de o babă care gemea văietându-se că e bolnavă de năjit și că-i rămân copiii, bărbatul și vitele pe drumuri.

«— Taci, mămucă dragă — zise el — lasă, că te descânt cu, și o să vezi cum are să-ți treacă îndată, de parcă o să-ți ieie durerile cu mâna, lasă pe mine!»

Și Creangă luă repede o ulcică plină cu apă, stinse vreo doi cărbuni înăuntru și, frecând pe la tâmpile și pe la gât pe bătrână, spuse bolborosind, un descântec indecent, care trebuie să fi stârnit hohote de râs la cei de față, dar care avu darul să vindece, prin sugestie, pe babă. La o săptămână, bărbatul babei aducea descântătorului, în Țicău, un noaten drept mulțumire că-i înzdrăvenise muierea (107).

În 1883 sănătatea lui Creangă păru a fi mal bună, și lucrurile ar fi mers mai bine dacă o nouă supărare n-ar fi picat asupra povestitorului. La 28 iunie Eminescu înnebuni. Durerea lui Creangă trebuie să fi fost nemăsurată, ținând seamă de jalea lui de mai târziu și de zguduirea pe care o face totdeauna asupra unui bolnav boala ori moartea celor de aproape. De multă vreme Eminescu era cu totul amețit de gazetăria lui și de certurile cu Veronica. Numai cu trei săptămâni înainte, poetul venise la Iași pentru dezvelirea statuii lui Ștefan cel Mare și șezu în bordeiul lui Creangă. În casa lui Iacob Negruzzi, fiind fără îndoială de față și institutorul, el citi cu glas grav și cântător vestita *Doină*:

Vai de biet român, săracul,
Îndărăt tot dă ca racul,

Nici îi merge, nici se-ndeamnă,
Nici îi este toamna toamnă...

Umblară iarăși cu prietenii câteva zile pe la știutele crâșme, dar Eminescu era întunecat. Când merse să se culce în odaia de vălătuci a bojdeucii din Țicău, călăuzit de ochii iubitori ai povestitorului, Eminescu scoase un mic revolver și-l puse pe masă. La întrebarea lui Creangă asupra rostului armei, poetul mărturisi că îi e frică să nu-lucidă „cineva“ (62). Avea așadar fobii și ceea ce urmă în curând nu fu chiar neașteptat. Peste vară, ca să-și ușureze sufletul, Creangă merse

la Târgul-Neamț, la preotul Creangă de bună seamă. Cu jale și cu nădejde totodată, trebuie să fi aflat el în toamnă că Eminescu fusese trimis de junimiști la un sanatoriu în Viena. În așteptare, scria mereu scrisori lui Constantin, din care nu știa cam ce avea să iasă. Băiatul ajunsese cam îndrăzneț și fusese silit să-l facă „obraznic“. Sănătatea i se înrăutățea din nou. Poate că acum, urându-i-se de doctori, avu ideea de a se pune „în salce“. Acesta era un tratament băbesc pe care-l cultivară mulți din intelectualii Iașului și care consta în închiderea timp de o lună într-o odaie încălzită bine, în înghițituri de felurite ceaiuri, în dietă și afumare. Pacientul nu ieșea deloc din odaia-cuptor, mânca puțin și nesărat și bea multă zeamă caldă de salce (rădăcină de salsaparlă). Deci Creangă intră în cura mamei Maria, doftoroaia empirică, o bătrână cârnă și fârnăită la vorbire, și începu să bea zeamă de salce. Dar nemâncarea îl neliniști. El avea obiceiul să nu se mai întoarcă acasă la prânz, stând departe de Păcurari, și să mănânce o singură dată pe zi, seara, ca un Flămânzilă. În ziua a cincea de cură ceru de mâncare. Baba căută să-l îmbie cu lapte și-i aduse o oală cu lapte dulce, pe care pacientul îl bău tot, apoi, cu foamea nepotolită, porunci, bătând cu pumnul în masă, spre groaza lecuitoareii, să i se aducă de acasă o pâine de un kilogram, o găină întregă cu mujdei de usturoi, un castron cu sarmale de curechi, 7-8 plăcintioare și o oca de vin de la „Bolta Rece“. După ce mănâcă aceste bucate, Creangă se-mbracă și părăsi lecuirea cu salce (95, 116).

În martie 1884, Eminescu făcându-se mai bine, Maiorescu începu a se interesa unde putea să-l așeze. Se gândi, între altele, că ar putea sta la Creangă ori la Ienăchescu, plătindu-se de către „Junimea“ întreținerea. Desigur că Ienăchescu, surd la gloria literară, nu primi, iar Creangă, bolnav din nou rău, nu fu în stare să aibă grijă de poet. După câteva săptămâni de ședere la București, Eminescu merse la Iași, unde fu găzduit într-o mică odăiță de către Miron Pompiliu. Acum Creangă îl vedea desigur mereu, și Eminescu venea des în bojdeucă. Amândoi erau triști. Creangă fusese rău pe primăvară și prin iulie avusese un atac în somn. Întâlnirile dintre cei doi trebuie să fi fost

jalnice. Eminescu avea obiceiul să stea mut, cu ochii pierduți în gânduri, și să fluiera la nesfârșit un cântec, sau numai să ofteze. Creangă, sentimental exacerbât de boala nervoasă, plângea, gândindu-se la nefericirea aceluia pe care-l socotea cel mai mare poet. La un banquet ținut în 21 octombrie cu prilejul centenarului morții lui Horia (mai degrabă al răscoalei, căci Horia murea la 28 februarie 1885 st. n.). Creangă, supărat că se închină în sănătatea tuturor, nu și în aceea a poetului bolnav, se ridică:

«— D-apoi bine, domnilor, s-a băut în sănătatea cutăruia... și cutăruia... Să-mi dați voie să vă amintesc că numai în sănătatea aceluia care a făcut poezia... *Tot românul plânsu-mi-sa...* nu s-a băut. Beau deci în sănătatea lui Mihai Eminescu!»

Toată sala clocoti de aplauze și ceru ca poetul, care era de față, să vorbească. Mihai Eminescu zâmbi amar, privi în farfurie și tăcu. Se credea un om pierdut.

Constantin, care era acum la Brăila, făcea părintelui său o morală neghioabă: „Spunei [doctorului] că-n afară de ocupațiunile d-tale intelectuale de altmintrelea atât de obositoare și prin urmare vătămătoare pe cât sunt de bogate; mai obicinuești în viața d-tale privată să tragi și încă prea multe concluziuni din ipoteze ca astronomii... pentru cine te cunoaște treci drept omul cel mai calm și de un temperament molatec până la nesimțire. Ai nevoie dar să te spovăduiești de-a-fir-a-păr dlui Aronovici și atunci vei vedea cât poate un doftor adevărat. Dacăți par cam aspru și lipsit de cuviință, eartă-mă.“

La jumătatea lui iunie Creangă se afla în Slănic, la băile Eforiei, de la care căpătase bilet gratuit. Sosise în ziua de 14, joi, după o ședere de o seară în Târgul-Ocna. Pe drum și la Slănic avu câteva zile ameteți. Sâmbătă în 16 spre duminică avu un atac. Doctorul Aronovici îi veni în ajutor și se trezi. Apoi, făcând băi, se simți ceva mai bine. Până la 12 iulie făcuse abia 19 „feredeie“ și băuse puțină apă din cauza ploilor neconținute. În 2 iulie spre 3 iulie noaptea avu iar un atac rău. Prietenii „senceri“ ca V. Mușnețanu ca soția cu duduca Tinca, cu Zahei și madama Zaheia, o Zamfirița, un Singhel, un Mihalache, o cucoană Rucsanda (care ar fi parcă mama Tincăi, deci „soacra“) îl așteptau

nerăbdători să vie de acolo cu vreo anecdotă „știți cole“ (68), semn că povestitorul nu-și pierduse încă cu totul veselia. La începutul lui august el se găsea iarăși la Iași. Aici Eminescu începuse a fi mai voios și umbla din nou prin crâșme, purtat de câțiva prieteni nechibzuți. Se îngrășase și se preumbla prin oraș și prin împrejurimi cu priviri inspirate. Frecventa „Junimea“ și aștepta să fie numit subbibliotecar la Biblioteca Universității, ceea ce se întâmplă la 24 septembrie 1884, fiind de la 1 octombrie 1884 și profesor de geografie și statistică la Școala comercială. Avea deci mijloace satisfăcătoare de existență, la care se adăugau contribuțiile junimiștilor. Devenise însă avar, dintr-o temere bolnăvicioasă de viitor. Avar este și Creangă, și nu se vede nicăieri că i-ar fi dat vreun ajutor. El însuși, bolnav rău, nu se duce la băi decât atunci când capătă gratuitate. Eminescu nu locuia la el, ci schimbase felurite locuințe, trecând la Burlă, apoi în curtea hanului lui Bacalu, atunci „Hotel România“. Nu se vedeau deci la tot pasul, și e probabil, cum se-ntâmplă adesea, că dacă Creangă căina din tot sufletul pe Eminescu, el însuși bolnav și cu necazurile și cu egoismul său (cămașa fiind mai aproape de piele) își vedea de treburile lui. Preocupat de cărțile sale didactice, care îi aduceau parale bune, el își petrecea vremea tot în corecturi și în corespondență pentru petrecerea lor. Fecioru-său îi dădea nu puțină bătaie de cap. Carp și probabil și Maiorescu fuseseră îmboldiți să-i facă lui Constantin neapărat rost de-a merge în străinătate, pentru „a-și perfecta instrumentul“.

În sfârșit, la 14 octombrie 1884 Constantin se afla la Viena și trimitea lui Creangă banale impresii de călătorie, urmate de cereri de bani. Nu știa limba și voia să facă un an de preparație. Se-nscrisese la secția construcțiilor-hidraulice. Gândul lui era mai mult să-nfigă dinții în realitate și destăinuia acum că găsisese o domnișoară de 16 ani, Olga, din Brăila, fiică a dlui Neculai Petrea, mare angrosist (200). Fata avea marea însușire de a căpăta 25.000 de galbeni și de a avea un tată cu o avere de peste un milion și cu numai doi copii.

„Ia asta zic și eu însurătoare — exclama bravul locotenent — clar nu c-aceia de acu 4 ani că mii și rușine semi mai aduc aminte.“

Această „dragoste“ plăcu lui Creangă, fiindcă în urmă căsătoria se

face. Firește, socrul nu era cioflingar, ci negustor român, ca și Creangă, și fata n-avea fumuri și, pe cât se vede din scrisori, nici cultură. A găsi fete cum trebuie pare ar fi fost specialitatea lui Creangă. Prin 1882 junimistul Nica îi cerea lămuriri ca unui pețitor. Voia să-i procure de la fotograf un portret al „persoanei“, să-i spună dacă persoana a fost la pension, dacă știe muzică și-l place pe pretendent (68). Văzând c-a intrat în voia tatălui, Constantin începu din nou să ceară bani. Îi trebuiau 1.000 de lei, fie și 500, pentru „Rivometrul Creangă“, nevrând să alerge la inițiativa străină. Instrumentul mergea strună și era atât de drăgălaș, că i se scurgeau ochii uitându-se la el: „cutiuța lui țâi mai mare dragul s-o pui în buzunar“. Fiind chestiunea de bani, nici vorbă că Creangă nu-i trimise. Constantin încercă a deveni interesant prin o groază de baliverne. Îi vorbea de „Götte, Sopenchauer“. Culesese informații și despre boala lui Creangă de la un dr. Alfredo Nadal de Mariezeurrena. Acesta era Constantin! La Viena el stătu până prin martie 1885. La începutul lui aprilie era la București, unde ceruse concediu, și la 3 aprilie, la Brăila. La 9 aprilie 1885 se logodi cu domnișoara Olga, și e foarte posibil ca Creangă însuși să fi fost de față. În mai ofițerul era înapoiat la Viena și scria mereu zăpăcelile lui către tată. Acesta îi corecta din când în când limba. De pildă, sublinia *mă ghidez* și îndrepta cu *mă povățuiesc*. Ultima scrisoare din Viena din acest an către Creangă care există e din 10 iulie 1885. Dar e probabil că el s-a întors la Viena pentru studii și în toamnă. Abia în iunie 1886 se face nunta, la care, nu mai este îndoială, Creangă a fost de față. Cu acest prilej poate, ca să-și arate destoinicia, trase dinainte farfuria lungă cu un crap mare și, sub ochii uimiți ai cuscrilor, îl mânca pe jumătate cu mămligă, oprindu-și restul pentru seară (234). Însurăteii pleacă în călătorie de nuntă, și în drum trec și pe la Iași, unde văd și pe Tinca, de care nora, modestă, nu se rușina prin urmare. La 11 iunie erau la Lemberg, la 26 iunie trăgeau la „Hotel C. Zillinger“ din Viena. În august Constantin dădu examen în scris la arhitectura clasică și modernă și, de bucurie că scăpase bine, făcu tinerei soții un cadou de „colosala suma“ de 385 creițari. Olga singură îi scrie lui Creangă în așa stil smerit, încât se-nțelege că dorea

bani de la socru, dovadă, pe de altă parte, că d. Petrea de la Brăila nu voia să știe de nimic, o dată ce dăduse cât trebuia. Mare ispravă nu făcu locotenentul la Viena. În aprilie 1887 Constantin era cu Olga la Bruxelles pentru a urma școala de război. Când Creangă muri, locotenentul devenise în sfârșit căpitan, pe ziua de 1 ianuarie 1887, la mai puțin de 30 de ani.

Pe dată însă ce dispăru protecția paternă și călăuzirea, căpitanul își desfășură în voie firea sucită, burlescă, nesuținută nici de inteligență, nici de cultură. Reputația tatălui îi zăpăci existența și-i dădu idei năstrușnice și penibile. Crezu că se cade să scrie nuvele ca tată-său și, tot ca el, să facă negoț, și încă ofițer fiind se făcu fabricant de foiță de țigări, cu reclamă stupidă în felul acesta: „Hârtia de țigară Țața Lina“, „Ori fumați hârtia Creangă, ori dați dracului tutunul“ (13). El combină literatura cu comerțul, tipărind literatură în pachetelele de foiță și făcând reclamă foiței în paginile nuvelor sale. Încheiase un contract cu un G. P. Pellieu. El se dedă comerțului celui mai lamentabil, făcând birt, „ca la mamă acasă“, răspândind „cozonaci moldovenești“ și ceai „Pax“, preocupându-se chiar de bragă, în legătură cu care scrie o nepotrivită broșură pentru reputația tatălui: *Industria și comerțul actual de bragă în România*. Constantin nu e numai un om mediocru, dar s-ar părea că ereditatea de care se temea atâta Creangă se manifestă la el printr-un fel de exaltare ce-l face incapabil de a distinge ce e cuviincios de ce e trivial. În 1904 Olga ceru separarea de patrimoniu, iar în 1906 se despărți efectiv de el. În 1911 căpitanul era căsătorit cu Nonia (Maria) C. I. Creangă, dar și aceasta cerea despărțire și pensie alimentară de la soțul care locuia în str. Cantacuzino 126 și cu care nu avusese copii. Căpitanul zăpăcit candida la 18 februarie 1911 la colegiul III din județul Neamț și cădea în mod lamentabil. Căzuse și în 1897 la Fălciu. Căpitanul repeta într-un fel cariera banală a lui Matei Eminescu. Destinul omului de geniu la care medita Creangă, cu informațiile pe care i le dăduse Eminescu, se împlini din plin și de data aceasta. Fiul arăta prin nulitatea lui că tatăl absorbise toate puterile familiei.

X. DUȘMANI

Manualele alcătuite de Creangă în colaborare cu alți institutori avură o răspândire extraordinară. Erau pentru vremea lor cele mai bune, și la-nceput nu avu nimeni nimic de zis. Apoi mai voiră să facă și alții, și unele edituri se simțiră împuținată în activitatea lor. Prestigiul lui Creangă sporind prin activitatea literară, intrarea în Consiliul permanent și prietenia cu junimiștii, se menținu și vâlva manualelor, care trebuie să fi adus autorilor frumoase venituri. S-ar putea spune că Creangă a născocit la noi sistemul colaborării numeroase la manualele de școală primară în scopul de a asigura desfacerea cărților. Abecedarul avea atâta răspândire, încât doritorii nu-l găseau prin librării (68). Creangă, care era autorul principal și adevăratul organizator al cărților, umbla mereu cu alte corecturi în sân.

În cele din urmă, ciuda plesni și atacurile începură. Focul fu deschis de I. Nădejde, tânăr de 27 de ani pe atunci, profesor și publicist, care avea o mare erudiție în cele mai nebănuite domenii, destulă inteligență și spirit de luptător dus până la fanatism, dar nu dovedi în lunga lui viață nici un talent hotărât la ceva. Pilda lui Maiorescu a fost rodnică în vremea aceea, și numărul „învățaților“ care denunțau pestetot incultura fu mare. Experiența dovedi că numai deșteptăciunea naturală și talentul se pot ajuta în chip folositor de cultură. Ceea ce făcea Nădejde semăna mult cu criticile lui Maiorescu, care urmăreau ridicarea nivelului activității intelectuale. El analiză „partea științifică“ din *Învățătorul copiilor* și găsi că e plină de „monstruoziități“. E foarte adevărat că manualul în chestiune e plin de pedanterii nepotrivite cu școala primară, însă observațiile lui Nădejde sunt meschine. El se ridică împotriva afirmației că „albinele fac ceară din polen“, deoarece știința progresase, și acum se știa că ceara se face când mănâncă al-

binele miere sau orice materii zaharoase. Greșită era, după el, afirmația că greierul e leneș, deoarece acum s-ar fi știut că nici furnicile nu strâng nimic pentru iarnă, căzând în amorțeală. Nădejde era ateu și, neținând seama de vremuri și de împrejurarea că avea de-a face cu un diacon, că școala se întemeia atunci pe un teism, oricât de îmblânzit prin știința experimentală, propoziția „mâna cea nevăzută a lui D-zeu a făcut să răsară plantele!“ i se părea ridicolă. Alte observații erau mai drepte, dar se scoteau din ele concluzii exagerate. Pentru că se spunea greșit că „stomacul“, „mațele“, „maiul“ și „rărunchii“ servesc la mistuire, nesocotindu-se funcția rinichilor, pentru că prin articularea insectelor se înțelesese împărțirea lor în trei părți, cap, piept și pânțece, Nădejde striga cu bucuria unui autodidact: „Falș...“. „Dacă m-aș apuca să fac ciubote, deși de când sunt n-am făcut o bortă cu sula, dar cred că tot aș face mai bine ciubote decât bucățile științifice ale dlui autoriu, luminătoriu al copiilor.“ Nădejde ataca numai partea științifică, atribuind-o lui Răceanu și lui Grigorescu, lăuda însă colaborarea lui Creangă și îndeosebi *Păcală*, *Inul și cămeșa*, *Acul și barosul*, *Jupânul grieruș* (149). Asta măguli pe Creangă, care, spre a dovedi că în fond nu era de altă părere, publică în *Contemporanul* din 16 decembrie 1881 și cel din 1 ianuarie 1882 niște poezii populare, acelea auzite de la mama Bălașa în Spitalul Brâncovenesc. Însă era în joc soarta comercială a cărții, căci critica apăruse la 15 septembrie, când se-ncep școlile, și atunci Creangă, ca mai cu prestigiu și mai de condei, face chiar în *Contemporanul* (redactorul era om civilizată) o *Întâmpinare la critica domnului I. Nădejde asupra părții științifice* etc. (16 octombrie 1881). Răspunsul e plin de bun-simț și de duh:

„Felicităm cu plăcere voința în bine a domnului I. Nădejde.

Însă toată furia ursului îndreptată asupra câtorva albine.

E vorba despre o carte de cetire, căreia, dacă-i lipsește perfecția, după însuși domnia-ta, credem că nu i se poate tăgădui o valoare relativă distinctă, cercetând cărțile ce figurau și poate mai figurează încă în uzul învățământului primar. Și greu este, căci multe sudori

ne-au curs de pe frunte și multe nopți întregi ne-a răpit cartea *Învățătorului copiilor* până când am adus-o în stare de a nu da științei decât foarte puțină materie de criticat.

Credeam că merită o soartă mai bună, o privire mai blândă, o menajare cel puțin relativă, în locul pasionatelor rânduri cu care segetați așa de aprig tendința spre bine a unor oameni cari de la 1864 și până astăzi am sacrificat mult din puținul ce am putut câștiga, pe vremile acele, în folosul instrucțiunii de întâia cerință sau școala pentru începători.

Adecă: faptuitori de rele, criminali suntem, pentru că am îndrăznit a pricepe nevoia unei cărți începătoare mai apropiată de cerințele pedagogice...

Cu adevărat, sunt câteva greșele, care toate launloc nu alcătuiesc nici o pagină din întreaga carte. Dar, drept vorbind, se poate pretinde unui institutor să posede cunoștințele înalte ale unui profesor de liceu sau de facultate?! Negreșit că nu.

Ce am putut scrie de la noi, am scris; ceea ce nu putem ști prin noi înșine, am cerut de la alții, extrăgând din cărți românești, în uzul școlilor secundare, bucățile științifice de cari ne inculpați.

Orice om cu minte nu poate cere unui institutor lipsit de mijloace și de timp a sta direct în curentul modificațiilor și descoperirilor științifice; de aceea, rugăm pe criticul nepărtinitor și conștiincios să ne pue în vedere îndreptările cuvenite spre a ținea samă de ele la ediția viitoare.

Rugăm asemenea pe domnul I. Nădejde să nu-și facă așa de mare năluca despre (morile de vânt,) nici să grăbească a se turci [Nădejde zisese ca dacă asta însemna învățământ intuitiv, el se făcea turci], după cum zice, căci și acolo dă de „mâna lui Dumnezeu cea nevăzută“, care, dacă nu ne-ar fi găurit pielea în dreptul ochilor, nu ne-am putea vedea greșelele unii altora.“ (47)

Nădejde face un răspuns la întâmpinare, absurd, că în cugetul lui partea științifică e greșită cu totul și că niciodată colaboratorii științifici

nu vor fi în stare „a se descurca pe dânsii de ruginiturile ce le păstrează sub numele de noțiuni de științele naturale“, că, în sfârșit, Creangă „s-a amestecat în societate cu oameni fără știință și în același timp plini de pretenții“. Ca și când un autor de cărți de citire pentru școlile primare trebuie neapărat să aibă cultură științifică, treaba nereducându-se, în fond, la o compilație! Nădejde voia propriu-zis să bată în „Junimea“: „Numai de un lucru ne mirăm, cum socoate el Creangă când cere indulgență pentru o carte didactică, d-sa, care face parte din „Junimea“ și din colaboratorii la *Convorbirile literare*. A uitat d-sa loviturile înspăimântătoare și fără de milă date de această grupă producerilor monstruoase?“ (161) Nădejde mai încearcă apoi de a face din Creangă un generos, care se declară solidar cu colaboratorii, deși nimeni nu-l putea crede autor și al părții științifice (162): „Fie, dle Creangă, cum zici d-ta, numai de n-ar fi cum știm noi“. Totuși, nu e de crezut că Creangă n-a contribuit și la partea științifică. El, cu mîgala lui, a trebuit să vadă tot materialul și să sucească tot.

Aceste atacuri n-avură nici o înrâurire asupra desfacerii manualului. Nădejde nici nu se gândise probabil să aducă o atingere materială autorilor, ci-și satisfăcuse numai plăcerea polemică spre bucuria unor invidioși.

Un A. Gorjan, autor de cărți de geografie pentru toate județele din România, din socoteli comerciale, găsi cu cale să extragă în 1886 părți întregi din *Geografia județului Iași* de I. Creangă, V. Răceanu și Gh. Ienăchescu. Autorii plagiați fură așa de indignați, încât scoaseră o broșurică verde cu *O întrebare d-lui A. Gorjan, autorul mai multor cărți de geografie etc.* (202). Firește, autorul mușcătoarei întrebări e Creangă, precum arată stilul:

„Stimabile domn,

În lăcomia d-voastră de a fi autorul geografiilor tuturor județelor din România, fără nici o sfială, ați copiat planul și metoda din cartea noastră, intitulată: *Geografia județului Iași, pentru clasa a II-a primară-urbană și a III-a rurală*. Și, pentru județul Iași ați cules de-a gata tot

materialul din această carte, fără a noastră învoire și fără a vă da seama de dreptul de proprietate prescris de lege.

Cum că ne-ați copiat cartea, lucrul este vădit, și pentru aceasta n-avem decât să punem ambele cărți față în față, ca lumea competentă să vadă și să judece.

...pentru ceea ce ați pus de la d-voastră nu ne privește. D-voastră ați lucrat așa după cum ați putut și v-ați priceput în asemenea materie. Ceea ce însă nu vi se poate erta este că ne-ați copiat lucrarea noastră și v-ați folosit, fără muncă, de materialul adunat de noi.

...lată redacțiunea și stilul din cartea d-voastră: „Biserica Sf. Nicolai Domnesc, făcută de domnul Moldovei Ștefan cel Mare, are trei altare, aproape de palat“.

Oare ce să fie aproape de palat?? Biserica Sf. Nicolai, Ștefan cel Mare, ori cele trei altare? De asemenea, ziceți:

„Biserica Trei Sfetitele, făcută de Vasile Lupu, domnul Moldovei, zidită din piatră săpată pe dinafară; aici se află moaștele sfintei Parascheva; pe Strada Mare“.

Ce este oare zidită din piatră săpată pe dinafară? Moldova sau biserica Trei Sfetitele? Și unde se află moaștele sf. Parascheva? Pe dinafară, în biserică sau pe Strada Mare?

Mai departe ziceți: „Biserica Golia, făcută tot de Vasile Lupu, aici în turnul cu clopote și observatorul de foc; în curte c-un spital de nebuni“.

Aceasta dovedește cât de competent sunteți în asemenea treabă și cât interes v-ați pus ca ceea ce veți da la lumină — după cum ziceți d-voastră — „să fie tinerimei studioase și mai de mare folos“!...

La pagina 92, unde vorbiți de plasa Braniștea, după ce ați rupt o bucată din această plasă și i-ați făcut orientarea cu totul greșită, între altele, mai la vale, ziceți că „la Sculeni e mare trecătoare în Rusia“... O fi pentru vagabonzi, dar nu pentru cei cu pașaport...

În cârticica d-voastră, de 38 de pagini, după cum v-am arătat, n-a fost o singură pagină unde să nu fi fost bucățile copiate din cartea noastră, stilul stricat și unde cele adause de la d-voastră să nu fi fost

greșite și neadevărate. Atunci, stimabile domn, ce mai rămâne din cartea d-voastră?...

Mai ziceți că „*orișicâte sacrificii veți face*“, nu veți mări prețul din 40 de bani exemplarul. D-voastră credeți, se vede, că ați făcut sacrificii cu 40 de bani exemplarul o cărțuție de 38 pagini, numai tipar curent, fără planul orașului, fără contururile plășilor și fără conturul general al județului. V-ați luat, se vede, după proverbul care zice: „Din picuș se face căuș“...

Onorabile domn, ne cuprinde mirare de curajul ce l-ați avut scoțând la iveală astfel de cărțuții, care buimăcesc și aduc în rătăcire pe fragezii și nevinovații copilași!...

Când cineva se folosește de munca și sudoarea altuia, cum se cheamă asemenea faptă?“

Întrebarea aceasta dovedește din partea lui Creangă o mare supărare. Ținea grozav la manualele lui și era în același timp simțitor la critică, ca unul ce avusese până atunci parte numai de laude. În analiza, chiar exagerată, a frazelor, în care e tot spiritul lui Creangă, poate să fie și o urmare a cursului de stilistică al lui Maiorescu, ținut la Școala normală.

Manualele atacate ori plagiate erau de mai puțină importanță. Cartea de căpetenie era abecedarul, adică *Metoda nouă*. Deodată, în 1887, începu să apară prin gazete, semnate și nesemnate, un stol de atacuri cu privire la acest abecedar, ieșite toate din pana lui I. P. Florantin, profesor de filozofie la Liceul Național, poligraf uitat cu totul, fost și junimist, dar fără prețuire din partea societății. În *Liberalul* din 13 mai 1887 și în alte câteva numere următoare, Florantin, sub semnătură, se ocupa de *Cărțile didactice în clasa I primară* în genere și aplica și el critica filologică și logică a lui Creangă-Maiorescu: „...Domnii institutori numesc cartea aceasta metodă nouă de scriere și cetire. E știut însă că o metodă nouă de scriere este de es. stenografia“ etc. Dar observațiile erau întemeiate:

„Defectul mortal al acestei părți este că nu presintă nici o singură figură, nici o ilustrațiune, cu care să poată ușura măcar întrucâtva greul pas întâiu al cetirii...” (65)

Asta era critica pe față. Florantin însă urmărea discreditarea cărții și, sub inițiala Z. și sub titlul insidios *Plagiatură?*, încercă a dovedi în *Lupta* din București, din 8 iulie 1887, folosind procedeul punerii pe două coloane, că abecedarul lui Creangă era o copie — atât sub raportul metodei, cât și al conținutului — după *Cursul de scriere și citire* al lui M. Schwartz. Ca să dea și mai multă putere insinuării, Florantin pretindea că constatarea e a multora, că „de mult se vorbește că așa-numita *Metodă nouă*... n-ar fi o lucrare destul de originală”. Apoi, semnând F., publica tot în *Lupta*, la 18 iulie 1887, un articol cu titlul insultător *O neomenoasă speculă cu cărți didactice*, în care învinovătea pe autori că nu cartonează *Metoda nouă*, pricinuind astfel pierderi de pagini și reînnoiri costisitoare de cărți, că *Învățătorul copiilor* pentru clasa a II-a, a III-a și a IV-a a format multă vreme o singură carte, care se rupea într-un an, astfel încât copilul era nevoit în fiecă an să cumpere încă o dată părți ce nu-i mai trebuiau; și alte ineptii de acestea. Aceste articole publicate — lucru curios și-ntr-un fel semnificativ — în gazeta lui Panu, care lua astfel poziție împotriva „Junimii”, indignară pe colaboratori în cel mai mare grad. Ei trimiseră ziarului o scrisoare împotriva „mișelului calomniator”, care însă nu fu publicată. Atunci V. Răceanu, Gh. Ienăchescu, C. Grigorescu și Ion Creangă făcură o broșură, apărută în 1888, cu titlul *Răspuns la criticele nedrepte și calomniile înverșunate îndreptate contra cărților noastre de școală de către domnul Ioan Pop Florantin, profesor de filosofie la Liceul Național din Iași*. Deși azi o astfel de trudă pare inutilă, atunci ea era oportună. Insinuările fuseseră alimentate de invidia confrăților și făcuseră vâlvă. La invidioșii materiali se adăugau dușmanii „Junimii”. Astfel, omul rău care a fost Aron Densușianu, profesor la Universitatea din Iași, spuse la Congresul didactic din 1887 ca „*Metoda nouă*” este copiată de pe cartea unui evreu M. Șwartz“. Creangă, căci el pare a fi autorul și al acestei broșuri, răspunde „mintosiului filosof” făcând is-

toricul cărților și sfârșind cu batjocorirea activității de autor didactic a lui Florantin. În privința ilustrațiilor, Creangă încearcă și o teorie după care figurile n-ar fi potrivite, dar argumentația lui nu e serioasă și dovedește puțină informație și multă obstinație.

Din toată această luptă reiese că activitatea de autor didactic a absorbit spiritul lui Creangă, scoțându-i sudori și pricinuindu-i iritație. A fost mereu ocupat până-n gât cu cărțile lui, cu corectarea, îndreptarea, răspândirea și vânzarea lor. El puse în ele, fără îndoială, și dorința de câștig, dar și un mare amor propriu de pionier.

Florantin era cel puțin un dușman pe față, rău acoperit de inițialele sale. Un disprețuitor prost — dacă nu dușman — avu Creangă chiar pe lângă sine, și se pune întrebarea dacă și-a dat seama despre asta vreodată. Acesta era părintele Gh. Ienăchescu, colaborator al său și fost coleg de seminar și de școală normală. Dispreț față de compunerile lui Creangă arată înfumuratul preot chiar în timpul vieții lui Creangă, dar se putea crede atunci că glumește. Este vădit că ridicarea dintr-o dată a prestigiului fostului coleg îl miră pe Ienăchescu și-l supără. Este iarăși probabil că se vor fi ivit mici nemulțumiri bănești, de vreme ce preotul se certa cu Creangă sub cuvânt că acesta e zgârcit. Când, după moartea povestitorului, Xenopol se gândi să ia inițiativa ridicării unui monument, Ienăchescu răspunse acru că el nu se poate „preta la așa ceva“. Apoi își lămuri sentimentul într-o scrisoare în care totul zugrăvește puținătatea omului și reconstruiește adevărata condiție a prieteniei dintre el și Creangă (56):

„Lumea nu știe ca mine despre caietul manu-scris cu povești, pe care Ion Creangă l-a luat de la un bătrân Costache Bută și pe care nu i-l a dat bătrânului nici în ziua de astăzi.

Nu se știe că Ion Creangă trăia cu o oare care Tinca Vartic ce era de o deșteptăciune foarte cu mult superioară lui Ion Creangă. Această știa povești și anecdote și câte și mai câte. Așa în cât, când venea să-mi citească câte ceva, eu îi ziceam: măi, asta ai auzit-o de la Tinca; el răspundea: ei, n-am mai auzit-o de la Tinca, dar i-am cetit-o ei și mi-a aprobat-o. Apoi așa făcea Schiller, marele scriitor german — mi-a spus

Eminescu — că orice scria nu da la tipar până nu cetea bucătarului lui; și dacă bucătărița râdea cu lacrimi ori plângea de cele ce auzea, Schiller înțelegea că lucrarea e savantă.

Eu, Constantin Gregorescu, președintele primei case de economie, Vasile Receanu, B. Conta, venea și ne toca capul Ion Creangă cu cele ce urzea ori copia ci-i îndreptam îi indicam îi ajutam fără a avea pretenții, așa că până să ducea el să cetească în Junime, era sucite și răsucite de noi smeriții, tot ce se vede scris de Ion Creangă.

Asupra punctului al doilea că eu aș avea vrun ranchiun pe Ion Creangă, întreb: de când a murit încoace? fiind că eu după rugămintea lui Zachei Creangă, care știa că alt prieten mai bun frate-său nu are, a alergat la mine, și m-a rugat să port grija îngropării lui Ion Creangă.

Ba, nu zic: odată am avut cu el ceartă din cauză că fiind doisprezece ani în concediu pentru că suferea de o boală rea, era suplinit la școală și nu dădea suplinitorul de cât cincizeci de lei pe lună. Rugat fiind de suplinitorul lui, i-am zis: e păcat să nu-i dai măcar șapte zeci lei. Și tu să rămâi cu două sute — atunci, da ni-am certat. Dar s-a întâmplat să vie Eminescu și după ce am trimis să cumpere ceva de gustat, ne-am împăcat. Astă gustare a ținut cam vro nouă oare — și câte vro zece lei cheltuială — pe fie care dintre noi.

Dacă pentru niște asemenea trebuie a se rădica Busturi ori Statui, e altă vorbă.“

Așa judeca un contemporan îngust la minte și la suflet opera unui scriitor de valoare universală.

XI. „ȚĂRĂNIILE“ LUI CREANGĂ

După unii, Creangă ar fi un țăran. Țăran și nu prea, decât doar la fire. Cât despre intelect, corespondența, polemicile lui dezvăluie un mănutor sigur de idei într-o limbă tehnică fără nici o pată. Creangă e mai deștept decât pare. Ceea ce-i lipsește e o cultură complexă, ramificată, dar cât știe știe bine. Creangă nu e autodidact, fiindcă ceea ce știe a învățat din școală, și nu se vâra acolo unde n-are pregătirea trebuitoare. Creangă e un om deștept, luminat cu puține cărți, înțelegând mai bine decât cei cu multe cărți și păstrând doar o slavă exagerată pentru cei învățați. E un șiret patriarhal, ca și Ioan Neculce, care și acela vorbește de „firea lui cea proastă“, deși o crede deșteaptă. Cu el vechea mentalitate patriarhală a înțelepciunii cu o carte își arată puterea față de noua mentalitate de cărturari. De aceea umorul lui ia mai degrabă forma gestului, ca în înțelepciunea orientală, decât a jocului de cuvinte. Creangă urmărește personal pe adversar (pe intelectual, pe cel care părește bunul-simț pentru regulile din cărți) și-l supune unei critici jucate, bufone. Un orator nu poate să termine și Creangă îl întrerupe: „Știi cum faci dumneata? Întocmai ca ciubotarul care coase, coase mereu, fără sa facă nod la ață.“ (234). Unui altuia în aceeași situație îi dă sfatul sa încheie cu „Trăiască majestatea-sa regele! Trăiască majestatea-sa regina!“ Glumă complexă, care este în fond o critică a intelectualității. Un adevăr se spune scurt, și oratorul, ca să se afle în treabă și să păstreze convenția vorbirii de o oră, o ntinde și după ce nu mai are ce exprima. Atunci, dacă e vorba de a respecta tipicul, să se încheie cu urările în afară de care discursurile nu mai cuprind nici un miez. E aci critica junimistă a formei goale fără fond, făcută cu mijloace nastratinești (23). Inconcludența discursurilor și ambiguitatea voită a oratorilor este caricaturizată pe loc,

printr-un răspuns ce e nu atât un calambur, cât un gest verbal, o simbolizare spontană a concluziei oricărei dezbateri. Creangă e întrebat la sfârșitul unui congres dacă e *pentru* sau *contra*.

«— Apoi eu, domnilor, — zise el în răsesele tuturor — sunt *pentru contra*»...

El era, eminescian conștient sau nu, dușman al deliberației, când, în legătură tot cu congresul didactic, la un banchet final, scotea în evidență inutilitatea discuției:

«— Aferim! zise el — ați lucrat pân' la genunchiul broaștei; mai poftim și la anul, să vă dăm un banchet la „Binder“ ori la „Traian“... că la așa lucru, la o închinare de pahare, tot prindeți mai mult duh, dar la propășirea învățătorei... dați înainte ca racul, pân' se sparge-n fund sacul!» (23)

Luat în seamă de lume, Creangă începu să dea reprezentații de „înțelepciune“ și se obișnuie atât cu această falsificare a naturii prin îngroșarea unei însușiri, încât va fi printre oameni un Păcală statornic, care nu mai poate ieși din gesticulația tipică a rolului său simbolic. Era prea șiret spre a nu-și da seama că se admiră în el „ingenuitatea“. Atunci începu a se prosti singur, întinzând coarda groasă a țărăniei. Principala notă a țărăniei făcute fu „greutatea de cap“. Creangă, ca „opincă“, nu pricepea ce vorbesc unii „boieri“ și se căina singur de prostie. El juca rolul lui moș Ion Roată. Acestuia boierul îi explica în toate felurile ce este unirea, și moșul nu înțelegea în nici un chip, spre deznădejdea boierului, care credea serios în greutatea de cap a țaranului.

«— Moș Ioane — izbucni el în cele din urmă — ia spune dumneta în legea dumitale, cum ai înțeles, cum n-ai înțeles, de când se face atâta vorbă; să auzim și noi!

— Dă, cucoane, să nu vă fie cu supărare; dar de la vorbă și până la faptă este mare deosebire... Dumneavoastră, *ca fiecare boier*, nu-mai ne-ați poruncit să aducem bolovanul, dar n-ați pus umărul împreună cu noi la adus, cum ne spuneți dinioarea, că de-acum toți au să ieie parte la sarcini: de la vlădică până la opincă. Bine-ar fi, dac-ar fi așa, cucoane, căci la război înapoi și la pomână năvală, parcă nu prea vine la socoteală...

Iar de la bolovanul dumneavoastră... am înțeles așa: că până acum, noi țăranii am dus fiecare câte-o piatră mai mare sau mai mică pe umere; însă acum suntem chemați a purta împreună, tot noi, *opinca*, o stâncă pe umerele noastre... Să dea Domnul, cucoane, să fie altfel, că mie unuia nu mi-ar părè rău»...

Prin urmare, moș Ion Roată înțelesese prea bine, dar se prefăcea greu de cap, spre a arăta că, dimpotrivă, el era mintea sănătoasă care nu pricepe confuziile. Trăsnea, școlarul catihetului din Fălticeni, e tâmp, și totuși, în același timp e un șiret care se prosteste ca să dovedească scrântirea minții autorului de gramatică. Prin el vorbește Creangă:

«— Mai lasă-mă oleacă, zicea el necăjit; și când te-oiu striga, să vii iar să mă ascuți; și de n-oiu ști nici atunci, apoi dracul să mă ieie! Dă, gramatica să zicem că n-o înțeleg și s-o lăsăm la o parte; artea, așemine; corect, tiji. D-apoi „română, este... ce... ne învață a vorbi și a scrie bine într-o limbă“ parcă-s cuvinte românești; ce naiba! Numai și aici trebuie să fie ceva!... „a vorbi și a scrie bine într-o limbă“, îndrăcit lucru! Cum „să scrii într-o limbă?...“ Poate cu limba, mai știi păcatul?! Pesemne că noi, cum s-ar prinde, las' că de scris, talpa găștei; dar apoi și de vorbit, păcatele noastre, se vede că vorbim pogan și rău detot; nu românește, ci țărănește... Doamne, Doamne! Învățat mai trebuie să fie și acel care face gramatici! Însă și-n gramatică stau eu și văd, că masa tot masă, casa tot casă și boul tot bou se zice, cum le știu eu de la mama. Poate celelalte bâzdăgăanii: rostitură, artea, corect, pronunțe, analisisul, sintesul, prosodia, ortografia, sintaxa, etimologia, concrete, abstracte, conjunctive: mi, ți, i, ni, vi, li; me, te, îl, o, ne, ve, i, le—și altele de sama acestora, să fie mai românești; și noi, prostimea, habar n-avem de dânsule! Noroc mare că nu ne pune să le și cântăm, c-ar fi și mai rău de capul nostru cel hodorogit! Decât țăran, mai bine să mori!»

Deci și tâmpul Trăsnea, prostindu-se ironic, își bătea joc de „bâzdăgăniile“ culturii, căroră totuși li s-ar putea zice pe nume, ca la țară. Ca să preîntâmpine disprețul „boierilor“, Creangă luă obiceiul de a se prosti dinainte. Aceasta e ironia lui supremă și ticul lui moral. Dacă se află în casa cuiva de la oraș și scaunul șubred scârțâie și se

clatină sub greutatea trupului său gros, el zice cu intenție subțire, crezând că ghicește mustrarea pentru purtările lui necioplite:

«— Așa suntem noi proștii; numai de pozne ne ținem!» (128)

Dacă vine vorba de scrierile lui și lumea spune că e bine, el, care e foarte încredințat de meritele lui de vreme ce la bou îi spune bou și la casă, casă, se preface mirat:

«— Cum să fie bine? Un prost, un ghiordan ca mine, să poată să scrie?» (217)

Tălmăcirea acestor întrebări șirete este: Numai prostimea e bună și-n treburile astea, cum e bună și la plug.

El compune o „anecdotală“, care știe bine că e așteptată cu nerăbdare și va fi un lucru afară din comun, și pare sâstisit ca de o boroboacă:

«...Ferească D-zeu de omul tâmp când începe să facă ceva, că el singur nu știe ce face, decât numai întâmplarea poate să-l scoată din încurcătură.» (99)

Părerea de un bun-simț banal și-o dă și el acolo, cerându-și aproape iertare că a fost silit să-și dea în petec, convins în sine că a vorbit ca Solomon: „...cred, în prostia mea, că cel ce cunoaște cât de puțin firul oarecăror lucrări tot mai de folos poate fi decât cel ce pofteste a face experiențe din nou, dacă are plăcere să o facă...“ (232)

Dacă scrie, este fiindcă îl îndeamnă Cornilă, fiindcă l-a apucat, dintr-o patimă de om nătâng. Însă nu trebuie să-și pună nimeni mîntea cu el și cu „țărăniile“ lui.

«— Dă, ce să fac — zice el scuzându-se — iar m-a apucat hachițele de scris țărăniile de-a mele.» (5)

Unul îi dă ghes să continue *Amintirile*. Creangă e măgulit, dar se smerește viclean:

«— Dar bine, mult am să năucesc lumea cu țărăniile mele?» (6)

Studentii bucovineni îi cer voie să tipărească ceva din scrierile lui. Creangă se simte și față de ei obligat la o modestie care e de natura ticului:

„...Sunt prea măgulit și mândru de cinstea ce mi-ați făcut de a mă număra și pe unul ca mine între „scriitorii noștri, cei mai renumiți“. Dar fie și cum ziceți!... Politețea oamenilor binecrescuți nu are mar-

gini.» (46)

Tot ce face el trebuie iertat de boieri, îngăduit cu bunăvoință.

„Eu, după cum mă cunoști — scrie el lui Conta în stil nevinovat — parcă înnebunisem de entuziasm. Și de, prost oi fi, dar inimă mare am.“ (134)

Lui Slavici îi compune un fel de epistolă de om prost, cu zicători, în care lasă dinadinsul să treacă câte o vorbă tare, fiindcă așa vorbesc proștii, care n-au avut de unde învăța purtări mai alese.

„Ca fiu din popor, admit în totul părerile d-voastră; nu m-am putut opri de a vărsa lacrimi văzând nenorocirea ce ne amenință... Vorba cea: Capra [așa și pe dincolo] și oaia trage rușine; într-un sat fără câni se plimbă mișei fără băț“ etc. (231, III)

La peste douăzeci de ani de la cunoașterea lui Titu Maiorescu, acum când era învățător cu vază, autor didactic invidiat, fost membru în Consiliul permanent, scriitor notoriu, tradus chiar în nemțește, deliciul „Junimii“, omul respectat până acolo încât a i se împinge mediocrul băiat prin cele mai înalte proptele, când în sfârșit putea să vorbească cu Maiorescu ca oamenii, neted și cu demnitate, Creangă, care totuși își botezase un cotoi Titu, se pierdea în cele mai bufone umiliri de om prost de pe la sate (6):

„Respectabile și multiubite d-le Maiorescu,

Dacă n-ați râs de mult de prostia vreunui idiot, de care numai răposata junime de la Iași se putè râdea mai cu haz, poftim, vă rog, de-ți râde cu hohote de una acum. Dar, vă rog, multe prostii, și în vreo două-trei rânduri în viața mea de când am avut norocirea a vă cunoaște, chiar grosolăniile am îndrăznit a spune față de d-voastră, nu însă din răutate, ci din prostie; m-a luat gura pe dinainte. Căci d-ta nu se poate să nu înțelegi inima mea. Iertați-mă, vă rog, de toate și dați-mi voie să vă spun și acuma una.“

Și totuși, omul care își compunea această figură convențională de nătâng, care n-are nici măcar un vocabular mai cărturăresc, mușca

fără a se mai uita la cuvinte, în stare de a vorbi ca toți intelectualii, cu vorbe neaoșe și cu neologisme. El zisese țăntoș autorității bisericești:

„...cu respect și francheță vă răspund că am frecventat Teatrul Național de câteva ori, unde n-am văzut nimica scandalos și demoralisator“.

Ministrului Tell îi scrisese că măsura lui împotriva-i era „îngustă“, „deasupra garanțiilor legale“, că motivele de îndepărtare din învățământ erau „puțin serioase și puțin caritabile“. Lui Nădejde îi aruncă înțepătura că numai faptului că Dumnezeu îi găurise pielea în dreptul ochilor datora puțința de a vedea greșelile de prin manualele didactice. Umilița lui Creangă nu e naturală, ci e o formă de ironie. Fără îndoială că Creangă respectă pe Maiorescu ca pe un om învățat. Dar când un om se încredințează că este o personalitate, încearcă a întrebuița față de cei pe care-i stimează, mai ales când sunt și mai tineri, formule de deferență care să apere demnitatea și să sugereze egalitatea. Către Slavici, el semnează: „Al d-tale cu inimă și cu suflet“; lui Eminescu îi trimite: „Salutări și sărutări“. Se poartă deci cu ei ca cu niște prieteni, socotindu-se vrednic de a fi stimat, și totuși, aceștia erau și ei oameni învățați, cu vază. Și față de Maiorescu Creangă încearcă deci formule mai democratice, ca „vă salut cu dragă inimă“, „vă doresc sănătate și bucurie“. Dar se vede că Maiorescu și, s-ar crede, și I. Negruzzi i se părură povestitorului prea țepeni de ceremonie, prea boieroși cu el. Și atunci el folosi formula smerită a celui de jos către cel de sus, cu o exagerare a cuviinței care atinge persiflarea:

„Vă salut cu adânc respect; Vă salută cu adânc respect I. Creangă; Al d-voastră întru tot supus servitoriu; veți întreba, poate, unde-i bojdeuca mea? Vă voi răspunde respectuos; Ertăți-ne, vă rugăm, de îndrăzneala ce am avut de a vă supăra, și primiți din parte-ne încredințare de stima și respectul ce vă păstrăm.“

În smerenia lui Creangă este și oarecare agresivitate, un reproș continuu, motivat ori nemotivat, împotriva celor care i-ar fi ironizat țărănia. Și îmbrăcarea cu șeiac cuprinde o ostentație tipică, care luxului clasei de sus îi opune o necioplire programatică. El merge în tren împreună cu un tânăr amic, și-n vagon se află cu încă o cucoană în

vârstă cu trei fete. Guraliv din fire, cu familiaritatea oamenilor simpli, care socotesc tăcerea jignitoare. Creangă întreabă:

«— Încotro călătorii, cuconiță?»

Cucoana îl măsoară de sus până jos și nu răspunde. Era în dreptul ei. Oamenii binecrescuți nu tulbură pe tovarășii de călătorie încercând să le facă cunoștință. Creangă se simte atins în „țărănia“ lui și începe să spună „anecdote“. El și cu tovarășul râd cu hohote ostentative. Doamnele nu râd, și Creangă se simte iarăși atins. Și atunci încep aluziile la călătoarele boieroase, c-ar fi mute, surde, englezoaice, aristocrate, ori mai degrabă țărănci înțolite orășenește (23). Purtarea lui Creangă este desigur dintre cele mai nelalocul lor. Și totuși, în acea vreme în care Iașul mai păstra încă contrastul între o clasă cu pretenții de aristocrație feudală, intangibilă, în care încerca să pătrundă și micul-burghez, și țărănimea, care dădea în bună parte tagma intelectualilor, sensibilitatea lui Creangă poate fi explicabilă. Când proaspătul răspopit apărea la „Junimea“, Victor Castano, care pretindea a-l fi adus și a-l fi văzut scuipând pe jos, ar fi fost întâmpinat cu întrebarea:

«— Dar unde l-ai mai găsit și pe aista și l-ai cărat la noi?» (85)

De nu a fost așa, întrebarea zugrăvește măcar starea de spirit a lui Castano însuși, asiduu junimist la început.

Un alt mod al țărăniei lui Creangă, rezultat pe încetul din succesul în societate, este ascunderea statornică a judecăților în ziceri și în pilde. Creangă nu mai poate vorbi ca lumea și nu mai poate exprima nici o idee de-a dreptul. El își pierde personalitatea de om și rămâne la aceea proverbială de ghidușar. Orice scoate din gură stârnește râsul, oriunde merge e așteptat cu „sacul cu minciuni“. Este un spectacol. Omul „greu de cap“ a devenit un veșnic „coțcar“. Când sosește la „Junimea“ de la Consiliul general al instrucțiunii, unul îl întreabă, ca să-l provoace:

«— Ei bine, cine mai era pe-acolo? Ce-ați mai pus la cale?»

În loc să răspundă, Creangă se refugiază într-o anecdotă:

«— Cică într-o duminică o cocoană și-a luat fiica și s-au dus amândouă la biserică. Întorcându-se după slujbă acasă, a întâlnit-o altă cocoană, care a-ntrebat-o cine mai era la biserică. „De! a răspuns

cocoana. Eu am fost și fiică-mea; de acolo-nainte tot prostime“.»

Slavici îl întreabă dacă-i place *Budulea Taichii*.

«— De! zice Creangă ocolind. Îmi place și mie, dar cică era odată un flăcău care se-ndrăgostise rău detot de o fată. Frumoasă însă, fata s-a măritat la oraș după altul mai bogat, care putea să-î facă toate voile, și bietul de flăcău a rămas cu inima friptă și plină de amar. Peste câțva timp însurăteii s-au întors în sat, și flăcăul, întâlnind-o, a stat buimac în fața ei. Era gătită, spelcuită și sulemenită de nu mai știai cum să te uiți la ea. „Nu e aia, pe care o știam eu!“ își zise el“...

Un oarecine citește o poezie.

«— Cum ți se pare, d-le Creangă? întreabă el după ce sfârșește.

— Bună, foarte bună — zice Creangă cu seriozitate — un sfârâiac.»

Cei de față întreabă, bineînțeles, ce este sfârâiacul, și povestitorul spune anecdota, care e răspunsul indirect la întrebare. E vorba de un țigan care nu știe să facă potcoave, ci numai sfârâiac, care e nimic altceva decât fier înroșit în foc fără rost și stins în apă (33).

La o întrunire viticolă la primărie se vorbește inconcludent. Creangă se ridică și spune anecdota:

«— Domnilor, știți cum faceți d-voastră, chiar ca pungașul acela din Paris, care, întâlnind pe drum un domn cu lanț frumos la brâu, îl întreabă câte ceasuri; el scoțând ceasornicul, pungașul iute îl înșfacă cu lanț cu tot, rupându-i chiar jiletca, și-o ia la sănătoasă. Alergând domnul acela după el, iată că în cale întâmpină un alt pungaș și îl întreabă că de ce aleargă; el răspunde că i s-a furat ceasul cu lanț cu tot. Atunci istalant pungaș îl întreabă: „La vezi, că ți-a furat și punga!“ „Ba punga o am, iat-o!“ Pungașul al doilea repede îi smucește punga și fuge de partea cealaltă, încât bietul om nu știa în care parte să fugă mai degrabă, înspre cel cu ceasornicul, sau spre cel cu punga. Iacă așa faceți și d-voastră cu întrunirea viticolă. Eu știu un lucru și ni anume: că n-ar fi rău să fie bine în țara asta!“ (107)

Creangă are mușcătura iute ca a părintelui Duhu și nu-i lipsește spiritul personal, pe lângă umorul popular. Doi tineri, N. A. Bogdan și A. C. Cuza, se fotografiază la minut împreună cu Creangă, așezat

în mijloc.

«— Voi păstra această fotografie — zice unul — ca o adevărată icoană.

— Da, bine faci, dragul meu! răspunde Creangă, s-o păstrezi ca pe icoana răstignirii lui Hristos!»

Vorbirea îi este presărată de zicători, „cuvinte, rostiri“, cimilituri pe care dealtfel și le înseamnă pe tot locul. Ca și eroii poveștilor lui, la tot pasul Creangă are pe limbă „vorba ceea“.

„Vorba ceea: ziua se teme de bivol și noaptea încalecă pe dânsul.“ (225)

„Vorba ceea [cimilitura râmei]: apără-mă de găini, că de câni nu mă tem.“ (229)

„Vorba ceea: capra b... și oaia trage rușine.“ (231, III)

„Vorba ceea: cum și-o face omul nu i-o face nici dracul.“ (217)

„Zice că șoaricele, când nu-ncape-n bortă, își mai leagă și-o tidvă de coadă. Așa și eu.“ (217)

Când nu e „vorba ceea“, sunt alte culori țărănești:

«—Te-am așteptat de Crăciun să vii, dar... beșteleu, feșteleu, că nu pot striga valeu, și cuvântul s-a dus ca fumul în sus și de venit n-ai mai venit.»

„Stăi oleacă, măi băiete — zice Creangă când cineva îl întreabă ce e cu piesa de teatru pe care spune că are de gând s-o scrie — cu trenchea-flenchea, trei lei părechea, nu se face treabă în lumea asta!“ (5)

Acestea sunt numai foarte puține fărâmituri din sacul povestitorului. Înainte de a scrie, el își juca folclorul, și tot ce spun eroii lui spusese el pe ulițele Iașului și în „Junimea“. Să-i deschidem opera; Creangă continuă să vorbească în zicătorile, cimiliturile și năzbâtiile lui:

„Lată — peste lată, peste lată — îmbojorată, peste îmbojorată — crăcănată, peste crăcănată — măciulie, peste măciulie — limpezeală, peste limpezeală — gălbeneală și peste gălbeneală — huduleț.“

„Ipate, care dă oca pe spate

Și face cu mâna, să-i mai aducă una.“

„Vorba ceea:

Vin la mama de mă cere.
De m-a da, de nu m-a da,
Peste noapte mi-i fura.“

„Vorba ceea:

La plăcinte
Înainte
Și la război
Înapoi.“

„Vorba ceea: fiecare pentru sine, croitor de pâne.“

„Vorba ceea: rău-i cu rău, dar e mai rău fără' de rău.“

„Vorba ceea:

Da-mi, Doamne, ce n-am avut,
Sa mă mir ce m-a găsit.“

„Vorba ceea:

Vița-de-vie tot învie,
Iar vița-de-boz, tot răgoz.“

„Vorba ceea: Zi-i lume și te mântuie.“

„Vorba ceea: Leagă calul unde zice stăpânul.“

„Vorba ceea: Frica păzește bostănăria.“

„Vorba ceea: Omul sfînțește locul.“

„Vorba ceea: Găsise un sat fără câni și se plimba fără băț.“

„Vorba ceea:

Poftim, pungă, la masă,
Dacă ți-ai adus de-acasă“ ...

„Vorba cântecului:

Fă-mă, mamă, cu noroc,
Și macar m-aruncă-n foc.“

„Vorba cântecului:

Fugi de-acolo, vină-ncoace!
Șezi binișor, nu-mi da pace!

„Vorba cântecului:

De-ar ști omul ce-ar păți,
Dinainte s-ar păzi.“

„Vorba ceea: A ajuns oul mai cuminte decât găina.“

„Vorba ceea: Șede hârbu-n cale și râde de oale.“

„Vorba ceea: Golătatea încunjură, iară foamea dă de-a dreptul.“

„Vorba ceea:

De plăcinte râde gura,
De vârzare și mai tare.“

„Vorba ceea:

Decât codaș în oraș,
Mai bine-n satul tău frunțaș.“

„Vorba ceea:

Pielea rea și răpănoasă
Ori o bate, ori o lasă“

„Vorba ceea: Nu plătește bogatul, ci vinovatul.“

„Vorba ceea:

Nici toate-ale doftorului,	De ce petreci,
Nici toate-a duhovnicului.	De ce-ai mai petrece.“

„Vorba ceea: Dacă s-a da baba jos din căruță, de-abia i-a fi mai ușor iepei.“

Sacul este neisprăvit. Creangă are câte o zicătoare pentru fiecare împrejurare și le scoate una după alta cu o poftă de vorbă amețitoare. Despre el se poate spune ca și despre Popa Duhu: „Și câte ponturi [și

ponosuri] nu da dintr-însul, de-i era și lui lehamite câteodată să se mai întâlnească cu cineva și să-l mai stârnească la vorbă“.

Nici boala nu-l potolește. Unui popă care-l întrebă de sănătate îi zice:

«— Ei, părinte, mare-i bunătatea lui Dumnezeu; vezi, la bătrânețe îți ia din vederi, din puteri, din auz, dar nu te lasă păgubaș: îți dă în schimb tusă zdravănă, sau o durere de șale» (5, 107)

Tinerilor care pe la sfârșitul vieții îl întrebă respectuoși;

«— Da' cu sănătatea cum mergi, moș Creangă?

— Mulțumesc — le răspunde el în stilul lui Nichifor Coțcariul — tot mai bine, stupesc în barbă și trag oghealul cu dinții.» (6)

E bolnav de moarte și nu mai are de trăit decât doar câteva zile și spune snoave la cine vine să-l vadă și-i e frică să nu se prăpădească înainte de a le scrie. Nevoia de a-și deșerta sacul este la Creangă impetuoasă, ca un vițiu, poate din naștere, în orice caz întărită prin îndelungă reputație de anecdotist. Căci toți — junimiști, prieteni de institutorat, tineri admiratori, „amici sinceri“, țățace și duduce — așteaptă să le spună vreo anecdotă „știți colè“.

XII. CEI DIN URMĂ ANI ȘI MOARTEA

Cu încetul, boala sapă trupul și mintea lui Creangă și face din el neom. La mai puțin de cincizeci de ani, povestitorul era un om îmbătrânit. Se puhăvise și se ceruise la față și ochii-i căpătaseră o căutătură amestecată, de mort cu ochi deschiși. Apoi își tunse chilug și părul și semăna, gros cum era și greu la urnit, cu un mistreț. Boala dă beții și stupori, și Creangă era aci de o veselie nebună, aci buimac, cu sentimentul opririi vieții intelectuale. Văzând pe Eminescu bolnav, care declara zâmbind trist că nu mai e în stare să gândească nimic, știind și el ceva despre felul metehnei, începu să se înfricoșeze și să creadă că devine „idiot“. Se silea să scrie și nu putea și, descurajat, răspundea lui Negruzzi, care-i cerea manuscris pentru revistă: „Pisem-ne d-voastră nu mă credeți că sunt bolnav și aproape, dacă nu detot, idiot“ (229). Ca să se-ncredințeze ca nu-și pierduse detot mintea, se punea să numere (234). La începutul anului 1885 se crezuse „pe dep-lin restabilit“ (68) și, înveselit, ținea corespondență cu Constantin de la Viena („am — zicea el — o coadă și pe la Viana“), când, în februarie, într-o miercuri, căzu în școală, lovit de atac. Mai căzuse o dată în clasă, poate în 1884, și atacul fiind greu, fu crezut mort, iar gazetele ar fi răspândit știrea că murise. Creangă, citindu-le, ar fi zis (164, 23):

«— Dacă atâta era să-mi fie toată jelania după moarte, îmi pare bine că n-am murit încă, — și deie Dumnezeu să mor când s-or găsi oameni cărora să le pese ceva mai puțin de unul ca mine!»

Se poate închipui spaima copiilor și rușinea institutorului. În martie se simte iarăși mai bine. La 18, 19 și 20 ale acestei luni fu la Iași un congres didactic, la care probabil luă parte și Creangă. Vremea era rea, supărătoare pentru un om cu nervii zdruncinați. În aprilie se iviră călduri mari, premature, cu secetă, apoi deodată, spre Sf. Gheo-

rghe, căzută ploi torențiale, cu grindină cât aluna. Prin mai vremea se răcise, iar viile erau distruse. Toată luna mai și iunie plouă, grindină și trăsni. Creangă venea la școală tocmai de departe, din ruinosul Țicău, și se-ntorcea acasă prin gloduri și băltoace într-un bordei a cărui șindrilă nu putea ține piept puhoaielor. Școala îl obosea, copiii îl supărau. Era ocupat treizeci de ore pe săptămână cu școala, pentru care trebuia să facă patru drumuri pe zi „prin ploaie și noroi“. Se apropiau examenele, cu tot soiul de formalități, și se simțea „vârstnic și greoi“ (229). Întetit de atacuri, Creangă ceru pe vară bilet gratuit de băi de la Epitropia Spiridoniei și plecă din nou, în iulie, pare-se, la Slănic. Fu însoțit în tren de tânărul N. A. Bogdan, care îi fusese cu douăzeci de ani înainte școlar și față de care își dezlega iarăși sacul cu snoave, spre oroarea cucoanelor din vagon. La Târgul-Ocnei mănca toate felurile de bucate ale birtului gării, spre uimirea celor de față, și bău o jumătate de ocă de vin vechi. Apoi merse în trăsura la o altă crâșmă și ceru unei fete o cofă de apă, pe care o înapoie aproape goală.

«— Hehei, băiete dragă! zise el tânărului mirat, așa mănâncă și așa bea românașul adevărat, cel născut și crescut la coarnele plugului, nu ca fârlifuşii de pe la târguri, crescuți în bumbac, cari numai parcă tot bumbac mănâncă și bumbac se trezesc într-o zi în loc de carne și oase!» (23)

La Slănic, Creangă stă în aceeași odaie cu N. A. Bogdan. El se scoală în zorii zilei, de la trei dimineața, și merg să bea apă minerală de la izvor. Seara face băi calde într-o cadă de zinc, spre deosebire de alții, care o fac în cadă de lemn, și apoi urmează îngurgitare de apă minerală de la alt izvor. Această cură nu putea aduce vreo vindecare propriu-zisă a bolii, și doctorul se gândise să facă mai puțin primejdioase atacurile, scăzând ceva din greutatea grasului bolnav. Creangă era așa de greu, încât podețul de lemn de peste pârâul Slănic trosnea când trecea el. N. A. Bogdan, care colaborează la *Liberalul* din Iași, trimite gazetei o cronică semnată Dan, intitulată *Băile de la Slănic* (53), unde, cu foarte puțin duh, vorbește de „părintele Smântână“ (16 iulie 1885):

„Părintele Smântână — zice el între alte prostii — pătimește de boala... moronilor; cântărește vreo 95—98 de kilo, fără cortel și fără pălărie. Doctorul l-a asigurat că va scădea până la 80.“

Lui Creangă însă un atare articol trebuie să-i fi plăcut, fiindcă-i măgulea năzuința firească de popularitate. Un alt tânăr îi citi, în *Convorbiri literare, Electoralele* lui I. Negruzzi, în care era vorba tot de „părintele Smântână“, și Creangă iarăși râse mulțumit. Slănicul era plin de învățătorime și profesorime, care se-nțelege, înconjura pe povestitor cu respect și simpatie. Douăzeci și opt de membri ai corpului didactic, printre care Misir, Codreanu, Radu, Cerkez Gheorghiu, Topliceanu, Costandachi, Chiriță, Mărdărescu, Mazarini, Andriescu, Crapeleanu, Suci, Mârzescu, Darzeu, Vestinian, Roman, Teodorescu, Botez, Dodrescu, Cobălcescu, Ciurea, Constantinescu, G. A. Cosmovici, se fotografiază în corpore, rezemați de frunzișul țepos al unor brazi. Printre ei, cuminte, liniștit la față, cu mâinile pe genunchi, se află și Creangă (34). Tinerii țin și ei să se fotografieze. A. C. Cuza și N. A. Bogdan se așază, ca „tâlharii“, în dreapta și stânga lui Creangă, în fața unui fotograf ambulant, care face poze pe tinichea. La plată, probabil, institutorul, econom, se dădu înapoi, căci zise că mai bine decât să se vadă lat pe tinichea, preferă să dea francul pe ceva de mâncare. Și-ntr-adevăr, nici nu fu chip ca bolnavul să-mpuțineze din greutatea sa. Stimulat de aerul rece și de băi, mănca cu o poftă sporită. Într-o zi, cu mai mulți, făcu o plimbare spre graniță. „Purcegând încetinel, apostolește — zice corespondentul Slănicului la *Liberalul*, care e N. A. Bogdan (53) — pe lângă stabilimentul băilor calde, începurăm a ne urca mereu, când pe malul drept, când pe cel stâng al râulețului Slănic trecând la fiecă cinci-șase minute câte un pod sau poduleț, câte o luncă, câte un muncel sau câte o serie de stânci dărâmate.“ Merg astfel, privind mereu în zare crestele munților, până ce ajung la un loc unde râul se rostogolește zgomotos, făcând stropi și bulbuci. Aerul e răcoros și plin de mireasma rășinoasă a brazilor. Ca o turlă mică de bisericuță ardeleană, se zărește în fund pichetul dorobanților. Călătorii trec apa clocotitoare, făcând echilibristică pe puntea îngustă, alcătuită

din trei scânduri putrede. Una din scânduri se rupe sub pașii grei ai povestitorului (așa cel puțin pretinde cronica, cu intenție de glumă). Creangă, respirând aerul de munte, care-i amintea de valea Bistriței, de Broșteni, de gazda cu capra râioasă, simte deșteptându-i-se pofta de mâncare. Și mănâncă, aruncând haina de pe el și șezând jos pe iarbă țărănește, cu o lăcomie care îngrozește pe comeseni. În chipul acesta, firește, nu se putea vindeca. Avea atacuri chinuitoare în somn, care speriau pe tovarășul de odaie. Din această pricină tocmai rămânea ziua cu o poftă nebună de vorbă și de veselie. Spunea tovarășului povești, snoave, la masă sau pe drum, stând sub un fag, ori mergând la capătul satului, la mulsul caprelor, să bea lapte proaspăt. Le spunea și stihuri populare, ca, de pildă:

Frunză verde siminoc,
 Purcesei într-un noroc
 Pe-ntunericu de foc,
 Nimerii la altă casă,
 Cu nevasta mai frumoasă,
 Și bărbatu nătărau,
 Acolo să fiu și eu.
 Frunză verde ș-un șalău,
 Șapte mori îs pe-un pârau,

Toate macină la grâu.
 Dar la moara cea din josu
 O turnat puicuța-n coșu,
 Ș-o turnat grâu și sacară,
 Ca să facă-o azimioară,
 Frământată-n lăcrămioare
 Și coaptă la țitișoare,
 Să de puiului să moară.

Starea lui Creangă nu se îmbunătăți prea mult și bolnavul se îngrijora. El întrebese pe Constantin, de la Viena, dacă cineva poate muri dintr-asta și-l îndemnase, pe cât se vede, să consulte doctorii din Viena (68). Cu interes va fi citit în *Liberalul* din acel an un *Avis foarte important*, care făgăduia vindecarea sigură și radicală a epilepsiei prin altceva decât prin bromural de potasiu. Specialistul era la Berlin, se numea S. Riebschläger, dar cerea 20 de franci ca să comunice misterioasa formulă, încât e sigur că în astfel de condiții Creangă nu l-a consultat. Când se-ntoarse la Iași, vremea era tristă, ploioasă, făcută pentru a închide inima omului. Plouase toată vara. În iulie fusese uragan, la 10 august, o ploaie torențială, de câteva ceasuri, prefăcuse

ulițele în „canaluri venetiene“. Iarmarocul de la Frumoasa fu stânjenit de vremea rea. Ploile urmară până în septembrie, când dorobanții și călărașii în lagăr la Ciric, în apropierea bojdeucii, așadar, trebuiră să fie duși în cazarmele noi de la Copou. La sfârșitul lui septembrie un foc mare cuprinse casa lui Roznovanu. Pieriră soldați și căpitanul Păun.

Viața acum pentru Creangă trebui să fie un chin statornic. Nu se prea știe bine ce-a făcut în acești ani, dar ce putea să facă? Mergea la școală din Țicău până în Păcurari deși de teama căderii în clasă e de închipuit că-și punea foarte des suplinitor. Buchisea mereu la cărțile lui, din care ieșeau aproape la tot anul noi ediții. Atacurile în somn, sau și altminteri, după felul bolii, e firesc să fi fost tot mai dese. Însăpăimântat, rușinat de starea lui, va fi stând buimac în cerdac ori în odaie, printre pisici, silindu-se să mai scrie ceva. Talentul nu-l părăsise, dovadă ultimul fragment din *Amintiri*, ci încrederea în puterile lui. Prietenii îl îndemnau să scrie, iar el n-avea voie bună. Scrisul este — zicea el îndemnătorilor — „treabă de gust, nu de silință“ (229). Nici prietenii de altădată nu-i mai avea pe lângă sine, ca să se sfătuiască cu ei. Conta murise, Lambrior de asemeni. Alții, ca Panu, ieșiseră din „Junimea“ și cultivau ocările împotriva manualelor sale. În 1885 și *Convorbirile literare*, împreună cu redactorul lor, I. Negruzzi, se strămutaseră la București (115). Pe ulițele Iașului rătăcea numai Eminescu, dar el nu mai era un om ca oamenii. Mintea i se-ntunecase din nou. Lăsa biblioteca cu ușile deschise, cerea bani de la toată lumea, se lega de turnura femeilor de pe stradă și mai ales era de acea tristețe zguduitoare, făcută să stoarcă lacrimi bolnavului Creangă. Cu ochii pironiți în grindă, el declama din poeziile sale:

Și privind pânjeniușul din tavan, de pe pilaștri,
Ascultam pe craiul Ramses și visam la ochi albaștri,

spre jalea cu suspine a povestitorului, care, sub înrâurirea bolii nervoase, avea izbucniri de plâns. Prin iunie, Creangă îș văzu în sfârșit feciorul însurat cu o fată de negustori cuprinși din Brăila și-l crezu scăpat de vârsta zăpăcelilor. Nădăjduia să facă din el „razămul bătrânețelor“. Merse, desigur, la nuntă în Brăila și-și petrecu fiul și nora când aceștia

plecară la Viena, făcând un ocol prin Lemberg. Acum Creangă rămase singur, fără prieteni literari, cu oameni simpli, către care se-ntoarse, precum Tinca Vartic, Zahei, frate-său, și madama Zahei, la Iași, preotul Gheorghe Creangă la Târgul Neamț și alții asemenea. Prin plecarea *Convorbirilor* și a junimiștilor, lașul devenise definitiv un târg de provincie. Revistele, gazetele au acum un ton dezolat de viață mărunță. Localurile boierești nu mai aveau căutare și încercau să atragă prin reclamă burghezimea vanitoasă. „Maison Jockey-Club — Grand Restaurant de Paris“ oferea la „*table d'hôte, déjeuner à trois francs, dîner à quatre francs*“. Micile evenimente locale luau proporții caragialești. La balul Societății pentru învățătura poporului român dat în salonul „Galino“ la 29 ianuarie 1885, jurnalistul remarcase „un buchet colosal de dame și domnișoare“. Gazeta semnala obrăznicia scapetului birjar Gavriluș, care în fața „Hotelului de Russia“ făcuse gălăgie că i se dăduse prea puțin. În martie doi „tineri gentelmeni“ se bătură în duel cu floreta din cauza fotografiei unei călărețe de circ. A. D. Xenopol, istoricul, pierduse pe Hector, un cățel alb cu pată neagră pe ochiul drept și cu zgardă la gât (115). În asemenea acalmie este firesc ca Creangă să se fi tras tot mai adânc în bojdeuca lui. Uneori încearcă să mai iasă, și tot mai des fuge atunci la Neamț, și deci acasă. În vara anului 1886 Creangă merse din nou la Slănic, cu aceleași slabe rezultate, de vreme ce ispitea la 31 iulie pe fecioru-său, de la Viena, să-i spună ce mai zic doctorii de pe acolo. În toamnă, Creangă fu lipsit și de tovărășia oricât de tristă a lui Eminescu. Acesta, devenind supărător, fusese internat în ospiciul de lângă Mănăstirea Neamțului, unde stătu până în aprilie 1887. Se-ncepură subscripții pentru nefericitul poet, la care contribuiri cu mult avânt tinerii școlari. O listă fusese înaintată de Petre Liciu, viitorul mare actor, elev pe atunci la Liceul Național din Iași (115). Creangă ar fi aruncat ideea de a se tipări foițe de țigară cu portretul lui Eminescu (234), deși subscripțiile erau foarte neplăcute poetului, care le socotea cerșetorie. Va fi ajutat Creangă el însuși pe Eminescu? Poate da, mai sigur însă nu. Fiindcă, prin firea lui de țaran, mereu văităt, se va fi socotit el însuși un om sărac, vrednic deopot-

rivă de mila altora. Îl durea numai starea prietenului și socotea, ca orice om de mentalitatea lui, că internarea este o „închisoare“. Prietenii din generația mai tânără, Vlahuță, Morțun, merseră să vadă pe Eminescu la mânăstire. Se duse și Creangă cu Morțun la începutul lui februarie, când poetul se limpezise iarăși la cap. Ninsese și omătul era „de o palmă domnească“ de gros. Dis-de-dimineată, pe la orele șase și jumătate, Creangă privi din arhondaricul mânăstirii un curcubeu ivit la răsărit, semn, poate, pentru el de schimbări în bine (225). E de bănuț că o superstiție caracteristică bolnavilor cuprinsese sufletul povestitorului, fiindcă de aci încolo el pare a urmări de aproape starea lui Eminescu. Va fi avut credința că dacă poetul învingea boala, oarecum asemănătoare cu a lui, ar fi biruit-o și el.

Eminescu plecă deocamdată la Botoșani, la Harieta, și Creangă rămase singur. Nemaicrezând în puterea apelor de la Slănic, și mai ales nemaicăpătând bilet gratuit de băi, începu să se tragă către locurile copilăriei. Presimțea că n-are s-o mai ducă mult și, cu instinctul oamenilor simpli, voia să mai guste o dată din bucuriile vieții de sat. Poate că, sătul de leacurile doctorilor mari, care nu știau să spună nimic, cugetă să întrebe înțelepciunea poporului. În toamnă se duse pe la Târgul-Neamț. Zicea cum că el nu mai are mult de trăit și mai vrea să vadă o dată locurile copilăriei și neamurile. Pieptul îi era umflat de hârtii, și de acolo scoase un exemplar din *Povățuitor*, singurul pe care zicea că-l mai are, și-l dăruie școlii unde învățase el împreună cu Conta și la vederea băncilor căreia va fi lăcrămat, scriind pe el: „Școalei primare de băieți No. 1 pentru bibliotecă“ (34). Ruda cu care se-nvoia mai mult era cumintele și acum bătrânul popă Gheorghe. Pe acesta va fi căutat să-l ispitească asupra răspunsurilor bisericii la grozavele întrebări ale vieții și morții, însă părintele era om simplu, care nu pătrundea astfel de probleme. Poate că acum, încăpățânându-se într-o presimțire rea, Creangă voi să meargă și la biserica din Humulești, unde învățase carte bădița Vasile, și părintele Ioan.

«— Moșule — zise el către părintele Gheorghe — hai la Humulești, să vedem pe părintele Teofan Focșa!»

Popa era dus prin vecini, și Creangă, umblând pe la grinzi, pe unde-și vâra țărani bucoavnele, dădu de o carte și deschizând-o nimeri la prohodul diaconilor. Îl citi, plângând și suspinând, de la cap și până la sfârșit, încredințat că e un semn de sus.

«— Ia, așa a fost, moșule, scris — zise el — să mi-l citească eu singur»... (234).

În 2 septembrie, la Iași sau la Neamț, după o vară secetoasă, la orele trei după amiază, Creangă văzu pe cer la răsărit un alt curcubeu, care-i dădu poate nouă alinare (225). De la Eminescu auzi iarăși știri bune. Însă peste câteva luni, prin februarie și mai 1888, fu din nou rău. Căderile îi erau grele, „asemine cu moartea“, și după aceea trupul mai era mișcat de convulsioni.

„Bădiță Gheorghe dragă, și preaiubite verișoare Anetă și Elenuță — scria el părintelui Creangă în stil înlăcrimat — mă aflu acum puțin mai bineșor, dar tot îmi tremură carnea pe mine și sunt trist și descurajat din această pricină.“ Din trebuința de a se agăța de ceva în viață devenise mai afectuos, și pe Tinca o semna ca pe o nevastă alături, iar unchiului îi zicea „dragă și iar dragă bădiță Gheorghe“. Unchiul se văieta și el de boală, și cei doi se-mbărbătau unul pe altul și se jeluiu. „Să mă crezi, Creangă — zicea popa — că și eu îs bolnav“, dar pe nepot îl încuraja: „Nu te da bolii, care ne persecută pas cu pas!“ (68) „Sunt trist și descurajat“, se căina Creangă, dar popii îi da inimă și-l sfătuia să meargă la Slănic. „Drum bun! Și nu te îndoi cătuși de puțin că ai să capeți sănătate și ai să vii de acolo voinic și zdravăn, cum îi tunul. Apele sunt foarte bune, locurile foarte frumoase și îngrijirea cât se poate de bună; doftori o mulțime, cari și ei vin la izvorul tămăduirilor, ca și ceilalți muritori; ai să ai cu cine te consulta.“ (70) Se pare că din 1887, de când își luase rămas bun de pe la locurile copilăriei și plânsese citindu-și prohodul, Creangă nu mai merse pe la Târgul-Neamț. Nici peste vară nu se mai duse la Slănic, zicând că nu poate și necerând la vreme nici bilet de băi gratuite, fără de care nu-nțelegea să se urnească, deși abecedarul lui sta să iasă în cea de a douăzeci și una ediție, fiind el totodată institutor cu patru gradații,

debitant de tutun și proprietar asociat de tipografie. În iarna lui 1888, însă, Creangă se porni iar la București împreună cu tipograful I. S. Ionescu, asociatul său. De bună seamă, plecase să se întâlnească cu Constantin și să mai vadă un doctor pentru boala sa.

În tren, Creangă, după ce vorbi până la miezul nopții cu cea poftă nesecată, care îi era proprie, văzând că celălalt are gust de dormit, începu să cânte popește, zicând că-l apucase dorul de vremea când era diacon. Cântă slujba toată, începând cu utreniile, toaca întâia, slujba de dimineață și mormăi neconținut până la ziuă, ajungând la Buzău și la prohodul cel mare, în vreme ce tovarășul horcăia. Dar între cântări Creangă mâncase puii fripți și băuse trei sticle cu vin ale tovarășului. Când acesta, la ziuă, îl întrebă cum putuse mânca și cânta totodată, el răspunse cu cea veselie care-l mai zguduia din când în când (107):

«— Apoi, măi băiete, eu am făcut trei treburi deodată: am mâncat, am băut și am și cântat; stai de ascultă, că de acum încep cântările de la toaca 2-a, slujbele, leturghia, deniile, botezurile, nunțile.»

La 3 decembrie 1888 „bădița Ioan“ era în București, fiindcă fratele Zahei îl ruga cu tot „respectul“ sa pună o vorbă bună pentru avansarea cuiva de la oficiul poștal din Iași. Din epistolă reiese că Creangă plecase la București și cu Tinca lui, ca să-i arate și ei lumea (68).

Cu acest prilej, trecu prealabil pe la „Junimea“ și-l întâlni pe Eminescu, care se amestecase cu niște tineri la scoaterea unei gazete literare, *Fântâna Blanduziei*, unde publica o traducere din Mark Twain;

Când începe trenul zborul,
Vine-ndată conductorul

Și scoțând perforatorul
Face-o gaură-n bilet,

care trebui să placă lui Creangă, de va fi citit-o, fiindcă era un fel de

Clopoțelul de la gară
A dat semnul de pornire,

Toți în grabă alergară,
Toți cu toți într-o unire...

În ultima vreme, pe dărâmăturile „Junimii“ și oarecum în concurență cu ea, se ridicase la Iași o altă tinerime, mult mai puțin talentată, care voia să ducă mai departe tradiția salonului literar la Iași.

Tinerii erau obscuri, deși înflăcărați și onești, și Creangă, îmbiat de ei, ca scriitor vestit, gustă din plăcerea de a sta în mijlocul unui cerc, serios ca Maiorescu. Poate totodată mai căuta o uitare a bolii sale. Unii tineri se strânseseră în jurul doctrinarului socialist I. Nădejde, alții, în 1888, în jurul lui N. Beldiceanu, și el ilustritate provincială. Făceau parte din cerc Eduard Gruber, tânăr cu faima locală de erudit filozof, Artur Gorovei, Artur Stavri (care semna Coresi), Grigore Alexandrescu. După ce colaborase la revista lui Nădejde, ca un adevărat clasic care se are bine cu toți, Creangă nu refuză nici invitarea «Cercului literar» (88, 33), și în primăvara lui 1888 păși în casa lui Beldiceanu, unde, așezându-și trupul gros pe îngusta canapea a odăii, citi fragmentul IV din *Amintiri*, spre încântarea celor de față, care desigur nu se gândiră să facă nici o critică. Acum Creangă nu mai asculta sfaturile altora, ci dădea el sfaturi. Dacă un tânăr îi citea vreo poezie ce nu-i plăcea, el îl spunea numaidecât în pilde, scoțând snoava cu sfârâiacul. Fiindcă se tot auzea de scriitori noi, ca Vlahuță, Creangă puse pe unul să-i citească din acesta și, făcând pe criticul, cum văzuse el pe Maiorescu, și totodată pe institutorul, întrebă:

«— Cum zice el acolo? Asta nu-i pe românește. Ia mai citește o dată.»

Tânărul îi mai citea și Creangă repeta fraza măsurând-o, fiindcă unica lui conștiință artistică era aceea formală (88). Tinerii din cerc începură a-l căuta și prin bojdeucă, atrași de anecdotele lui și de poveștile pornografice. Ei deschideau portița, coborau treptele și o luau pe sub cele două rânduri de copaci umbroși înspre căsuță, trecând printre numeroasele orătării ale gazdei. O armată de pisoi le ieșea înaintea. Ei întrebau dacă Creangă e acasă, și, dacă acesta era în pridvorul lui, atunci ocoleau pe din dos, pe dreapta, unde cerdacul avea o ușă, și apărând deodată buluc, strigau cât îi ținea gura, făcând să urle Valea Plângerii:

«— Uraaa!... moș Creangă!»

Apoi îl îmbulzeau cu întrebările:

«— Da' ce mai faci? Ce mai dregi?... Cum mergi cu sănătatea?»

Pe Creangă îl găseau, se-nțelege, în cămeșoiul lui cu dungi albastre pus de-a dreptul pe piele, cu prostirea în jurul gâtului, pentru culegerea sudorilor. Ședea jos pe o saltea. În jurul lui, împrăștiate, erau mulțime de hârtii, însemnări, caiete (6). Într-o zi îl nimeriră scărpinându-se pe spate cu o lopățiță de lemn crestată ad-hoc la vârful (33). Creangă se rușina puțin cu adevărat de a fi găsit în acest hal, de fapt se prefăcea cu umilința lui ironică înnăscută că se rușinează:

«— Iracu de mine! se speria el, m-ați găsit și dumneavoastră așa ca pe un prost... că tot prost îs eu de-acasă de la mama din Humulești. Nu puteam să mă îmbrac și eu, vai de mine? Da', ian mă rog poftiți în casă colea. Să vă aduc niște apușoară rece. Ruxandăă-i! Ruxandăă-i! Ian dă fugulița și adă apă rece. Pofțiți mă rog în casă.

— Da' las', moș Creangă — ziceau tinerii — că stăm bine și-n cerdac.

— În cerdac? D-apoi ce să vedeți de acoloa? Dealul Cericului îi chel ca și în palmă la bunicul.

— Da' cu sănătatea cum mergi, moș Creangă?» mai întrebau.

Fața gălbicioasă, obosită și slăbiciunea trupului, care tremura, în ciuda înfățișării de voinicie, răspundeau.

«— Mulțumesc, tot mai bine, zicea Creangă îmblânzind cu gluma penibila curiozitate: stupesc în barbă și trag oghealul cu dinții!» (6)

Alteori, Creangă însuși, abia ieșit din grozavul atac, găsea o ușurare în mărturisirea glumeață:

«— D-apoi iar mi-a venit pârdalnică de boală!»

Și încerca a sugera printr-o imagine începutul atacului:

«— Vezi așa, îmi vine o ameteală la cap și parcă-mi iese un fum pe nas» (5).

Începu să-i vină câte două-trei leșinuri pe zi. Celor care îl vedeau păru cam buimac la minte, dar îl găsiră mereu vesel și grozav de guraliv. Veselia lui Creangă era de data asta mai mult un efect euforic al bolii însăși. Creangă spunea musafirilor din viața lui, scotea din sacul cu minciuni, cu povești „corosive“ și-și prezenta mâțele și-ndeosebi pe

Suru, care sărea pe cleampă și deschidea ușa (6). El, care îmbia pe Eminescu să vină să vadă Ciricul înzăpezit, se arăta rușinat de bojdeucă.

«— Apoi din văile ieste mi-i rușine — zicea el călăuzind până la portiță pe musafir — dacă m-a vedea un om. Cine știe ce-a zice: a zice că sunt beat, sau cine știe ce!»

El își lua un rămas bun plin de umor, dar și de enigmă dureroasă:

«— Cu bine și sănătate, și de acum într-o mie de ani bejănie!»

Într-o zi, Eduard Gruber, care se ocupa, spre disprețul lui Maioreșcu, de o „curiozitate a hiperesteziei fără multă importanță“, numită „audiție colorată“, și voia să întemeieze stilistica pe observații psihologice experimentale, veni singur la bojdeucă și suci, se vede, în toate chipurile pe Creangă, care trebuie să se fi lăsat curios și cam mândru pe socoteala psihologului, fiindcă Gruber dădu apoi această sentință: că „Creangă este un puternic tip sensual și auditiv; când scrie el e foarte emoționat, acum râde singur, acum îi vin lacrimile în ochi, face mișcări involuntare, transpiră neîncetat și respiră greoi, ca și cum ar merge repede. Când scrie, parcă aude fraza că i-o repetă cineva la urechi, apoi șterge, scrie și iar șterge, până ce fixează cuvintele și înțelesul frazei.“ (5)

Așa mergeau lucrurile când din București se auziră vești rele. Eminescu înnebunise din nou și fusese iarăși internat. Creangă se frământa cu „idioția“ lui în Iași, în vreme ce la București poetul medita țeava metafizică cu apă atârnată drept la mijloc. Și deodată, la mijlocul lui iunie, se auzi știrea cea grozavă: Eminescu murise. Această veste trebui să zguduie sufletul bolnavului. Fu văzut plângând ca un copil și adormind cu cartea de poezii a lui Eminescu. Presimțirea morții se înnegri și mai tare în inima lui. De acum el se gândi cu seriozitate la stingere și n-cepă să-și pună întrebări asupra vieții viitoare. Ca diacon, nu prea se gândise la astfel de lucruri, luat de necazurile vieții, și nici seminarul nu avea obiceiul să răscolească sufletul cu niște probleme care nu trebuie popilor de țară. Cu o adâncă și calmă smerenie scrie el popii Gheorghe din Târgul-Neamț, plecându-se nu ca nepot,

ci ca „fiu sufletesc“ (30): „Oare nu-i păcat de D-zeu să nu ne mai vedem noi, așa din când în când? Dacă nu ne-om mai vedea cât mai trăim, apoi... morți... D-zeu știe! Ce zici? adevărat să fie ori nu?“

Ca țăran, se împacă desigur curând cu ideea morții și-și zise că nu se cădea să-și chinuiască mintea cu ce nu putuse răzbi omenirea întregă. Vesti doar, pe jumătate trist, pe jumătate glumeț, prietenilor:

«— De-acu nu-i mult până departe!» (6)

Pe la jumătatea lunii decembrie tipograful Ionescu îl găsi ascuns în bojdeucă. Era cam bolnav și avea iar gust de glumă. Dar era încredințat că va muri:

«— Bre — se căi el — tare îmi pare rău că-s bolnav și mă tem c-am să mor și n-am să pot scrie anecdota cu moșu Haralambi și încă vreo două-trei ce le am în cap.» (106)

În ziua de 31 decembrie 1889 institutorii solicitară lui Th. G. Rosetti, ministru de justiție și ad-interim la instrucție, care se afla în Iași, o audiență și fură primiți în Palatul administrativ. Va fi ieșit Creangă din curiozitate în oraș să mai afle ce se mai aude? Vremea era urâtă, a ploaie, și zăpada îngreuia mersul. Povestitorul intră pe la vremea prânzului (așa cel puțin pare mai probabil) în tutungeria lui din strada Goliei 51, unde se afla frate-său Zahei (100). Era o prăvălie întunecoasă și urâtă, cu o mică odăiță în fund dând spre o curte murdară. Aci Creangă se prăbuși deodată, lovit de atac și de apoplexie laolaltă, ori numai de cea din urmă. Se pare (amintirea contemporanilor e cețoasă) că trupul fu dus de frate la bojdeucă. Unii și-aduc aminte că au ridicat mortul din Țicău (5), altul îl văzu la biserică, probabil a cimitirului (108). Avea două lumânări la cap și lumea îl privea. Fața îi era rumenă și gura întredeschisă, ca pentru vorbire. Numai flăcările palpătoare ale făcliilor dădeau ochilor scufundați luciul ceros al morții. Fiind sărbătoare, nu toată lumea știu de moartea povestitorului. Tipograful Ionescu și Miron Pompiliu se îngrijesc de înmormântare (52), Zahei aleargă și el pe la cine știe cine, și părintele Gh. Ienăchescu pretinde a fi avut el sarcina îngropării (56). V. Pogor, care era primar, dădu locul la cimitir. În sfârșit, se răspândi în pripă o invitație, cu un

înger și o salcie, concepută în acest stil (52):

„Ioan Creangă

Profesor în vârstă de 52 ani după o lungă suferință a încetat din viață în ziua de 31 decembrie. În mormântarea va avea loc marți 2 ianuarie ora 1 precis la cimitirul „Eternitatea“ unde se află depuse rămășițele lui. Fii [sic], frate și surori roagă pe toți amicii, colegii și cunoscuții a asista la înmormântare.“

Nu asistară însă prea mulți, fiindcă invitațiile nu putură fi împărțite la vreme și mai ales fiindcă vremea era rea. Ploua de două zile, zăpada se topise și deodată un ger umpluse ulițele de ghețuș. Lumea se temea să iasă pe stradă. Veniră învățătorii, elevi și studenți și tânărul licențiat N. Iorga, Artur Stavri, Ed. Gruber, A. C. Cuza și alții, bineînțeles părintele Gh. Ienăchescu și ceilalți tovarăși la manuale. Siciul era înconjurat de coroane, dintre care numai una din partea unui junimist, anume N. Gane. Pe panglica coroanei lui Constantin Creangă, bombastic, ca de obicei, se citi inscripția: „Voitorului meu de bine scump prieten și tată“. Se ținură obișnuitele cuvântări. Bătrânul institutor Toma Săvescu vorbi cu „o emoțiune foarte comunicativă“ de viața și meritele răposatului. Mai patetic fu Eduard Gruber, care cuvântă în numele cercului literar, în care zise că intrase Creangă de doi ani. „Jalnică adunare — vorbi el — o dureroasă datorie, cea de pe urmă, ne adună azi pe toți în fața mormântului unde în curând va odihni pentru vecie Ion Creangă, acest frunțaș al literaturii române. Nemângâiatul fiu, rudele, prietenii și tinerimea entuziastă admiratoare a lui Creangă își simt acum inima zdrobită și cugetarea înnourată în fața muțeniei și a neclintirei în care el zace, muțenie și neclintire care ne face să ne îngrozim și să ne podidească lacrimile, pentru că nu mut și nu neclintit a fost Creangă în viața lui.“

Altă moarte se cădea feciorului Smarandei și al lui Ștefan a Petrei, care se rătăcise dincoace de Siret, adus de căruța lui moș Luca. El trebuia

să fie purtat în căruța cu boi, în port țărănesc, cu mâinile încrucișate, bocit creștinește de babe și de multele lui rubedenii, tămâiat și prohodit de popii și dascălii satului său, înmormântat în ograda bisericii pe lângă care se jucase și învățase, pentru ca femeile să presare la praznice tămâie într-un hârb pe groapa sa năpădită de ierburi și să se jeluiască cu capul rezemat de strâmba cruce, în apropierea ruinoasei cetăți a Neamțului, prin care seara trec domoale vitele, acolo de unde se vede încetoșat Ceahlăul, și Ozana se-aude clipocind. I-a fost dat altfel.

Când groapa de clasa I de la „Eternitatea“ se acoperi de pământ, rude și prieteni scotociră prin bojdeucă. Căpitanul Creangă găsi pe undeva strânși destui bani, de vreme ce dăruia numai decît 9.000 de lei pentru tipărirea operei răposatului. Pe fundul unei lăzi se află o păpușă în chip de popă, cu potcap în cap, pe care sta scris: „Popa Smântână“ (5). Unul îi culese fluierul. Țiitoarea lăsată în bordei scăpă în sfârșit de terfeloagele care-i ședeau de atâta vreme în gât și făcu în fine curățenie. Trăi acolo și se mărită mai târziu cu un ins, devenind „doamna Ecaterina Deliu“ (119). Ea nu știu niciodată pentru ce vine lumea într-un bordei surpat, dar întinse mâna pentru bacșiș și muri de beție în 1912. Bojdeuca rămase dezolată pe marginea râpei, copacii se uscară, iar pe dealul altădată gol începu și răsără o turmă albă de căsuțe.

XIII. CREANGĂ „SCRIITOR POPORAL“

Când se vorbește despre opera lui Creangă, se admiră numaidecât „limba“ lui, cu acest subînțeles că dacă s-ar înlătura lexicul dialectal, totul ar rămâne uscat. Cu toate acestea, sunt culegeri folcloristice în care poveștile apar ca niște adevărate muzee de limbă față de sobrietatea relativă a vorbirii lui Creangă, și totuși, valoarea literară a acestora e nulă. Dacă un prozator ne uluiește cu vocabularul lui regional, atunci se obișnuiește îndată a se zice că a apărut „un nou Creangă“. Limba, văzută ca un adaos de frumusețe, n-a făcut însă niciodată o operă cu adevărat mare, și nici în cazul de față ea nu explică nimic. Multe din cuvintele „mai neobișnuite“ pe care le tălmăcesc unii editori sunt banalități înțelese oriunde. A trebuit multă naivitate și credința neștrămutată că limba lui Creangă e de o speță rară pentru ca cineva să se lase orbit și să lămurească niște vocabule obișnuite ca: *a se aciua, a alinta, anapoda, apăraie, a ațipi, bâlbâit, a bănui (a fi cu supărare), bârlog, bazaconie, bâzdâganie, belea, belșug, berechet, beteag, bezmetec, a se bizui, boarfe, boia, a bolborosi, bondar, bucluc, buhai, buimac, buluc, burangic, a buși, butuc, caier, a căina, câinos, căpiță, a cărăbăni, carâmb, catrafuse, catrință, căzătură, cazma, ceapcân, cief, chiabur, chiag, a chicoti, a chiti, a chiui, ciolan, cireadă, ciudă, clacă, cocioabă, cuțitaș, darabană, a dârdâi, dihanie, dihonie, dâmb, drob, dușcă, flecusteț, frecuș, gânsac, găteje, găza, gazdă, giambaș, gloabă, grijuliv, grobian, haimana, hal, a hali, hambar, hârcă, haina, holteiu, hursuz, iarmaroc, a irosi, ițari, javră, jilț, jivină, luncă, mahmur, matahală, mătă, mocnit, motan, năsălie, năstrușnicie, nătărău, ocol, ogradă, opaiț, a oploși, pacoste, păpușoiu, păsat, pozună, prăpădenie, prisacă, proțap, a purcede, raclă, din răspuțeri, sborșit, a scânci, a se sclifosi, scofală, sfrijit, soroc, a șterpeli, stog, a struni, șură, tont, a tupila, vizuină, zăba-*

vă, zdravăn, zgârcit, zgribulit și altele. Unele ca *a pașli* (despre care Creangă mărturisește: „nu-l cunosc bine, dar pare că-i fug“), *a șparli*, *a hali*, *a furlua* au învederat colorit argotic. Este adevărat că sunt în opera povestitorului și cuvinte dialectale (prea puține), îndeosebi termeni de industrie sătească, și că neologismele sunt cu îngrijire înlăturate, însă, nu după criteriile eufonice, ci fiindcă rațiunea literară cere ca eroii țărani să vorbească țărănește. Totuși, Creangă, înrăurit de ceea ce văzuse la „Junimea“, își făcuse către sfârșitul vieții o estetică fonetică în virtutea căreia trecea prin sită toate cuvintele și ciocănea toate sunetele. Efectele acestor teorii, pentru care n-avea îndeajunsă pătrundere intelectuală, se văd. În vreme ce diaconul, amestecând cum îi veneau la îndemână neologismele și cuvintele neoașe pentru a-și exprima ideile mai înalte, așternea pe hârtie întâmpinări către consistoriu și minister sprintene și pline de sarcasm, autorul matur al narațiunii *Moș Ion Roată și Unirea* vorbește pe un ton de abecedar. Mai mult decât varietate lexicală, este în opera lui Creangă un accent. Chiar la citirea mută, urechea este mângâiată de moliciunea sunetelor. Impresia aceasta vine nu din melodia studiată a silabelor, ci din reprezentarea clară a vieții țărănești din Moldova. Sunt de ajuns câteva indicații de pronunție, pe ici, pe colo, câte-un *ă... ra*, câte-un *iaca*, câte-un *valeu*, pentru ca sugestia accentului dialectal să se producă și să dea părerea că totul e citit cu fonetismul local. Transcrierea fonetică servilă Creangă o evită, și pe drept cuvânt, căci efectul ar fi caricatural.

Exagerarea valorii artistice a limbii lui Creangă vine dintr-o iluzie acustică formulată în regulă estetică. Sunt fonetiști care cred că sonul gol este expresiv, că o vocală e tristă și alta veselă. În lirică, problema s-ar putea discuta, în proză ea este extravagantă. Proza se bizuie pe reprezentări complexe de viață, fără de care cea mai suavă orchestră de vocale rămâne lipsită de sens estetic. Înțelegerea ideală a textului dă valori de frumusețe și sunetelor. *Bulicher*, *a ciocârti*, *gârneț*, *chilnă* sunt reuniuni de sunori care nu spun nimic simțului estetic până ce nu sunt părți ale unei reprezentări: „Ș-odată scoate bulicherul din teacă, îl dă pe amânariu și începe a ciocârti un gârneț de stejlar din anul trecut...

L-a tăiat el, cum l-a tăiat, apoi a început a cotrobăi prin *chilna* căruței...“ Acum, când ghicim că *bulicher* înseamnă căsuță, *gârneț* – par, *chilnă* – o parte a coșului căruței, cuvintele încep să sugereze și acustic: *bulicher* dă sunori de fier hâjăit, *a ciocârți* imită cioplirea surdă a lemnului, *chilnă* scoate un uruit de lanțuri. Dar nici *bul*, nici *ciocâr*, nici *gâr*, nici *chil*, ca sunori goale, nu exprimă nimic, căci *bul* intră în cuvântul bulgăre cu ecouri surde, *ciocâr*, în *ciocârlan* nu are nimic de-a face cu procesele onomatopeice, *gâr* este în *gârlă* fluid, și *chil* este în *chilim* păslos. Singura impresie estetică ce iese din sunori în rândurile citate este uimirea de a auzi din gura cuiva un limbaj așa de neprevăzut. Dar și asta face parte din reprezentarea propriu-zisă a vieții. Pornind de la această iluzie acustică, cutare editor se străduiește să statornicească un text din care să nu fugă nici un sunet autentic, ca nu cumva frumusețea limbii să iasă stricată. El transcrie cu îngrijire „băzdăganie“ și „pâclit“, deși aceste forme, departe de a fi plăcut sunătoare, trezesc în cea mai mare parte dintre români, obișnuiți cu limba autorilor clasici, un sentiment de neplăcere și chiar bănuiala că ar fi la mijloc vreo greșeală de tipar.

A studia deosebit limba lui Creangă, ca o pricină esențială a emoției artistice, este o eroare. Totuși, o limbă a lui Creangă, sau, mai bine zis, a eroilor lui Creangă, există. O operă dramatică trăiește prin conflict, prin structura sufletească a eroilor, însă limba este și ea un element al acestei structuri. Dacă îndreptăm vorbirea lui Cațavencu și a lui Pristanda, acești eroi mor, căci limbajul e un mod al lor de existență. Limba lui Caragiale nu are în sine valoare estetică, ci este numai o modalitate de reprezentare. Același fenomen se petrece în opera lui Creangă, în bună parte dialogică. A admira limba povestitorului în sine înseamnă a afirma că ea trebuie să placă oricui în temeiul esteticii acustice. Dar nu e deloc dovedit că limba lui Creangă e „frumoasă“, și e chiar cu puțință ca vreunui nemoldovean accentul dialectal să-i producă oarecare iritație. Nimic nu sună muzical în:

«— Gata, jupâne Strul; numai s-adăp iepușoarele iestea».

Nici *iepușoare*, nici *iestea* n-au o acustică mai estetică. Însă cree-

ază o atmosferă. Nicăieri limba nu e a „artistului“, ci a eroilor lui, chiar când Creangă însuși vorbește. Căci atunci când autorul însuși zice: „Și cum era moș Nichifor strădalnic și iute la trebile lui, răpede zvârle niște coșolină în căruță, așterne deasupra o păreche de poclăzi, înhamă iepușoarele, își ia cojocul între umere și biciul în mână și tiva, băiete!“, el nu vorbește ca autor, ci ca povestitor, ca un om care stă pe o laviță ori pe o prispă și povestește altora, fiind el însuși erou subiectiv în narațiunea obiectivă. Nici *Amintirile* și cu atât mai puțin *Poveștile* nu sunt opere propriu-zise de prozator, valabile în neatârnavare, ci părți narate dintr-o întocmire dramatică cu un singur actor, monologică. Creangă este aci povestitor de basme, aci actor de compuneri ce intră în definiția veche a nuvelei. Însă povestea și nuvela sunt — cu singura deosebire că cea dintâi cuprinde element fabulos — foarte asemănătoare între ele, și amândouă profund deosebite de roman: și de nuvela modernă, care e adesea un roman scurt. Romanul este reprezentarea obiectivă a unei realități, și autorul lui, simbolizând puțința de observare a oricărui individ, rămâne un factor exterior scrierii, absent. Autorul unui roman nu există în scrierea lui chiar când aceasta e autobiografică, fiindcă în particular noi nu căutăm decât universalul. De aceea problema estetică, stilistică este în roman fără însemnătate. Nuvela (fie fabuloasă, fie realistă) este însă un spectacol. Conținutul ei universal e așa de tipic, încât foarte adesea ascultătorul îl cunoaște. Nuvela nu e ascultată pentru observația ei, ci pentru modalitatea spunerii. Ea e o arie care poate fi cântată mai bine sau mai rău. În nuvelă autorul este actor, și fie că el are o mișcare vizibilă, fie că e prezent numai în chipul de a conduce narațiunea, este urmărit cu pasiune de ascultător. *Halimaua* și *Decameronul* sunt modelele genului nuvelistic. Dintr-o greșită înțelegere artistică, unii izolează nuvela de ceremonia spunerii ei. În *Decameron* sunt zece tineri (bărbați și femei) care povestesc pe rând, fiecare cu temperamentul și nota lor literară, care se vădesc în alegerea nuvelei și în conducerea ei. Reuniunea zilnică a tinerilor, convorbirile preliminare, descrierea petrecerilor lor nu este indiferentă, deoarece povestitorii sunt

actorii acestei ceremonii, iar nuvelele nu înfățișează decât experiența și modalitatea lor de comunicare. În nuvelă este adesea obiceiul, printr-o tradiție orientală, de a se face întreruperi, de a se lega convorbiri de comentariu între narator și ascultător, ca spre a se atrage atenția asupra caracterului dramatic al nuvelei. În povestea românească prezența povestitorului ca actor în mijlocul ascultătorilor e simbolizată printr-un refren ca acesta: „Dumnezeu să ne ție, că cuvântul din poveste înainte mult mai este...” Astfel stând lucrurile, limba actorului care spune nu e indiferentă, însă ea n-are o valoare intrinsecă, muzicală, ca în lirică, ci numai una documentară. Limba lui Creangă este sufletul povestitorului, în măsura în care și acesta se așează ca vorbitor în mijlocul ascultătorilor, și totodată sufletul eroilor săi. Narațiunea are două realități concentrice: întâi pe aceea a povestitorului, care stârnește hazul și mulțumirea prin chiar prezența lui, cum se întâmplă cu actorul și cu oratorul, apoi pe aceea a lumii din narațiune. Aceste două realități nu se pot însă desface. O poveste nepusă de cineva e un scenariu de *commedia dell'arte* nejuțat. Limba este modul de expresie al lui Creangă și al eroilor săi, și nu trebuie niciodată considerată ca o frumusețe pur formală, fiindcă atunci ar deveni o simplă convenție stilistică, fără putere de reprezentare.

Dacă limba nu se poate studia ca un veșmânt estetic, care, aruncat peste o materie urâtă, ar înnobila-o, nici cuprinsul în sine nu trebuie exaltat după principiile prozei. Sunt unii care admiră puterea „de a crea tipuri vii“, crezând că aici stă talentul de povestitor, darul de observare și de creație și alte asemenea. Întrucât privește *Amintirile* și *Moș Nichifor Coțcariul* se poate vorbi oarecum de „tipuri vii“, dar în sensul exterior al autenticității. Fiindcă ce observație pătrunzătoare este în *Amintiri*? O mamă de la țară își ceartă copiii, un tată se-ntreabă cu ce-o să-și țină băieții în școli, copiii fac nebunii, un popă joacă cu poalele anterului prinse în brâu, toate acestea în mod mai mult anecdotic, pe puține pagini. Întâmplările par adevărate, dar ele sunt tipice. Nici Ștefan a Petrei, nici Smaranda, nici Ionică nu trăiesc în adâncime, într-o dramă nouă a părinților și copiilor. Aceași materie,

povestită cu altă gesticulație, și-ar pierde cu totul aerul viu. Aceasta în privința *Amintirilor*. Dar în povești de ce observație și de ce creație de viață poate fi vorba? În poveste totul e simbolic și universal și, dacă vreo contribuție creatoare se poate aduce, atunci ea este, așa cum o găsim la Eminescu, numai în direcția fantasticului. În poveste, Creangă nu avea ce să observe, iar în scrierile realiste vede ceea ce ar fi văzut oricine fără vreun dar deosebit. Nu este nici o adâncime extraordinară în a-și aduce aminte că „mama era în stare să toarcă-n furcă și să-nvăț mai de parte“. Remarcabilă este exactitatea vorbirii transcrise fără alterare:

«— Așa a fi, n-a fi așa, zise mama, vreau să-mi fac băietul popă, ce ai tu?»

A descoperi observație și creație în povestea și nuvela clasică înseamnă a ignora adevărata structură a acestor spețe literare. În poveste și nuvelă nu se observă, ci se demonstrează. Orice narațiune se desfășoară pe o temă morală, care este formulată limpede ori numai subînțeleasă. *Romeo și Julieta* de Da Porto ori de Bandello este demonstrarea nenorocirilor la care poate duce încăpățânarea părinților față de copiii îndrăgostiți. Povestea lui Camaralzaman din *O mie și una de nopți*, din care a ieșit *Turandot* de Carlo Gozzi este ilustrarea capriciilor unor fete care abuzează de slăbiciunea părinților și de înflăcărarea tinerilor. Toată arta povestitorului, scutită principial de orice observație nouă, stă în pateticul ori umorul demonstrației, într-un mod propriu de a tăia respirația, de a amâna deznodământul, de a stârni indignarea etică. E o artă foarte apropiată de teatru și de oratorie, aproape inanalizabilă, și se cheamă darul de a povesti, și nu are nimic de-a face nici cu estetica limbii, nici cu observația. Poveștile lui Creangă, aci adevărate nuvele de tip vechi, aci narațiuni fabuloase, sunt și ele dezvoltări ale unei observații morale milenare. În *Soacra cu trei nurori* dăm de veșnicul conflict între noră și soacra care ține mai mult la fecior; *Capra cu trei iezi* este ilustrarea iubirii de mamă; *Dănilă Prepeleac* dovedește că prostul are noroc; *Punguța cu doi bani* dă satisfacție moșilor care nu trăiesc bine cu baba; *Povestea porcului* arată că pentru o mamă și cel mai pocit prunc e un Făt-Frumos; *Fata babei*

și *fata moșneagului* este vestita dramă a copiilor vitregi; *Povestea lui Stan Pățitul* cuprinde morala bărbaților cu privire la femei; *Ivan Turbincă* demonstrează că moartea a fost lăsată de Dumnezeu cu so-coteală; *Povestea lui Harap Alb* e un chip de a dovedi că omul de soi bun se vâdește sub orice strai și la orice vârstă. Nici *Amintirile* nu ies din această formulă simplă a nuvelei. În ele este simbolizat destinul oricărui copil: de-a face bucuria și supărarea părinților și de a o lua și el pe-ncetul pe același drum pe care l-au luat și-l vor lua toți. În *Amintirile* lui Creangă nu este nimic individual, nimic cu caracter de confesiune ori de jurnal care să configureze o complexitate sufletească nouă. Creangă povestește copilăria copilului universal.

Așa cum în lirică există momente pure, scutite de orice fabulă și de orice noțiune, proza are și ea varietăți pure de epică, fără observație analitică și fără creație inedită. Scriitorul nu vede nimic nou și nu adâncește, ci numai *zice*, cu un farmec misterios ca și muzica unor poeți și care trebuie determinat de la caz la caz. Bineînțeles, asta nu ne scoate din sfera realismului și nici nu înseamnă anularea determinațiilor de timp și spațiu în care se exprimă tipicul. E foarte îndoielnic că junimiștii și-au dat seama numaidecât de natura talentului lui Creangă. Pe ei îi încântau „corosivele“ și hazul oral al povestitorului. Analizând azi *Capra cu trei iezi*, descoperim în ea procedeele lui La Fontaine. Animalele sunt văzute omeneste. Însă nu observația este esențialul, fiindcă atât cât vorbește capra ca mamă nu e deajuns, cu tot pitorescul, spre a crea o dramă a maternității. În fond, avem de-a face cu o comedie în care tot meșteșugul este sublinierea cu mijloace realiste a analogiei dintre lumea animală și cea umană. Animalele nu sunt un simplu pretext pentru a zugrăvi viața țărănească, ci niște simboluri-caricaturi. Capra cea cu multe ugere și cu glas behăitor este o caricatură oferită chiar de natură, a mamei, iar lupul cu ochi tulburi și dinți ascuțiți este simbolizarea tipică a omului fără nici un scrupul. Ca simplă transcriere a limbajului unei țărănci supărate, vaităturile caprei sunt de oarecare culoare: ca manifestare cvasi umană a unui animal, ele sunt bufone. Behăitura caprei răsună laolaltă cu jelanția

țărăncii, dând un spectacol caricatural.

«— Ia las' că l-oiu învăța eu! Dacă mă vede că-s o văduvă sărmană și c-o casă de copii, apoi trebuie să-și bată joc de casa mea? și pe voi să vă puie la pastramă? Nici o faptă fără plată... Ticălosul și mango-situl! Încă se rânjea la mine câteodată și-mi făcea cu măseaua... Apoi doar eu nu-s de-acelea de care crede el: n-am sărit peste garduri nici-odată, de când sunt. Ei, taci, cumetre, că te-oiu doborâta eu! Cu mine ți-ai pus boii în plug? Apoi ține minte că ai să-i scoți fără coarne!

— Of! mămuică, of! Mai bine taci și lasă-l în plata lui Dumnezeu! Că știi că este o vorbă: Nici pe dracul să-l vezi, da nici cruce să-ți faci!

— Ba nu, dragul mamei! Că până la Dumnezeu, sfinții îți ieu sufletul. Ș-apoi ține tu minte, copile, ce-ți spun eu: că de i-a mai da lui nasul să mai miroase pe-aici, apoi las'!»

Capra a devenit deci o mască de comedie, simbolizând tipul feminin vorbăreț și văităreț. Mijlocul de caracterizare nu este analiza, ci desfășurarea dramatică. Creangă are însușiri de comediograf, și dacă ar fi scris piese de teatru cum plănuia, ar fi izbutit și în acest gen. Comedia trăiește în bună parte dintr-o poftă de vorbă pe care autorul o comunică tuturor persoanelor. În narațiune, Creangă ca povestitor, joacă pe rând toate personajele, căci poveștile sunt aproape în totalitatea lor dialogice, vorbite. Mai niciodată scriitorul nu se pierde în descripții și în pure istorisiri. *Soacra cu trei nurori* e și ea o comedie, fără elementul fabulistic al animalului simbol caricatural. Soacra a căpătat dealtfel în popor renumele unei caricaturi. Când Creangă povestește, compunerea este bine scrisă, dar nu extraordinară, când însă eroii încep să vorbească, atunci gesticulația și cuvintele lor ating culmea tipicului. Soacra înfăptuiește în vorbirea ei perfecțiunea malignității socerale, și peste această expresie nu se mai poate trece:

«— Iată ce-am gândit eu, noro, că poți lucra nopțile. Piua-i în căsoaia de alături, fusele în oboroc sub pat, iar furca după horn. Când te-i sătura de strujit pene, vei pisa malai; și când a veni bărbatu-tău de la drum, vom face plachie cu costițe de porc de cele afumate, din pod, și, Doamne, bine vom mânca! Acum deodată, până te-i mai odih-

ni, ie furca în brâu și până mâni dimineață să gătești fuioarele aceste de tors, penele de strujit și malaiul de pisat. Eu mă las puțin, că mi-a trecut ciolan prin ciolan cu nunta voastră. Dar tu să știi că eu dorm iepurește; și pe lângă iști doi ochi, mai am unul la ceafă, care șede purure deschis și cu care văd și noaptea și ziua tot ce se face prin casă. Ai înțeles ce ți-am spus?

— Da, mămucă. Numai ceva de mâncare...

— De mâncare? O ceapă, un usturoiu și-o bucată de mămligă rece din poliță sunt destul pentru o nevestă tânără ca tine... Lapte, brânză, unt și ouă de-am pute sclipui să ducem în târg, ca să facem ceva parale; căci casa s-a mai îngreuiat cu un mâncau, și eu nu vreau să-mi pierd comândul.»

Cine nu se lasă înșelat de deosebirea de medii nu poate să nu observe înrudirea artei lui Creangă cu aceea a lui Caragiale. Amândoi caracterizează dialogic și au un umor verbal pe care-l comunică personajelor. Amândoi pun în gura eroilor vocabulare originale — unul țărănesc, altul orășenesc semidoct. Aceste vocabulare n-au nici o importanță estetică în sine, ci numai una de caracterizare. Vorbirea descrie mișcările interioare. „Doamne, bine vom mânca!“ al babei este foarte puțin o expresie frumoasă, ci un mod tipic și comic de exteriorizare a zgârceniei, care sună *mutatis mutandis ca C'ești copil?* sau *Que diable allait-il faire dans cette galère?* Ca și Caragiale, Creangă alternează dialogul cu părți ale sale, care nu sunt simple comunicări de fapte, ci un monolog al autorului, bizuindu-se pe același umor al cuvântului tipic. Această parte, lipsită de obiectivitate, în care autorul-actor comentează dialogul, trebuie nu citită, ci reprezentată scenic. Ea este corepondentul monologului caragialesc sau al corului antic, care urmărește gesturile eroilor, judecându-le. Comentarea faptelor nurorilor e făcută cu comică dușmănie față de soacră:

„Se înduplecară și cele două, intrară cu toatele în casă, luară pe babă de păr și-o izbiră cu capul de păreți, până i-l dogiră. Apoi cea mai tânără, fiind mai sugubață decât cele două, trânteste baba în mijlocul casăi și-o frământă cu picioarele, și-o ghigosește ca pe dânsa;

apoi îi scoate limba afară, i-o străpunge cu acul și i-o presură cu sare și cu piperul, așa că limba îndată se umflă și soacra nu mai putu zice nici cărc! Și slabă și stâlcită cum era, căzu la pat bolnavă de moarte. Apoi nurorile, după sfătuirea celei cu pricina, așezară baba într-un așternut curat, ca să-și mai aducă aminte de când era mireasă; și după aceea începură a scoate din lada babei valuri de pânză, a-și da ghiont una alteia și a vorbi despre stârlici, toiag, năsălie, poduri, paraua din mâna mortului, despre găinile ori oaia de dat peste groapă, despre strigoi și câte alte năzdrăvăanii înfiorătoare; încât numai aceste erau dejuns, [ba și de întrecut] s-o vâre în groapă pe biata babă.

Iaca fericirea visată de mai înainte, cum s-a împlinit!“

Dănilă Prepeleac se poate juca aproape în întregime. Intonația cuvintelor, gestul ghicit cu care eroul le spune, acestea sunt totul:

«— Prietene, zise Dănilă, nu mi-i da capra ceea, să-ți dau carul ista?

— Apoi... dă... capra mea nu-i de cele săritoare, și-i bună de lapte.

— Ce mai la deal, la vale; bună, nebună, na-ți carul și dă-mi-o[...]

— Bun, zise Prepeleac. Ia pe ist cu capra știu încaltea că bine l-am boit[...].

— De-aș ajunge mai degrabă în târg, zise Prepeleac, să scap de râia asta[...]

— Bun întâlnișul, om bun! zise Dănilă.

— Cu bine să dea Dumnezeu!

— Nu vrei să facem schimb? să-ți dau capra asta și să-mi dai găscă?

— N-ai nimerit-o, că nu-i găscă, ci-i gânsac; l-am cumpărat de sămânță.

— Da, dă-mi-l, dă-mi-l! că-ți dau și eu o sămânță bună...

— De, mi-i da ceva adaos, poate să ți-l dau; iară de nu, norocul găștelor de-acasă; că are să facă un otrocol prin ele, de s-a duce vestea![...]

— Na! c-am scăpat de dracul, și-am dat peste tată-său: aista mă asurzește. Las' că te-nsor eu și pe tine acuş, [măi buclucașule] [...]

— Na-ți-o frântă, că ți-am dres-o! Dintr-o păreche de boi [de-a

mai mare dragul să te uiți la ei], am rămas c-o pungă goală. Măi, măi, măi, măi! Doar știi că nu mi-i acum întâi[ăși dată], să merg la drum; dar parcă dracul mi-a luat mințile.»

Cea mai originală manieră de a trata fabulosul se dezvăluie în *Povestea lui Stan Pățitul*. Desfășurarea scenică este păstrată aproape pe-totot, dar cu o notă neprevăzută. Fantasticul e tratat realist, cu multă culoare locală țărănească. Dracul, prefăcut în copil, se înfățișează la poarta lui Stan și după aceasta urmează apoi un dialog ce pare rupt din viața zilnică:

„ — Țibă! Hormuz; na! Balan; nea! Zurzan: dați-vă în lături [cotarle]!... Da' de unde ești tu, măi țică? și ce cauți pe-aici, spaima câinilor!

— De unde să fiu, bădică? Ia sunt și eu un băiet sărman, din toată lumea, fără tată și mamă, și vreu să întru la stăpân.

— Să întri la stăpân? D-apoi tu nici de păscut găștele nu ești bun... Cam de câți ani ai fi tu?

— Ia poate să am vreo treisprezece ani.

— Ce spui tu, măi?... Apoi dar bine-a zis cine-a zis că vrabia-i tot puiu dar [numai] dracul o știe de când îi... Eu de-abia ți-aș fi dat șapte, mult opt ani. Dar ce, Doamne iartă-mă; pesemne că și straietele acestea pocite fac să arăți așa de sfrijit și închircit. Am mai văzut dăunăzi îmblând pe-aci prin sat un ciofligar de-alde tine, dar acela era oleacă mai chipos și altfel îmbrăcat!“ etc.

Dialogul e plin de autenticitate, însă fără adâncimea nuvelistică el n-ar fi putut constitui o observație. Efectul literar vine din originala alăturare a miraculosului cu cea mai specifică realitate, și e din câmpul comicalului. Eroii sunt în înțelesul bun literar, vulgari. Dumnezeu, sfinții, zmeii, împărații, împărătesele vorbesc ca niște ființe ce și-au uitat cuviința rangului, dându-și pe față ingenuitatea sufletească. Graiul lor e humuleștean, dar nu pentru aceasta sunt valoroase poveștile, nu pentru că, după cum socotesc unii, acel grai ar fi fost ridicat la potența artistică, ci fiindcă oricând contrastul dintre starea socială și

vorbire este frumos în sensul bufon al comediei. Creangă nu e deloc poet (cum e, de pildă, în basm Eminescu), ci un mare histrion, ca și Caragiale. Până și țăranul simte nevoia de a se ridica în poveste deasupra concretului și istoricului și de a sublima realitatea. Tot ce în genere e transcendent în poveste la Creangă e readus pe pământ și micșorat. Să aruncăm ochii prin povestea *Ivan Turbincă* și să extragem câteva fragmente de convorbire:

«—...hai să ne grăbim, ori să ne dăm într-o parte; nu cumva ostașul cela să aibă hărțag și să ni găsim bealea cu dânsul. Știi c-am mai mâncat eu o dată de la unul ca acesta o chelfăneală.»

«— Ei, Ivane, doar te-ai săturat acum de umblat prin lume după cranclăcuri?»

Limbaajul acesta e pitoresc de bună seamă, dar fără un substrat fantastic sau realist n-ar însemna mare lucru. Când însă aflăm că sfântul Petre și Dumnezeu înșiși vorbesc așa de colorat, atunci efectul e de o înaltă bufonerie. Amestecul acesta de fabulos și țăranie, de ireal și realism în sisteme dramatice în care toți eroii aproape numai vorbesc, iar partea narativă este un monolog al autorului face tot farmecul poveștilor. Limba, observația, caracterizarea persoanelor, toate elementele luate în parte sunt valoroase dar insuficiente. Laolaltă însă, ele conlucrează. Iată, de pildă, *Povestea porcului*. Suntem în deplin sat arhaic. Un moș și-o babă au găsit un purcel și-l cresc în lipsă de alt prunc. Moșul află în curând de un edict imperial și-l comunică babei cum i-ar da o știre de la vornicia satului sau din târg de la Neamț.

«— Ei, moșnege, ce mai știi de pe la târg?»

— Ce să știu, măi babă? Ia nu prea bune vești; împăratul vrea să-și mărite fata.

— Și asta-i veste rea, moșnege?

— D-apoi îngăduiește puțin, măi babă, că nu-i numai atâta; că de ce-am auzit eu, mi s-a suit părul în vârful capului. Și când ți-oiu spune până la sfârșit, cred că ți s-a încrâncina și ție carnea pe tine.

— Dar de ce, moșnege? Vai de mine!

— D-apoi iaca de ce, măi babă, ascultă: împăratul a dat de știre, prin crainicii săi, în toată lumea: că [ori]cine s-a afla să-i facă, de la casa aceluia și până la curțile împărătești, un pod de aur, pardosit cu pietre scumpe, și feliu de feliu de copaci, pe de o parte și pe de alta, și în copaci să cânte tot felul de paseri, care nu se mai află pe lumea asta, aceluia îi dă fata; ba cică-i mai dă și jumătate din împărăția lui. Iară cine s-a bizui să vie ca s-o ceară de nevastă, și n-a izbuti să facă podul, așa cum ți-am spus, aceluia pe loc îi și taie capul. Și cică, până acum, o mulțime de feciori de crai și de împărați, cine mai știe de pe unde, au venit, și nici unul din ei n-a făcut nici o ispravă; și împăratul, după cum s-a hotărât, pe toți i-a tăiat, fără cruțare, de le plânge lumea de milă! Apoi, măi babă, [ce zici?] bune vești sunt acestea? Ba și împăratul cică s-a bolnăvit de supărare!

— Of, moșnege, of! boala împăraților e ca sănătatea noastră! Numai despre feții de împărat, ce mi-ai spus, mi se rupe inima din mine, că mare jale și alean or fi mai ducând mamele lor pentru dânsii! Mai bine că al nostru nu poate vorbi și nu-l duce capul [ca pe alții] la atâtea iznoave.

— Bune-s și aceste, mai babă; da' bună ar fi și aceea când ar avea cineva un fecior care să facă podul și să ieie pe fata împăratului, că știu c-ar încăleca pe nevoie și, Doamne! mare slavă ar mai dobândi în lume.»

Așa vorbesc moșul și baba, și vorbirea lor e plină de farmec dialectal prin autenticitate, deși în acest chip n-ar depăși interesul deșteptat de orice stenogramă. Lucrul curios este că acești țărani de cătun uitat prin munți pomenesc de împărăție cu familiaritate, ca și când ea ar fi pe aceeași linie de existență. În povestea lui Creangă nu există cultural decât o singură clasă socială, aceea țărănească, și lumea întreagă nu e decât o sporire a dimensiunilor rânduiei din sat. Nu astfel este povestea în genere. În dorința de a-și reprezenta lumile necunoscute, povestitorul obișnuit născostește străluciri și ceremonii fabuloase. În *Povestea porcului* moșul nu socotește deloc nebună ideea ca el, țăran, să-și trimită feciorul, dacă l-ar avea, în pețit la împărat. Și când porcul, care era un tânăr vrăjit, deschide gura și

îndeamnă pe bătrân să meargă la împărat, moșul nu se sperie de întâmplare, ci doar se-ntreabă cu oarecare temere:

«— D-apoi ai să-l poți face, dragul tatei?»

După foarte puțină codire, bătrânul se gătește și pleacă la curtea împărătească, în târg. Cum este această curte, tot așa de aproape de locul casei moșilor, ca Târgul-Neamț de Humulești, povestitorul nu spune, fiindcă nu-și poate închipui nimic peste starea țărănească. Străjerii vorbesc ca niște pândari de vie:

«— Dumneta, moșule, cum vedem noi, cauți pricină, ziua-meaza mare, cu lumânarea.»

Moșneagul, fără nici un fel de spaimă de autoritate, răspunde tațoș:

«— D-apoi asta nu vă privește pe d-voastre; ia mai bine păziți-vă gura și dați de știre împăratului c-am venit noi...»

Împăratul, la rându-i, se mânie când vede pe bătrân cu purcelul, ca cel mai de rând dintre oameni:

«— Da' bine, moșnege, când ai venit în cela rând, parcă erai în toată mintea; dar acum unde te visezi, de umbli cu porci după tine? Și cine te-a pus în cale să mă iei, tocmai pe mine, în bătaie de joc?»

Dat afară în chipul cel mai verde cu „ia-ți porcul de-aici și ieși afară“, moșul răspunde înțepat:

«— Milostiv este Cel-de-sus, măria-voastră. Iară dacă s-a întâmpla, — să nu bănuieți, puternice împărate — după dorința luminării-voastre, apoi atunci să ne trimeteți copila acasă.»

Ceva asemănător se petrece în *Istoria lui Aladin* din *O mie și una de nopți* (care pare să fie izvorul îndepărtat al acestei povești). Aladin, fiul unui croitor, își trimite mama în pețit la sultan. Fastul curții este înfățișat cu întreg sentimentul deosebirii de clase. Femeia din popor pătrunsă de maiestatea împăratului vine de câteva ori în divan fără a îndrăzni să deschidă gura, apoi vorbește cu o stilizare ceremonioasă care dezvăluie tot sentimentul nimicniciei ei:

«— Monarh mai presus de toți monarhii lumii... înainte de a vădi maiestății-voastre pricina extraordinară și aproape de necrezut care

mă face să mă înfățișez înaintea tronului sublim, o rog să-mi ierte îndrăzneala, ca să nu zic neobrăzarea cererii pe care am să i-o fac: ea este așa de neobișnuită, încât tremur și mi-e rușine s-o înaintez sultanului meu.»

Se înțelege că și sultanul se poartă față de femeie cu toată cuviința. Când purcelul-fecior de împărat din povestea lui Creangă face minunea de a zidi palatul, împăratul se sperie și dă fata. Povestitorul nu poate să descrie strălucirea arhitectonică, totul reducându-se la nota simplistă că palatul era plin de „toate bunătățile de pe lume“. Dimpotrivă, sultanul din *O mie și una de nopți* e încântat, și palatul e descris cu un mare simț al somptuozității feerice. Sultanul e un estefin, care se extaziază în fața pietrelor prețioase dăruite de Aladin: „Ah! ce frumusețe! Ce bogăție!“ Deși fiu de croitor, Aladin are simțul marelui lux. Mireasa lui e înconjurată de o sută de sclave, îmbrăcate măreț, însoțită de ceauși, de eunuci negri pe două rânduri, dusă în sunet de instrumente. Și, ca unei adevărate fete de împărat, i se hotărăște o viață de festinuri în mari saloane, luminate de mii de lumânări. Mireasa porcului începe dimpotrivă o viață cu nimic deosebită de a unei fete de țăran. Ea se apucă pe dată „de gospodărie“. Palatul e o „casă“ cu „sobă“, în care sobă femeia aruncă pielea de porc pe care bărbatul o lăsa peste noapte. Cu mare greutate, tânăra femeie, părăsită de bărbat și pedepsită să nu poată naște fără dezlegare de la el, îl găsește undeva departe. Făt-Frumos are și aici obiceiuri țărănești: el bea înainte de culcare câte-o cupă cu lapte dulce. Vrăjitoarea care-l păzește are toate atribuțiile unei babe rele de sat. Ea e o „hârcă“, o „hoanghină“.

Fata babei și fata moșneagului are o temă în linii generale asemănătoare cu cea din *Les fées* și din *Cendrillon* de Ch. Perrault. Deosebirea de nivel social este izbitoare. Cendrillon este pusă la treburile grele, dar într-o casă de gentilom. Odăile surorilor au parchet, oglinzi mari. La masă este veselă complicată, pe care trebuie s-o spele fata oropsită. Fetei cumiți din *Les fées* zâna nu-i cere decât treaba ușoară de a-i da de băut din ulcior. Singura privațiune a Cenușăresei este de a nu se putea îmbrăca frumos și merge la bal. Fata babei din povestea

lui Creangă e doar leneșă și se duce la șezătoare, fără nici o altă bucurie. În schimb, fata moșului face niște munci de țărancă de munte. Din bogăția tabloului etnografic, din țărânia dialogului, din naiva idee de bogăție a fetei harnice iese tot umorul poveștii. Fata babei e „slută“, „țâfnoasă“ și s-alintă „ca cioara-n laț“ — Ea e „sora cea de scoarță“. Fata moșului muncește de „nu-și mai strânge picioarele“. Ea e „piatră de moară în casă“, iar soră-sa, „busuioc de pus la icoane“. Fata babei este gătită duminica „de parc-a lins-o viței“. Gura babei „umblă cum umblă melița“. Moșneagul este „un gură-cască“, „se uită în coarnele ei“. În casa lui „a apucat a cânta găina“, fiindcă dacă îndrăznește „să se întreacă cu dedeochiul“, baba și fata ei „îl umple de bogdaprosti“. Factorii miraculoși se înfățișează fetei harnice gonite de acasă în chip de munci grele, respingătoare. O cățea bolnavă cere să fie îngrijită, un păr se roagă să fie curățat de uscături, o fântână vrea să fie rânită, un cuptor strigă să fie lipit, Sfânta Duminecă o pune să dea de mâncare la felurite jivine. Răsplata este și ea dintre cele mai modeste, în nepotrivire cu atâta mișcare de forțe supranaturale. Cuptorul îi dă alivenci, fântâna îi dă apă și două pahare de argint, părul îi dă pere, cățelușa îi dă o salbă de galbeni (cum are orice fată mai cu stare de la țară,) și Sfânta Duminecă o ladă (cea mai prețioasă), din care ies cirezi de vite și turme de oi (cam ce are un țăran chiabur de munte). Ca încheiere, fata moșului se mărită cu „un om bun și harnic“, nescăpând, prin urmare, nici acum de trebi.

Nici Stan, din *Povestea lui Stan Pățitul*, nu se ajută mai bine cu dracul. Savuros este tocmai amestecul de miraculos și de rural. Povestitorul nu poate să-și închipuie o lume mai complicată decât aceea din Humulești, dar pe aceasta o înfățișează, în chip original pentru o poveste, cu mijloace de nuvelă modernă. Gesturile, vorbele eroilor sunt urmărite și notate cu exactitate. Stan „se scoală de noapte, face mămăligă îmbrânzită și ce-a mai dat D-zeu, pune mâncarea în traistă, înjugă boii la car, zice Doamne-ajută, și se duce la pădure să-și aducă un car de lemne“. Altă dată „luase ceaunul de pe foc, să mestece mămăligă“. Sunt câteva mișcări elementare, dar caracteristice pentru

viața de țară, și mai ales un aer de liniște fabuloasă. La iad Scarao-schi vorbește ca orice babă din sat:

«— Ei bine, zmârdoare uricioasă ce ești, de mâncat, ai mâncat boțul cel de mămăligă, dar ce-a zis omul acela când a pus mămăliga acolo pe teșitură [ai tu la știință]?

— Ba de asta nu știu nimica, stăpâne [...].

— Așa? În loc să-ți dai osteneala ca să afli până și gândul oame-nilor, nu știi nici măcar ceea ce vorbesc ei? Mai pot eu să am nădejde în voi?’ Ei las’ că-ți găsesc eu acuș leacul! Te-i învăța tu minte de altă dată»...

Chirică, dracul, își pune în gând să însoare pe Stan, și acesta joacă la horă cu câteva fete. Povestitorul nu se mulțumește numai cu nara-rea faptelor, ci le dă o explicație dramatică. Stan pune la contribuție toate mijloacele verbale ale locului pentru a-și exprima tulburarea erotică:

«— Apoi dă, nu știu cum să mai zic și eu; pesemne păcatele mi te-au scos înainte, măi Chirică. Eu gândesc s-o pornesc pe treabă; fata-i hazulie și m-a fărâncat deacum. »

Sau:

«— Ei, stăpâne, cum văd eu nici de asta nu te-ai da în lături; așa-i ca ți-a căzut tronc la inimă?

— Mai așa, măi Chirică!»

Este aici toată pudoarea și moliciunea la faptă a țăranului. Apoi urmează scena plină de culoare a intimității erotice:

„Atunci bucuria lui Ipate! Începe a se ține după față ca scaiul de oaie. Și unde nu ți-o înșfacă pe sus și se ieu ei ba din tâlcuri, ba din cimilituri, ba din păcălit, ba din una, ba din alta, și, de colè până colea, și-au plăcut unul altuia.“

O babă care face pe mijlocitoarea vorbește lui Stan când acesta, dându-se drept altul, îi cere să-i înlesnească întâlnirea cu propria lui nevastă, în cuvinte mieroase, de-o remarcabilă notă realistă:

«— Om bun, mânca-te-ar puricii să te mănânce!... Eu știu ce vra să zică durerea de inimă, bat-o pârda-nica s-o bată!... Nu știu, zău, cum a sta și asta; îmi plesnește obrazul de rușine, când gândesc, cum

am să mă înfățoșez înaintea femeii celeia, cu vorbe de acestea... mă duc și eu într-un noroc, să vedem, și de-oiu putè face ceva bine-de-bine; iară de nu, mi-i crede și d-ta, că știi cum se fac de greu trebile acestea și rar le scoatem în capăt.»

Amestecul de realism și de fabulos este mai bătător la ochi și mai neașteptat în *Povestea lui Harap Alb*, în care ar trebui să predominie miraculosul și irealitatea. Împăratul nu are nici o etichetă în vorbire. El spune pe șleau copiilor:

«— Iaca ce-mi scrie frate-meu.»

Frate-său îi scrie că e bătrân și ar dori să lase în scaunul împărătesc pe un nepot. Feciorul cel mare primește să meargă în țara îndepărtată și, întocmai ca un țăran de pe Bistrița care s-ar duce la tăiat lemne în pădure, cere „bani de cheltuială, straie de primineală“. În cele din urmă, pleacă feciorul cel mic. Acesta, după sfatul unei babe, încearcă cu jărativ un cal năzdrăvan. Fiindcă tot se-ndeasă la jar un cal slăbănog, el îl gonește cu un limbaj rural ca acesta:

«— Ghijoacă uricioasă ce ești, din toți caii tocmai tu te-ai găsit să mănânci jărativ? De te-a împinge păcatul să mai vii o dată, vai de steaua ta are să fie!»

Pe drum, feciorul de împărat se-ntâlnește cu un spân, care vrea să se tocmească slugă. Vorbăria țărănească la tocmeală e transcrisă întocmai:

«— Cât despre inima mea, s-o dea Dumnezeu oricui, zice spânul, oftând... Numai ce folos? Omul bun n-are noroc; asta-i știută; rogu-te să nu-ți fie cu supărare, drumețele, dar fiindcă a venit vorba de-așa, îți spun ca la un frate, că din cruda copilărie, slujesc prin străini, și încaltea nu mi-ar fi ciudă, când n-aș vrea să mă dau la treabă, căci cu munca m-am trezit. Dar așa, muncesc, muncesc și nu s-alege nimica de mine; pentru că tot de stăpâni calici mi-am avut parte. Și vorba ceea: la calic slujești, calic rămâi. Când aș da odată peste un stăpân cum gândesc eu, n-aș ști ce să-i fac să nu-l smintesc. Nu cumva ai trebuință de slugă, voinice? Cum te văd, sameni a ave său la rărunchi. De ce te scumpești pentru nimica toată, și nu-ți iei o slugă vrednică, ca să-ți fie mână de ajutor la drum? Locurile aiestea sunt șugubețe; de unde știi cum vine

întâmplarea, și, Doamne ferește, să nu-ți cadă greu singur.“

La masa împăratului, convorbirea dintre crai și spânul care se dăduse drept Harap Alb este a unor țărani:

«— Ei, moșule, ce mai zici? adevritu-s-au vorbele mele?

— Ce să mai zic, nepoate, răspunse împăratul uimit. Ia să am eu o slugă așa de vrednică și credincioasă ca Harap Alb, aș pune-o la masă cu mine, că mult prețuiește omul acesta.

— Ba să-și puie pofta-n cui, răspunse spânul cu glas răutăcios. Asta n-aș face-o eu, de-ar mai fi el pe cât este; doar nu-i frate cu mama, să-l pun în capul cinstei. Eu știu, moșule, că sluga-i slugă și stăpân-u-i stăpân; s-a mântuit vorba. Na, na, na! d-apoi pentru vrednicia lui mi l-a dat tata, căci altfel de ce l-aș fi mai luat cu mine? Hei, hei! Nu știți d-voastră ce poam-a dracului e Harap Alb aista. Până l-am dat la brazdă, mi-am stupit sufletul cu dânsul. Numai eu îi vin de hac. Vorba ceea: Frica păzește bostănăria. Alt stăpân în locul meu nu mai face brânză cu Harap Alb, cât îi lumea și pământul. Ce te potrivești, moșule? Cum văd eu, d-ta prea intri în voia supușilor. De aceea nu-ți dau cerbii pietre scumpe și urșii sălăți. Mie unuia știu că nu-mi suflă nimene în borș; când văd că mâța face mărăzuri, ț-o strâng de coadă, de mănâncă și mere pădurețe, căci n-are încotro... Dacă ț-a ajuta Dumnezeu să mă rânduiești mai degrabă în locul d-tale, îi vedè, moșule dragă, ce prefacere are să ieie împărăția; n-or mai ședè lucrurile tot așa moarte, cum sunt. Pentru că știi vorba ceea: Omul sfințește locul... Fost-ai și d-ta la tinerete, nu zic, dar acum îți cred. Dă, bătrânețe nu-s? Cum n-or sta trebile baltă!“

În plin fabulos dăm de scene de un realism bufon. Gerilă, Ochilă și celelalte ființe monstruoase de basm, intrate în casa de fier înfierbântată a împăratului Roș, se ceartă întocmai ca dascălii în gazdă la ciubotarul din Fălticeni, sau ca Smaranda cu copiii și cu bărbatul:

«...Gerilă se întindea de căldură, de-i treceau genunchele de gură. Și hojma morocănea pe ceilalți, zicând:

— Numai din pricina voastră am răcit casa, căci pentru mine era numai bună, cum era. Dar așa pățești dacă te ieie cu niște bicisnici. Las' că v-a mai păli el berechetul acesta de altă dată. Știi că are haz și

asta? Voi să vă lăfăiți și să vă huzuriți de căldură, iară eu să crăp de frig. Buuună treabă! Să-mi dau eu liniștea mea pentru hatârul nu știu cui! Acuș vă târnâesc prin casă, pe rudă pe sămânță; încaltea să nu se alegă nimica nici de somnul meu, dar nici de al vostru.

— Ia tacă-ți gura, măi Gerilă! ziseră ceilalți. Acuș se face ziuă și tu nu mai stinchești cu brașoave de-ale tale. A dracului lighioaie mai ești! Destul acum, că ne-ai făcut capul călindar. Cine-a mai dori să facă tovrărașie cu tine, aibă-și parte și poarte-ți portul. Că pe noi știu că ne-ai ametit. Are cineva cap să se liniștească de răul tău? Ia auzi-l-ai: parcă-i o moară hodorogită. Numai gura lui se aude în toate părțile. Hojma tolocănește pentru nimica toată, curat ca un nebun. Tu, măi, ești bun de trăit numai în pădure cu lupii și cu urșii, dar nu în case împărătești și între niște oameni cumsecade.

— Ia ascultați, măi! da' de când ați pus voi stăpânire pe mine? zise Gerilă. Apoi nu mă faceți din cal măgar, că vă veți găsi mantaua cu mine. Eu îs bun, cât îs bun, dar și când m-a scoate cineva din răbdare, apoi nu-i trebuie nici țigan de laie împotriva mea.

— Zău, nu șuguiești, măi Buzilă? Da' amarnic mai ești la viață; când te mâinii, faci sânge-n baligă, zise Flămânzilă. Tare-mi ești drag!... Te-aș vâri în sân, dar nu încapi de urechi... Ia mai bine ogoiește-te oleacă, și mai strânge-ți buzișoarele acasă; nu de altă, dar să nu-ți pară rău mai pe urmă, că doar nu ești numai tu în casa asta.

«— Ei, apoi! vorba ceea: Fă bine să-ți auzi rău» etc.

Toți eroii de poveste, așadar, au gustul de vorbă și mai ales de mușcătură și ceartă al celor din *Amintiri*.

Vorbirea împăratului Roș este și ea de o grasă vulgaritate:

«— Să trăiți, luminate împărate! De-acum cred că mi-ți da fata, ca să vă lăsăm în pace și să ne ducem în treaba noastră, căci nepotul împăratului Verde ne-a fi așteptând cu nerăbdare...

— A veni ea și vremea aceea, voinice, zise împăratul cam cu jumătate de gură. Dar ia mai aveți puțină răbdare, căci fata nu-i de cele de pe drumuri, s-o luați numai așa cum s-ar întâmpla. Ia să mai vedem cam cum ar veni trebușoara asta?»...

Pișcat de furnici, împăratul drăcuie ca un om de rând:

«— A dracului treabă! Uite ce blândă mi-a ieșit pe trup. Să fi fost nimica... parcă nu-mi vine a crede. Însă mai știu eu?... Ori părerea mă înșală, ori s-a strica vremea, zise împăratul; din două, una trebuie să fie numaidecât. Dar până una-alta, ia să mă duc să văd ales-au năsipul din mac acei nespălați care-mi rod urechile să le dau fata?»

Nu numai eroii de poveste se ceartă ca muierile de sat în grai verde, dar și obiectele. Între ac și baros se încinge o sfadă comică de răspântie:

«*Acul*. Moșule! De ce ești zurbagiu? Te sfădești neconținut cu sorăta *nicovala*, țipați și faceți larmă de-mi țiuie urechile. Eu lucrez toată ziua și nimene nu-mi aude gura.

— Iaca mă!... da' de unde-ai ieșit, pâcală?

— De unde am ieșit, de unde n-am ieșit, eu îți spun că nu faci bine ceea ce faci.

— Na!... vorba ceea: A ajuns oul mai cuminte decât găina. Măi băiete, trebuie să știi că din sfădălia noastră ai ieșit; ș-apoi tu ni cauți pricină?

— Mă rog, iertați-mă! că dacă n-ar fi fost focul, foile, pleaftura și omul care să vă facă și să vă deie nume, ați fi rămas mult și bine în fundul pământului, ruginite, ca vai de voi.

— Măsură-ți vorbele, băiete! Auzi, soră *nicovală*, cum ne râde acușorul?

— Aud, dar n-am gură să-i răspund; și văd, dar trebuie să rabd.

— Vorba ceea, soro: Șede hârbu-n cale și râde de oale, Măi pușchiule! ia să vedem ce-ai făcut tu mai mult decât noi?»

Inul și cămeșa vorbesc ca două cumetre în poartă:

«— Mică buruiană, nu știu de unde-ai mai scos atâtea despre mine!

— Hei, dragă! dar poate că nu știi, că oamenii mai fac pânză și din sora noastră *cânepă* și din fratele nostru *bumbac*; ba și din înghimpătoarea *urzică* mai fac un fel de pânză. Dar în fabrici se țes fel de fel de pânzături, mult mai ușor și în timp mult mai scurt.

— Bre! multe mai auzi!

— Mai așteaptă, că n-am sfârșit încă. Din cămeșă sau rufă, peste câțva timp ai să te faci tearfă, din care se face *scamă* pentru bolnavii din spitale și pentru soldații răniți în bătălie. Apoi te caută ca iarba

de leac, să facă la fabrică din tine *hârtie*.

— Mare minune mi-ai spus, dragă buruiană, zise cămeșa. De-ar fi așa, apoi toate lucrurile nu sunt ceea ce se văd; ci altăceva au fost odată, altăceva sunt acum; — și altăceva au să fie.

— Tocmai, așa, soro!»

Această însușire de a dramatiza realistic basmul a făcut să-i iasă lui Creangă renumele de scriitor „poporal“. Însă nici țărani n-au astfel de daruri cu totul rafinate, nici poveștile, așa cum sunt, nu pot să placă țăranilor. Toată partea nuvelistică din *Povestea lui Stan Pășitul* ori din *Povestea lui Harap Alb* este peste înțelegerea unui om de la țară. Prea multă „atmosferă“, prea mult „umor“ dialogic, prea multă desfășurare coloristică în paguba mișcării lineare epice. Omul de țară vrea epicul gol, fără minuții de observație, și e doritor de fabulos. Este în poveștile lui Creangă atâta jovialitate, atâta umor al contrastelor, încât compunerile sunt menite să nu fie gustate cum trebuie decât de intelectuali. Și de fapt, oricât de paradoxal s-ar părea la întâia vedere, Creangă este un autor cărturăresc, ca Rabelais. El are plăcerea cuvintelor și a zicerilor și mai ales cea voluptate de a le experimenta punându-le în gura altora. În câmpul lui mărginit, Creangă este un erudit, un estetik al filologiei. Eroii lui nu trăiesc din mișcare, ci din cuvânt, și observația nu e psihologică, ci etnografică.

Cât despre istoria lui *Moș Nichifor Coțcariul*, subintitulată modest „povestire glumeață“, ea nu are „poporal“ decât mediul. Și Caragiale, și Sadoveanu ar putea fi numiți după acest criteriu scriitori populari. Un țăran nu înțelege nimic din acel dialog fără noimă, care nu duce la nimic. *Moș Nichifor Coțcariul* este întâia mare nuvelă românească de atmosferă, și din ea se trage toată nuvelistica noastră modernă. Fără a fi citit probabil pe Maupassant, Creangă intuia deodată legile genului, pornind numai din spirit de emulație de la Slavici, care însă scria mai degrabă scurte romane. Deosebirea fundamentală între roman și nuvelă (ca scriere de observație) este aceasta: romanul ia personaje cu caractere bine definite și le pune în situațiile potrivite a da acestor caractere putința unei maxime desfășurări. Actele eroilor de roman sunt

previzibile prin deducție, dar sunt totdeauna noi. În nuvelă însă eroii nu fac nimic, ci numai se înfățișează atâta vreme câtă este necesară curgerii întregului lor conținut sufletesc. Din această cauză nuvela trezește mai degrabă sentimentul contemplativ decât pe cel epic și este cu atât mai bună cu cât lectura dă nevoia mai multor respirări de contemplație. Eroul e nu atât un om în acțiune, cât o „figură“ simplă, cu mecanică sufletească elementară egală totdeauna, vizibilă oricând. Nuvelistul a preferat întotdeauna pe micul-burghez, pe provincial, pe funcționarul mărunț, pe acela, în sfârșit, care nu poate fi niciodată eroul unei drame oricât de grozave ar fi momentele prin care trece, fiindcă el nu are nici o putință de a ieși din automatismul lui. Nuvela are mari înrudiri cu comedia, precum se vede, și Caragiale a scris comedii și nuvele, dar n-a scris romane. Eroii de nuvelă se aleg printre oamenii comuni cu conținut sufletesc sărac. Definind un individ, nuvelistul definește astfel întreaga lui speță. Care este metoda de observație a nuvelistului? Notarea gesturilor uniforme. Este de observat că adevăratul nuvelist la noi și aiurea a prezentat totodată figuri de oameni, dar și figuri de animale. Un câine este un erou de nuvelă. El are un automatism care ilustrează un sentiment dominant și-i dă un soi de personalitate pasivă, fiindcă niciodată el nu va face acte epice. În locul animalului nuvelistul a preferat sălbăticiunea umană, ființa care s-a adaptat numai pentru o formă de viață. O dată ce nuvelistul a dezvăluit automatismul eroului, el nu mai are ce spune, căci eroul de nuvelă fiind inadapabil, nu poate fi pus în situații noi. Inadaptabilitatea personajului de nuvelă face ca acest fel de narațiune să aibă în chip necesar o atmosferă, o culoare documentară. Micul impiegat scrutat în gesticulația lui monotonă, în mediul original, dă prilejul unei nuvele. Scos din atmosfera lui și pus în împrejurări excepționale, își arată insuficiența, și atunci se naște drama pentru care trebuie altă tehnică și alte dimensiuni. Eroul de nuvelă se exprimă mai cu seamă prin ticuri de gesticulație și de vorbire. El își face un monolog, transformat uneori într-un fals dialog, care cuprinde toată atitudinea lui în viață. Pe dată ce personajul și-a spus monologul, și-a dezvăluit toată mecanica și nu

mai are de aci încolo nimic nou de comunicat. Eroul de roman poate să intre la infinit în intrigi noi, figura de nuvelă n-are decât o singură prezență posibilă, aceea a formulei sale. Eroiul lui Caragiale sunt personaje de comedie și de nuvelă totodată și sunt inamovibili. După ce Trahanache și-a dezvăluit mășinăria, este sigur că în altă împrejurare nu va fi în stare de o altă atitudine verbală. Meșteșugul nuvelistului stă în alegerea celui mai tipic moment reprezentativ. Dacă eroul este impiecat, acest moment poate fi ducerea la slujbă, dacă e pensionar provincial — cultivarea grădiniței. Moș Nichifor Coțcariul fiind harabagiu, Creangă a ales unul din drumurile lui cu harabaua. Căruțașul face toate mișcările automatismului său, își spune tot monologul și nuvela s-a încheiat prin epuizarea figurii. O altă nuvelă cu același personaj nu mai este cu putință, pentru că eroul e o figură cu manifestare rotativă. În orice altă împrejurare moș Nichifor va spune cu siguranță aceleași vorbe și va face aceleași mișcări. Tot umorul bucății stă în a încetini, spre o mai bună intuire, gesturile tipice ale personajului, în a-l lăsa să-și răstoarne toate expresiile care rezumă firea și experiența lui. Nu Creangă scrie bine, oricât de necontestată ar fi bogăția vorbirii lui, ci moș Nichifor este cu multă culoare autentic. Fără acest substrat al autenticității unui suflet mecanic, toată problema de stil nu are nici o importanță.

Nuvela se desfășură numai în gesturi și expresii rotative. Căruța lui moș Nichifor este legată cu „teie, cu curmeie“, oricând, ideea de progres fiind exclusă din formula nuvelei. Când căruța merge, feleștiocul și posteuca fac mereu „tronca, tranca! tranca, tranca!“. Iepele lui moș Nichifor sunt „albe ca zăpada“, fiindcă, schimbându-le, le înlocuiește cu iepe de același fel. Deci oricând harabagiul este recunoscut în mijlocul lumii schimbătoare prin semnele lui neschimbătoare. Este în purtarea lui ceva din acea rigiditate care produce sentimentul comic, însă nu împinsă la bufonerie. Propriu-zis, moș Nichifor nu e un individ, ci o speță, ca toți eroii de adevărată nuvelă, și ca atare latura neschimbată e aceea care definește. Când căruța urcă la deal, harabagiul, ca să nu-și spețească iepele, spune aceste vorbe repetabile:

«— Ia mai dați-vă și pe jos, căci calul nu-i ca dobitocul, să poată vorbi.»

Nimic nu este istorie, întâmplat numai o dată, totul e circular, ca și natura. Când întâlnește un om pe drum, Moș Nichifor zice:

— Alba-nainte, alba la roate,
Oiștea goală pe deoparte.
Hii! opt-un cal, că nu-i departe Galații, hii!!!

Întâlnind femeii, el cântă:

Când cu baba m-am luat;	Trei neveste cu bărbat
Opt ibovnice-au oftat:	Și cinci fete dintr-un sat ș. a.

S-ar părea totuși că faptul esențial din nuvelă, mergerea cu evreica Malca la Piatra-Neamț, este unic și, deci, de natură epică. Însă nu se întâmplă nimic care să nu fie circular. Tot ce vorbește harabagiul face parte din monologul lui tipic și se poate foarte bine închipui repetarea întocmai cu altă evreică a aceluiași dialog. Nuvela decurge mereu în temeiul automatismelor. Într-o dimineață moș Nichifor, fiindă incapabilă, ca animalele, de orice proces și prefacere, face ceea ce făcuse și va face mereu: „deciocălasă căruța și-o ungea“. Un evreu vine să-l tocmească, și harabagiul deschide gura și spune niște vorbe în care se vede numaidecât plăcerea din obișnuință de a vorbi:

«— D-apoi a fi având chilotă multă, cum e treaba dumnevoastră, jupâne, zise moș Nichifor, scărpinându-se în cap; numai, nu-i vorbă, că poate să aibă, căci și căruța mea e largă; poate să încapă într-însa cât de mult. Apoi fără să ne zbatem, jupâne Strul, mi-i da șeisprezece lei, un irmilic de aur, și ți-oi duce-o, știi, colè, ca pe palmă; că, după cum vezi, căruța acum am adus-o de la încălțat și i-am mai tras și o unsoare de cele a dracului, de are să meargă cum îi sucala.»

Inutilitatea acestor cuvinte automate se vede din aceea că atunci când clientul dă harabagiului cu mult mai puțin, acesta primește, scoțând alte vorbe pitorești și tot atât de inutile:

«— Apoi dar, dă! cu bine să dea Dumnezeu, jupâne Strul. Mă bu-

cur și eu că-i tocmai în dricul iarmarocului și poate mi-a pica ceva și când oiu veni înapoi. Numai aș vre să știu, când avem să pornim?»

Apoi harabagiul face iar niște gesturi automate: „răpede zvârle niște coșolină în căruță, așterne deasupra o păreche de poclăzi, înhamă iepușoarele, își ia cojocul între umere și biciul în mână“.

Toată nuvela este o înregistrare de inutilități caracteristice și circulare. Căruța merge, și n-ar fi nimic altceva de făcut decât de așteptat sosirea la destinație. Însă moș Nichifor are gust tipic de vorbă și dă drumul monologului la cea mai superficială ocazie. Fiindcă Strul l-a rugat să fie cu băgare de seamă, el începe o lungă asociație narativă, pe care a spus-o, fără îndoială, oricărui călător:

«— Dacă doar nu-s harabagiu de ieri de-alaltăieri, jupâne Strul. Am mai umblat eu cu cucoane, cu maice boieroaice și cu alte fețe cinstite și, slava Domnului! nu s-au plâns de mine... Ia, numai cu maica Evlampia desăgărița din Vărativ am avut și eu odată oleacă de clențiu: că oriunde mergea, avea obiceiul să-și lege vaca dinapoia căruței pentru schivirnisală, ca să aibă lăptișor la drum; și cu asta-mi' aducea mare supărare: pentru că vaca, ca vaca, îmi irosea ogrinjiile din căruță, ba câteodată rupea leuca, ba la deal se smunca, de era într-un rînd cât pe ce să-mi gâtuiască iepușoarele.» Etc.

Când trece pe lângă un sat, moș Nichifor vorbește automat:

«— Doamne, jupâneșică, Doamne! Vezi satul ista mare și frumos? Se cheamă Grumăzeștii. De-aș avè eu atâția gonitori în ocol și d-ta [atâția] băieți câți cazaci, căpcâni și alte lifte spurcate au căzut morți aici din vreme în vreme, bine-ar mai fi de noi!»

De aci, prin adiacență, moșul trece la o altă considerație, care-i stă pe suflet și pe care o face infinitiv:

«— Asemene și eu gonitori, jupâneșică... că de băieți nu mai trag nădejde, pentru că baba mea e o sterpătură; n-a fost harnică să-mi facă nici unul; nu i-ar muri mulți înainte, să-i moară! De-oiu pune eu mâinile pe piept, are să rămâie căruța asta de haimana și iepușoarele de izbeliște!»

Considerațiile asupra sterilității țin o bucată de timp, apoi, sfârșindu-se, harabagiul cade mecanic în altă asociație:

«—...Ptru! ciii!... Da' bună bucată am mers, Doamne! cum se ie omul la drum cu vorba și când se trezește, cine știe unde au ajuns; bun lucru a mai lăsat Dumnezeu sfântul și tovărășia asta! Hi!!! zmăoaicele tatei, îndemnați înainte! Iaca și codrul Grumăzeștilor, grija negustorilor și spaima ciocoilor. Hei! jupâneșică, de-ar avè codrul ista gură să spuie câte a văzut, cumplită pățaranie ne-ar mai auzi urechile; știu că am avè ce asculta!»

Malca se sperie, firește, moșul vorbește de lup, Malca se încleștează de gâtul harabagiului. Umorul nu iese din întâmplarea însăși, ci din sentimentul neted pe care-l avem că asta e gluma tipică a lui moș Nichifor, repetată, cu orice femeie fricoasă, în dreptul Grumăzeștilor. Nefiind vorba de stări complexe, unice, nici nu se poate lăuda observația ca excepțională. În schimb, darul de a auzi frazele cele mai tipice, de savoarea cea mai condensată, e genial:

«—...Ho... pa! zice moșul ajutând pe Malca să se dea jos din căruță. Ia acum te văd și eu că ești voinică; așa mi-i drag să fie omul: făt, nu ouat!»

Când vrea să-și exprime sentimentele sublime, harabagiul, neavând mijloace verbale, recurge tot la o exclamație uniformă, dar exactitatea ei este de neuitat:

«—...?Tă-vă pustia, privighetori, să vă bată, că știu că vă drăgostiți bine!»

Lui moș Nichifor Coțcariu i se întâmplă un accident. Din punct de vedere epic, el ar trebui să ia o atitudine nouă. Harabagiul rămâne liniștit și cade în alte expresii ciclice, pentru că și accidentele lui sunt repetabile, previzibile. În mecanica vieții căruțașului intră și nedregea a căruței, ca s-o poată cârpi la drum, cu comentarii mereu aceleași. Deci ceea ce urmează aparține programului de vorbire al harabagiului în cazuri prevăzute de accident.

«— Ia nu mai meni a rău, jupâneșică [hăi] — zice el acum — că doar n-am pățit eu asta numai o dată în viața mea. Până-i îmbuca d-ta ceva și ipele iestea și-or șterge gura c-oleacă de coșolină, eu am și pus capătul.»

Moș Nichifor nu găsește însă frânghia pe care baba era îndatorată a i-o pune totdeauna în chilna căruței. Accidentul e nou, ocările

moșului sunt însă tot de natura formulelor. Reiese limpede că pentru el baba e de vină de orice încurcătură:

«— Iacă, jupâneșică dragă, cum învață nevoia pe om ce să facă... cu moș Nichifor țuțuiianul nu pierе nimene la drum. De-acum, numai să te ții bine de carâmbi și de speteze, că am să mân ielele iestea de au să scapere fugind. Da' să știi d-ta că babei mele n-are să-i fie moale, când m-oiu întoarce acasă. Am s-o ieu de cânepa dracului și am s-o învăț eu cum trebuie să caute altădată de barbat; că femeia nebătută e ca moara neferecată.»

Cam așa vorbește moș Nichifor cu Malca. În cele din urmă, după un popas în pădure, ajung în Piatra. Harabagiul și-a deșertat toate cuvintele sale tipice și a luat toate atitudinile lui automate. Figura lui este pe deplin întocmită, și acum, după definirea temei, nu ar mai fi loc decât pentru oarecare variațiuni. Este multă viață în această nuvelă, dar ea nu vine nici din complexitate, nici, cu atât mai puțin, din limba scriitorului (deși limba lui Nichifor Coțcariul este de o miraculoasă autenticitate), ci dintr-un dar de comedigraf, care surprinde automatismul verbal al eroilor. De aceeași natură este și „observația” lui Caragiale:

«— Mă, Costică!... știi tu la cine ne-am gândit noi toți trei adineaori?... de cine am vorbit noi acuma până să intri tu?

— De cine?

— De tine.

— Ei, aș!

— Zău, de tine.

— Parol?

— Parol!

— C-eșt' copil?»

Problema stilului se poate pune aici, dar cu totul în alt înțeles decât în acela pe care-l dau azi esteticienii acestui cuvânt. Prin stil se înțelege azi un anume lustru și o anume frumusețe obiectivă a frazei, o însușire formală adăugată. Așa fiind, se poate gândi îndreptarea stilului unui autor cu conținut profund, dar cu formă neîngrijită. Creșterea producției de romane a aruncat problema stilului în afara preocupărilor scri-

itorului. Romancierul vede oamenii în marile lor gesturi vitale, unde culoarea cuvintelor are prea puțină importanță. El însuși este inexistent ca personaj în roman, romanul fiind o operă care nu se spune, ci se citește, sau mai bine zis se vede. Prozatorii mai vechi aveau toți stil, fiindcă ei erau de fapt povestitori care se lăsau ascultați. Observația lor se oprea, cum am văzut, la aspectul mecanic al sufletului, la caracterele de speță. Aci vorbirea e o notă caracteristică. Stilul lui Creangă și al lui Caragiale, departe de a fi o sforțare caligrafică, nu e decât o observație. Stilul nu e al scriitorilor, ci al eroilor, compunerile având dealtfel o puternică structură dialogică. O critică pur formală a lui Creangă sau a lui Caragiale este fără noimă, pentru că forma vorbirii eroilor este chiar conținutul lor. Singura critică legitimă este aceea a autenticității. Dacă socotim că Creangă e un creator care însă scrie și frumos și extirpăm experimental vocabularul, băgăm de seamă numaidecât că dispăre și conținutul. O frază ca aceasta:

«— Ia nu mai trage a rău, domnișoară, că s-a mai întâmplat. Până mânănci dumneata ceva și dau cailor niște ovăz, am dres stricăciunea!» este o banalitate. Cu totul altă valoare de conținut are redacțiunea originală:

«— Ia nu mai meni a rău, jupâneșică [hăi], că doar n-am pățit eu numai o dată asta în viața mea. Până-i îmbuca d-ta ceva și iepele ieștea și-or șterge gura c-oleacă de coșolină, eu am și pus capătul.»

Dar dacă dintr-o concepție caligrafică a stilului am încerca să înfrumusețăm această versiune, am căpăta o frază burlescă:

«— A... ra, d-apoi ia nu mai meni a rău, jupâneșică hăi, că doar slava Domnului, n-am pățit eu pătărania asta numai o dată în viața mea!» etc.

Este învederat că vorbirea lui moș Nichifor este unica posibilă și nu e un produs al simțului de frumos formal, ci al unei corecte observații auditive. Mulți s-au încercat, după Creangă, printr-o falsă înțelegere estetică, să fabrice culori verbale; efectul a fost totdeauna detestabil. Misterul lui Creangă nu e nici graiul bogat, nici stilul, ci talentul literar de a caracteriza oamenii după modul lor verbal. Același era, cu alt mediu, talentul lui Caragiale.

Cine caută a prețui *Amintirile* pe de o parte pentru frumusețea limbii, pe de alta pentru puterea de creație de tipuri dovedește că nu le înțelege. Observația substanțială este exactă în *Amintiri*, dar cu totul superficială. Se poate vorbi de un suflet al Smarandei? Această eroină spune câteva ocări obișnuite la țară și atât. Îi lipsesc desfășurarea psihologică trebuitoare spre a trăi ca o creație de adâncime. Dar este adevărat că în totalitatea lor *Amintirile* respiră autenticitatea, ceea ce însă n-ar fi de ajuns ca să avem o operă literară. Despre stil nu se poate iarăși vorbi, căci *Amintirile* nu sunt scrise, ci spuse, problema stilului reducându-se și ea la o chestiune de autenticitate. În fond, ca și în cazul *Poveștilor*, avem de-a face cu compuneri de ordin dramatic ori de povestitor, ceea ce este foarte înrudit. Este un personaj, autorul, care stă în fața noastră, gesticulează și vorbește. Ceea ce spune el nu e valabil prin conținutul obiectiv ci prin cel subiectiv. Povestitorul, prin judecățile asupra lumii dinafară, se caracterizează obiectiv numai pe sine. Mai sunt în *Amintiri* și alți eroi care vorbesc și care se definesc prin cuvânt după legile teatrului. Aceste personaje sunt jucate tot de povestitor, încât în rolul lor intră conținutul obiectiv, dar și interpretarea de actor a povestitorului, care e o notă din conținutul subiectului însuși. Cu alte cuvinte, totul este în cele din urmă un lung monolog, valabil prin cât exprimă dramatic din sufletul vorbitorului. Nici Creangă, nici Caragiale și nici povestitorii în genere nu sunt autori epici, cum se crede de obicei. Înșușirea lor specială este „hazul“, „farmecul“, care nu sunt forme de exteriorizare prin cuvânt a autorului însuși. De aceea, orice criterii valabile în proză, ca adâncirea caracterelor, obiectivitatea, realismul spațial, sunt aci fără rost. Obiectivitatea, condiția esențială a prozei, lipsește din *Amintiri*. Ele încep astfel:

„Stau câteodată și-mi aduc aminte ce vremi și ce oameni mai erau în părțile noastre, pe când începusem și eu, drăgăliță Doamne, a mă ridica băiețaș la casa părinților mei, în satul Humuleștii, din târg drept peste apa Neamțului; sat mare și vesel, împărțit în trei părți, care se țin tot de una: Vatra-Satului, Delenii și Bejenii. Și-apoi Humuleștii și pe vremea aceea nu erau numai așa, un sat de oameni fără căpătâiu,

ci sat vechiu răzășesc, întemeiat în toată puterea cuvântului: cu gospodari tot unul și unul; cu flăcăi voinici și fete mândre, care știau a învăța și hora, dar și suveica, de vuia satul de vatale în toate părțile; cu biserică frumoasă și niște preoți și dascăli și poporeni ca aceia, de făceau mare cinste satului lor.“ Sau:

„Nu știi alții cum sunt, dar eu, când mă gândesc la locul nașterii mele, la casa părintească din Humulești, la stâlpul hornului, unde lega mama o șfară cu motocei la capăt, de crăpau mâțele jucându-se cu ei, la prichiciul vetrei cel humuit, de care mă țineam când începusem a merge copăcel, la cuptiorul pe care mă ascundeam, când ne jucam noi băieții de-a mijoarca, și la alte jocuri și jucării pline de hazul și farmecul copilăresc, parcă-mi saltă și acum inima de bucurie! Și, Doamne, frumos era pe atunci...”

Sau, în sfârșit:

«— Nu mi-ar fi ciudă încălcea, când ai fi și tu ceva și de te miri unde, îmi zice cugetul meu; dar așa, un boț cu ochi ce te găsești, o bucată de humă însuflețită din sat de la noi și nu te lasă inima să taci; asurzești lumea cu țărăniile tale!

— Nu mă lasă, vezi bine, cugete, căci și eu sunt om din doi oameni; și satul Humuleștii în care m-am trezit nu-i sat lăaturalnic, mocrnit și lipsit de privescerea lumii, ca alte sate; și locurile care încunjură satul nostru încă-s vrednice de amintire: Din sus de Humulești vin Vânătorii-Neamțului, cu sămânță de oameni de aceia care s-au hărțuit odinioară cu Sobietzki, craiul polonilor“ etc.

Deci la începutul fiecărei *Amintiri* Creangă vrea să descrie satul, casa părintească, mediul în sfârșit. Descripția este însă foarte săracă, mai mult o definiție; „sat mare și vesel“, sat „în toată puterea cuvântului“, „biserică frumoasă“. Doar vuirea satului de vatale aruncă o sugestie de activitate rurală. Pentru atâta sărăcie de note, expresia lui Creangă este umflată, și totuși, tocmai acea inutilitate verbală este conținutul. Aci nu e vorba nici de Humulești, nici de biserică din sat, ci de eroul principal al acestei compuneri dramatice, care-și începe monologul. „Drăgăliță Doamne“, „nu știi alții cum sunt, dar eu...“,

„parcă-mi saltă și acum inima de bucurie“, „Doamne, frumos era pe atunci...“ sunt un soi de efuziuni lirice, care formează nota verbală a personajului, stilul lui substanțial. Eroul-actor se caracterizează singur. Conținutul obiectiv neavând decât o însemnătate secundară, este greu din punct de vedere critic de a justifica valoarea scrierii. Nu se poate măsura monologul nici cu legile teatrului, fiindcă, din teatru este numai gestul verbal, lipsind însă acțiunea propriu-zisă. Un povestitor se impune practic doar prin realitatea hazului său, controlat de generații felurite, ca și talentul unui actor. În cele din urmă, farmecul lui Creangă se dovedește inanalizabil, ca și farmecul poeziei eminesciene, unde nici ideea în sine, nici muzica în sine nu explică nimic. Singura metodă de convingere a criticului rămâne izolarea locurilor mai caracteristice și citirea lor, și cel mult explicarea, adică desfășurarea conștientă a elementelor. Tot textul *Amintirilor* este distribuit monologic și dialogic la povestitor ca erou subiectiv și la personaje ca eroi obiectivi, jucați însă de povestitorul însuși. Sunt mai valoroase părțile cu o umoare verbală mai vie, mai învederată. Deosebire de structură nu există.

Ni se înfățișează, bunăoară, un erou: „Și părintele Ioan de sub deal, Doamne, ce om vrednic și cu bunătate mai era!“ E mai mult o efuziune decât o caracterizare. Personajul nu trăiește plastic. Dar hazul monologic a lui Creangă este real. Iată școala: „În altă zi ne trezim că iar vine părintele la școală cu moș Fotea, cojocarul satului, care ne aduce dar de școală nouă un drăguț de biciușor de curele, împletit frumos“ etc. Linia descripției e ștearsă și insuficientă. Elementul literar este reprezentat aici prin „drăguț de biciușor“ și alte îndulciri de acestea, care ne aduc aminte că avem în fața noastră pe Creangă. Tot ce e mai indiscutabil viu aparține monologului:

„...Măi!!! s-a trecut de șagă, zic eu în gândul meu; încă nu m-a gătit de ascultat și câte au să mai fie! Și unde n-a început a mi se face negru pe dinaintea ochilor și a tremura de mânios... Ei, ei! acu-i acu. Ce-i de făcut, măi Nică! îmi zic eu, în mine. Și mă uitam pe furiș la ușa mântuirii și tot scăpăram din picioare, așteptând cu neastâmpăr să vie un lainic de școlar de afară, căci era poroncă să nu ieșim câte doi deo-

dată; și-mi crăpa măseaua-n gură, când vedeam că nu mai vine...”

Câtă vreme ținea partea socotită narativă, cu totul săracă în perceperea realității, se desfășoară de fapt monologul autorului.

„Hei, hei! când aud eu de popă și de Smărăndița popii, las muștele în pace și-mi ieu alte gânduri, alte măsuri; încep a mă da și la scris și la făcut cadelnița în biserică și la ținut isonul, de parcă eram băiet. Și părintele mă ie la dragoste și Smărăndița începe din când în când a mă fura cu ochiul și bădița Vasile mă pune să ascult pe alții, și altă făină se măcina acum la moară. Nic-a lui Costache cel răgușit, balcăz și răutăcios, nu mai avea stăpânire asupra mea.

Dar nu-i cum gândește omul, ci-i cum vre Domnul. Întru una din zile, și chiar în ziua de Sfântul Foca, scoate vornicul din sat pe oameni la o clacă de dres drumul...”

„Ei, ei! pe bădița Vasile l-am pierdut; s-a dus unde i-a fost scris...”

„Și, după cum am cinste a vă spune, multă vorbă s-a făcut între tata și mama pentru mine, până ce a venit în vara aceea pe la august și cinstita holeră de la 48 și a început a secera prin Humulești în dreapta și în stânga, de se auzea numai chiu și vai în toate părțile...”

„Căci trebuie să vă spun că la Humulești torc și fetele și băieții, și femeile și bărbații...”

„Și iaca așa cu cireșele; s-a împlinit vorba mamei, sârmana, iute și degrabă: Că Dumnezeu n-ajută celui care umblă cu furțișag. Însă ce ți-i bună pocăința după moarte? D-apoi rușinea mea unde-o pui? Mai pasă de dă ochi cu mătușa Mărioara, cu moș Vasile, cu văru Ion, și chiar cu băieții și fetele din sat; mai ales duminica, la biserică, la horă unde-i frumos de privit, și pe la scaldat, în Cierul Cucului, unde era băteliștea flăcăilor și a fetelor, doriți unii de alții toată săptămâna de pe la lucru!

Mă rog, mi se dusese duhul despre pozna ce făcusem...”

„Însă ce-i de făcut?... s-a trece ea și asta; obraz de scoarță, și las-o moartă-n păpușoi, ca multe altele ce mi s-au întâmplat în viață... nu așa, într-un an-doi și deodată; ci în mai mulți ani și pe rând ca la moară...”

„În sfârșit, ce mai atâta vorbă pentru nimica toată? Ia am fost și

eu, în lumea asta, un boț cu ochi, o bucată de humă însuflețită, din Humulești, care nici frumos până la douăzeci de ani, nici cuminte până la treizeci și nici bogat până la patruzeci nu m-am făcut. Dar și sărac așa ca în anul acesta, ca în anul trecut și ca de când sunt, nicio-dată n-am fost!...”

„Dar ce-mi bat eu capul cu craii și cu împărații, și nu-mi caut de copilăria petrecută în Humulești și de nevoile mele? Așa era cu cale să fac de la început; dar am ținut să arăt că humuleștenii nu-s trăiți ca în bârlugul ursului, ci au fericirea de a vedea lume de toată mâna...”

„Ei, ei! toate bune și frumoase la vremea lor; dar deacum trebuie să ne mai punem și câte pe-oleacă de carte, căci mâine-poimâine vine vacanța de Crăciun...”

„Multe sunt de făcut și puține de vorbit, dacă ai cu cine te-nțelege...”

„În sfârșit, ca să nu-mi uit vorba, toată noaptea cea dinainte de plecare, până s-au revărsat zorile, m-am frământat cu gândul fel și chip...”

„Și, scurtă vorbă, ne adunăm...”

„... Și cum ieșim în șleah, părerea noastră de bine: întâlnim câțiva oameni cu niște cară cu draniță, mergând spre Iași; ne întovărim cu dâșșii, de frica lăieșilor din Ruginoasa, și hai, hai! hai, hai! până-n ziuă, iacătă-ne în Târgul-Frumos.”

Precum se vede, nu există „proză” în *Amintirile* lui Creangă. Partea naratorului este un monolog care cuprinde foarte puțină observație și mai mult judecăți despre lucruri și exclamații. Această parte este expresia autorului însuși, și ea trebuie interpretată, spusă cu glas tare, ca orice compunere făcută să fie auzită. Acesta este motivul pentru care, conștient sau nu, Creangă citea tare și suna mereu frazele. El concepea compunerile sale scenice.

Monologul lui Creangă este autentic atât timp cât se supune economiei teatrale, exprimând cu maxima condensare, prin stilul verbal, pe eroul subiectiv. Câteodată însă, rău inspirat, povestitorul rupe echilibrul. Fie că el însuși nu-și dă seama explicit în ce constă darul său și

scrie după o impulsivitate cu totul empirică, fie că inspirația îi este tulburată la un moment dat de intenții „culte“, Creangă uită câteodată să-și joace monologul și-l preface în altceva, care e din câmpul prozei sau al oratoriei. De pildă, sentimentalismele despre mamă și toate considerațiile filozofice asupra trecerii vremii fiind ieșite din cultura povestitorului, câtă era, fără vreo necesitate de expresie a personalității, sunt de cel mai prost gust:

„Așa era mama în vremea copilăriei mele, plină de minunății, pe cât mi-aduc aminte; și-mi aduc bine aminte, căci brațele ei m-au legănat, când îi sugeam țâța cea dulce și mă alintam la sânul ei gângurind și uitându-mă în ochii ei cu drag!...“

(Este învederat că un sugaci nu are noțiunea de „dulce“ și nici nu poate privi, conștient de simțirea lui, pe mamă „cu drag“. Acestea sunt interpretări intelectuale tardive ale povestitorului.)

„... Și sânge din sângele ei și carne din carnea ei am împrumutat; și a vorbi de la dânsa am învățat. Iar înțelepciunea de la Dumnezeu, când vine vremea de a pricepe omul ce-i bine și ce-i rău.

Dar vremea trecea cu amăgele și eu creșteam pe nesimțite; și tot alte gânduri îmi zburau prin cap și alte plăceri mi se deșteptau în suflet; și în loc de înțelepciune, mă făceam tot mai neastâmpărat, și dorul meu era acum nemărginit; căci sprintar și înșelător este gândul omului, pe ale căruia aripi te poartă dorul neconținut și nu te lasă în pace, până ce intri în mormânt!

Însă, vai de omul care se ia pe gânduri! Uite cum te trage pe furiș apa la adânc; și din veselia cea mai mare cazi deodată în urâcioasa întristare!

Hai mai bine despre copilărie să povestim, căci ea singură este veselă și nevinovată. Și drept vorbind, acesta-i adevărul.

Ce-i pasă copilului când mama și tata se gândesc la neajunsurile vieții, la ce poate să le aducă ziua de mâine, sau că-i frământă alte gânduri pline de îngrijire. Copilul încălecat pe bățul său gândește că se află călare pe un cal de cei mai strașnici, pe care aleargă cu voie bună, și-l bate cu biciul și-l strunește cu tot dinadinsul și răcnește la

el din toată inima, de-ți ie auzul; și de cade jos, crede ca l-a trântit calul, și pe băț își descarcă mânia în toată puterea cuvântului...“

Creangă vrea de data aceasta să exprime sentimente. Însă, deși simțirea nu-i lipsește, el nu-nțelege deloc tehnica muzicală a liricii. Creangă nu e în stare decât să audă pe alții vorbind, și în chipul acesta poate comunica indirect și emoțiile. Stan Pățitul își exprimă, obiectiv, sentimente delicate când zice:

«— Apoi dă, nu știu cum să mai zic și eu; pesemne păcatele mi te-au scos înainte, măi Chirică. Eu gândesc s-o pornesc pe treabă; fata-i hazulie și m-a fărâșat de-acum.»

Aceste vorbe sunt gingașe ca document, nu sunt poezie. Când Creangă vrea să-și subiectiveze sentimentele, le sfărâmă în concepte, le face triviale. Poeziile lui nu sunt stângace numai formal, ci fundamental prozaice, conceptuale:

Ar fi un mare păcat	Toți în graba alergară,
Omul leneș de-ajutat.	Toți, cu toți într-o <i>unire</i> ...
Știți Dumnezeu ce a dat
Omului când l-a creat?	Azi am bani, azi am parale,
Membre bune-ndemânoase,	Azi de lume joc îmi bat,
Creieri în cap de ajuns	În cazin și-n tribunale
.	Sunt primit și-mbrățișat,
Clopoțelul de la gară	Sună, sună, pungă, sună,
A dat semnul de pornire,	Că toți joacă pe-a ta strună.

Un fel de descărcare lirică este și profesiunea de iubire a satului din *Amintiri IV*. Ea este cel puțin naivă și fără valoare deosebită, partea aceasta fiind acum scrisă, nu spusă:

„Dragu-mi era satul nostru cu Ozana cea frumos curgătoare și limpede ca cristalul, în care se oglindește cu măhnire Cetatea Neamțului de-atâtea veacuri! [Asta este la Creangă elegia romantică a ruinelor!] Dragi-mi erau tata și mama, frații și surorile și băieții satului, tovarășii mei de copilărie, cu care în zile geroase de iarnă mă desfătam pe gheață și la săniuș; iar vara, în zile frumoase de sărbători, cântând și

chiuind, cutrieram dumbrăvile și luncile umbroase, prundul cu știoalenele, țarinile cu holdele, câmpul cu florile și mândrele dealuri, de după care-mi zâmbeau zorile, în zburdalnica vârstă a tinereței! Asemenea, dragi-mi erau șazătorile, clăcile, horele și toate petreckerile din sat, la care luam parte cu cea mai mare însuflețire!“

„Zile frumoase de sărbători“, „câmpul cu flori“, „dealuri mândre“, „a lua parte cu însuflețire“, nici nu se poate închipui o mai învățătoarească și mai plată expresie a sentimentelor.

Altă dată Creangă face din monolog o dizertație didactică în care introduce, din experiența lui literară, și convorbirea cu duhul său, după exemplul lui Gr. Alexandrescu:

«— Nu mi-ar fi ciudă încaltea, când ai fi și tu ceva și de te miri unde, îmi zice cugetul meu; dar așa, un boț cu ochi ce te găsești, o bucată de humă însuflețită din sat de la noi, și nu te lasă inima să taci; asurzești lumea cu țărăniile tale!

— Nu mă lasă, vezi bine, cugete, căci și eu sunt om din doi oameni; și satul Humuleștii în care m-am trezit nu-i un sat lăturalnic...»

„Înspre apus-miazăzi, vin mănăstirile: Agapia cea tănuită de lume; Văraticul, unde și-a petrecut viața Brâncoveanca cea bogată și milostivă, și satele Filioara, hățașul căprioarelor cu sprincene scăpate din mănăstire, Bălțăteștii cei plini de salamură, și Ceahlăieștii, Topolița și Ocea, care alungă cioara cu perja-n gură tocmai dincolo peste hotar; iar spre Crivăț, peste Ozană, vine Târgul-Neamțului, cu mahalalele: Pometea de sub dealul Cociorva, unde la toată casa este livadă mare; Țutuienii veniți din Ardeal, care mănâncă slănina râncedă, se țin de coada oilor, lucrează lână și sunt vestiți pentru teascurile de făcut oloiu; și Condrenii cu morile de pe Nemțșor și piuăle de făcut sumani. Iar deasupra Condrenilor, pe vârful unui deal nalt și plin de tihărai, se afla vestita Cetatea Neamțului, îngrădită cu pustiu, acoperită cu fulger, locuită vara de vitele fugărite de strechie și străjuită de ceucele și vindereii, care au găsit-o bună de făcut cuiburi într-însa... Dar asta nu mă privește pe mine, băiet din Humulești. Eu am altă treabă de făcut; vreau să-mi dau samă despre satul nostru, despre copilăria petrecută în el și atâta-i tot.

Câți domnitori și mitropoliți s-au rânduie la scaunul Moldovei, de

când e țara asta, au trebuit să treacă macar o dată prin Humulești spre mănăstiri. Apoi unde pui cealaltă lume care s-a purtat prin satul nostru, și tot lume mai mult bogată și aleasă; mă rog, la Mănăstirea Neamțului: icoană făcătoare de minuni, casă de nebuni, hram de Is-pas și iarmaroc în târg, tot atunci..." etc.

Toate acestea sunt scrise bine și cu oarecare duh pe alocuri; nu mai puțin, Creangă amestecă acum arta povestitului cu îndeletnicirea lui de autor didactic. El nu știe să descrie, nu vede pictural, nu poate desprinde din priveliști o stare, într-un cuvânt, nu are sentimentul naturii. Este interesant că nici Caragiale, tip auditiv dramaturgic, nu-l avea. Ceea ce găsește cu cale Creangă să adauge numelor proprii în chip de culoare sunt niște abstracții-definiții: „Ocea, care alungă cioara“, „Tuțuienii, veniți din Ardeal“, „Cetatea Neamțului, îngredită cu pustiu, acoperită cu fulger“. Peste această sărăcie, povestitorul aruncă un umor silnic, fiindcă materia nu-l cere, tumefiat cu expresii sfătoase nelalocul lor, ca: „Eu am altă treabă de făcut“, „apoi, unde pui...“, „mă rog“, „lume, lume și iar lume“.

Când însă Creangă pune pe alții să vorbească, notația dialogului este magistrală și totdeauna fără greș. În acest unic înțeles teatral, Creangă observă și creează. Eroii lui se pot împărți nu după caracterul interior, moral, puțin desfășurat, ci după debitul verbal: vorbitorii sunt molateci, ori plini de reticență, ori gâlgâitori și mușcători. Femeile fac parte din categoria ultimă, și Creangă le pune să vorbească cu o voluptate extraordinară a invectivei dialectale. Iat-o pe Smaranda:

«— Sărmane omule! dacă nu știi boabă de carte, cum ai să mă înțelegi? Când tragi sorocoveții la musteață, de ce nu te olicăești atâta? Petre Todosiicăi, crâșmariul nostru, așa-i că ți-a mâncat nouă sute de lei? Vasile Roibu din Bejeni, mai pe-atâția, și alții câți? Ruștei lui Valică și Măriucăi lui Onofreiu, găsești să le dai și să le răs dai? Știu eu; să nu crezi că doarme Smaranda, dormire-ai somnul de veci să dormi! Și pentru băiet n-ai de unde da? Măi omule, măi! Ai să te duci în fundul iadului și n-are să aibă cine te scoate, dacă nu te-i sili să-ți faci un băiet popă. De spovădanie fugi ca dracul de tămâie. La biserică

mergi din Paști în Paști. Așa cauți tu de suflet?...“

«— Încă te uiți la ei, bărbate... și li dai paièle! așa-i? Ha, ha! bine v-au mai făcut, pughibale spurcate ce sunteți! Că nici o lighioaie nu se poate aciuia pe lângă casă, de răul vostru...»

«— Scoală, duglișule, înainte de răsăritul soarelui; iar vrei să te pupe cucul arminesc... ?...»

«— Îi veni tu acasă, coropcarule, dacă te-a răzbi foamea, și-ai apoi atunci vom ave altă vorbă...»

«— Degeaba te mai sclifosești, Ioane... La mine nu se trec acestea... Pare-mi-se că știi tu moarea mea... Să nu mă faci ia acuș să ieu culeșerul din ocnită și să te desmierd cât ești de mare!»

Iat-o și pe mătușa Mărioara:

«— Dar bine, ghiavole, aici ți-i scăldatul?... scoboară-te jos, tălharule, că te-oiu învăța eu!»

Bărbații au, dimpotrivă, vorba apăsată, moale, bunăoară cu o intonație ușoară de dispreț pentru muiere, ca a lui Ștefan a Petrei:

«— Doamne, măi femeie Doamne, multă minte-ți mai trebuie...»

«— Ian taci, măi femeie, că biserica-i în inima omului...»

«—...Poi dă, măi femeie, tot ești tu bisericoadă, de s-a dus vestea; încaltea ți-au făcut și băieții biserică aici pe loc, după cheful tău; măcar că-ți intră biserica în casă de departe ce-i... De-amu puneți-vă pe făcut privigheri de toată noaptea și parascovenii câte vă place, măi băieți, dacă vi-i voia să vă deie mă-ta în toate zilele numai colaci de cei unși cu miere de la Patruzeci de sfinți și colivă cu miez de nucă.»

Bătrânii sunt venerabili ori mehenghi. Venerabil este părintele Ioan, cel cu vorba moale:

«— Aiștia-s mánzii popii, fiule. Niște zile mari ca aceste le așteaptă și ei cu mare bucurie tot anul. Gătitu-le-ați ceva bob fiert, găluște, [turte cu julfă] și vărzare?»

David Creangă are graiul blajin:

«— Las', măi Ștefane și Smăranducă, nu vă mai îngrijiți atâta, că azi e duminică, mâne luni și zi de târg, dar marți, de-om ajunge cu sănătate, am să ieu nepotul cu mine și am să-l duc la Broșteni...»

Mehenghiu, cu vorba șireată e moșul din iarmaroc care face scăpata pupăza. Caracterizarea lui se face cu mijloace numai din tehnica comediei:

«— De vânzare ți-e găinușa ceea, măi băiete?

— De vânzare, moșule!

— Și cât cei pe dânsa?

— Cât crezi și dumneta că face!

— Ia ad-o-ncoace la moșul, s-o drămăluiescă!»

De același soi este moș Bodrângă, destăinuit în câteva cuvinte:

«— Așa e tineritul ista, bată-l să-l bată...»

Cele mai vii pagini din *Amintiri* sunt scene de comedie.

Câteva crâmpeie de dialog luate de ici și de colo, și am intuit toată firea persoanelor și atmosfera:

«— Cât cei pe car, bade? [...]

— Trei husăși, dascăle.

— Ce spui, bădișorule; pentru un braț de lemne? Da' că le duc în spate pe toate odată pân-acasă.

— Dacă le-i duce, dascăle, ți le dau degeaba.

— Zău, nu șuguești, bade?

— Nici o șagă, dascăle; să vedem cum le-i duce, și halal să-ți fie!...»

«— Ce este gramatica română, este... ce este, este [...]

— Nu așa, măi Trăsne!

— Dar cum?

— Nu mai zice română, și spune numai răspunsul; ce ai cu întrebarea? [...]

— Mai lasă-mă oleacă... și când te-oiu striga, să vii iar să mă ascuți; și de n-oiu ști nici atunci, apoi dracul să mă ieie!...»

«— Ia ascultă, dascăle Mogoroge, nu te prea întrece cu vorba, că nu-ți șede bine. Pe cine faci cărpaciu? După ce-ai purtat ciubotele atâta amar de vreme, umblând toată ziua în podgheazuri și le-i scrombăit pe la jocuri și prin toate corhanele și coclaurile, acum ai vrea să-ți dau și banii înapoi, ori să-ți fac în loc altele nouă? Dar știi că ești ajuns de cap! Nu ți-e destul că m-ai amețit puindu-ți sfârloagele pe calup,

trăgându-le la șan și ungându-le aici pe cuptior, la nasul meu, în toate diminețile? Ba de câte ori mi-ai pus și poște la picioare; și eu, ca omul cel bun, tot am tăcut și ți-am răbdat. Îmi pare rău că ești gros de obraz! Ei las'! că te-oi sluji eu, de-acum, dacă ți-i vorba de-așa!

— Ce spui, cărpaciule...; și tu mă mogorogești? D-apoi numa-n ciubotele tale am stat eu, bicsnicule? Încă te obrăznicești? Acuș te-oi otânji cu ceva de nu te-i pute hrăni în toată viața!

— Până ce mi-i otânji... eu acuș te cinătuiesc frumușel cu dichicicul: înțeles-ai?...»

„ — Moșule, ie sama de ține bine telegarii ceia, să nu ieie vânt; că Iașul ista-i mare, și Doamne ferește, să nu faci vro primejdie! [...]

—... I-auzi măi? Dac-ar ști el, ciolhănosu și ticăitul, de unde-am pornit astă-noapte, ș-ar strânge lioarba acasă; n-ar mai dârdâi degeaba asupra căișorilor mei! Ș-apoi doar nu vin ei acu întâiași dată la Iași, să-mi deie povăț unul ca dânsul ce rânduială trebuie să păzesc. Pătruzecile mâne-sa de golan! Dacă n-a stat oleacă, să-l învâț eu a mai lua de altă dată drumeții în răs!“

Gesturile eroilor sunt incluse în vorbirea lor. Scrierea nu are ordine istorico-narativă, ci numai una actuală, dramatică, și oricând un bun actor o poate interpreta. Dacă Creangă ar fi făcut „piesa țărănească“ pe care o plănuia cândva, ar fi izbutit fără îndoială. Ceea ce a început a compune, *Dragoste chioară și amor ghebos*, nu arată a fi trebuit să iasă numaidecât rău; povestitorul are numai vina de a alege mediul de mahala. Tot talentul lui Creangă stă în a auzi bine vorbirea țărănească vie. Dar limba de la oraș el n-o aude cum trebuie și, ca atare, n-ar fi fost în stare să intuiască nici gesturile corespunzătoare cuvintelor, și comedia ar fi rămas vulgară și lipsită de un adevărat conținut.

XIV. JOVIALITATEA LUI CREANGĂ

Este învederat că Creangă adună în scrierile lui mult vocabular țărănesc, dar mai cu seamă proverbe, zicători care alcătuiesc așa-zisele lui „țărăanii“. Însă acestea singure nu pot face o literatură. Dacă soțim pe Creangă folclorist, atunci sunt culegeri de țărăanii mult mai bogate. Despre Creangă se repetă mereu banalitățile școlare știute: puterea de a crea tipuri vii, arta cu care mănuieste limba, puritatea vocabularului, aproape cu desăvârșire lipsit de neologisme, stilul simplu, natural și plastic, cu propoziții și fraze armonioase și ritmate, atât de perfect potrivit cu subiectul și celelalte. Însă graiul lui Creangă nu e „natural“, ci numai autentic în înțelesul că pare cu puțință ca un țăran adevărat din Humulești să vorbească astfel. Vorbirea aceluia țăran este umflată, încărcată cu tot ce se poate culege din partea locului. Plăcerea stărnită de ascultarea scrierilor lui Creangă nu e o plăcere de recunoaștere a adevărului, ci una de rafinament erudit. Nici un om cu gust nu citește această operă pentru ca să ia cunoștință de „întreaga înțelepciune populară, așa cum a fost cristalizată de veacuri în proverbe și zicători“. Dimpotrivă, în loc să fie educativ, efectul acestei înțelepciuni este ilariant. Creangă folosește un procedeu tipic autorilor cărturărești, ca Rabelais, și în linia lui, ca Sterne și Anatole France, și anume, paralela continuă, dusă până la beție, între actualitate și experiența acumulată. Instrumentul principal al acestui mod literar este citatul. Iată, bunăoară, un pasaj luat la întâmplare din *Pantagruel* (LXV):

„En quelle hierarchie, demanda frère Jean, de telz animaux veneneux mettez vous la femme future de Panurge?

— Dis tu mal des femmes, respondit Panurge, ho guodelureau, moine culpelé? — Par la guoge cenomanique, dist Epistemon, Euripi-

des escrit, et le prononce Andromache, que contre toutes bestes veneneuses a été, par l'invention des humains et instruction des dieux, remede profitable trouvé. Remede jusques à présent n'a été trouvé contre la male femme. Ce gorgians Euripides, dist Panurge, tousjours a mesdict des femmes. Aussi fut il par vengeance divine mangé des chiens, comme luy reproche Aristophanes. Suivons. Qui a, și parle.

— Je urineray presentement, dist Epistemon, tant qu'on voudra.

— J'ay maintenant, dist Xenomanes, mon estomac sabourré à profit de mesnaige. Je ne panchera d'un cousté plus que d'aultre..

— Il ne me faut (dist Carpalim) ne vin ne pain.
Trefves de soif, trefves de faim,

— Je ne suis plus fasché, dist Panurge. Dieu mercy et vous. Je suis gay comme un papegay,

Joyeux comme un esmerillon,
Alaigre comme un papillon.

Veritablement il est escrit par votre beau Euripides, et le dit Silenus, beuveur memorable,

Furieux est, de bon sens ne jouist,
Quiconques boit et ne s'en resjouist.“

Așa decurge toată opera lui Rabelais, într-o ploaie de citate și de cuvinte savante ori rare, a căror intenție este tocmai de a parodia înțelepciunea cărților din care sunt extrase. Erudiția aceasta este gustoasă nu în sine, ci în jovialitatea care le dezlănțuie. Adevărata taină a lui Rabelais este „*la joyeuseté*“. Anton Pann ori Creangă, deși atât antonpannismul, cât și humuleștenismul sunt varietăți de rabelaisianism, adică de savoare a erudiției joviale, fac cu greu figură de erudiți pentru cititorul comun. Asta vine din prejudecata că autorul livresc trebuie să fie neapărat un cărturar. Erudiția însă nu are limite, și Anton Pann și Creangă sunt și ei niște mari erudiți și niște umaniști în materie de știință și literatură rurală. Deși citatele lor nu sunt scoase din cărți, ci

din tradiția orală, operele lor nu sunt mai puțin cărturărești, structura scrierilor lor fiind aceeași ca în opera lui Rabelais: adică o jovialitate enormă, care înăbușă cel mai neînsemnat fapt într-un roi de citate. În nici un chip Anton Pann, autor de mare valoare pe nedrept subprețuit, nu este un culegător. Formula lui este aceea a lui Rabelais, grindina de citațiuni prin asociație, erudiție și „joyeuseté“:

Omul îndărătnic toate d-a-ndaratele le face.

Tu umbli să-l îmblânzești

Și mai rău îl îndrăcești.

El

Pentru o muscă își dă palme.

Și

Pentru un purice își arde plapoma.

Pentru un șoarece

Lasă să arză și moara,

Numai șoarecii să moară.

De aceea zice:

Răul ce ș-îl face omul singur,

nimenea altul n-ar putea sa i-l facă.

că

Oțetul tare vasul său ș-îl strica.

Omul îndărătnic

Ce apucă se usucă,

Și

Toate d-a-ndaratele îi merg.

Adică:

După ploaie, chepeneag.

Și

După moarte, cal de ginere.

El nu știe că:

Toată graba strică treaba.

Și

Cine se grăbește curând ostenește.

Această beție de proverbe sistematizate nu e menită să placă omului simplu, și *Povestea vorbii* nici nu e o scriere populară. Ciclul e alcătuit pentru plăcerea intelectului, indiferent prin conținutul didactic, savuros prin bufoneria erudită. Și Anton Pann și Creangă sunt arhivari de tradiții, dar în înțelesul rabelaisian. Creangă este un umanist al științei sătești, scoțând din erudiția lui un răs gros, fără a fi totuși un autor „vesel” prin materie. Conținutul poveștilor și *Amintirilor* este indiferent în sine, ba chiar apt de a fi tratat liric ori fantastic, veselă este hohotirea interioară, setea nestinsă de vorbe, sorbite pentru ele însele, dintr-o voluptate strict intelectuală. Obiecte, animale, oameni, vorbesc întruna, aruncând cele mai joviale vorbe prin forma lor neașteptată, nicidecum frumoase prin armonia sunetului, și citând neostenit și cu o viteză nemaipomenită:

«— Măi... da' bun ești de gură!

— Și de gură, dar și de lucru...»

«— Te-ai încurcat în socoteli, măi băietee; ba de mâncare și casă i-a trebuit omului întâiu; ș-apoi haine frumoase, cum zici tu; cu rufe de ale tale îți ghiorăiesc mașele de foame. Ai auzit vorba ceea că: Golătatea încunjură, iară foamea dă de-a dreptul...»

«— Despre aceasta, bine ai chitit-o, dragul tatei. Se vede lucru, că nici tu nu ești de împărat, nici împărăția pentru tine; și decât să încurci numai așa lumea, mai bine să șezi departe cum zici, căci mila Domnului: Lac de-ar fi, broaște sunt destule...»

«— Ai toată voia de la mine, fătul meu; dar mare lucru să fie, de nu ți s-or tăie și ție cărările. Mai știi păcatul, poate să-ți iasă înainte vrun iepure, ceva... și popâc! m-oiu trezi cu tine acasă, ca și cu frate-tău, ș-apoi atunci rușinea ta n-a fi proastă. Dar dă, cearcă și tu, să vezi cum ți-a sluji norocul. Vorba ceea: Fiecare pentru sine, croitor de pâne...»

«— Ei, dragul tatei, așa-i că s-a împlinit vorba ceea: Apără-mă de găini, că de câni nu mă tem...»

«— Ce mânca văd eu bine că ai; despre asta nu e vorbă, fătul meu, zise craiul posomorât, dar ia spuneți-mi, rușinea unde o puneți? Din trei feciori, câți are tata, nici unul să nu fie bun de nimica? Apoi drept

să vă spun, că atunci degeaba mai stricați mâncarea, dragii mei... Să umblați numai așa frunza frâsinelului toată viața voastră și să vă lăudați că sunteți feciori de craiu, asta nu miroasă a nas de om... Cum văd eu, frate-meu se poate culca pe-o ureche din partea voastră; la Sfântul Așteaptă s-a împlini dorința lui. Halal de nepoți ce are! Vorba ceea:

La plăcinte	Și la război,
Înainte	Înapoi.“

«— Hei, hei! dragul tatei, cu vorba aceasta mi-ai adus aminte de cântecul acela:

Voinic tânăr, cal bătrân,
Greu se-ngăduie la drum.

D-apoi calului meu de pe atunci, cine mai știe unde i-or fi putrezind ciolanele! Că doar nu era să trăiască un veac de om. Cine ți-a vârat în cap și una ca aceasta, acela încă-i unul... Ori, vorba ceea: Pesemne umbli după cai morți să le iei potcoavele...»

«—...Ei apoi... zi că nu-i lumea de-apoi. Să te ferească Dumnezeu, când prinde mămăliga coajă. Vorba ceea:

Dă-mi, Doamne, ce n-am avut,
Să mă mier ce m-a găsit.

Fetele atunci au luat altă vorbă, dar din inima lor nu s-a șters purtarea necuviincioasă a spânului, cu toate îndreptările și înrudirea lui, pentru că bunătatea nu are de-a face cu răutatea. Vorba ceea:

Vița-de-vie tot învie,
Iar vița-de-boz, tot răgoz.“

«— Măi! da' al dracului onănie de om e și acesta, zise Harap Alb. Grozav burdăhan și nesățios gâtlej, de nu pot să-i potolească setea nici izvoarele pământului; mare ghiol de apă trebuie să fie în mațele lui! Se vede că acesta-i prăpădenia apelor, vestitul Setilă, fiul Secetei, născut în zodia rățelor și împodobit cu darul suptului...»

«— Dar oare pe acesta cum mama dracului l-a fi mai chemând?

— Zi-i pe nume să ți-l spun, răspunse atunci Ochilă zâmbind pe sub mustețe.

— Dar te mai duce capul ca să-l botezi? Să-i zici Păsărilă... nu greșești; să-i zici Lățilă... nici atâta; să-i zici Lungilă... asemenea; să-i zici Păsări-Lăți-Lungilă, mi se pare că e mai potrivit cu năravul și apucăturile lui, zise Harap Alb, înduișat de mila bietelor paseri. Se vede că acesta-i vestitul Păsări-Lăți-Lungilă, fiul săgetătorului și nepotul arcașului, brâul pământului și scara ceriului, ciurma zburătoarelor și spaima oamenilor, că altfel nu te pricepi cum să-i mai zici...»

«— Ei apoi, șagă vă pare? Cu chițibușuri de aceste să ne zăbăvim noi! Pâclișit om e împăratul Roș, se vede el, zise atunci Ochilă. Eu, nu-i vorbă, măcar că e așa de întunec, deosebesc tare bine firele de mac din cele de năsip; dar numai iuțală și gură de furnică ar trebui să aibi ca să poți apuca, alege și culege niște flecuștețe ca aceste, în așa scurtă vreme. Bine-a zis cine-a zis, ca să te ferești de omul roș, căci e liștai dracul în picioare, acum văd eu.»

Când descoperim mecanica erudită a povestitorului, suntem luați de apele jovialității lui și enunțarea goalei formule „vorba ceea“ trezește râsul. Este și o erudiție stric lexicală de cuvinte cu sonori năstrușnice, mai degrabă cacofonice, care izbesc urechea nu prin expresivitatea lor, ci prin volubilitate:

«— Măi Păsărilă, iacătă-o, ia! colo, în dosul pământului, tupilată sub umbra iepurelui; pune mâna pe dânsa și n-o lăsa!

Păsărilă atunci se lățește, cât ce poate, începe a bojbăi prin toate buruienile și când să pună mâna pe dânsa, zbr!... pe vârful unui munte și se ascunde după o stâncă.

— Iacătă-oi, măi, colo, în vârful muntelui, după stâncă ceea, zise Ochilă.

Păsărilă atunci se înălță puțin și începe a cotrobăi pe după stânci; și când să pună mâna pe dânsa, zbr!... și de acolo și se duce, de se ascunde tocmai după lună.

— Măi Păsărilă, iacătă-oi, ia! colo după lună, zise Ochilă; căci nu pot eu s-o ajung, să-i dau o scărmanătură bună.

Atunci Păsărilă se deșiră odată și se înălță până la lună. Apoi cuprinzând luna în brațe găbuieste păsărica, mi ț-o înșfacă de coadă și cât pe ce să-i sucească gâtul. Ea atunci se preface în fată și strigă înspăimântată:

— Dăruiește-mi viața, Păsărilă, că te-oiu dărui și eu cu milă și cu daruri împărătești, așa să trăiești!

— Ba că chiar că erai să ne dăruiești cu milă și cu-daruri împărătești, dacă nu te vedeam când ai pașlit-o, farmazoană ce ești! zise Ochilă. Știu că am tras o durdură bună, căutându-te. Ia, mai bine hai la culcuș, că se face ziuă acuş.»

„A bojăbăi“, „a găbui“, „a pașli“, „zbr“, „durdură“ nu dau cititorului de limbă literară impresia culorii dialectale, ci unui argou ermetic, plin de subînțelesuri ilariante și de onomatopee indecente. De la frumosul de erudiție până la râsul obscen e numai un pas, și toți rabelaisienii au intrat adânc în trivialitate. Nu se cunosc toate poveștile „corosive“ ale lui Creangă, de care făceau haz junimiștii, spre pudoarea prefăcută a lui Titu Maiorescu, dar în limbuția frazelor nevinovate e un răs șiret, o intonație cu tâlc, care depășește sensul curat al cuvintelor.

«— Iaca un lup vine spre noi, jupâneșică!

— Val de mine, moș Nichifor, unde să m-ascund eu?

— Despre mine, ascunde-te unde știi, că eu unul ți-am spus că nu mă tem nici de-o potaie întregă.

Atunci biata Malcă, de frică, s-a încleștat de gâtul lui moș Nichifor și s-a lipit de dânsul, ca lipitoarea. A șezut ea așa, cât a șezut, și [apoi] a zis tremurând:

— Unde-i lupul, moș Nichifor?

— Unde să fie? Ia a trecut drumul pe dinaintea noastră, și a intrat în pădure. Dar cât pe ce erai să mă gâtui, jupâneșică, ș-apoi dacă scăpam ielele, știu că era frumos.

N-apucă a sfârși bine moș Nichifor și Malca zice cătinel:

— Să nu mai zici că vine lupul, Moș Nichifor, că mă vâri în toate boalele!

— Nu că zic eu da' chiar vine, iacătă-l-ăi!

— Valeu! Ce spui?!

Și iar se ascunde lângă moș Nichifor.

— Ce-i tânăr, tot tânăr; îți vine a te juca, jupâneșică, așa-i? și după cum văd, ai noroc că eu îmi țin firea, nu mă prea tem de lup; dar să fie altul în locul meu...»

Scriitori ca Creangă nu pot apărea decât acolo unde cuvântul e bătrân, greu de subînțelesuri, aproape echivoc și unde experiența s-a condensat în formule nemișcătoare, tuturor cunoscute, așa încât opera literară să fie aproape numai o reaprindere a unor elemente tocite de uz. Era mai firesc ca un astfel de scriitor de cuvinte să răsară peste câteva veacuri, într-o epocă de umanism românesc. Născut cu mult mai devreme, Creangă s-a ivit acolo unde există o tradiție veche și deci și un fel de erudiție, la sat, și încă la satul de munte de dincolo de Siret, unde poporul e neamestecat și păstrător și-și exprimă experiența impersonal și aforistic.

XV. CREANGĂ ÎN TIMP ȘI SPAȚIU. REALISMUL

Întrucât privește timpul, acesta mișcându-și câteodată limbile extraordinar de repede, ne gândim în primul rând la dialectica istoriei exprimată prin apariția și contradicția claselor în felurite societăți. Spațiul ar fi ceea ce numim de obicei „natură“, și despre ea și înrâurirea ei asupra omului au vorbit, independent de materialismul științific, pozitivistii. A trata prea generic despre timp și spațiu poate să ducă la clișee și la concluzii nule. O geologie aproximativ asemănătoare aceleia în care s-a născut și a copilărit Creangă există și în alte părți, în Tirol sau chiar în China septentrională. Cât despre timp, dialectic vorbind, atâtea popoare trec cu rezeziune de la societatea feudală, cum era aceea din Moldova lui Creangă, la cea socialistă, schițând un scurt echilibru burghez, încât cu o astfel de critică formală explicăm simultan și pe Mozart, și pe poeții chinezi, și pe Creangă. Oricâtă oroare au unii de cuvântul „inefabil“, înțelegându-l în sensul vechi de ireductibil la rațiune, el își are rostul său în estetică, cu accepția analizei pe concret și evitarea generalităților goale. Sunt unii care cred iluzoriu că profesează materialismul dialectic afirmând că frumosul există în natură și că singurul merit al omului este de a-l descoperi. Însă probabil în mulți aștri atmosfera e lamentabilă și înecăcioasă, și ceea ce ni se arată aci ca o lumânare grațioasă de candelabru e acolo un infern de emanații gazoase. Noroiul este, hotărât, mefistofelic. Cădem în misticism. Universul ar fi un eden din care ne-am rostogolit, pierzându-ne în muncile grele ale construcției, marii vizionari ne-ar reevoca paradisul pierdut. Ce sens mai are atunci cuvântul creație? Oamenii Renașterii și ai romantismului ar deveni mai umaniști decât noi; ar apăsa deci mai mult asupra factorului om în descoperirea și completarea naturii, în care au crezut mereu marii artiști. Cum vom umple prăpastia ridicată astfel între creația populară și cea cultă, foarte adesea

producția anonimă și colectivă fiind superioară aceleia culte? Și aci avem nevoie de examenul biografiei concrete, de acel inefabil, care face ca unul și nu altul să fie mai reprezentativ pentru geografia și timpul său și, în cele din urmă, pentru umanitatea universală, în vreme ce alții rămân locali. E cazul de a distinge și respinge totodată generalizarea metafizică și localizarea pedestră. Un creator este — cum spuneau romanticii germani — un focar, un Fokus, în care se oglindesc simultan și micro și macrocosmul. De ce unul și nu altul, trăind în aceeași geografie și în aceleași contradicții istorice, este revelatorul timpului și spațiului său e o problemă pe care o lăsăm pe seama biologilor. Dacă am aplica o explicație a condiționării prea vastă, fără un pic de *nescio quid*, nu putem să pricepem de ce psaltul și paracliserul Zahei, fratele lui Creangă, nu este el autorul *Amintirilor*.

Să trecem la natură. Deși născut la Humulești, lângă apa Ozanei, deci la limitele din vale ale peisajului, povestitorul face parte dintr-o familie umană de „munteni“ și a copilărit într-o geologie care se întinde pe malul stâng al Siretului, din Maramureș în Transilvania și în Moldova, despărțite doar prin văile înguste prin care curg pieziș înspre Siret, printre pereți de stâncă grandioși, Moldova, Bistrița, Troțușul. Peisajul în care au trăit Coșbuc și Rebreanu nu este fundamental deosebit de acela în care a copilărit Creangă, și dealtfel originea însăși a povestitorului este ardeleană. Munții sunt înalți, trecând uneori de două mii de metri. Cu toate astea, în afară de anume povârnișuri repezi, acești munți cu valurile lor cupoliforme pe care le fac coborând spre ape sunt accesibili. Nu avem de a face cu Alpii plini de prăpăstii, pe care ascensiunea e o aventură. Aceste promontorii solemne sunt locuite.

Dacă ar fi să caracterizăm locul în elementele sale, în primul rând vine *piatra*, începând cu stâncă și bolovanul și sfârșind cu prundul. Romanticii de tipul Asachi au așezat pe Ceahlău imaginea cetăți fantastice, iar noi ne-am aștepta ca aci să găsim un gust străvechi pentru sculptură și vagi figurații de soiul aztec. Însă muntele e calcaros și friabil, și mai puternică decât el este apa. În părțile lui mai dulci e acoperit de pășune, și prin urmare atenția omului e îndreptată mai ales spre această suprafață, interesând economia lui. Unele mituri circulând în

folclor privesc eroziunea, desprinderea bolovanilor din munți. Muntele e un loc de retragere, cu un sistem de trecători dificile; un sentiment al solidității cruste lapidare asupra altor elemente nu produce.

În schimb, apa e forța impetuoasă și revoluționară care-și taie drum printre pereți de piatră, târând după sine bolovanii și copacii, factorul fluent. Rezervorul de la Bicaz n-a făcut decât să accentueze caracterul de lagună muntoasă a acestei regiuni, lățind și regularizând pe o lungă porțiune năvala mai mare sau mai scăzută a torentului.

Un al treilea element, „mai tare decât bronzul“, în aceste locuri este *lemnul*. Povârnișurile sunt acoperite, lăsând la o parte jnepii și ienuperii, de armate negre de brazi, printre care norii se târăsc ca aburii. Sunt și fagi pe alocuri, precum și stejari. Brazii sunt drepți și falnici. Acești brazi, legați în plute, aleargă la vale pe torent. Ei nu sunt lemn mort, ci, asemeni cedrilor asiatici, materie de construcție. Sunt priveriști asemănătoare și în alte părți, însă casele sunt de zid. Aci, ca și pe versantul celălalt, locuințele, bisericile chiar sunt din bârne. O casă trebuie înfiptă bine în povârniș, ca să scape și de năvala puhoaielor și de rostogolirea bolovanilor. Casa Irinucăi de la Broșteni, neîndeplinind aceste condiții, a fost spartă de un bolovan cu care copiii se jucau în vârful dealului. Localnicilor le place să arate un imens bolovan în apropierea râului, care ar fi tocmai acela cu pricina. E o problemă de competența istoricilor literari. În fine, fiind vorba de lemn, casa din Humulești are înfățișare destul de mizerabilă pe dinafară. Când însă treci de cămăruța de la intrare în odaia cu vatră și cuptor, rămâi impresionat de grinzile lungi, solemne și trainice.

Întrucât privește fauna, sau mai bine zis economia de vite, sus la munte predomină oile și economia pastorală. În afară de lapte și de derivatele lui, produsul principal este lâna. Mai jos, la Humulești de pildă, suntem într-o parte în care forța torentelor s-a potolit. Valea se lărgeste, bolovanul e pisat în chip de prund, apa șerpuiește, se lățește după cum e vremea, face bulboane, este câteodată, pe secetă, un simplu drum cu ochiuri de apă. Gospodarii mai țin și alte vite și fac puțină cultură, și mai ales, având în vedere apa domoală, cultivă cânepa, ca plantă textilă. Asta, bineînțeles, pe vremea lui Creangă.

Printre animale, locul de frunte ca forță motrice îl constituie calul de munte, obișnuit cu drumurile în urcuș. Și bărbatul și femeia merg călare după treburile lor.

Când nu sunt oieri, localnicii sunt tăietori de brazi, plutăși. Humuleștenii ar fi fost răzeși fără pământuri (am văzut în ce limite), în orice caz erau oameni slobozi să se strămute și să facă negoț, iar nu *adscripti glebae*. Ei constituie o clasă de artizani și mici negustori de categoria acelor care au făcut Revoluția franceză. Cumpără de la alții și vând în iarmarocul vestit pe atunci de la Fălticeni, dar mai ales produc marfă textilă — se înțelege, din lână și din cânepă. Pivele bat într-una la marginea apei, iar iarna bărbați și femei torc.

Dintre profesiile, să le zicem liberale, pe care le preferă tinerii din partea locului, e aceea de preot, nu și de călugăr. Acesta din urmă, dacă e din prostime, devine, de fapt, o slugă a starețului, mai totdeauna de familie boierească și, orice-ar fi, frecat cu protipendada. Humuleștenii nu vor să fie lipiți nici moșiei mânăstirești, cu care se descurcă în materie de dări mai ușor decât cu statul. Preotul e un om cu vază și cu stare, un ofițer de stare civilă și un statistician. În preoție pot pătrunde și țărani isteți. Ion Creangă nu-i un mistic, precum nu-i nici ateu. E foarte îndoielnic că ar fi cunoscut spiritul dogmelor; religia, înțeleasă rudimentar, îi slujește drept sistem de explicație cosmologică. Numai cu spectrul morții înainte, e bântuit de „probleme“, dar „doctorii“ în teologie pe care îi consultă nu sunt mari autorități ale exegezei, ci câte un biet preot de țară și mai ignar în materie de speculație mistică decât el. Îndată ce întâmpină murmure din partea clerului înalt, Creangă devine țațoș, nesupus, se poartă ca un preot *assermenté*; se dovedește progresist, rebel normelor impuse de forurile superioare. Îmbrățișează, ca să zicem așa, o religie de unul singur, luând ca regulă de conduită numai rațiunea. Ciorile vatămă acoperișul bisericii, e absurd ca diaconul să nu tragă cu pușca în ele. Teatrul i se pare o școală de moravuri bune, se duce deci la spectacole. E de prisos a spune că purtarea singulară a diaconului, chiar îndreptățită, este negarea din punct de vedere al bisericii, a disciplinei. Un Creangă, chiar socialist, cu individualismul său și cu raționalismul de tipul „cum mă taie capul“,

ar fi fost un om incomod. El ar fi repudiat adevărurile admise și verificate de colectivitate și nu ar fi urmat corect tactica. Orice ar face, geniul este prin definiție admirabil și incomod. Într-asta stă „inefabilul“ lui.

Semenii din părțile muntoase ai lui Ion Creangă sunt taciturni, nu însă solitari. Risipiți, pe dealuri, depărtați chiar cu casa unul de altul, spre a nu mai pomeni de oierii nemișcați în depărtări în mijlocul turmelor, ei constituie totuși o societate rarefiată, comunicând prin strigăte convenționale, înghițite de muștenia locurilor. Când se întâlnesc, sunt mai volubili, dar vorbirea lor decurge în formule străvechi, aproape rituale. Limbuția, când este, constă în emisiunea abundentă de material folcloric.

Ion Creangă pare în *Amintiri* încântat de belșugul oamenilor din Humulești. După el, aceștia viețuiesc ca în rai. Azi, însă, impresia noastră e a unei mizerii trudite. Humuleștenii prețuiau, se vede, mai presus de toate neatârănarea și viața activă. Ei erau dintre acei „isnafi și cupeți“ cărora li se datora mișcarea pentru progres. Și Gh. Eminovici era, în definitiv, tot un „cupeț“. Un zăpăc recent descoperit la Suceava ne dezvăluie că în 1844 cumpărase de la Zeilicovici, în târgul vitelor din Botoșani, o crâșmă pe veci, prin care își va exercita, probabil, și personal dreptul de arendaș al venitului pe alcool. Era, cu alte cuvinte, păstrând proporțiile, un „fermier general“. Și Creangă, desdiacnit, va obține dreptul de a avea un debit de tutun. Ca institutor, va strânge parale din tipărirea de manuale școlare. Cupețul în el este atavic.

Spiritul isnafo-cupețesc străbate în opera lui. Nichifor Coțcariul fericea pe negustor, care, zicea el, „trăiește din săul său și pe sama lui... Pentru că n-are Dumnezeu stăpân“. Deci calitatea situației e de a nu fi lipit pământului și a nu avea stăpân. Cât despre modicitatea averii funciare a acestor oameni, ne facem o idee din *Soacra cu trei nurori*. Soacra trece drept cuprinsă, având „o răzășie destul de mare, casa bătrânească cu toată pojijia ei, o vie cu livadă frumoasă, vite și multe paseri“. Însă proprietatea individuală are un vițiu. Fiind divizibilă, se împuținează. Doi dintre feciori își ridică locuințe noi în jurul celei bătrânești, al treilea urmând s-o moștenească pe aceasta din urmă. Acum răzășia nu mai e în stare să-i hrănească. Deci tustrei feciorii umblă „în

cărăușie“. „Cine mișcă, tot pișcă.“ Despre industria casnică și comerțul humuleștenilor ne vorbește Creangă. Ei vând, afară de vite și brânzeturi, lână, fabricate ale lânii, ale cânepii și gogoșilor de mătase, sumane, genunchiere și sârdace; ițari, bernevici, cămeșoaie, lăicere și scoarțe, ștergare de borangic. Le vând de-a dreptul ori prin negustori care vin să ia „giguri de sumani, și lăi și de noaten, care se vând și pânuri și cusute“. Ștefan, tatăl povestitorului, umbla „cu cotul subsuoară“ după cumpărat sumani. Nichifor Coțcariul țuțuiianul reprezintă, în această lume, sectorul „transporturi“. Pieile, în lipsa mării industriei în serie, erau transformate în ciubote de ciubotari. Creangă, amintindu-și de gazda din Fălticeni, nu uită numirile uneltelor specifice.

În materie de transport, moș Nichifor Coțcariul harabagiul este, am zice azi, un mecanic perfect, în stare — în caz de stricăciune pe drum — să-și dreagă însuși căruța. „Ș-odată scoate bulicherul din teacă, îl dă pe amânariu și începe a ciocârti un gârneț de stejar... leagă gârnețul... pune roata la loc, vără leuca, sucește lamba...“

De ce s-a așezat Creangă în bojdeuca din Țicău am văzut. Priveliștea în plan înclinat a solului, ca dintr-un avion ce se apleacă pe o parte, este grandioasă și-i amintea lui Creangă valorile declinante de munți din preajma Ceahlăului. Lipseau pădurile, în schimb erau oile, și Creangă spre a le saluta, cânta dintr-un fluier.

Dacă Eminescu ori nu a introdus la „Junimea“ pe Creangă, care însă cunoștea pe Maiorescu dinainte, este un lucru fără importanță. Fapt este că numai Eminescu îl înțelegea bine, văzând în el întruparea însușirilor poporului nealterat de civilizația superficială a orașului burhez. Titu Maiorescu prețuia folclorul, ridica în slavă pe V. Alecsandri și va supune unui rechizitoriu aspru pe Duiliu Zamfirescu. În nr. 1 din 15 martie 1867 al *Convorbirilor literare* apăruse cunoscutul articol teoretic și polemic *Despre poezia română*. În urmarea din nr. 2 criticul observa slabele comparații ale poezilor români și dădea drept exemplu, ca expresivă, următoarea strofă născută pe străzile Bucureștilor:

Frunză verde măr sălcui,
La grădină-n Cismigiu

Două fete frumușele
Mi-au furat mințile mele :

Una oacheșă și-naltă,
Ca o dalie învoaltă,

Alta blondă mijlocie,
Ca o jună iasomie.

În același număr scria: „Farmecul poeziilor populare e distanța relativă între ideile de rând care servesc de fond și între subita nobleță de simțimânt care străbate și se înalță peste dânsese” (și în notă: „De aci se explică profunda impresiune ce produc scenele populare din dramele lui Shakespeare, cu tot cinismul lor“). Deci ceea ce admira Maiorescu în poezia populară era noblețea de sentiment și adecvarea expresiei. În anul II (1868—1869) începe o adevărată discuție asupra folclorului, trădând diversitatea de păreri a junimiștilor. A. D. Xenopol e de părere că „național“ nu vrea să zică „popular“, ci folclorul poate sluji cel mul ca punct de plecare, miezul unei culturi alcătuindu-l creația cultă. I. Caragiani, în *Românii din Macedonia și poezia lor populară*, infirmă discret ceea ce i se pare a fi poziția lui Maiorescu: impersonalitatea, abstragerea de tendință. De fapt, Maiorescu, schopenhauerian, nu tăgăduia viața ca punct de plecare, dar cerea artei să se ridice deasupra durerilor zilnice, să fie un loc de cvietudine. I. Caragiani susține că poezia populară exprimă „înclinațiunile poporului, tendințele lui“. În 1869—1870 *Convorbirile literare* sunt sărace în folclor, semn că junimiștii nu-l prea gustau. În schimb, Miron Pompiliu trimite tipografiei „Junimii“, spre tipărire o parte dintr-o considerabilă colecție de balade, cântece, hore etc. Abia în noiembrie 1870 apare în *Convorbiri* basmul *Făt-Frumos din lacrimă* de M. Eminescu. În anul V (1871—1872), Miron Pompiliu continuă publicarea de *Poesii populare de peste Carpați*. Trebuie să adăugăm că de aci înainte redacția *Convorbirilor* este asaltată de culegeri populare și că I. Negruzzi face tot ce-i stă în putință ca să nu le publice, nu fără motive serioase. Dealtfel, totul era citat și comentat în ședințele „Junimii“ în prezența lui Titu Maiorescu. În anul VI (1872—1873) publică basme populare I. Slavici, începând cu *Zâna Zorilor*. El are o concepție specială despre culegerea și publicarea basmelor. Găsind că nici o formă a poeziei populare nu are atâtea variante, că oamenii combină elementele (ceea ce, într-un fel, e adevărat), încercând cu diferențe provinciale, că partea fixă e un schelet foarte sărac atât în gândiri, cât și în fapte, pro-

pune culegătorului prelucrarea, scoaterea din toate variantele a unui „întreg frumos“. E ceea ce și face Slavici. Afară de asta, redactând din memorie după o trecere de timp de vreo zece ani, valoarea de document lingvistic dispare, iar stilul este vădit al lui Slavici. Încolo, cu toată agasanta pretenție de poezie și descripție, basmele sunt autentice. Prin urmare, pentru prozatorul din Șiria schema epică este doar un material abstract, care nu devine artă decât la intervenția unui scriitor. Miron Pompiliu nu se lasă nici el mai prejos și publică la 1 aprilie 1872 (VI) *Ileana Cosinzeana din cosiță floarea-i cântă, nouă-mpărății ascultă*. Studiile și notele teoretice despre estetica folclorului se țin lanț, și Slavici însuși, în *Studii asupra maghiarilor* (VII, 1 sept. 1873), face o încercare de folclor comparat. În nr. 9 și 10 din decembrie 1872 (VI) apărea și *Sărmanul Dionis* a lui M. Eminescu, „novelă“ aceasta, însă înrudită cu *Făt-Frumos din lacrimă* prin fantasticul hoffmannesc și prin transluciditatea stilului, sublimat de pitoresc și apt de toate subtilitățile cerebrale.

Când deci, la 1 octombrie 1875, apără *Soacra cu trei nurori*, înaintea lui Creangă, doi scriitori culti — unul poet și filozof, altul prozator — publicaseră basme. Ce impresie făcu ex-diaconul asupra junimiștilor? Lăsând la o parte opinia superlativă a lui Eminescu, Creangă fu declarat „admirabil“ „scriitor poporal“, adică ceva eminent în sfera mai îngustă a literaturii pentru popor, scriitor în înțelesul optim al cuvântului. Părerea lui Maiorescu despre *Moș Nichifor Coțcariul* o cunoaștem.

Întrebarea pe care trebuie să ne-o punem și azi, pentru acei care mai stăruie în anume erori: scrierile lui Creangă, basmele cel puțin, sunt folclor și au valoare ca atare, sau sunt scrieri literare? Putem răspunde dinainte: Ion Creangă e un mare prozator, și numai cititorul de mare rafinament artistic îl poate gusta cum trebuie. Un orientalist francez s-a silit să afle tipurile tuturor basmelor, luând ca punct de plecare clasificarea pe cicluri propusă de un folclorist român. *Soacra cu trei nurori* ar intra în ciclul morții. Totodată, în ce privește uciderea bătrânei, găsește o variantă armenească foarte apropiată. Nu încape îndoială că, schematic, Creangă n-a inventat nimic și că snoava este

curat folclorică. Cu toate astea, ne-am îndoi că ea place poporului. Întâi de toate, e fixată o dată pentru totdeauna, stânjenind interpretarea personală și transmisia prin variante. Dacă cineva narează numai schema, anecdotic, toată substanța realistă s-a dus. În al doilea rând, poporul nu uzează de atâta culoare locală și precizie realistă. Povestea lui Ion Creangă e un tablou antropologic și etnografic desăvârșit.

Baba are trei feciori „nalți ca niște brazi“, „dar slabi de minte“. Posibilă creștere disproporțională de origine glandulară, însoțită de insuficiențe de ordin intelectual. Răzeșia babei e aidoma cu acelea din Humulești. Bătrâna „lega paraua cu zece noduri și tremura după bani“. Avariție de aspect senil, aparținând patologic involuției. Bătrâna sporovăiește: „Și bărbatu-meu — Dumnezeu să mi-l ierte! — nu s-a putut plânge că l-am înșelat... sau i-am răsipit casa — deși câteodată erau bănuiele... și mă probozea... dar acum s-au trecut toate!“ Logoree feminină caracteristică vârstelor înaintate. Feciorii babei umblă în cărăușie și câștigă bani buni. Aidoma ca în regiunea Neamțului. Că bătrâna ține să găsească ea nurori și le pune pe acestea pe treburi, e o temă generală, ieșită și ea din observarea că femeia tână devine o mână de lucru sub supravegherea soacrei. Humuleșteană este însă industria tinerelor femei: ele sunt puse să piseze mălai în pua din căsoaie în vederea de a face plachie cu costițe afumate din pod când vin bărbații; să scoată fusele din oborocul de sub pat, să țeară fuiuarele pentru tors; să strujească penele dintr-un știubei. A doua noră e „ceva încrucișată, dar foc de harnică“, indiciu că pentru soacră capacitatea de muncă primează. Când, la îndemnul celei de a treia, nurorile izbesc pe soacră, îi împung limba cu acul și o presară cu sare și piper, luându-i graiul, se înfățișează un tablou etnografic complet al înmormântării în partea locului. Nevestele scot din lada babei valuri de pânze și vorbesc despre „stârlici [pete de descompunere], toiag, nășălie, poduri, paraua din mâna mortului, despre găinile ori oaia de dat peste groapă“. În fine, când o îngroapă, vecinele zic despre soacră: „Ferice de dânsa c-a murit, că știu că are cine-o boci!“ Hemiplegia sau paraplegia, deși provocată și de fapt fictivă, este explicată ast-

fel: ducând vițeii la suhat și suflând asupra ei un vânt rău, ei ielele i-au luat gura și picioarele. Ceea ce e un fel de a stabili, folcloric, etiologia bolii.

Dacă privim poveștile lui Creangă ca folclor, se pune îndată întrebarea în ce constă realismul lor. Se face o greșeală când din acest unghi de vedere se vorbește de elementul particular și oral care ar da viață unor scheme. Realismul basmelor populare e de natură schematică, și cel care le spune caută să nu îngroașe nota stilistic. Altfel n-ar fi înțeles. Să înlocuim, dacă vreți, cuvântul schemă cu simbol fantastic. Acest simbol cuprinde în sine o observație milenară, fiind dinainte constituit. I. G. Hahn și Lazăr Șăineanu au împărțit basmele în cicluri, și ultimul clasifică *Povestea lui Harap Alb* în ciclul faptelor excepționale. Într-un studiu susținând ideea stereotipiei basmelor, am adoptat ipoteza că un basm e compus din câteva situații-șabloane, un fel de elemente prefabricate, scutind pe narator de efortul invenției. Bineînțeles, șabloanele se desfășură urmărind un țel final, cum s-ar zice, o idee morală. Această ipoteză e mai în concordanță cu clasificarea Aarne — Thompson, care însă fărâmițează basmul mozaical. Folcloric vorbind, *Povestea lui Harap Alb* e un basm din cele mai autentice și cu șabloane, unele plurimilenare și de o circulație euro-asiatică largă. Să ne oprim asupra câtorva șabloane și asupra semnificației schematice a eroilor. Un împărat Verde (trecem peste cromatica împăraților), neavând decât fete, cere de la frate-său un fiu să-i urmeze în scaun. Tatăl se gândește la fiul cel mai mare și-l pune la încercare. Doi fii renunță; mezinul învinge spaima cu ursul ascuns sub pod, care e tată-său. E mai viteaz ca alții? Nu. Dar mezinul e milos, dă de pomană un ban unei babe, care e Sfânta Duminecă, și aceasta învață ce trebuie să facă. Mezinul, în general, are o însușire morală cu care suplinește alte deficiențe. Singur n-ar izbândi nimic; prin bunătate, își face auxiliarii care îl scot din impas.

Între altele, Harap Alb cere tatălui calul pe care l-a avut ca mire și care e un cal năzdrăvan, nu numai un mijloc de locomoție, ci și o inteligență excepțională, având și grai. Și caii lui Ahile aveau astfel de daruri, de care amintește și Gr. M. Alexandrescu:

Și caii lui Ahil, care prooroceau,
Negreșit că au fost, de vreme ce-l trăgeau.

Nu atingem chestiunea semnificației magice la popoarele primitive. De obicei, cum știți, calul ia un aspect mizerabil, ca să se ascundă; mănâncă jărat și devine un cal splendid. Disimularea calului năzdrăvan o găsim în *Făt-Frumos din lacrimă*, basm eminescian din epoca studenției.

Geografia lui Creangă este vastă: tatăl lui Harap Alb stă la o margine a pământului, fratele lui la cealaltă margine, Sfânta Duminecă locuiește într-un ostrov, ca într-un fel de insulă polineziană. Cu toată dificultatea călătoriilor, la nunți invitații vin cu exactitate, ceea ce înseamnă că au mijloace excepționale de transport. În fond, calul năzdrăvan este sub o latură un aparat de zbor, și în *O mie și una de nopți* un indian arată regelui Persiei un cal artificial ce zboară la atingerea unei manivele. Aparatul a trecut apoi sub numele de „*el famoso cavallo Clavileño*“ în *Don Quijote* al lui Cervantes. Putem spune că, atunci când e nevoie, calul năzdrăvan are două viteze: ca vântul și ca gândul.

Împăratul sfătuiește pe mezin să se ferească de omul spân și de omul roș. Fiindcă e vorba în basme de femeia neagră, putem să ne închipuim că împăratul Roș reprezintă un om de culoare. Dar dacă are numai părul roșu, aceasta reprezintă, ca și calviția și lipsa de păr, o deficiență fiziologică, înăsprind caracterul. Spânul este foarte frecvent în basmele balcanice. În unul din basmele grecești traduse de Emile Legrand, *L'homme sans barbe* are „*l'âme perverse*“ și face aproape aceleași malignități ca și spânul din basmul lui Creangă. În basmele lorene culese de Emm. Cosquin dăm de un „cocoșat“ care se poartă aidoma spânului lui Creangă. Între muncile la care pune spânul pe Harap Alb, pe care-l înfățișează drept slugă a lui, el însuși dându-se ca nepot al împăratului Verde, e aceea de a-i aduce pe fata împăratului Roș, care e farmazonă. Împăratul Roș pune pe fecior la o mulțime de probe — să intre într-o casă de fier înroșită, să mănânce și să bea o cantitate exagerată de alimente și de vin, să găsească fata care s-a ascuns după lună, și altele. Harap Alb, fiind milos și îndatoritor, este ajutat de crăiasa furnicilor, crăiasa

albinelor, de Gerilă, Ochilă, Păsări-Lăți-Lungilă, Flămânzilă, Setilă. În *Cunto de le cunti* a lui Gimbattista Basile (începutul secolului al XVII-lea) găsim câțiva din monștrii din *Povestea lui Harap Alb* (frații de cruce, fata năzdrăvană): Furgolo, care aleargă ca fulgerul, Aurechia a leparo (Urechi-de-iepure), Ceca deritto (Ochește-drept), Sciosciariello, care aruncă vânt pe gură (un fel de Gerilă). Îi aflăm, la francezi, la germani, la ruși. Dealtfel, Pantagruel al lui Rabelais se poate traduce cu Setilă, după chiar lămuririle autorului. În basmele adunate de A. N. Afanasiev (*Narodnâie russkie*, 1957) găsim pe Flămânzilă, Setilă, Gerilă și toate șabloanele din *Harap Alb* (a mânca și a bea peste fire, a intra într-o baie de tuci etc.) Nu este, dealtfel, situație din basmul nostru care să nu se regăsească uneori în narațiuni foarte vechi. Concursul dificil pentru a căpăta fata ca soție îl găsim într-o istorie egipteană. Adaug că nu numai un împărat fiziologicește malign, dar împărații în genere, mai ales când au de-a face cu eroi dintr-o clasă inferioară, dau dovadă de prepotență și perversitate și impun eroului munci grele din voluptatea de a porunci și a exaspera. Aceste munci nu s-ar fi îndeplinit fără acele ființe auxiliare față de care eroul a avut purtări îndatoritoare.

Oricum am suci basmul lui Creangă, ca atare el nu cuprinde nimic inedit și îl putem studia ca document folcloric. Se înțelege, basmele localizează pe ici, pe colo, dar își păstrează caracterul schematic. Naratorul, în versiunea lui spusă, se ferește să-l complice prin descripții și detalii, și adesea tot farmecul vine din stilul improvizat de pronunțat aspect oral. O naratoare înregistrată pe bandă magnetofonică se remarcă printr-un grațios tic constând în repetarea verbului „zice“. Exemplu:

«— Când te duci să iei calul — zice [vorbește o bătrână] — să te duci în grajd — zice — și să iei — zice — un blid de ovăz — zice — să te duci la toți caii — zice. Și — zice — care nu mănăcă din el — zice — ală — zice-i calul tău — zice. Și-a doua oară — zice — să te duci la toți caii — zice — și care nu mănăcă din el — zice — ăla o fi calul tău. Și-a treia oară să te duci — zice — să iei un blid cu foc și — zice — care-o mânca din foc — zice — să-l iei, să pui șeaua pe el, să te duci cu el.

— No bine...»

Când un basm cuprinde prea multă pictură, e semn că a fost re-dactat tardiv de culegător, ca basmele lui Slavici, Ispirescu.

Realismul rezultat din cultivarea detaliului și punerea în evidență a unei individualități stilistice nu aparține la Creangă oralității, ci artei de scriitor. Întâi, Creangă fixează o dată pentru totdeauna textul, făcând imposibilă o altă ediție, improvizată. Totul e așa de meticulos studiat într-un text definitiv, încât din acest punct de vedere basmul a ieșit din circuitul folcloric și a devenit opera lui Creangă. O schimbare oricât de mică a construcției dăunează întregului, și n-am mai avea de-a face cu un basm de Creangă traductibil și lizibil oriunde și oricând. Evident, o culoare locală este, constând mai ales în caractere individuale și manifestări etnologice, în care limbajul își are partea sa de originalitate neglijabilă în orice alt basm curat folcloric. Conținutistic, *Povestea lui Harap Alb* se petrece într-un spațiu geografic și sociologic convențional, avem de-a face cu împărați, curteni, sfinte, monștri, nimic nu e particular, nimic n-aduce aminte de orânduirea noastră istorică, de peisajul nostru. Schematismul propriu folclorului, încărcat de atâta artă nu-i de natură, cum am spus, să placă poporului, care cere ca basmul să-i fie mereu reeditat oral. Însă îndată ce un povestitor ar relua șabloanele, spunându-le improvizat și în chipul său, toată arta s-a dus, și Creangă a încetat să mai existe. Într-un cuvânt, secretul lui Creangă stă, ca la orice poet cult, în studiul efectelor, în cuvântul rar, în fixitate. Dar fixitatea e contrară legii inerente a folclorului.

Cine protestează la apropierea dintre Perrault și Creangă sub cuvânt — de pildă — că fiecare înfățișează lumi locale n-a înțeles o iotă din arta lui și a considerat basmele ca înregistrare folclorică. Firește, Plaut, Molière, Courteline, Caragiale își au culorile lor, sub care se ascunde un universal. Compararea și apropierea între ei este posibilă. Lumea fabuloasă a lui Perrault oglindește curtea lui Ludovic al XIV-lea. Unii eroi vorbesc ca marchizii lui Molière și ca prețioasele ridicule. Regele dă „*un grand festin*“, un prinț intră într-un adevărat Versailles. „*Il passe une grande cour pavée de marbe; il monte l'escalier; il entre dans la salle des gardes... Il traverse plusieurs chambres, pleines de gentils-hommes et de dames...*“ Dar mai presus de această culoare

istorică din epoca absolutismului regal este stilul propriu al lui Perrault, exact, muzical, ca al lui Racine, sau mai târziu spiritual, ca al lui Voltaire. Poveștile lui Perrault nu pot fi înregistrate nici ele pe bandă de magnetofon. Ele aparțin artisticește literaturii franceze culte.

Același e cazul lui Creangă. Numai sub acest aspect de scriitor cult se poate vorbi de realism în sensul limitat al cuvântului. Unul din procedeele realiste ale scriitorului Ion Creangă este determinarea caracterelor ce ies din vagul simbolistic. Împăratul, tatăl feciorilor, are „ambiț” familial și e tipul probozitorului:

«— Ce mânca văd eu bine că ai, zice el către fiul mijlociu; despre asta nu e vorbă, fătul meu, zise craiul posomorât, dar ia spuneți-mi, rușinea unde o puneți? Din trei feciori, câți are tata, nici unul să nu fie bun de nimica? Apoi drept să vă spun, că atunci degeaba mai stricați mâncarea, dragii mei... Să umblați numai așa frunza frâsinelului toată viața voastră și să vă lăudați că sunteți feciori de craiu, asta nu miroasă a nas de om... Cum văd eu, frate-meu se poate culca pe-o ureche din partea voastră; la Sfântul Așteaptă s-a împlini dorința. Halal de nepoți ce are!»

Împăratul Verde e om naiv, mândru de averile sale și capabil de a se entuziasma de minunile naturii și de industria oamenilor.

„Pe unde să se găsească, nepoate!” vorbește el de niște pietre scumpe. „Ia în pădurea Cerbului. Și Cerbul acela este tot bătut cu pietre scumpe, mult mai mari și mai frumoase decât aceste. Mai întâi, cică are una în frunte, de strălucește ca un soare. Dar nu se poate apropiè nimene de Cerb, căci este solomonit și nici un fel de armă nu-l prinde; însă el, pe care l-a zări, nu mai scapă cu viață. De aceea fuge lumea de dânsul de-și scoate ochii; și nu numai atâta, dar chiar când se uită la cineva, fie om sau orice dihanie a fi, pe loc rămâne moartă. Și cică o mulțime de oameni și de sălbăticiuni zac fără suflare în pădurea lui, numai din astă pricină; se vede că este solomonit, întors de la țată sau dracul mai știe ce are, de-i așa de primejdios. Dar cu toate aceste, trebuie să știi nepoate, că unii oameni îs mai a dracului decât dracul; nu se astâmpără nici în ruptul capului; măcar că au pățit multe, tot cearcă prin pădurea lui, să vadă nu l-ar pute găbui cumva? Și care dintre ei are îndrăzneală

mare și noroc mai mare, umblând pe acolo, găsește din întâmplare câte-o piatră de aceste, picată de pe Cerb, când se scutură el la șapte ani o dată, și apoi acelu om nu-i trebuie altă negustorie mai bună. Aduce piatra la mine și i-o plătesc cât nu face...”

Împăratul Roș este acru, cârcotaș. De pildă:

«— Bine, voinice, zise împăratul posomorât; a veni ea și vremea aceea. Însă eu mai am o fată luată de suflet tot de o vârstă cu fata mea; și nu e deosebire între dânsele nici la frumuseță, nici la stat, nici la purtat. Hai, și dacă-i cunoaște-o care-i a mea adevărată, ie-ț-o și duceți-vă de pe capul meu, că mi-ați scos peri albi de când ați venit. Iaca mă duc să le pregătesc, zise împăratul. Tu vină după mine și dacă-i găci-o, ferice de tine a fi! Iar de nu, luați-vă catrafusele și începeți a vă cărăbăni de la casa mea, căci nu vă mai pot suferi.»

Spânul e prefăcut, miorlăitor:

«— Cât despre inima mea, s-o dea Dumnezeu oricui, zice spânul, oftând... Numai ce folos? Omul bun n-are noroc: asta-i știută; rogu-te să nu-ți fie cu supărare, drumetuile, dar fiindcă a venit vorba de-așa, și spun ca la un frate, că din cruda copilărie, slujesc prin străini, și încaltea nu mi-ar fi ciudă, când n-aș vrea să mă dau la treabă, căci cu munca m-am trezit. Dar așa, muncesc, muncesc și nu s-alege nimica de mine; pentru că tot de stăpâni calici mi-am avut parte. Și vorba ceea: la calic slujești, calic rămâi...»

Dar mai determinați sunt Flămânzilă, Gerilă și ceilalți. Întâi au un caracter de grup; deși solidari în părțile esențiale, sunt gâlcevoși, o țin întruna într-o ciorovăială. Cât despre Gerilă, acesta trece la fapte, la pozne malițioase. De pildă:

«— Numai din pricina voastră am răcit casa, căci pentru mine era numai bună, cum era. Dar așa pățești dacă te iei cu niște bicisnici. Las' că v-a mai păli el berechetul acesta de altă dată. Știi că are haz și asta? Voi să vă lăfăiți și să huzuriți de căldură, iară eu să crăp de frig. Buună treabă! Să-mi dau eu liniștea mea, pentru hatărul nu știu cui! Acuș vă târnâesc prin casă, pe rudă pe sămânță; încaltea să nu se aleagă nimica nici de somnul meu, dar nici de al vostru.

— Ia tacă-ți gura, măi Gerilă! ziseră ceilalți. Acuș se face ziuă și tu nu mai stinchești cu brașoave de-ale tale. A dracului lighioaie mai ești! Destul acum, că ne-ai făcut capul călindar. Cine-a mai dori să facă tovarășie cu tine, aibă-și parte și poarte-ți portul. Că pe noi știu că ne-ai amețit [...]

— Ia, ascultați, măi! da de când ați pus voi stăpânire pe mine? zise Gerilă. Apoi nu mă faceți din cal măgar, că vă veți găsi mantaua cu mine. Eu îs bun, cât îs bun, dar și când m-a scoate cineva din răbdare, apoi nu-i trebuie nici țigan de laie împotriva mea.»

Am vorbit despre umanismul lui Creangă.

Dialogul este alcătuit din elemente obiective conținând adevăruri de aspect milenar, fie spre a demonstra filozofia de tradiție orală a unui erou, fie spre a denunța malignitatea acoperită sofistic, a altuia, cu parimii.

De pildă, spânul, spre a îndemna pe Harap Alb să-l ia drept slugă, vorbește astfel:

«—...Pesemne n-ai auzit vorba ceea că, de păr și de coate goale nu se plânge nimene. Și când nu sunt ochi negri, săruți și albaștri! Așa și d-ta: mulțamește lui Dumnezeu că m-ai găsit și tocmește-mă» etc.

Deodată descoperim, nu fără surprindere, un adevăr admis în lumea rurală pe care în aspect fabulos o exprimă Creangă. Femeia trebuie să aibă ochi negri, cei albaștri sunt admiși de nevoie — *comme pis-aller*.

Eminescu, folclorist și el, arată dimpotrivă, sub înrâurirea miturilor și mediilor germane, preferință pentru părul blond și ochii albaștri:

Ea se uită... Păru-i galben,
Fața ei lucesc în lună,
Iar în ochii ei albaștri,
Toate basmele s-adună.

Pentru poetul cult, ochii de culoare albastră sugerează visarea, grația fizică și intelectuală. Cei mai închiși, căprii, sunt indiciul unui temperament senzual și vesel:

Ochii tainici și căprii
Strălucesc așa de vii,

Iar de râde, are haz:
Cu groșițe în obraz... Etc.

Era populară pe vremuri această romanță de Traian Demetrescu:

Călugărul din vechiul schit
O zi la el m-a găzduit
Și de-ale lumii mi-a vorbit...
Iar când să plec, l-am întrebat:

“Ce soartă rea te-a îndemnat
Să cați un loc printre sihaștri?”
El mi-a răspuns: „Doi ochi albaștri“.

Deși Creangă avea păr bălai și ochi albaștri, nu s-a gândit la idei poetice de aspect nordic, n-a dat atenție perspectivei mitologice ce se putea desprinde din albăstrimea ochilor și a acceptat idealul de frumusețe al lumii rurale. Într-asta rămâne „people“.

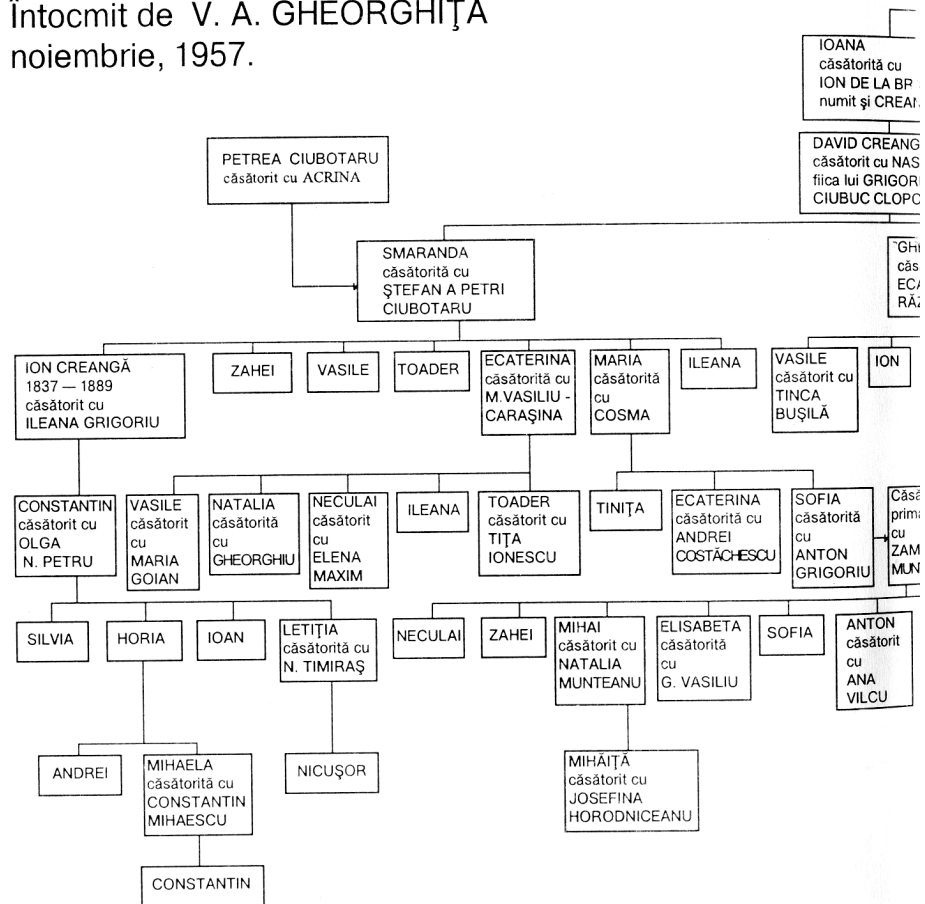
Peste toate aceste caracterizări, deși în fond un scriitor „cult“, Creangă rămâne popular într-un sens înalt. Creația lui e lipsită de personalitate morală, de Weltanschauung individual. Asta se întâmplă numai creatorilor excepționali, unui Shakespeare, de pildă. Orice autor, în afară de faptul că aparține unui curent (clasicism, romantism, realism, naturalism etc.), are orizontul său, de la care privește viața și care îi poartă numele. Goethe este wertherian, faustian și goethean, Byron byronizează, Lamartine lamartinizează. Natură, gest moral, totul e așa de impregnat de persoana creatorului, încât dacă încerci a copia aceste aspecte, cazi neapărat în pastișă. Există, în timpul desfășurării unor astfel de personalități creatoare, fenomene de modă. Lamartinistul, într-o redingotă impecabilă, cu o mină sidefoasă, introdusă pe jumătate în întredeschizătura hainei, contemplă un lac rotund, obișnuit stând pe o bancă de piatră, intrată puțin în ruină din pricina vegetației impetuoase. O salcie pletoasă și aeriană ca o ploaie nu lipsește. Wertherianul zace la pământ, scaldat în sânge, cu un pistol lângă el. În mână strânge medalionul unei Lotte oarecare. Byronianul, cu părul vâlvoi, cu cămașa fâlfâind în vânt, cu fața mistuită și sumbră, șade la prora unei corăbii cu pânze, de unde vede în depărtare o Grecie antică în demolițiune, nocturnă și melancolică. Eminescianul zice:

Vino-n codru la izvorul
Care tremură pe prund,

Unde prispa cea de brazde
Crengi plecate o ascund.

ARBORELE GENEALOGIC AL FAMILIEI LUI ION CREANGĂ

Întocmit de V. A. GHEORGHIU
noiembrie, 1957.

MIHAI CREANGĂ

din Pipirig

NASTASIA căsătorită cu
COMAN DE LA BREȚCU
numit și CREANGĂ

COMAN CREANGĂ
căsătorit cu MARIA
BISTRICEANU

ION COMAN
căsătorit cu NASTASIA
GRIGORUȚ ZABULIC

ION GHEORGHÎĂ
din
PRUNDU BĂRCĂULUI

MARIA
căsătorită cu
PETREA GHEORGHÎĂ

căsătorită a doua
oară cu FLOREA
BUTNARU

GHIȚĂ

ELENA

VASILE

GHEORGHE

MARIȚA

DUMITRU

ION

ALEXANDRU

IOANA
căsătorită cu
ALEXANDRU
GHEORGHITA

DUMITRU
căsătorit cu
RAVEICA

GHEORGHE

COSTICĂ

TOADER

ILIE

MARIȚA

GHEORGHE

DUMITRU

V.A.GHEORGHITA
căsătorit cu
ELENA HOGEA

MARGARETA
căsătorită cu
LUCHEL

ILEANA
căsătorită cu
C. CHIRICĂ

ELENA
căsătorită
cu ALECU
MARIN

VASILE

MARIA
căsătorită
cu
N. ADAM

GRIGORE
căsătorit cu
OLGA
TRIFAN

FLORIN

MIHAI
căsătorit cu
LUCIA
NICHITUȘ

ȘTEFAN
căsătorit cu
LUCIA

COSTACHE

GABRIEL

MIHAELA

ILEANA

Cu greu se va pretinde însă că cineva „crengizează“. Există latent, în popor, mii de Creangă: unul singur până acum a subliniat mesajul lor. E vorba de a descrie cântecul privighetorilor în poiană? Nici un împrumut făcut muzicii, ci simple replici curente. „Curente“ nu-i de ajuns spus. Simple replici, repetate de veacuri, ajunse la o conciziune extremă, la o lustruire de cremene. Este cu desăvârșire exclus ca un autor obișnuit să aibă norocul să spună atât de simplu și cuprinzător: «'Tă-vă pustia, privighetori, să vă bată...» Pentru asta trebuie să fii împins de la spate de milioane de țărani, să vorbești în graiul lor, să fii unul exprimând pe toți, absolut-obiectivul, golit de orice umbră de egotism și de orgoliu artistic, deși nu lipsit de simțul artei impersonale.

În materie de emoții, cazul lui Creangă e mai simplu. Nu are de spus despre copilărie mai mult decât alții. Chiotul lui este însă mai plin, sonor ca o voce minunată, distinsă într-o gloată, și se rezumă la: „Și, Doamne, frumos era pe atunci...“ Așa cum există „idei primite“, sunt și sentimente, adevăruri primite, însă nu de la generații limitate, ci de la un popor întreg, cu procesul de gândire prudent, totuși în mișcare. Un creator popular genial este anulat ca individ și fortificat ca exponent.

De aceea despre Creangă, ca artist, sunt puține de spus, și studiile se pierd în divagații. Un muzician poate imita huietul apelor, un pictor poate zugrăvi priveliștea, dar astea sunt succedanee artistice, nu impresii critice. Creangă este o expresie monumentală a naturii umane în ipostaza ei istorică ce se numește poporul român, sau, mai simplu, e poporul român însuși, surprins într-un moment de genială expansiune. Ion Creangă este, de fapt, un anonim.

POSTFAȚĂ

Despre viața lui Ion¹ Creangă avem, peste ceea ce știm din *Amintirile* lui, foarte puține știri. Sunt în genere informații anecdotice de la oameni care sau l-au cunoscut prea la suprafață și târziu, sau n-au avut înțelegerea unui om de valoare lui. La amintiri se adaugă documentele. Cercetări în Arhivele Statului din Iași și din București, în Arhivele Mitropoliei din Iași, culegerea corespondenței de pe la rude și prieteni au lămurit multe puncte din biografia lui Creangă. În fruntea cercetărilor de documente stă economistul D. Furtună.

Trebuie adăugat că cu fiecare document ivit starea civilă a lui Creangă devine mai complicată. În general, atestatele sunt reconstituite cu martori, dar însemnarea din mitrică poate fi pusă, în aceste vremuri, la îndoială. De asemeni, pachetele de documente din arhive au adesea o dată globală, și datarea induce în eroare. Din fericire, substanța biografiei lui Ion Creangă rămâne statornică.

Ca și în cazul lui Eminescu, am încercat a face portretul lui Creangă interpretând documentele. N-am făcut descoperiri noi, afară de puține (de acum înainte nici nu se mai pot afla decât doar precizuni de date), dar pricepătorul în materie își va da seama, credem, de felul nostru de a citi și de al altora. Judecățile asupra operei le-am unit cu narațiunea biografică într-un portret totalitar, deoarece opera se află, întrucât îl privește pe Creangă, strâns legată de existența lui. Portretul acesta este o lucrare de curată știință. Informația este riguroasă și completă, orice poziție e documentată. În sforțarea de a crea literar, nu ne folosim decât de mijloacele pe care le oferă compoziția, înlăturând, de pildă, din text discuția izvoarelor, neintroducând în narațiune elementele anacronice. Dialogurile sunt citațiuni, descripțiile sunt bizuite pe observație și izvoare. Spre a folosi amintirii lui Creangă, făcând

¹Adoptăm pe *Ion* și nu pe *Ioan*, chiar dacă vreodată orășenește Creangă ar fi semnat *Ioan Creangă*, deoarece în *Amintiri* povestitorul e chemat mereu *Ion* și pentru că acesta e numele adevărat românesc, fiind față de *Ioan*, ceea ce *Mihail* este față de *Mihail*.

cartea atrăgătoare pentru cititor, am înlăturat așa-zisul aparat critic, care dă un aer de mare erudiție, dar care în materie de istorie literară este o mistificație. Pentru cercetătorul științific am recurs la o simplificare, pe care o înlesnește faptul că toate scrierile despre Creangă sunt articole scurte în care amănunțele sunt ușor de găsit, fără arătarea neapărată a paginii. Am dat numere de ordine bibliografiei. Aceste numere le-am raportat în text. Cine voiește să știe de unde am scos o afirmație caută numărul la bibliografie și găsește astfel articolul folosit.

Se va zice, probabil, ca și despre monografia eminesciană, că totul e «discutabil». Iată o vorbă fără noimă. Orice propoziție din momentul formulării ei devine discutabilă, discutabilitatea și obiectivitatea fiind două noțiuni corelative. Nici nu mai poate fi îndoială că Creangă de aici este reprezentarea noastră, fiindcă el nu poate trăi decât pe rând prin opera de interpretare a fiecăruia. Dar interpretarea aceasta e obiectivă, pentru că se bazează pe documente. Oricât s-ar încerca altcineva să dea o altă imagine «mai obiectivă», el nu va putea decât să ajungă cam la aceeași viziune câtă vreme izvoarele sunt aceleași, sau, în sfârșit, la o impresie arbitrară, părăsindu-le.

Trebuie să mai adăugăm pentru aceia care, judecând numai literar, nu vor găsi destulă desfășurare epică, adică destul volum, că un istoric nu poate umfla o carte cu fraze, depășind materialul lui. Iar aici materia e puțină.

După examinarea directă și atentă a bibliografiei respective am înlăturat tot ce nu are nici un interes informativ sau măcar literar (notații comemorative, recenzii mediocre, semnalări de articole pe care le-am citat o dată nemijlocit). De aici nu reiese că ceea ce a rămas este numaidecât de cea mai mare însemnătate. Mai sunt destule articole în fond fără interes, dar care, căzute în mâinile cercetătorului înaintea altora, pot da oarecare orientare. Multe, cele mai multe, dau o informație de a doua mână, făcând considerații în jurul documentelor, singurele absolut utile. Cei care au amintiri despre Creangă le repetă întocmai în tot felul de publicații. Le-am citat totuși adesea, fiindcă se poate întâmpla ca o revistă să fie mai la îndemână decât alta. N-am însemnat cu asterisc importanța articolelor, ca să nu jignim pe nimeni, fiindcă nimeni, vorbind despre Creangă, n-a voit să facă vreun rău. Dacă cineva are curiozități și pentru articolele neînsemnate purtând în titlu numele lui Creangă, poate adânci prin indicațiile noastre nefolositoarele cercetări.

G. C.

BIBLIOGRAFIE

VIAȚA

Manuscrise la Academia Română: ms. 4. 074 (Scrieri de Ion Creangă, cumpărat de la dl Em. Gârleanu la 26 februarie 1908); ms. 3. 757 (Scrisori primite de Ion Creangă de la fiul său C. I. Creangă și de la rude ale sale, în anii 1880—1891. Cumpărat de la Isr. Vuppermann¹ din Iași, la 19 iunie 1907). Documente originale la Institutul de istorie literară și folclor.

1. GH. ADAMESCU, *Contribuțiuni la bibliografia românească*, București, I, 1921, p. 121—123; II, 1923, p. 182—183; III, 1928, p. 133—134.
2. F. ADERCA, *De vorbă cu dl I. Slavici*, în *Mișcarea literară*, II, 1925, nr. 12.
3. *Adunarea scrierilor lui Ion Creangă*, în *Lupta*, VI, nr. 1. 025 din 14 ianuarie 1890.
4. V. ALECSANDRI, *Scrisori*, I, ed. Il Chendi și E. Carcalechi, București, «Socec», 1904.
5. GRIG. I. ALEXANDRESCU, *Amintiri despre Ion Creangă*, în *Convorbiri literare*, XXXIII, nr. 12 din 15 decembrie 1899, p. 1073—1084.
6. GRIG. I. ALEXANDRESCU, *Biografia lui I. Creangă*, în *Ioan Creangă, Opere complete, cu o biografie*, Partea I, București, «Biblioteca pentru toți», nr. 28.
7. Aniversarea morții lui Ion Creangă (o scrisoare a lui I. C), în *Ion Creangă*, XIII, nr. 2 din februarie 1920, p. 17—18.
8. ECON. I. ANTONOVICI, *O cerere a lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, IV, nr. 2 din februarie 1911, p. 41.
9. *Anuarul Institutului Vasile Lupu (Școala normală de la Trei Ierarhi din Iași) pe anul școlar 1863—1864*. Publicat de directorul Titu Maiorescu, Iassi, 1864.
10. *Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1895—1896*, București, 1897, p. 89.
11. V. I. ATANASIU, *Abecedare și abecedariști*, în *Era nouă* din 26 mai, 16 iunie și 25 august 1891.

¹Fără îndoială, greșit: trebuie să fie anticarul Kuppermann.

12. E. BAICAN, *Moș Iordache Halandala*, în *Făt-Frumos* (Bârlad), I, decembrie 1904—ianuarie 1905, p. 274—276.
13. JEAN BART, *Ion Creangă*, în *Adevărul literar și artistic*, IX, 1930, nr. 489.
14. I. A. BASSARABESCU, *Cine a îndemnat pe Creangă să scrie*, în *Convorbiri literare*, LXIII, 1930, februarie, p. 3—5.
15. N. A. BOGDAN, *Ion Creangă (Câteva amintiri)*, în *Familia*, XXVI, 1890, p. 104—107.
16. N. A. BOGDAN, *Ion Creangă (Câteva amintiri)*, în *Era nouă*, nr. 97 din 11 august 1891.
17. N. A. BOGDAN, *Potcapul lui Creangă*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
18. N. A. BOGDAN, *I. Creangă la Băile Slănicului*, în *Lupta pentru viață*, I, 1904, nr. 5, p. 72—75.
19. [N. A. BOGDAN], *Biserica din Humulești, note și impresii*, în *Ioan Neculce*, fasc. 4, 1924, p. 291—293.
20. N. A. BOGDAN, *I. Creangă*, în *Solia Moldovei*, II, 1928, nr. 16.
21. N. A. BOGDAN, *Creangă la Slănicul Moldovei (1885)*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 32—36.
22. N. A. BOGDAN, *Lucruri inedite și foarte interesante despre Ion Creangă, în Opinia* (Iași), XXVIII, nr. 7. 643 din 18 octombrie 1932.
23. N. A. BOGDAN, *Povești și anecdote din popor*, ed. a II-a, Iași, «Șaraga» [1897].
24. N. A. BOGDAN, *Povești și bazaconii din Moldova*, ed. a III-a, București «Socec», 1923, p. 320—350.
25. N. A. BOGDAN, *Orașul Iași*, ed. a II-a, Iași, 1913—1915.
26. GH. BOGDAN-DUICĂ, *Variante ungurești la Ion Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 5—10.
27. JEAN BOUTIERE, *La vie et l'oeuvre de I. Creangă*, Paris, 1930.
28. *Buletinul Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor*, I, 1885, nr. 5, p. 355.
29. G. CĂLINESCU, *Viața lui Mihai Eminescu*, ed. a II-a, București, «Cultura națională».
30. CONST. CALMUSCHI, *În munții Neamțului*, Galați, 1903.
31. IL. CHENDI, *Creangă și Eminescu*, în *Omagiu lui Mihai Eminescu*, București, 1909, p. 139—143.
32. GH. CODREANU, *Comemorarea lui Ion Creangă*, în *Junimea literară*, VII, 1910, p. 52.
33. CORESI [ARTHUR STAVRI], *Sfârșiacul (Amintire)*, în *Șezătoarea*, V, decembrie 1899, nr. 12, p. 199—201.
34. GEORGE A. COSMOVICI, *Note*, în *Ion Creangă*, II, decembrie 1909, nr. 12, p. 330—332.

35. CONST. I. CREANGĂ, *Lupta pentru existență*, București, 1896.
36. CONST. I. CREANGĂ, *Memoriu în chestia înființării de cătră stat a monopolului hârtiei de țigări*, București, 1900.
37. CONST. I. CREANGĂ, *Domnița Maria și Copilul din casă*, București, 1905.
38. Dr. G. D. CREANGĂ, *Origina lui Ion Creangă*, în *Universul*, 54, nr. 150 din 3 iulie 1937.
39. IOAN CREANGĂ, în *Familia*, XXXII, nr. 24 din 16/28 iunie 1896, p. 277—278.
40. + ION CREANGĂ, în *Șezătoarea*, V, decembrie 1899, nr. 12, p. 201—204 (după *Era nouă* din 7 ianuarie 1890).
41. I. CREANGĂ, *Două scrisori*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891—1892, p. 1117—1118.
42. I. CREANGĂ, *O scrisoare în Ion Creangă*, III, martie 1910, nr. 3, p. 61.
43. I. CREANGĂ, *Scrisori*, în *I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, Studii și documente literare*, I, București, 1931 (Trei scrisori ale lui I. C. către I. Negruzzi), p. 307—310.
44. I. CREANGĂ, *Scrisori*, în *I. E. Torouțiu, Studii și documente literare*, III, București, 1932 (Două scrisori ale lui I. C. către I. Slavici și una a aceluiași către N. Gane), p. 119—123.
45. I. CREANGĂ, *Scrisori*, în *I. E. Torouțiu, Studii și documente literare*, V, București, 1935 (Șase scrisori ale lui I. C. către Titu Maiorescu), p. 40—45.
46. I. CREANGĂ, *Scrisori*, în *Opere complete*, ed. Marmeliuc, Cernăuți, 1924.
47. I. CREANGĂ, *Întâmpinare la critica domnului I. Nădejde asupra părții științifice din cartea de citire «Învățătorul copiilor»*, în *Contemporanul*, nr. 8 din 16 octombrie 1881, p. 278—279.
48. I. CREANGĂ, *Când eram în floarea mea și Mielușica*, în *Contemporanul*, nr. 12 din 16 decembrie 1881, p. 431—433.
49. I. CREANGĂ, *Bratu*, în *Contemporanul*, nr. 13 din 1 ianuarie 1882, p. 483—485.
50. I. CREANGĂ, *Lina Catalina*, în *Convorbiri literare*, XV, 1881—1882, p. 383 sq.
51. I. CREANGĂ, *Satirice (versuri inedite)*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
52. A. C. CUZA, *De-ale lui Creangă (Din povestea «bujdeucei», Unde și când a murit Ion Creangă?)*, în *Făt-Frumos (Suceava)*, V, 1930, p. 11—20.
53. DAN. [N. A. BOGDAN], *Băile de la Slănic (O excursiune la graniță)*, în *Liberalul (Iași)*, VI, 1885, nr. 140 din 4/16 iulie.

54. AR. DENSUȘIANU, *Istoria limbii și literaturii române*, ed. a II-a, 1894, p. 178, 331.
55. V. DORIN, *Amintiri despre Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, IV, nr. 1 din ianuarie 1911, p. 4.
56. *Dosarul lui Ion Creangă*, în *Șezătoarea*, VII, 1902, p. 130—133.
57. *Dosarul lui Ion Creangă*, în *Șezătoarea*, XXXVI, 1928 (v. XXIV), p. 16.
58. *Două acte*, în *Luceafărul*, IX, 1910, p. 24—25.
59. EMILGAR [EMIL GĂRLEANU], *Ioan Creangă*, în *Arhiva* (Iași) XIII, 1902, p. 311—343.
60. EMILGAR, *Asupra biografiei lui Ioan Creangă*, în *Făt-Frumos* (Bârlad), I, 1904, p. 82—86.
61. EMILGAR, *Note relative la manuscrisele și edițiile operelor lui Ion Creangă*, în *Făt-Frumos* (Bârlad), I, 1904, p. 24—28.
62. EMILGAR, *Ioan Creangă și Mihai Eminescu*, în *Făt-Frumos* (Bârlad), I, 1904, p. 82—86.
63. *Eminescu comemorativ*, Album artistic literar întocmit de Octav Minar, Iași [1909].
64. M. EMINESCU, *Scieri politice și literare*, I, București, «Minerva», 1905, p. 243—283, passim.
65. I. P. FLORANTIN, *Cărțile didactice în clasa I primară*, în *Liberalul* (Iași), VIII, din 13 mai, 12 iunie și 22 august 1887.
66. [I. P.] F[FLORANTIN], *O neomenoasă speculă cu cărți didactice*, în *Lupta*, IV, nr. 303 din 18 iulie 1887.
67. DUMITRU FURTUNĂ, *O scrisoare a lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă* VII, noiembrie—decembrie 1914, nr. 11—12, p. 292—293.
68. DUMITRU FURTUNĂ, *Cuvinte și mărturii despre Ion Creangă, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la moartea sa*, București, «L. Alcalay», [1915].
69. ECON. D. FURTUNĂ, *Încă o scrisoare inedită a lui I. Creangă*, în *Ramuri*, XX, 1926, nr. 3—4, p. 136.
70. ECON. D. FURTUNĂ, *Anii de suferință ai lui Ion Creangă (Trei scrisori necunoscute)*, în *Năzuința românească*, V, 1926, nr. 3, p. 37—39.
71. ECON. D. FURTUNĂ, *Facultatea de teologie din Iași*, Dorohoi, 1926.
72. ECON. D. FURTUNĂ, *Din trecutul Facultății de teologie din Iași*, în *Tudor Pamfile*, IV, 1926, p. 87—89.
73. ECON. D. FURTUNĂ, *O scrisoare a lui Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), I, 1926, p. 71—72.
74. ECON. D. FURTUNĂ, *Creangă inedit (O scrisoare a sa din 1862)*, în *Făt-Frumos* (Suceava), II, 1927, p. 33—37.

75. ECON. D. FURTUNĂ, *Creangă și mergerea la teatru a clericilor*, în *Făt-Frumos* (Suceava), II, 1927, p. 69—71, 139—142.
76. ECON. D. FURTUNĂ, *O poveste de la sora lui Creangă*, în *Făt-Frumos*, (Suceava), III, 1928, p. 5.
77. ECON. D. FURTUNĂ, *Arhimandritul erou al lui I. Creangă*, în *Lumea* (Iași) din 11 și 23 ianuarie 1931.
78. ECON. D. FURTUNĂ, *Datarea exactă a unei scrisori*, în *Lumea*, XIV, nr. 3.814 din 9 martie 1931.
79. ECON. D. FURTUNĂ, «Școlița» lui Creangă, în *Cuget clar*, II, 1937, nr. 9, p. 139—141.
80. EM. G[ÂRLEANU], *Manuscrisele lui Creangă*, în *Luceafărul*, IX, 1910, p. 6.
81. EM. GÂRLEANU, *Biserica veche din Broșteni*, în *Junimea literară*, VII, 1910, p. 8.
82. [EM. GÂRLEANU], *O piesă de teatru a lui Ion Creangă*, în *Luceafărul*, IX, 1910, p. 8.
83. V. V. GEORGEȘCU, *Creangă la «Junimea»*, în *Adevărul literar și artistic*, IX, 1930, nr. 505.
84. P. GHEORGEASA și EUGENIA N. POSA, *Dintr-ale lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, XIII, nr. 2 din februarie 1920, p. 18—21.
85. V. A. GHEORGHITĂ, *Cum a fost introdus Creangă la «Junimea»*, în *Tudor Pamfile*, IV, 1926, p. 5—6.
86. CONST. D. GHEORGHIU, *Dicționar geografic al județului Neamțu (la anul 1890)*, București, «Soc. geogr. rom.», 1895.
87. O. G[OGA], *Bujdeuca lui Creangă*, în *Luceafărul*, VI, 1907, p. 23.
88. ARTUR GOROVEI, *Amintiri despre Ion Creangă*, în *Șezătoarea*, V, decembrie, 1899, nr. 12, p. 191—195.
89. ARTUR GOROVEI, *Ion Creangă*, în *Viața românească*, XIII, 1921 (vol. 48), p. 357—363.
90. ARTUR GOROVEI, *Însemnări de ale lui Creangă*, în *Făt-Frumos*, (Suceava), V, 1930, p. 21—25.
91. ARTUR GOROVEI, *Cu privire la Ion Creangă*, în *Convorbiri literare*, LXIV, 1931, p. 869—876.
92. ARTUR GOROVEI, *Catihetul de la Fălticeni*, în *Lumea*, XIV, nr. 4.014 din 30 octombrie 1931.
93. ARTUR GOROVEI, *Catihetul lui Ion Creangă*, în *Adevărul literar și artistic*, X, 1932, nr. 594.
94. I. GRĂMADĂ, *Societatea academică social-literară «România jună» din Viena (1871—1911)*, Arad, 1912.

95. CONSTANTIN GRIGORIU, *Ion Creangă și Gheorge Ienăchescu, preot, în Ion Creangă*, II, decembrie 1909, nr. 12, p. 315—325.
96. CONSTANTIN GRIGORESCU, *Răspuns unui calomniator*, în *Șezătoarea*, vol. VII, 1903, p. 193—196.
97. ZACHEI GRIGORIU, *Din viața lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, II, decembrie 1909, nr. 12, p. 336.
98. EDUARD GRUBER, *Stil și gândire*, Iași, «Șaraga», 1888.
99. I.A.R., *Două scrisori de la Eminescu și Creangă*, în *Convorbiri literare*, XXX-IX, 1905, p. 1151—1152.
100. TRAIAN ICHIM, *Actul de căsătorie a lui I. Creangă, Actul de moarte a lui I. Creangă*, în *Ioan Neculce*, fasc. 7, 1928, Iași, 1929, p. 243, 243—244.
101. GH. IENĂCHESCU, *Bustul lui I. Creangă*, în *Evenimentul* (Iași), nr. 29 și 30 din 6 și 7 martie 1902.
102. *Înmormântarea lui Ion Creangă*, în *Lupta*, VI, nr. 1. 021 din 10 ianuarie 1890.
103. *Însemnările lui Creangă*, în *Luceafărul*, IX, 1910, p. 25.
104. *Insertiuni și reclame*, în *Noul curier român* (Iași), nr. 112 din 23 septembrie 1872.
105. IOAN S. IONESCU, *Calicul din Talpalari (Anecdotă)*, în *Era nouă* din 22 decembrie 1891.
106. IOAN S. IONESCU, *Calicul din Talpalari (Anecdotă)*, în *Șezătoarea*, vol. VI, 1901, p. 168—169.
107. IOAN S. IONESCU, *Povești, anecdote, impresii de călătorie, diverse*, Iași, Tip. Națională, 1905.
108. N. IORGA, *Ceva despre Ion Creangă*, în *Neamul românesc literar*, II, 1910, nr. 2, p. 17—19.
109. N. IORGA, *Ceva despre Ion Creangă*, în *Oameni care au fost*, I, București, «Fund. Regele Carol II», 1934, p. 392—395.
110. WILHELM DE KOTZEBUE, *Din Moldova (Tablouri și schițe din 1850)*, Iași, «Viața românească» 1920.
111. WILHELM DE KOTZEBUE, *Lascar Viorescu, roman din viața Moldovei (1851)*, Iași, «Viața românească», 1920.
112. BARBU LĂZĂREANU, *Un tovarăș al lui Creangă*, în *Adevărul*, 44, nr. 14.539 din 26 mai 1931.
113. BARBU LĂZĂREANU, *Cu privire la Creangă*, București, «Cultura românească», [1937].
114. Prof. Dr. N. LEON, *Amintiri*, II, Iași, «Viața românească», 1925.

115. *Liberalul* (Iași), 1885, 1887, passim.
116. M. LUPESCU, *Amintiri despre Ion Creangă*, în *Șezătoarea*, V, decembrie 1899, nr. 12, p. 188—191.
117. M. LUPESCU, *Amintiri despre Creangă*, în *Făt-Frumos* (Bârlad), I, decembrie 1904—ianuarie 1905, p. 282—283.
118. M. LUPESCU, *Amintiri despre Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, II, decembrie 1909, nr. 12, p. 333—335.
119. M. LUPESCU, *Soția lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, V, octombrie 1912, nr. 10, p. 319.
120. M. LUPESCU, *Amintire despre Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, V, decembrie 1912, nr. 12, p. 353—355.
121. M. LUPESCU, *Pr. Vasile Grigorescu, catihetul din Folticeni al lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, VII, noiembrie—decembrie 1914, nr. 11—12, p. 290—292.
122. M. LUPESCU, *Ion Creangă și normaliștii de la «V. Lupu»*, în *Ion Creangă*, XII, noiembrie—decembrie 1919, nr. 11—12, p. 99—101.
123. LYS [D. NANU], *Un detractor al lui Creangă*, în *Epoca* din 16 februarie 1902 și în *Șezătoarea*, vol. VII, 1903, p. 196—197.
124. TITU MAIORESCU, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, «Socec», 1925, p. 13—14, 38—40.
125. TITU MAIORESCU, *Însemnări zilnice*, I (1855—1880), București, «Socec», 1937, p. 136, 263.
126. A. MÂNDRU, *Moș Creangă (poezie)*, în *Făt-Frumos* (Bârlad), I, decembrie 1904—ianuarie 1905, p. 262.
127. RADU MANOLIU, *Neamul lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, XII, noiembrie—decembrie 1919, nr. 11—12, p. 98—99.
128. C. MEISSNER, *În amintirea lui I. Creangă*, în *Anuarul școlii normale «Vasile Lupu»*, VII (1930—1931, 1931—1932).
129. EMILE MELBERT, *Anuarul național al României pe 1902*, București, 1902.
130. OCTAV MINAR, *Creangă despre Eminescu*, în *Cosinzeana*, III, nr. 17—18 din 27 aprilie 1913, p. 243—245.
131. OCTAV MINAR, *Povestitorul Ion Creangă*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
132. O. M[INAR], *Amintiri glumețe din viața lui Ion Creangă*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
133. [O. MINAR], *Creangă autorul unei comedii*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
134. O. M[INAR], *Scrisorile lui Creangă*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 de-

- cembrie 1914.
135. OCTAV MINAR, *Cum a iubit Eminescu*, București, Bibl. «Lumina», nr. 22—23, p. 44, 50—51.
136. *Monitorul oficial* nr. 155 din 14/15 iulie 1872, p. 927.
137. LECA MORARIU, *Anul nașterii lui Creangă*, în *Junimea literară*, XII, 1923, p. 455.
138. LECA MORARIU, *Pentru autenticitatea unui articol al lui Creangă*, în *Junimea literară*, XIII, 1924, p. 63.
139. LECA MORARIU, *Iarăși autenticitatea unui articol al lui Creangă*, în *Junimea literară*, XIV, 1925, p. 92.
140. LECA MORARIU, *Coperta noastră*, în *Junimea literară*, XIV, 1925, p. 215.
141. LECA MORARIU, *Ileana Creangă*, în *Junimea literară*, XIV, 1925, p. 322—324.
142. LECA MORARIU, *Ne completăm corespondența lui Creangă*, în *Junimea literară*, XIV, 1925, p. 330.
143. LECA MORARIU, *Spița neamului lui Creangă*, în *Junimea literară*, XIV, 1925, p. 330—331.
144. LECA MORARIU, *Grigore Ciubuc «Clopotarul»*, în *Junimea literară*, XIV, 1925, p. 331.
145. LECA MORARIU, *Drumuri moldovene*, reproducere din *Glasul Bucovinei*, VIII, 1925, Cernăuți, 1925.
146. LECA MORARIU, *Institutorul Creangă*, reproducere din *Glasul Bucovinei*, VIII, 1925, Cernăuți, 1925.
147. L[ECA] M[ORARIU], *Data morții lui Zahei Creangă*, în *Junimea literară*, XV, 1926, p. 41.
148. L[ECA] M[ORARIU], *Iarăși corespondența lui Creangă*, în *Junimea literară*, XV, 1926, p. 41.
149. LECA MORARIU, *Iarăși un inedit portret al Ilenei Creangă*, în *Junimea literară*, XV, 1926, p. 78.
150. L[ECA] M[ORARIU], *Pentru lămurirea unei scrisori a lui Creangă*, în *Junimea literară*, XV, 1926, p. 91.
151. LECA MORARIU, *Omul Ion Creangă*, în *Făt-Frumos (Suceava)*, I, 1926, p. 120—121.
152. LECA MORARIU, *Iarăși scrisorile lui Creangă*, în *Făt-Frumos (Suceava)*, I, 1926, p. 123.
153. LECA MORARIU, *Creangă la «Junimea»*, în *Făt-Frumos (Suceava)*, I, 1926, p. 158.
154. LECA MORARIU, *Pentru cea mai artistică scrisoare a lui Creangă*, în

- Făt-Frumos (Suceava), II, 1927, p. 98—100.
155. LECA MORARIU, *Știri noi despre Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), III, 1928, p. 197—198.
156. LECA MORARIU, *Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 1—4.
157. LECA MORARIU, *Creangă revizuit de V. Conta?*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 44—46.
158. LECA MORARIU, *Creangă mort de două ori și deci... comemorarea de două ori*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 47.
159. LECA MORARIU, *De-ale lui Creangă (Popa Duhu și Zahai Creangă)*, extras din *Calendarul «Glasul Bucovinei»*, 1926, Cernăuți, 1926.
160. I. NĂDEJDE, *Partea științifică din «Învățătorii copiilor» de dnii C. Grigorescu, I. Creangă și V. Receanu*, ed. a VI-a, Iași, 1880, în *Contemporanul*, 1881, p. 205—211, nr. 6 din 16 septembrie.
161. I. NĂDEJDE, *Răspuns la întâmpinarea dlui Creangă, la critica părții științifice din «Învățătorii copiilor»*, în *Contemporanul*, 1881, pp. 280—282, nr. 8 din 16 octombrie.
162. I. NĂDEJDE, *Generozitatea d-lui Creangă*, în *Contemporanul*, 1881, p. 339—240, nr. 9 din 1 noiembrie.
163. N. C., *Ion Creangă*, în *Luceafărul*, XV, 1920, p. 18—19.
164. IACOB NEGRUZZI, *Ion Creangă*, în *Convorbiri literare*, XXIII, 1889—1890, p. 981—983.
165. IACOB NEGRUZZI, *Scrieri complete*, vol. I, *Copii de pe natură, Scrisori*, București, «Socec», 1894.
166. IACOB C. NEGRUZZI, *O scrisoare*, în *Ion Creangă*, II, 1909, nr. 12, p. 312—314.
167. IACOB NEGRUZZI, *Amintiri din «Junimea»*, București, «Viața românească» [1921], p. 127, 188—189, 209—213.
168. *Noul curier român* (Iași), 1871—1873, passim.
169. *Noul curier român* (Iași), nr. 119 din 10 octombrie 1872.
170. *O scrisoare a lui Ion Creangă*, în *Sămănătorul*, II, 1903, p. 304.
171. *O scrisoare a lui Ion Creangă*, în *Junimea literară*, VII, 1910, p. 19.
172. T. P[AMFILE], *Rămășițe de la Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, II, 1909, nr. 12, p. 336.
173. T. PAMFILE, *O prefață*, în *Ion Creangă*, XII, noiembrie-decembrie 1919, nr. 11—12, p. 93—97 și în *Ion Creangă, Opere complete*, Chișinău.
174. T. PAMFILE, *Casa și neamurile lui Ion Creangă din Humulești*, în *Ion Creangă*, XIII, ianuarie 1920, nr. 1, p. 2.
175. GEORGE PANU, *Amintiri de la «Junimea» din Iași*, I—II, București, 1908, 1910.

176. JEAN PASCAL, *La bojdeuca lui Creangă din Țicău*, în *Lumea*, XIV, nr. 3.977 din 17 septembrie 1931.
177. *Pentru amintirea lui Creangă*, Iași, 1918.
178. HORIA PETRA-PETRESCU, *La mormântul lui Ion Creangă*, în *Românul* (Arad), I, nr. 259 din 26 noiembrie/9 decembrie 1911.
179. VASILE PETROVANU, *Istoricul școlii normale «Vasile Lupu»*, I—II, în *Anuarul școlii normale «Vasile Lupu»*, II (1926—1927), III (1927—1928).
180. G. POLCOVNICUL, *Ion Creangă, preparand la Institutul «Vasile Lupu»*, în *Revista critică*, II, 1928, p. 112—117.
181. GH. POLCOVNICUL, *Atestatul de învățător a lui Ion Creangă*, în *Ioan Neculce*, fasc. 7, 1928, p. 254—255.
182. GH. POLCOVNICU, *Polemica dintre Creangă și I. Nădejde*, în *Vremea școlii*, II, 1929, p. 341.
183. E. PRECUP, *Viața și opera lui I. Creangă*, Gherla, 1921.
184. LUCIAN PREDESCU, *Contribuțiuni la istoria literară*, în *Junimea literară*, XVIII, 1929, p. 384—388.
185. LUCIAN PREDESCU, *Contribuțiuni la istoria literară (I. Creangă și profesoratul)*, în *Arhiva* (Iași), XXXVII, 1930, p. 253.
186. LUCIAN PREDESCU, *O scrisoare a lui Creangă datată greșit*, în *Convorbiri literare*, LXIII, 1930, p. 1062—1064.
187. LUCIAN PREDESCU, *Câțiva membri ai familiei Creangă*, în *Revista Arhivelor*, vol. III, 1930—1931.
188. LUCIAN PREDESCU, *Pe marginea unei scrisori a lui Ioan Creangă*, în *Opinia* (Iași), XVII, nr. 7.154 din 11 martie 1931.
189. LUCIAN PREDESCU, *Divorțul lui Ion Creangă (completări inedite)*, în *Opinia* (Iași), XVII, nr. 7.281 din 11 august 1931.
190. LUCIAN PREDESCU, *Data nașterii lui Ion Creangă (precizări inedite)*, în *Opinia* (Iași), XVII, nr. 7.329 din 6 octombrie 1931.
191. LUCIAN PREDESCU, *Diaconia lui Ion Creangă (date noi)*, în *Cuget clar*, IV, 1931, p. 289—295.
192. LUCIAN PREDESCU, *Unde a răposat Ion Creangă*, în *Convorbiri literare*, LXIV, 1931, p. 265—266.
193. LUCIAN PREDESCU, *Date noi despre familiile Creangă și Ciobotariu*, în *Adevărul literar și artistic*, X, 1931, nr. 541.
194. LUCIAN PREDESCU, *Diaconia lui Ion Creangă (Date noi)*, în *Adevărul*, XLIV, nr. 14. 631 din 12 septembrie 1931.

195. LUCIAN PREDESCU, *Ion Creangă și familia sa, negustori*, în *Adevărul*, XLIV, nr. 14.738 din 20 septembrie 1931.
196. LUCIAN PREDESCU, *Povestitorul Ion Creangă și «Prima societate de economie din Iași»*, în *Opinia* (Iași), XXVIII, nr. 7.426 din 31 ianuarie 1932.
197. LUCIAN PREDESCU, *Diaconul și institutorul Ion Creangă (rectificări și date noi)*, în *Adevărul literar și artistic*, XI, 1932, nr. 611.
198. LUCIAN PREDESCU, *Despre Creangă și rudele sale (Contribuții noi)*, în *Adevărul*, XLV, nr. 14.838 din 18 mai 1932.
199. *LUCIAN PREDESCU, *Date inedite asupra familiilor Creangă și Ciobotariu*, în *Arhivele Olteniei*, X, 1931, p. 450—456.
200. LUCIAN PREDESCU, *Ioan Creangă*, I (*Vieața*), II (*Opera*), București, «Bucovina», 1932.
201. [PROPERTIU], *Profesorul Creangă*, în *Șezătoarea*, V, 1899, nr. 12, p. 205—208 (după *Lumea ilustrată*, I, 1891, p. 146—151).
202. V. RĂCEANU, GH. IENĂCHESCU și I. CREANGĂ, *O întrebare d-lui A. Gorjian, autorul mai multor cărți de geografie de institutorii...*, Iași, Tip. Națională, 1886.
203. V. RĂCEANU, GH. IENĂCHESCU, C. GRIGORESCU și I. CREANGĂ, *Răspuns la criticile nedrepte și calomniile înverșunate îndreptate contra cărților noastre de școală de către domnul Ioan Pop Florantin, profesor de filozofie la Liceul Național din Iași, de institutorii...*, Iași, 1888.
204. ALECU RUSSO, *Piatra Teiului și Iașii și locuitorii săi în 1840*, Vălenii-de-munte, 1909.
205. MIHAIL SADOVEANU, *În amintirea lui Creangă*, Iași, «*Viața românească*» (*Foi volante*), 1920.
206. MIHAIL SADOVEANU, *Informații despre Ion Creangă*, în *Adevărul*, XLVII, nr. 15.031 din 1 ianuarie 1933.
207. MIHAIL SADOVEANU, *Un document nou referitor la Ion Creangă*, în *Adevărul*, LI, nr. 16.304 din 22 iulie 1937.
208. C. SĂTEANU, *Unde a murit Ion Creangă?* în *Adevărul*, XLIV, nr. 14.423 din 4 ianuarie 1931.
209. C. SĂTEANU], *Un act «cavaleresc» al țaranului din Humulești*, în *Adevărul literar și artistic.*, XI, 1932, nr. 611.

*În afară de acest articol, cercetătorul se poate scuti de a mai consulta celelalte articole ale autorului, întrucât substanța lor a fost absorbită în volumul de la nr. 200.

210. C. SĂTEANU, *Din viața lui Creangă*, în *Adevărul literar și artistic*, XI, 1932, nr. 611.
211. C. SĂTEANU, *Creangă la școala lui Brașoveanu. Câteva reminiscențe pedagogice și anecdotice ale unui elev al său*, în *Adevărul*, XLVII, nr. 15.031 din 1 ianuarie 1933.
212. PETRU GH. SAVIN și GH. ȘUȘNEA, *Din viața lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, II, 1909, nr. 12, p. 335.
213. GR. GR. SCORPAN, *Furtună, clopotniță și castraveți*, în *Revista critică*, V, 1931, p. 129—131.
214. G. SEM, *De vorbă cu dl Jean Bart*, în *Adevărul literar și artistic*, VII, 1926, nr. 287.
215. I. SIMIONESCU, *Bojdeuca lui Creangă*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
216. IOAN SLAVICI, *Amintiri*, București, «Cultura națională», 1924.
217. TH. D. SPERANTIA, *Amintiri despre Ion Creangă, Iași*, «Viața românească», 1927.
218. *Statutele primei Societăți de Economie din Urbea Iași*, ed. a VI-a, Iași, 1910.
219. ARTHUR STAVRI, *Ion Creangă (schiță biografică)*, în *Revista nouă*, II, 1889, nr. 11—12, p. 475—477.
220. R. Ș[UȚU], *Bojdeuca lui Creangă*, în *Opinia (Iași)*, XXII, din 23 aprilie 1926.
221. RUDOLF ȘUȚU, *Despre librării și librăriile vechi din Iași*, Iași, 1929.
222. VIRGIL TEMPEANU, *Pe urmele «Amintirilor» (Folticenii în «Amintirile» lui Creangă)*, în *Făt-Frumos (Suceava)*, V, 1930, p. 26—31.
223. C. TEODORESCU-BOROAIA, *Amintiri despre Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, VII, noiembrie-decembrie 1914, nr. 11—12, p. 293—296.
224. I. TEODORESCU (BROȘTENI), *Câteva note despre institutorul I. Creangă*, în *Tudor Pamfile*, IV, 1926, p. 3—5.
225. GH. TEODORESCU-KIRILEANU, *Notiță asupra manuscriptelor lui Ioan Creangă*, în *Șezătoarea*, V, 1899, nr. 12, p. 209—216.
226. GH. TEODORESCU-KIRILEANU, *O nouă ediție a scrierilor lui Creangă în Șezătoarea*, vol. VII, 1902, p. 155—156.
227. GH. TEODORESCU-KIRILEANU, *Cuvinte din «Amintirile» lui Creangă tălmăcite de însuși Creangă*, în *Șezătoarea*, vol. VIII, 1903—1904, p. 156—161.
228. GH. TEODORESCU-KIRILEANU, *Asupra vieții lui Ion Creangă*, în *Șezătoarea*, vol. VIII, 1903—1904, p. 162—163.

229. G. T[ĚODORESCU]-KIRILEANU, *Două scrisori ale lui Ion Creangă*, în *Ion Creangă*, XII, noiembrie-decembrie 1919, nr. 11—12, p. 101—102.
230. GEORGE TOFAN, *Ion Creangă (conferință)*, în *Junimea literară*, VII, 1910, p. 11—15.
231. I. E. TOROUȚIU, *Studii și documente literare*, I, II, III, IV, V, VII, 1910, p. 11—15.
232. *Trei scrisori de la Ioan Creangă*, în *Convorbiri literare*, XL, 1906, pp. 272—274.
233. *N. ȚIMIRAȘ, *Documente vechi. Iubirea de carte a lui Creangă și viața școlărească. Cultura literară a lui Creangă, Creangă în societate, Doi mari prieteni: Eminescu și Creangă, Creangă intim. Sfârșitul lui I. Creangă. Catihetul din Folticeni*, în *Adevărul* din 17 iulie, 25 iulie, 31 iulie, 5 decembrie, 25 decembrie 1931 și 16 ianuarie, 26 februarie 1932.
234. NICOLAE ȚIMIRAȘ, *Ioan Creangă*, București, «Bucovina.»
235. GH. UNGUREANU, *Din viața lui Ion Creangă. Documente inedite*, București, 1940.
236. GH. UNGUREANU, *Ion Creangă. Documente*, București, Editura pentru literatură, 1964, colecția «Studii și documente».
237. Z. (I. POP FLORANTIN), *Plagiatură?*, în *Lupta*, IV, nr. 294 din 8 iulie 1887.
238. SEVER ZOTTA, *La centenarul lui V. Alecsandri*, Iași, 1921.
239. A. D. XENOPOL, *Cum s-a întocmit prima ediție a scrierilor lui Creangă*, în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
240. G. CĂLINESCU, *Material documentar*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, III, 1954.

OPERA

241. N. IORGA, *Încercare de critică științifică*, în *Convorbiri literare*, XXIV, 1890, nr. 3, p. 244—258.
242. G. IBRĂILEANU, *Scriitorii români și străini*, Iași, 1926.
243. I. IORDAN, *Limba lui Creangă*, în *Viața românească*, XXIX, nr. 11 din noiembrie 1937, p. 71—75.
- Oricât de paradoxal s-ar părea, în afară de aceste scurte încercări și

*Articole inutile de consultat, întrucât materialul lor a trecut în volumul de același denumire sub nr. 234.

înlăturând articolele de gazetă comemorative, patetice sau strict informative din care s-a citat la bibliografia pentru *Viață* ceea ce conține măcar un element documentar, nu s-a scris până în 1938 în literatura română, esteticeste, despre Creangă, nimic.

De atunci au apărut un număr de articole și un studiu despre *Ion Creangă* de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, în care sunt consemnate și studiile apărute ulterior.

EDIȚII

244. *Metodă nouă de scriere și cetire pentru uzul clasei I primară de institutori*: I. Creangă, C. Grigorescu, Gh. Ienăchescu, N. Climescu, V. Recénu, și A. Simionescu. Ed. a doua. Tipărită cu spesele Societății învățării poporului român din districtul și comuna Iassy. Prețul 43 parale sau 33 bani. Iassy. Tipografia H. Goldner, 1868.
245. *Învățătorii copiilor, carte de cetit în clasele primare cu litere, slove și buchii curpinzând învățături morale și instructive de institutori*: C. Grigorescu, I. Creangă și V. Receanu, Iassy. Tip. H. Goldner, 1871.
246. *Povățuitoriu la cetire prin scriere după sistema fonetică de institutori*: Gheorghe Ienăchescu și Ioan Creangă. Iassy. Tipografia H. Goldner, 1876.
247. *Geografia județului Iași, Cu planul orașului Iași, contururile plășilor și conturul județului pentru clasa II-a primară urbană și pentru clasa III-a primară rurală, de ambe sexe de institutori*: V. Receanu, Gh. Ienăchescu și I. Creangă. Iași. Tipografia D. Gheorghiu, strada Ipsilanti nr. 9. 1879.
248. I. CREANGĂ, *Opere complete*, cu o prefață de D. Marmeliuc, Cernăuți, 1924.
249. I. CREANGĂ, *Opere complete*, cu o introducere de Const. Botez, prefață și listă de cuvinte de G. T. Kirileanu și Il. Chendi, București, «Cartea românească», 1925.
- [Ediția Marmeliuc e bogată (proză, poezii, articole, scrisori); ediția G. Kirileanu e singura cu caracter relativ critic. În ea, precum și în operele d-lor Jean Boutière, Lucian Predescu și N. Țimirăș, se găsesc indicații bibliografice asupra publicațiilor didactice și a laturii editoriale a operei lui Creangă.]
250. ION CREANGĂ, *Opere*, cu o introducere despre realismul lui I. Creangă de G. Călinescu, Editura pentru literatură și artă, 1954.

APRECIERI

Dintre cititorii lui G. Călinescu desigur că nu voi fi fost singurul șocat de această mărturisire pe care o face în prefața *Istoriei literaturii române*: „Nu pentru satisfacții de critic și istoric literar am întreprins această operă. Cei care cunosc mai de aproape activitatea noastră știu că critica (deși pentru unii mai notorie) ne este o preocupare secundară la care am fi renunțat dacă ar fi îngăduit condițiile actuale“. Și după ce deplânge, la noi, absența unei „conștiințe de tradiție“ — de tradiție critică, după cum se înțelege — G. Călinescu afirmă că, pentru a nu fi desfășurat „eforturi literare în gol“, a socotit necesar întâi de toate să se „documenteze“, cu alte cuvinte să investigheze critic în urmă și în jur, în epoci mai vechi sau mai apropiate, ca și în contemporaneitatea literară imediată. „O asemenea conștiință de tradiție n-am găsit-o când am început a scrie. Și atunci am hotărât să ne documentăm pentru noi. Natura studiilor universitare și lucrările istorice făcute la Roma ne-au dat familiarizarea cu epoca veche, câțiva ani de critică de jurnal ne-au dat prilejul unui contact deplin cu literatura actuală. Pentru epoca mijlocie „a clasicilor am ales doi scriitori, pe care i-am studiat monografic (Eminescu și Creangă“ [...])

La apariție, în 1932, *Viața lui Mihai Eminescu* a fost întâmpinată neunitar, cu iritare și mari proteste în mediile înrobite mentalităților pios-culturale și cu adeziune imediată de exponenții criticii calificate. Unii au văzut în ea un sacrilegiu, ceilalți o izbândă extraordinară a spiritului critic, un eveniment al literaturii române.

Situația s-a repetat în 1941, la apariția *Istoriei*, amplificată în proporții datorită momentului, dar cu același înțeles: viziunile autentic înnoitoare produc șocuri, despart apele de uscat, radicalizează poziții, sunt supuse la atacuri, care nu o dată trec mariginile literaturii strict.

Violența respingerii noului naște însă reflexul de solidarizare al conștiințelor avizate, cum s-a întâmplat și în cazul primei cărți a lui G. Călinescu. Ibrăileanu [...] că este „monumentul cel mai impunător ce i s-a ridicat până

azi lui Eminescu“. Paul Zarifopol, estetul dezgustat de genul „mitocănos“ al biografiei romanțate, vedea prin contrast în biografia critică a lui G. Călinescu „una din cele mai reușite cărți românești“, în care „istorisirea e minunat de vie și minunat de prudentă“. Pompiliu Constantinescu găsisse în carte „un Eminescu viu și mai ales umanizat“.

În jumătate de secol, desigur că impresia puternică de noutate produsă la apariție s-a mai tocit, cartea impunându-se între timp conștiinței largi, chiar și a celor spirite care la ivirea ei ar fi respins-o, dar care azi, prin același mecanism de gândire anchilozant, profund conformist, nu pot concepe cu nici un chip altă optică asupra vieții lui Eminescu decât cea călinesciană. O cultură nu poate îngheța însă la un anume ceas, fie el dintre cele mai fericite ale evoluției sale istorice, cum era acela când apărea *Viața lui Mihai Eminescu*. Ea descoperă noi forme de afirmare, prin opunere creatoare la cele vechi, proces natural, care nu implică anularea trecutului, ci încorporarea lui, proces organic din care vor răsări alte și alte valori.

Din astfel de opuneri creatoare, vor ieși noi „vieți“ ale poetului național, parțial sau în totul polemice cu aceea a lui G. Călinescu, raportarea într-un fel sau altul la acest reper neputând fi evitată. George Munteanu a scris o astfel de *Viață* ca prim capitol, vast, al unei ambițioase lucrări de aspect monumental dedicate lui Eminescu. În câteva puncte noul exeget este explicit polemic cu G. Călinescu, iar în altele fără trimitere deschisă. Respinge de pildă „mult răspândita opinie că Eminescu trăia țărănește“ și, în general, teza călinesciană a gustului pentru elementaritate al poetului, prin care este explicată prietenia neumbrită cu Creangă. Argumentele sale nu cad alături, deși George Munteanu uneori riscă să fie neconvingător tocmai prin exces de delimitare. Prea mare mi s-a părut de pildă insistența pe semnificațiile primei iubiri eminesciene, petrecute la Ipotești, care i-ar fi consumat poetului toate resursele de a trăi afectiv. „Nimic substanțial“ mai târziu în acest plan, consideră George Munteanu, și evident exagerează. Mai e de observat în această impunătoare tentativă de a privi altfel pe Eminescu și lumea lui o anume suficiență în a judeca „suficiența“ lui Maiorescu.

Pe același aliniament al contestării tezei despre setea de elementaritate eminesciană („predispoziția pentru elementar“) se situează și I. Negoïtescu într-un studiu care dilată obiecția până la respingerea globală a lucrării (în volumul *Alte însemnări critice*). „Biografia atât de descărnată spiritual și în fond destul

de anostă, în contradicție cu talentul evocator al autorului“, scrie Negoïtescu. Mie mi-a fost cu neputință să nimeresc acel unghi de receptare în care criticul s-a plasat pentru a putea vorbi de anostitate și de inexprimarea talentului de evocator în *Viața lui Mihai Eminescu*, tocmai în această scriere critică unde el se manifestă prodigios ca și în *Viața lui Ion Creangă*, sau în *Istorie*. Dar raportat la intențiile lui G. Călinescu, la „programul“ său din această carte, reproșul oricum cade în gol fiindcă el a explicat în *Istorie* ce urmărește într-o biografie critică: „biograful nu trebuie să facă nici o efortare de a colora, ci numai să destăinuie simplu etapele unei vieți [...] în biografie adevărul ajunge“ etc.

Iar dacă e ceva de pus azi în discuție pornind de la această scriere a lui G. Călinescu este destinul genului ca atare. Va rezista oare biografia critică de tip călinescian sub asediul tot mai constrângător al noilor curente, care pun atâtă accent pe autonomizarea textului literar, alungând mereu mai departe de sfera interesului critic pe autor, adică pe eroul potențial de biografie? Într-un pasionant studiu, în care urmărește sub toate înfățișările cariera aventuroasă, în secolul nostru, a relației autor-operă, Eugen Simion dă autorului șansa de a reveni în atenție, deci și criticii biografice. Dar se poate și timpede ce le rezervă viitorul?

Independent însă de ce va fi mâine, această carte a lui G. Călinescu astăzi există, iar viziunea ei a fost adânc asimilată de conștiința literară românească a ultimei jumătăți de veac. În paginile ei, siluetele de abur ale marilor oameni din epoca *Junimii* au prins iarăși corporalitate, s-au întrupat în apariții de o extraordinară concretețe și forță a trăirii. Contemporanii imediați ai clasicilor, cei care au fost cu ei laolaltă, care au respirat cu ei același aer nu ni i-au putut restitui, în altfel prețioasele lor mărturii *directe*, atât de credibili, de concreți, de apropiați cum a făcut-o marele critic de mai târziu, folosindu-le depozitia.

Bineînțeles ca avem de-a face cu *reprezentările lui G. Călinescu* despre Eminescu, Maiorescu, Creangă, Slavici, cu proiecțiile, cu personajele sale, care nu interzic însă pe ale altora. Dar până vor veni altele, ale altor critici să le concureze, acestea ale lui G. Călinescu s-au impus conștiinței românești cu cea mai mare energie. Prin ele mai ales clasicii noștri sunt vii. Prin ele îi vedem și *auzim*. Cel puțin deocamdată.

Gabriel DIMISIANU, *Prefață*, în vol. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu. Ion Creangă (Viața și opera)*, Editura Literatura artistică, Chișinău, 1989, p. 5, 15—17.

Scriitor manifestat excepțional în toate genurile și speciile literare, în poezie, proză și teatru, G. Călinescu este întâi de toate critic. Venind din domeniul cercetărilor istorice, nu e de mirare că și-a început cariera literară cu o biografie, o narațiune despre *Viața lui Mihai Eminescu*. S-a reproșat de la început caracterul de romanțare al biografiei, însă eposul criticului, cadentat în 16 cânturi, era la tot pasul sprijinit pe document și, pentru portretul moral al destinului exemplar, pe documentul esențial al operei eminesciene, edite și inedite. Cartea a obținut dintr-o dată aprobarea unui specialist în materie, a lui G. Ibrăileanu. După un preludiu asupra strămoșilor și familiei, între un act de naștere și un act de moarte transcrise după registrele stării civile, G. Călinescu învie sub ochii noștri, cu o adevărată magie a cuvântului, corporal și spiritual, pe cel care, intrat în zona de sus a constelației sale, părea cu neputință de readus pe pământ. Trăim alături de scriitorul Hyperion în epoca și la vârstele lui, în aerul peisajelor rustice și citadine pe care le-a străbătut, în mediul său intim și social, în bucuriile, suferințele și căderile lui. Existența eroului se prelungește în conștiința noastră cu tendința de a deveni o permanență. Critic dotat cu o rară putere de pătrundere a virtuții geniale, G. Călinescu se releva încă de pe acum un observator al condiției umane asemenea celor mai mari romancieri. *Viața lui Eminescu* nu născocoște nimic, dar nu rămâne nici goală cronologie, simplă înșirare de date. Autorul nu are mistica documentului pe care îl acceptă sau respinge în urma unui examen multilateral. Cititorul rămâne uluit de câte lucruri știe să scoată biograful dintr-o mărturie adesea neînsemnată, superficială. Acolo unde altcineva ar reproduce pur și simplu mărturia, G. Călinescu adaugă considerații surprinzătoare, făcând portretul autorului relației, apreciindu-i mijloacele literare, completându-i spusele, expunând totul cu cuvintele sale. Rezultatul e că în locul unui mozaic de pagini de diferite stiluri avem o expunere personală unică, întocmai ca într-o carte compusă liber. Numai Eminescu ca erou principal, are din când în când cuvântul pentru a înfățișa în versuri un episod, a exprima idei și sentimente, adresându-ni-se direct.[...]

Noua versiune în numai două volume a monografiei *Opera lui Mihai Eminescu*, încredințată tiparului în 1946, dar apărută postum, are o altă suită a capitolelor: Descrierea operei, Cultura, Eminescu în timp și spațiu (I), Filozofia teoretică, Filozofia practică, Teme romantice (capitol nou), Cadrul psihic, Cadrul fizic, Tehnica interioară (capitol nou), Tehnica exterioară (II). Cele

două capitole noi nu conțin în întregime lucruri noi, au însă avantajul de a subsuma datele vechi unor categorii, de a identifica temele romantice ale lui Eminescu (facere și desfacere, luna, lumile siderale, muzica sferelor, cristalul, regnul vegetal, statuile, mortul frumos, viul cadaveric, dublul, magnetismul, nebunia, geniul, femeia titanică, omul veșnic, speranța, iubirea liberă), ori de a sublinia structurile specific eminesciene, așa-numita tehnică interioară, insuficient vizibilă în vechile analize din volumul al cincilea (aici ne întâmpină: giganticul, macabrul și paradisiacul, natura minimă, somnolența, o nouă eglogă, o anumită prețiozitate, durata sterilă și dezindividualizarea, invectiva, fabulosul, folclorul savant, romanța „cantabilă“, romanța „muzicală“, ceea ce intră și la teme romantice, după cum gnomismul conduce spre un clasicism din păcate mai puțin căutat la Eminescu de cercetător). Clasificările sunt întotdeauna discutabile și alte categorii ale lirismului eminescian analizate la cadrul fizic (somnul, visul, doma și apa, zborul uranic, halucinațiile de timp și de spațiu, serafismul) sau la cadrul fizic (germinația, geologia sălbatică, borealismul, rusticitatea, decrepitudinea, interiorul fabulos, arhitectura colosală) sunt și ele teme sau cel puțin motive romantice și ar fi putut figura la capitolul respectiv. Dar indiferent de legitimitatea diviziunilor, important este că G. Călinescu determină un mare număr de aspecte lirice nebănuite de alții și le pune la tot pasul în relație cu motive similare din literatura universală încât dacă avem în vedere și precizările din capitolul *Cultura*, dispus prevenitor la sfârșitul volumului I, ne facem cu adevărat o idee despre situația lui Eminescu în timp și spațiu ca poet de valoare universală.

Nu numai cunoașterea și înțelegerea operei eminesciene în totalitatea ei au crescut, și s-au adâncit, dar interpretul ei a oferit instrumente noi, un număr apreciabil de concepte și idei pentru exercițiul criticii și numai faptul că noua ediție a studiului n-a apărut la timp (fragmente au fost publicate în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1956, 1—4 și 1957, 1—2) explică de ce înrâurirea lor n-a fost mai mare (în totul dependent de terminologia și metoda călinesciană este eseul lui Ion Negoitescu din 1967 *Poezia lui Eminescu*, dar cu suprasolicitarea postumelor).

Accentul în cea de-a doua monografie, *Viața lui Ion Creangă*, cade pe biografie, nu fiindcă opera lui Creangă e mai puțin întinsă decât a lui Eminescu, ci fiindcă, tipologic, Creangă e un povestitor de tip monologic, erou unic al operei sale pe care o spune în fața unui public ca povestitorul popular.

Chiar când înfățișează întâmplări, accentul nu cade pe narațiune, ci pe expoziție, autorul vorbind și jucând în același timp rolurile eroilor ca într-o adevărată reprezentație dramatică cu măști. Un singur risc exista pentru biograf, acela de a lua *Amintirile din copilărie* ale lui Creangă drept autobiografie, de a socoti adică toate faptele din acest mic roman, evident de ficțiune, drept fapte adevărate. Dar în afară de aceste amintiri care dealtfel se opresc în pragul adolescenței lui Nică a lui Ștefan a Petrei, există un număr de documente și foarte multe amintiri și mărturii ale contemporanilor despre Creangă, a căror autenticitate trebuie desigur verificată.

Ca și în cazul lui Eminescu, criticul pornește de la documentul esențial al operei din perspectiva căruia apreciază relatările despre om și, confruntându-le în același timp cu documentele de arhivă, creează cel mai plauzabil portret al scriitorului și nu numai al lui, dar și al tuturor semenilor cu care în decursul vieții sale a venit în contact (nu lipsesc Eminescu, Maiorescu, junimiștii, clericii, colegii lui Creangă, institutorii, colaboratorii lui la manuale, rudele apropiate, soția, țiitoarea, fiul). Se văd resursele romancierului în descrierile de mediu și în portrete, în atenția acordată anecdoticii de savoare, în ușoara îngroșare a figurilor (Creangă e un cleric fără prejudecăți religioase, un pedagog empiric extraordinar, un epicurian în viața de toate zilele repudiind neliniștile metafizice, femeia care nu-l respectă, un polifag homeric, nedispreguind băutura, un ironist cu comportări nastratinești, jovial, având mereu o parimie pe limbă, un anecdotist slobod la gură plăcându-i totdeauna a înveseli adunările, a răsturna sacul cu minciuni fără reticențe, având totuși o foarte înaltă considerație despre artă și o fină concepție despre compoziție („am scris lung, fiindcă n-am avut timp să scriu scurt”, zice el ca Flaubert despre nuvela sa *Moș Nichifor Coțcariul*). Deși ocupă numai un sfert din lucrare, capitolele despre operă (în ediția a doua a cărții intitulată *Ion Creangă (Viata și opera)*, autorul a mai adăugat un capitol: Creangă în timp și spațiu. Realismul) sunt cele mai pătrunzătoare care s-au scris despre acest narator inanalizabil. Ca și Ibrăileanu, criticul observă că fantasticul poveștilor lui Creangă e un amestec de fabulos și real, de fantezie și țărănie. Observația psihologică în amintiri e superficială, creația de tipuri redusă, puterea de comunicare a emoțiilor minimă, descripția săracă. Creangă nu e poet, nici creator de caractere, nici un fantast imaginativ, are însă darul inefabil al povestirii, haz, însușirea de a raporta continuu experiența actuală la experiența veche concentrată în proverbe și zicători. El e adică un moralist

de tipul Rabelais care însă în loc de citatul cult are în fiecare moment pe buze „vorba ceea“ sau „povestea cântecului“: „Scriitori ca Creangă, își încheie criticul studiul, nu pot apărea decât acolo unde cuvântul e bătrân, greu de înțelesuri, aproape echivoc și unde experiența s-a condensat în formule nemișcătoare, tuturor cunoscute, așa încât opera literară să fie aproape numai o reaprindere a unor elemente tocite de uz. Era mai firesc ca un astfel de scriitor să răsară peste câteva veacuri, într-o epoca de umanism românesc. Născut cu mult mai devreme, Creangă s-a ivit acolo unde există o tradiție veche și deci un fel de erudiție, la sat, și încă la satul de munte de dincolo de Siret, unde poporul e neamestecat și păstrător și-și exprimă experiența impersonal și aforistic.“ Într-un cuvânt, Creangă e în viziunea lui G. Călinescu un scriitor clasic, un moralist.

Aceste două monografii, primele de acest fel la noi, ca și susținuta activitate de cronicar literar mai ales la *Adevărul literar și artistic*, erau suficiente pentru a vedea în G. Călinescu pe viitorul critic și istoric al literaturii române după E. Lovinescu, a cărui operă păria încheiată odată cu compendiul de *Istoria literaturii române contemporane* din 1937. Ceea ce i se cerea în plus era o expunere teoretică a metodei care să justifice aplicațiile sale, o estetică pe care alt interpret al lui Eminescu, Tudor Vianu, o publicase între 1934—1936 (exact când G. Călinescu se ocupa de opera lui Eminescu). Aceasta poate fi până la un punct motivarea apariției în 1939 a volumului *Principii de estetică*. [...]

Cu aceste preliminarii, la distanță de numai doi ani, dar desigur cu o preparație mai veche, G. Călinescu făcea sa apară în 1941 *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, operă monumentală prin proporții (950 de pagini in quarto) cât și prin conținut, fără echivalent înainte. Numai N. Iorga se mai încumetase până atunci să cerceteze (în decurs de 33 de ani și în opt volume, plus o introducere sintetică) fenomenul literar românesc de la origini până în contemporaneitate, cu excepțional talent, rămas neîntrecut în ceea ce privește epoca veche și faza de tranziție, în scădere însă pe măsură ce înainta în perioada modernă. Iorga era un istoric propriu-zis, un admirabil istoric al culturii, dar un critic literar mai puțin avizat și de gust capricios. G. Călinescu aducea pentru prima dată în istoriografia literară română o personalitate deosebit de înzestrată în percepția fenomenului literar din nu împoartă ce etapă istorică și ce loc, o intuiție care trebuie pusă fără îndoială pe seama vocației, a instinctului sau creator nativ, dar și pe seama unei exem-

plare culturi și a unei întinse experiențe. Romancier de uimitoare resurse, poet, eseist, G. Călinescu posedă teoretic și practic toate mijloacele înfăptuirii, deci și înțelegerii unei opere literare, ale recunoașterii valorilor artistice, având totodată capacitatea ierarhizării lor. L-am putea compara cu marii istorici și critici literari ai lumii, cu De Sanctis și Lanson, dacă metodele n-ar fi atât de diferite, la Călinescu în afara oricărui istorism și scientism, impresionism și estetism, cu ceva din fiecare, dar fără unilateralitate, încuviințând de pildă biografia, analiza sociologică și psihologică, însă nu pentru a determina cauzele externe ale operei, ci pentru a evoca destinul unui creator și a explica opera însăși, a face sociologia și psihologia ficțiunii artistice. S-au adus lucrările lui G. Călinescu tot felul de obiecții din partea pretinșilor specialiști, în cea mai mare parte neîndreptățite dacă ținem seama că autorul se ocupă de valori artistice și nu de fenomenul cultural, valori dispuse în succesiunea lor interioară, axiologică, nu cauzală. [...]

Alexandru PIRU, *G. Călinescu critic, istoric literar, eseist*, în vol. *Valori clasice*, Colecția „Lyceum“, Editura Albatros, București, 1978, p. 230—231, 232, 234—237, 242—243.

[...] George Călinescu a fost una din cele mai cuprinzătoare personalități ale culturii românești din ultimele noastre patru decenii, că spiritul său activ, continuu prezent, divers și ingenios, a fecundat cultura noastră în mai toate sectoarele ei, că a fost omul catedrei și al bibliotecii, gazetar, eseist, critic, istoric literar și, nu mal puțin, poet și romancier, și că în toate aceste discipline, arte sau profesii a pus aceeași pasiune, aceeași nestinsă sete de investigație și cunoaștere, același patos al prelegerii, aceleași infinite resurse ale imaginației și fanteziei. Era un vorbitor agreat pentru spontaneitatea și debitul monologului său de o pururi inedită prospețime, iar conferențiarul de pe catedră, din ședințele solemne ale Academiei sau de la tribuna Marii Adunări Naționale era urmărit cu delectare intelectuală, pentru amplitudinea, ca și pentru originalitatea, pitorească și incisivă, a expunerii. Poet al vieții cotidiene și al meditației temerare, George Călinescu a practicat imagina și metafora nu numai în versuri, iar cele mai izbutite dintre stanțele lui sunt acelea înrudite cu odele, atât de bogate în referințe, ale lui Horațiu. Romanul lui George Călinescu îmbrățișează o arie din cele mai vaste, de la *Cartea*

nunții, cu evocarea unor aromite paradisuri arhaice, și până la vastele fresce sociale din *Bietul Ioanide* și *Scrinul negru*, în care, la fel cu Balzac, cu Stendhal sau cu Zola, cronica epocii contemporane e prezentată într-o viziune critică, uneori șarjată și grotescă, întotdeauna însă strălucitoare, căci resursele de stil, portretistice și de atmosferă ale romancierului sunt infinite. Criticul și istoricul literar au mers mână în mână, și dacă marea sa istorie a literaturii de la origini până acum un sfert de veac, și nu mai puțin compendiul ei concentrat, au putut nemulțumi pe unul sau altul dintre cititori, fie pentru anume severități de judecată, fie pentru anume fatale in Justiții, două calități nu i-au putut fi tăgăduite: dramatismul antrenant al expunerii și solida substructură documentară. Căci George Călinescu, ca și Iorga, ca și Densusianu, ca și Bogdan-Duică, a fost și un cercetător asiduu al arhivelor și al manuscriselor. Râvna aceasta l-a dus la explorarea manuscriselor eminesciene, întreprinsă acum aproape patru decenii, care a marcat o dată istorică în regenerarea studiilor eminesciene și ale căror rezultate au fost: continuu reeditata biografie sau cele cinci volume analitice despre opera poetului. Aceleiași râvne se datorează monografiile lui Ion Creangă, Nicolae Filimon, Grigore Alexandrescu, precum și enormul material arhivistic risipit în paginile revistei Institutului de istorie literară și folclor al Academiei, pe care l-a condus de la întemeiere și până în clipa din urmă. Visul său cel mai scump în direcția aceasta era să conducă la bun sfârșit tratatul colectiv de *Istoria literaturii române*, din care n-a avut fericirea sa vadă realizat decât primul volum.

Dar despre toate acestea, ca și despre foarte multe altele, căci bibliografia călinesciană e una dintre cele mai comprehensive, vor scrie cu dragoste și pe îndelete toți aceia care îi vor frecventa opera, așa cum au făcut-o și în timpul vieții sale, deoarece marea personalitate a lui George Călinescu va fi de-a pururi un exemplu și un izvor nesecat de învățătură, de frumuseți de artă și de generoase sugestii.

PERPESSICIUS, *Când George Călinescu ne părăsește...*, în vol. *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor*, III (1964—1967), Editura pentru literatură, București, 1967, p. 155, 158.

[...] Am cules de prin rafturile bibliotecii cărțile lui, câte le mai am. S-au adunat pe masa mea, ca și pe masa lui de-odinioară, multe volume, vreo douăzeci, și desigur că nu toate cele pe care le-a publicat el și nici toate câte

au apărut după moartea lui. Așez la mijloc *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Îmi place și acum, așa cum mi-a plăcut întotdeauna, să compar această carte cu un podiș de mare înălțime, un Pamir central al literaturii noastre, de pe care poți să privești și departe și în adâncime; lucrare uriașă, făcută, după câte știu eu, într-un timp nu prea lung în ce privește redactarea (nu însă și informația, care desigur că a durat ani), operă a unui om care avea grija stabilirii de perspective istorice, un mare talent de portretist și un simț ager și subtil al caracterizărilor acerbe.

Călinescu avea o colosală putere de lectură, bine ordonată, niciodată la întâmplare. La el bucuria cititului, plăcerea de-a parcurge milioane de rânduri tipărite, cu speranța mereu îndoită a surprizei se asocia cu o curiozitate pur intelectuală, cu nevoia explorării spirituale, a cercetării în adâncime și a descoperirii. Totodată el avea o imaginație în agitație continuă, o putere de invenție literară ce se simte de la cea mai mică frază a lui până la marile perioade verbale și care și-a găsit un teren larg de dezvoltare în romanele lui, mai ales în *Bietul Ioanide* și în *Scrinul negru*, vaste reconstrucții după un plan propriu al unor realități existente în esența lor, reconstrucții care, lucru rar, sunt pasional subiective și în același timp bucușite de observația aspră a criticului doritor să ajungă la adevărul vieții — ceea ce constituie un ansamblu de mișcări ale gândirii lui Călinescu, ce domină și dirijează atât opera sa de romancier cât și aceea de istoric literar și de critic literar. El observa totul cu amănunțită ascuțime, înregistra date exacte în imense fișe mintale, pe care apoi le interpreta, uneori cu o mare repeziciune, care însă nu excludea niciodată adâncirea, și țintea mereu, și întotdeauna cu succes, să desprindă din noianul de detalii caracteristici generale profunde. Și toate acestea își găseau întotdeauna, tot așa de repede și de sigur cum se iviseră în minte, expresia viguroasă și vie și, de fiecare dată, cea mai potrivită.

Stilul omului, în conversație, de pe catedră, în adunări, era pe măsura stilului său în scris, era original, neprevăzut, tot ce putea fi mai contrar banalității curente și mediocrității comode. Călinescu impresiona nu numai prin scris ci și prin acțiunea directă a vorbei sale explozive, densă fără metafore, grea de idei, bătaioasă câteodată din cauză că firea lui bănuitoare imagina uneori obstacole chiar acolo unde nu erau dar care, își zicea el, puteau oricând să se ivească, fapt ce dădea celor ce nu-l cunoșteau bine impresia că era animat de un ursuz spirit de contradicție. Nu era însă așa. El, din fire,

punea la îndoială multe lucruri, tocmai pentru ca să poată să ajungă la o judecată mai sigură. Nu cred că cultiva plăcerea contradicției ci că avea, dimpotrivă, neliniștea cercetătoare a contradicției, ceea ce nu produce, de obicei, o plăcere propriu zisă ci dă sentimentul unei datorii împlinite față de sine însuși.

În domeniul vast, multiform și cu atâtea ascunzișuri și ocoluri al cunoașterii spirituale, Călinescu a explorat, în cursul lungilor și bine ordonatei sale lecturi atente, mai multe literaturi, istoria (aceasta chiar cu precădere, el s-a format, la început ca istoric), filozofia, arta, mergând întotdeauna la izvoare și disprețuind orice informație de-a doua mână. Avea deopotrivă pasiunea cunoașterii și pasiunea creației literare, așadar cultiva cu aceeași vigoare ideile și imaginile. Ca să fie înțeles bine, Călinescu trebuie considerat în totalitatea lui. Și trebuie aceasta pentru că în tot ce concepea și în tot ce exprima el, ideile și imaginile se îmbinau și se sprijineau între ele.

Stilul său este când colorat dar niciodată încărcat de imagini, când precis ca o figură geometrică și întotdeauna potrivit subiectului, dar mai înainte de toate plin de modulații neprevăzute și surprinzătoare, în care simți cum pulsează seva imaginației bogate, hrănită din belșug cu observația vieții și cu cultură, și totodată fluidul ideilor. Se vede aceasta în chip strălucit și neașteptat în scurtele foiletoane sau simple însemnări pe care le scria el la *Adevărul literar și artistic* sub titlul, de *Cronica mizantropului* și continuate în anii lui din urmă sub titlul de *Cronica optimistului*. Călinescu a ridicat la rang de mare artă literară aceasta specie modestă a foiletonului. Lectura acestor însemnări dă o bucurie intelectuală; toate sunt eseuri concentrate; ieșind din actualitatea imediată în care cele mai multe au fost compuse, ele intră în durată, datorită tocmai acelei însușiri a lui Călinescu, de care am vorbit, de-a căuta și de-a găsi în viața cotidiană semnificații generale. Toate au o valoare literară în sine, indiferent de limitele speciei, înguste dar tocmai prin marea artă a scriitorului, largite în chip considerabil.

Opera de istorie literară și de critică literară a lui Călinescu nu trăiește numai prin idei ci și prin puterea stilului. Citesc studiile lui literare, articolele lui de teorie literară, *Universul poeziei*, *Principii de estetică*, *Impresii asupra literaturii spaniole*, *Estetica basmului*, *Scriitori străini*, fără să mai vorbesc despre monografiile lui, în frunte cu *Viața lui Mihai Eminescu* și *Ion Creangă*, le citesc cu interesul și plăcerea cu care citesc pe marii povestitori. Ca și pe aceștia,

când ai început să citești un studiu al lui Călinescu nu-l mai lași până nu-l isprăvești de citit, furat de el ca și de povestitorii iscusiți. Rar am întâlnit această însușire la vreun istoric literar sau la vreun critic literar, și chiar perceput la câțiva dintre aceștia, interesul acesta de pură artă literară nu are constanța cu care apare la Călinescu.

Și câte n-ar mai fi de spus despre el! Îmi vin în minte vorbele lui Paul Valéry la sfârșitul unui studiu al sau despre Stendhal: „*On n'en finirait plus avec Stendhal. Je ne vois pas de plus grande louange*“ — Când ai început să vorbești de Stendhal nu-ți vine să mai sfârșești. Nu văd ce laudă mai mare poate fi. Iată o prețuire care se potrivește tot așa de bine și lui Călinescu.

Alexandru PHILIPPIDE, *Călinescu*, în vol. *Scrieri*, 4, Editura Minerva, București 1978, p. 451—453.

Călinescu a fost în tot timpul carierei sale de până acum, într-o perioadă de peste de 30 de ani (până în 1959, până la vârsta de 60 de ani — n. e.) un mare muncitor. Sunt sigur că n-a existat zi a existenței sale laborioase care să nu fi fost asaltată de multele lui sarcini. I-au plăcut cercetările migăloase de arhivă, descoperirile de izvoare noi din care au curs știri inedite cu privire la viața scriitorilor, la epoca și la operele lor, îmbogățind astfel cu materiale prețioase, întinsa sa *Istorie a literaturii române*, ca și paginile publicației *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, devenită de pe acum, mai ales prin contribuțiile lui Călinescu, un instrument indispensabil pentru cercetătorii în aceste domenii.

Sprrijinit pe truda investigației infinetizimale, Călinescu concepe larg și nu pregetă în fața sintezei celei mai îndrăznețe. Această tendință s-a vestit de timpuriu, și astfel nu în fazele înaintate ale carierei sale, când sintezele pot fi așteptate, ci aproape de începuturi, Călinescu a întreprins o prezentare a întregii evoluții a literaturii noastre, o lucrare foarte originală, cu o solidă temelie a informației, cu analize, caracterizări și aprecieri de literatură comparată, uneori foarte îndrăzneță și uimitoare, dar niciodată cenușie, banală și filistină. Aplicând o metodă care prin rădăcinile ei urcă până la Sainte-Beuve, Călinescu reconstituie în scriitor pe om, înfățișându-l pe acesta în neuitate por-

trete literare, apreciate îndeosebi de numeroșii cititori ai acestei cărți.

Când a apărut lucrarea, în 1941, [...], autorul ei a fost învinovățit de a fi acordat locul meritat scriitorilor români, indiferent de sentimentele regimului față de ei. Oamenii cinstiți au apreciat însă tocmai această independență intelectuală a cercetătorului și au recunoscut în opera lui un moment al gândirii libere într-o vreme care cunoaște atâtea feluri ale înjosirii ei.

O altă operă importantă a lui Călinescu, pornită din aceeași tendință de a îmbrățișa ansamblurile largi, este formată din seria volumelor care compun astăzi *Viața și Opera lui Mihai Eminescu*. Aceste volume grupează toate faptele cunoscute relative la aceste teme, le critică și le îmbogățesc, fac să răsară din ele un portret al marelui poet, ca orice portret artistic, nu poate fi decât unul personal, adică așa cum poate fi văzut un om al trecutului de către un artist original; supune unei analize continue întreaga operă eminesciană, publicată și manuscrisă, și obține mai ales prin acest din urmă aspect al lucrării sale influența cea mai importantă asupra înțelegerii lui Eminescu, o influență care va mai da roade și de aci înainte.

Studiile eminesciene ale lui Călinescu, care cuprind și reproducerea unor fragmente întinse din postume, au decurs paralel cu volumele ediției critice a lui Perpessicius, și acestor două lucrări li se datorește transformarea cea mai însemnată în imaginea posterității despre cel mai mare scriitor al roâmnilor.

Am tras atenția adeseori, în diferite contribuții critice, asupra importanței publicării postumelor, pentru evoluția imaginii eminesciene. Eminescu a fost cunoscut de-a lungul deceniilor, mai ales prin edițiile Maiorescu care cuprindeau pe lângă poeziile publicate de poet în timpul vieții, postumele judecate vrednice a figura în volum, după gustul și tendințele junimiste, rămase aceleași la editorii ulteriori. Publicarea integrală a postumelor, sparge tiparul artistic și caracterologic al edițiilor lui Maiorescu și al celor inspirate de el și îl substituie figura unui Eminescu, mai cu seamă al unui Eminescu tânăr, titan, revoluționar, în dialog cu viitorul, pe care va mai trece câțva timp să-l putem asimila în vasta și bogata lui semnificație.

Acestor lucrări ale colegului nostru G. Călinescu li se alătură, în chipul cel mai fericit, operele sale de creație, de poet și romancier. Aspirația omului teoretic către creația de artă este o aspirație către totalitatea umană, explicabilă și adeseori întâlnită în istorie. Când, ca cercetător, împlinești muncile atât de minuțioase și obositoare a investigației de documente, prefiri nisipul faptelor mărunte și încerci

să le organizezi într-o structură semnificativă, sau când aliniezi argumentele unei teze și conduci o demonstrație până la concluziile ei riguroase, poți să simți dorul zborului fericit în regiunile închipuirii și ale cântecului. Așa se face că marii istorici și critici literari, ca Sainte-Beuve sau H. Taine, au căutat uneori o întregire prin lirică sau roman, cea dintâi dându-ne poeziile lui Joseph Delorme și romanul *Volupté*, celălalt *Vie et opinions de M. Graindorge*.

Aceluiași impuls i-a cedat și Călinescu atunci când a publicat literatură, versuri, romane, dialoguri filozofice, note de călătorie cu o periodicitate regulată, prin care o lucrare de investigație este totdeauna urmată de una de imaginație; o succesiune care nu lasă nici o îndoială asupra nevoii spirituale din care a crescut această îndoită activitate. Când însă despart, [...], într-un mod cu totul provizoriu, lucrările de istoric literar și de poet ale lui Călinescu, mă înșel fără îndoială, fiindcă aceste două categorii se întrepătrund, de fapt, în opera colegului nostru.

În romanele sale — în *Enigma Otiliei*, în *Bietul Ioanide* — există o materie de fapte observate, o anchetă asupra societății, rezultatele unei îndeletniciri de cercetător, cum de la Balzac încoace a fost mereu cazul pentru romancierii realiști. Pe de altă parte, în lucrările sale de istorie literară Călinescu a folosit mijloacele poeziei ori de câte ori a fost vorba de a descrie o operă sau de a evoca figura unui scriitor. Conceptul estetic fundamental al lui Călinescu, implicit în lucrările sale critice sau excursiile sale teoretice mai vechi, a fost ca opera literară fiind un produs cu totul individual, criticul nu-l poate cuprinde decât prin acte de simpatie deopotrivă cu ale poetului.

Recunoaștem aici pozițiile impresionismului critic care n-au rămas fără influență asupra fazelor mai vechi ale activității colegului nostru și care au produs în cercetările sale de istorie literară și în paginile sale de critică o eflorescență de imagini sau expresii ale sentimentului care strâng în plasa lor și caută să-și evoce poetic obiectul.

Nu voi fi niciodată împotriva contribuției imaginației și a sentimentului în lucrările istoriei literare, și ale criticii. Un istoric și un critic literar studiază fapte ale societății, adică opere și autori, iar acestea nu pot fi cuprinse decât cu ajutorul tuturor energiilor prin care societatea înzestreaază conștiința omească. Îi pot cere fizicianului și chimistului, geologului și biologului să stăpânească reacțiile sentimentului lor ca un factor tulburător al observației și raționamentului. Dar un istoric literar și un critic care ar elimina vibrația

afectivă în fața operei studiate s-ar lipsi de temelia lucrării lui. Orice cercetare în literatură pornește de la impresia literară, adică de la realitatea emoțională a operei.

Expresia emoției își are deci locul ei în studiile de istorie și critică literară fiindcă această emoție justifică analizele, aprecierile, explicările prin care se completează cercetarea literară.

Tudor VIANU, *Cuvântul acad. T. Vianu [La 60 de ani de la nașterea lui G. Călinescu]*, în vol. *Scriitori români*, III. Ediție îngrijită de Cornelia Botez. Antologie de Pompiliu Marcea, Colecția „B.P.T.”, Editura Minerva, București, 1971, p. 300—304.

Spontaneitatea, farmecul, geniul lui George Călinescu au făcut ca, pentru mulți dintre noi, ziua de vineri să devină o zi deosebită printre celelalte, o zi de bucurie și sărbătoare. În fiecare vineri, timp de mulți ani, el a fost prezent în paginile acestei reviste, dându-i prestigiu și făcând-o atrăgătoare. Iar noi, din primele ore ale dimineții îi căutam avizi semnătura, siguri de încântarea ce ne așteaptă. Așa cum regele din poveste prefăcea în aur tot ce atingea, acest om în aceeași măsură erudit și năzdrăvan, putea să transforme într-o pagină seducătoare, orice îi cădea sub condei. Doar el alcătuiuse, umblând de obicei pe un tărâm arid, pe care îl irigase și parcelase cu știință și fantezie, făcându-l să foșnească asemeni unui domeniu fastuos, acea fără seamă *Istorie a literaturii române de la origini până în prezent*, operă vastă, fermecătoare și pasionantă pe toată întinderea, din care nimic nu lipsește pentru imediata captivare și pentru totala desfătare a spiritului. Neam de vrăjitori, el ar fi putut să învie și să populeze cu pești japoneji apele oricărei Mări Moarte.

Citindu-l, vineri de vineri, ziua aceasta n-a întârziat să stabilească în viața noastră un ritual, tot așa de plăcut ca și acela din vremea copilăriei când la marile sărbători, ni se dădea cozonac la cafeaua cu lapte. Ce bucuroși am fost, într-o epocă în care abunda pâinea prost frământată și cu tărâțe, când au început să apară regulat, cu miros de vanilie și cu multe stafide, faimoasele *Cronici ale optimistului*. Având de multe ori aerul că glumește, el a pledat pentru atâtea drepturi imprescriptibile ale artei și chiar ale omului, printre care acela de a putea a fi uneori trist sau melancolic. Pentru mulți dintre noi, ziua în care îl puteam citi a devenit sărbătoarea săptămânii, când pe bolta catedralei se aprinde

candelabrul cu multe brațe și, din altar, se aude vocea arhimandritului.

Întru această credință și bucurie am trăit zeci și apoi sute de luminoase vineri. Până în acea vineri de acum doi ani când, la ceasul în care rotativele îi imprimau pentru ultima oară semnătura, omul învățat și încântător, care făcuse dintr-o zi obișnuită a săptămânii, ziua de desfătare a spiritului românesc, a plecat dintre noi, dezastruos de prematur.

Cine, dintre cei ce i-au fost cititori statornici atâta vreme va putea să uite acea zi de doliu a culturii și a neamului nostru? Și cine nu va aprinde o lumânare de ceară, în catedralele țării sau în catedrala inimii, ori de câte ori, în adierea primăverii, va începe să unduiască iarăși părul lung, de femei despletite, al sălciilor plângătoare?

Geo BOGZA, *Vineri*, în vol. *Priveliști și sentimente*, Colecția „Lyceum“, Editura Albatros, București, 1979, p. 197—198.

Înscrierea lui G. Călinescu într-o familie de mari spirite enciclopedice e îndreptățită, dar incompletă, din punctul de vedere al portretului său intelectual.

Speța rară a spiritului său derivă din unirea, de puține ori realizată în cultură, dintre erudiția cea mai cuprinzătoare și o vocație artistică neobișnuită. De aici iese originalitatea fascinantă a scirsului. Artistul are toate simțurile cultivate, e devorat de impulsuri titanice, adânc și sublim romantice, stăpânite însă de o reflecție, echilibrate de o gândire ce concepe universal și caută în iradiațiile concretului mișcările astrale. Figura spirituală și morală a lui G. Călinescu mi se pare a se desprinde din sintezele romantismului, asociate idealului estetic al antichității eline. L-am numit, odată, și cred că nu am greșit, un romantic care elinizează. Înțeleg prin aceasta o nostalgie de plenitudine, deseori resimțită în scrierile lui G. Călinescu, o gândire deschisă spre toate zonele existenței, o adâncă, nimicitoare sete de cunoaștere și o putere, într-adevăr vrăjitoarească, de a da senzorialului, elementarului, dimensiunea ideii și a universului. Poezia, care reprezintă imaginea cea mai fidelă a unei individualități, traduce la G. Călinescu, o asemenea suferință de *incompletitudine*, specific romantică, aureolată de spiritul fascinat de frumusețea, gravitatea proceselor materiei, de vibrația imperceptibilă, inefabilă a elementelor. Volumul său de versuri se cheamă, în sensul laudelor lui Francesco d'Assisi,

Lauda lucrurilor.

Nimeni dintre contemporanii noștri nu a fost, într-un chip mai profund, eminescian ca George Călinescu, nu a resimțit cu o mai mare gravitate a spiritului dorința de a desface enigmele existenței și de a reface unitatea, plinitudinea inițială a lumii.

Fără a abstractiza prea mult detaliile fizionomiei sale morale, omul sintetiza în mintea sa mai mult de un ev de înțelepciune, privea totul din perspectiva devenirii istorice, judeca faptele estetic, atent la toate procesele obscure ale materiei.

Se întâmplă cu G. Călinescu un fapt foarte curios. Portretul spiritual și temperamentul lui artistic nu se fixează în cadrul unui curent sau școli literare. În multe direcții estetice dintre cele două războaie, când el s-a afirmat ca personalitate de prim rang, nu-i află locul, și când pari a înțelege că a aderat la vreuna, constăți că punctul său de vedere era altul. Ca estetician și critic a combătut, din punctul de observație al unui fin raționalism, ortodoxismul gândirist și miturile noii spiritualități. Curentele de avangardă le-a privit cu un hotărât scepticism, reținând, în imensa confuzie de glasuri și vocații oarbe, dorința legitimă de înnoire a expresiei. Dintre tipurile posibile de roman, preferința lui merge spre romanul obiectiv, balzacian. În Proust descoperă permanențele și virtuțile balzacianismului. Cere prozei române — prea lirică și subiectivă — regrecizarea, întoarcerea spre obiectivitate și monumentalitate, spre creația de tipuri și observația caracterelor. Clasicismul, pe care îl definește într-un eseu, constituie, la G. Călinescu, un program estetic ulterior completat, dar nu abandonat în esența lui. Ideea sa e că prozatorul trebuie să vadă categorial, să facă operă de clasificare, observând în tot momentul faptele din perspectiva universalului. Un astfel de principiu este foarte cuprinzător și permite acceptarea mai multor formule epice. Aplicându-l, G. Călinescu recunoaște în *Istoria literaturii române* valabilitatea prozei de esență proustiană a lui Camil Petrescu, psihologismul obiectivat din romanele Hortensiei Papadat-Bengescu, realismul lui Liviu Rebreanu, epica rapsodică, derivarea faptelor în mit, evocarea fabuloasă din scrierile lui Mihail Sadoveanu.

Deși calitatea de critic nu și-o recunoaște, G. Călinescu a fost un mare critic. Nu știu dacă epoca noastră a cunoscut, în altă parte a lumii, în alte literaturi, unul de forță geniului său. Comentariului literar, G. Călinescu i-a

dat prestigiul artei adevărate: cronicile sale, modele de acuitate estetică și siguranță în judecata de valoare, traduc în fapt niște stări de spirit. Undeva, el spune că în orice critic literar plânge sau agonizează un poet.

Ca istoric literar, G. Călinescu a înnoit metodele și a creat, în adevăratul înțeles al cuvântului, o școală românească. Principiul ei sănătos mi se pare a sta în disocierea esteticului de cultural și judecarea celui dintâi în conexiunea lui reală. Fără a nega importanța istoriografiei literare, dar reducând-o la măsura ei adevărată, G. Călinescu a fixat bazele activității istoricului literar pe niște principii estetice mai ferme, punând astfel capăt la două excese ce se afirmaseră, până la el, pe acest teren: factologia sterilă și mărunțul comparativism. *Istoria literaturii române* (1941), ce a scandalizat pe mulți, stabilește, cu rare și neînsemnate șovăieli, adevărata scară de valori a literaturii noastre. Harul unic al acestei lucrări e de a fi asociat, în sensul arătat mai înainte, virtuțile unui artist ce excelează și în portretistică și în evocare. Istoria literaturii devine, în interpretarea lui G. Călinescu, nu numai o succesiune de valori, mari și mici, vii sau uitate, de epoci și școli literare, ci o panoramă în care scriitorii — deveniți obiecte de observație, personaje, în sens spiritual — își proiectează propria lor umbră morală. Cu o aparentă lipsă de pietate, istoricul literar caută în actele obișnuite ale ipochimenului, indiciul unei individualități pe care opera o traduce numai parțial. În fond, G. Călinescu descoperă rădăcinile lumești ale inefabilului, și monografiile despre Eminescu și Creangă rămân două opere inimitabile, în care spiritul din aceeași familie se cercetează și se oglindesc reciproc.

Ce a însemnat G. Călinescu pentru literatura română se bănuiește. Forța genului său creator mă tem că mai prezintă încă pentru unii o nedumerire. Avea, ca să spunem așa, stigmatele creatorului excepțional și în cuprinsul culturii noastre puține nume i se pot alătura. Metafora, când suavă, prerafaelită, când tunătoare a scrisului său, a impus un nou stil în critica literară și, în genere, în literatură. Sensibilitatea lui era deschisă, îndeosebi, către viziunile comicalui, dar nici cele ale tragicului nu-i sunt refuzate. *Enigma Otiliei* și *Bietul Ioanide* — operele sale epice fundamentale — sunt, în ciuda notelor sarcastice, niște cărți triste.

G. Călinescu și-a exprimat de multe ori dorința de anonimat, „visul de-a pieri îndărătul faptei“. Un destin feroce cred că i l-a îndepălinit mai curând decât ar fi voit. El a trecut în Empireu, închinzând, ca unul din eroii eminescieni, poarta lumii după el. Ramura de finic l-a chemat, ca pe îndureratul Tlă, spre altă formă de existență, când el ar fi putut da încă multe capodopere.

O capodoperă critică e, în felul ei, *Viața lui Ion Creangă* (1938), devenită, în 1964, la o nouă ediție, *Ion Creangă (Viața și opera)*. G. Călinescu nu a schimbat nimic în esență: datele, optica, interpretarea sunt aceleași, numai portretul totalitar, realizat prin fuziunea narațiunii biografice cu judecățile asupra operei, e completat cu un capitol nou, sintetic: *Creangă în timp și spațiu. Realismul*. În spiritul întregii scrieri, se subliniază, aici, inefabilul lui Creangă, realismul, în sensul limitat al cuvântului, lipsa de „personalitate morală“ și de „Weltanschauung“ individual ale creației. [...] G. Călinescu atinge, aici, unul din punctele cele mai personale ale interpretării sale. Pentru el, Creangă e un artist excepțional, un erudit rafinat al lumii sătești, încât formula de scriitor „poporal“, potrivită lui Ispitescu, e minimalizatoare și, în fond, falsă, în cazul autorului *Amintirilor și Poveștilor*, creații individuale, cu procedee tipice scriitorilor de geniu lui Rabelais și, în linia lui, Sterne și Anatole France. Ideea unui Creangă — cărturar, „estet al filologiei“ a scandalizat, dar G. Călinescu, incoruptbil, merge mai departe și vorbește de *nescio quid*-ul operei, de nota inanalizabilă, muzicală a creației, introducând pe bonomul institutor, autor de *drăcii și pătărăni*, într-o familie de comediografi superiori ai cuvântului. [...]

De aici, monografia se dedică exclusiv analizei operei. Verva ei polemică nu scade. [...] Reala frumusețe a poveștilor și basmelor decurge din caracterul lor simbolic și universal.

Poveștile, adevărate nuvele țărănești, în maniera veche, dezvoltată, în forme fabuloase „observații morale milenare“; arta esențială a lui Creangă e aceea de comediograf. Ca și Caragiale, Creangă caracterizează „dialogic“ și pune accentul pe umorul verbal. Amândoi sunt niște „mari histrioni“, caracterizare menită, ca și altele, să scandalizeze spiritele așezate, pioase, crescute în credința că despre un scriitor mare trebuie spuse numai fraze frumoase. G. Călinescu încalcă, și aici, tradiția, introducând formulele plastice, cu o detașare ce dovedește o încredere totală în exactitatea intuiției critice și a stilului. Acest *bivol de geniu*, polifag bolnăvicios, în viața de toate zilele, amator de prânzuri îmbelșugate și narator de pătărăni deocheate, e, judecând esteticeste lucrurile, un creator excepțional, comparabil în epoca lui cu Eminescu și Caragi-ale.[...]

Din acest punct de vedere, Creangă, așa cum îl înțeleg generațiile mai noi, e în bună parte creația lui G. Călinescu.

Eugen SIMION, *Prefață*, în vol. G. Călinescu. *Viața lui Mihai Eminescu. Ion Creangă (Viața și opera)*, Editura Literatura artistică, Chișinău, 1989, p. 331—333, 339, 342.

[...] Referindu-ne [...] la metoda generată de lucru a lui Călinescu, aspirația către totalitate ni se impune iarăși, îndată ce observăm că el nu rămâne omul unei singure metode sau unui singur criteriu. Istoricii literari de tip pozitivist de la sfârșitul veacului trecut, de felul lui Scheler, de pildă, cu atâtea înrâuriri la noi, — se consacrau, cu preferință, detaliilor biografice, analizei minuțioase a operei, descoperirii izvoadelor punând un puternic accent pe materialul faptic. Alții, dimpotrivă, se orientează spre vaste sinteze filozofice, ignorând — cu bună știință — faptele, socotite ca expresie a unei empirii brute, fără nici un interes, pornind doar de la intuiții spre mari construcții ca de exemplu, Gundolf. Se pot distinge, așadar, în linii simplificate, două direcții metodologice care au făcut școală, una îndreptându-se — cu prefață — spre detalii și aglomerare de fapte, alta spre sinteze.

Urmărind cunoașterea cât mai completă a fenomenului literar, Călinescu a cultivat ambele metode, dar nu numai deocădată cu tendința unificării lor, ci lăsându-le adesea să coexiste după nevoile cercetării și a problemelor sau scriitorilor analizați. Sunt cunoscute minuțioasele lui studii biografice despre Eminescu și Creangă, despre Grigore M. Alexandrescu sau Filimon, spre a le cita numai pe acestea, bogate în date noi privind nu numai pe scriitorii, și familiile lor pe mai multe generații, pe prieteni și cunoscuți, casele pe unde au locuit, cimitirele unde zac, numeroase particularități fizice și morale ce-i caracterizau, apoi ample analize de motive și izvoare, conduse până la cele mai fine amănunte. Călinescu era un pasionat al detaliilor, pe care le savura îndelung, insistând uneori peste măsură asupra lor. În același timp, cercetătorul își adună faptele și datele spre a le mâna către o sinteză convingătoare. Nu trebuie să ne închipuim că procedarea era pur și simplu inductivă și sumativă, că portretul final se închea strict din date și fapte integrându-se ca pietrele într-un mozaic. Călinescu observa singur în postfața primei ediții a *Vieții lui Mihai Eminescu*: „Dealtfel, pentru a ajunge la sinteză, trebuie să pornești tot de la sinteză, singura care îți dă tabloul golurilor de urmărit și de umplut“. Cercetătorul pornea deci, de la început, de la o viziune totală a facturii spirituale a scriitorului, dar — trebuie adăugat — nu în sensul unei invenții subiective criticului, datele jucând doar rolul ilustrării documentare, după cum își imaginează unii dintre cei care l-au caracterizat recent. Călinescu își bazează intuițiile și ipoteza de plecare pe datele și faptele dominante ale vieții și operei scriitorului, culese cu aprigă grijă și care i-au sugerat — prin pregnanța

și tipicul lor — conturul și limitele portretului proiectat. [...]

Călinescu s-a situat, în mod dominant pe linia tradiției clasice a istoriei literare, luând în considerare criteriul cronologic, raporturile dintre scriitorii pe verticala timpului, acțiunile și reacțiunile dintre ei, cu un cuvânt ceea ce se numește *procesul literar*. Cu toate acestea, aceeași năzuință spre utilizarea tuturor metodelor disponibile l-a îndemnat să nu ocolească nici procedeul tipologic. Studiile lui Călinescu surprind, într-adevăr, apropieri și asociații între scriitorii celor mai diverse epoci și popoare, grupându-i în categorii unificatoare, ca, de pildă, spre a cita un singur exemplu, pe Conachi, pe care-l așează în „familia de spirite“ a petrarchismului supraviețuind în seicento și prin poezia arcadică, până în secolul al XIX-lea, (*Istoria literaturii române*, p. 91). Se înțelege că tipurile clasicului, romanticului sau barocului, sunt proiectate dincolo de epoca apartenenței lor istorice și aplicate oricărei perioade literare, întrucât ele alcătuiesc moduri durabile și esențiale ale creației, tipul clasic fiind cel preferat de Călinescu (Vezi studiul *Sensul clasicismului*). [...]

Suntem îndreptățiți, prin urmare, să constatăm că atât în creația beletristică — prin proteismul genurilor și speciilor în care a lucrat, prin enciclopedismul culturii sale ca bază a scrierilor, prin îmbrățișarea tuturor dimensiunilor timpului în concepția sa despre realitate și artă, prin folosirea concomitentă a mai tuturor categoriilor literare — cât și în *domeniul științei literare*, prin integrarea fenomenelor în complexul specificului estetic, prin orizontul larg de filozofie a culturii pe care-l schițează, prin tendința integrală a criticii, în sfârșit, — se manifestă limpede acea năzuință spre totalitate și sinteză. Aceasta constituie astfel o trăsătură de bază a spiritului lui Călinescu, o formă tipică și proprie a personalității sale. Dacă mai remarcăm apoi că o astfel de aspirație alcătuiește unul din aspectele caracteristice ale creației literare și științifice în general, ilustrând — în fond — ființa și menirea culturii însăși, ne putem da seama în ce măsură opera lui Călinescu poate deveni *exemplară* pentru noile generații de scriitori și cercetători.

Alexandru DIMA, *G. Călinescu „scriitor total“*, în vol. *Bibliografia literară română ilustrată 1944—1970*, Colecția „Biblioteca critică“, Editura Eminescu, București, 1971, p. 343—346.

CUPRINS

<i>Tabel cronologic</i>	3
I STRĂMOȘI, PĂRINȚI, FRAȚI ȘI SURORI	15
II NAȘTEREA, COPILĂRIA, ÎNTĂIA ÎNVĂȚĂTURĂ	39
III LA IAȘI, SEMINARIST ȘI DIACON	59
IV CREANGĂ INSTITUTOR	73
V DIACONUL RĂZVRĂTIT	91
VI PEDAGOGIA LUI CREANGĂ	116
VII ÎN ȚICĂU	137
VIII CREANGĂ, EMINESCU ȘI „JUNIMEA“	151
IX CREANGĂ-TATĂL ȘI CREANGĂ-FIUL	174
X DUȘMANI	194
XI „ȚĂRĂNIILE“ LUI CREANGĂ	203
XII CEI DIN URMĂ ANI ȘI MOARTEA	215
XIII CREANGA „SCRIITOR POPORAL“	230
XIV JOVIALITATEA LUI CREANGĂ	271
XV CREANGĂ ÎN TIMP ȘI SPAȚIU. REALISMUL	279
POSTFAȚĂ	299
BIBLIOGRAFIE	301
<i>Aprecieri</i>	315

G. Călinescu
ION CREANGĂ
(Viața și opera)

Apărut: 1998. Format: 70x108^{1/32}/₃₂
Coli tipar: 14,70. Coli editoriale: 15,69. Tiraj: 5000 ex.

Casa de editură «LITERA»
str. B. P. Hasdeu, nr. 2, Chișinău, MD 2005, Republica Moldova
Operator: *Ecaterina Guțu*
Tehnoredactor: *Olga Perebikovski*
Corector: *Sergiu Ababii*
Redactor: *Tudor Palladi*
Editor: *Anatol Vidrașcu*

Tiparul executat sub comanda nr. .
Combinatul Poligrafic, str. Mitropolit Petru Movilă, nr. 35,
Chișinău, MD 2004, Republica Moldova
Departamentul Edituri, Poligrafie și Comerțul cu Cărți